

POVIJEST UKRAJINE

Sažeta povijest Ukrajine i ukrajinskog naroda
od najstarijih vremena do Narančaste
revolucije 2004. godine

HRVATSKO-UKRAJINSKO
DRUŠTVO

POVIJEST UKRAJINE

**Sažeta povijest Ukrajine i ukrajinskog naroda
od najstarijih vremena do Narančaste
revolucije 2004. godine**

Priredio:
Sergej Burda

Zagreb, 2009.

POVIJEST UKRAJINE

Nakladnik:

HRVATSKO-UKRAJINSKO DRUŠTVO

Grad Zagreb, 10000 Zagreb, Ksaver 171

Priredio:

Sergej Burda

Glavni urednici:

Đuro Vidmarović i Sergej Burda

Redakcijski odbor:

Sergej Burda, Đuro Vidmarović, Slavko Burda,

Miroslav Kirinčić, Teodor Fricki

Lektura i korektura:

Mirela Žužul-Kušpilić

Godina:

2009.

Uvodna napomena - Sadržaj ove publikacije predstavlja interpretiranu zbirku priređivača na temelju prethodno objavljenih više individualnih autorskih djela uglednih ukrajinskih i svjetskih sveučilišnih stručnjaka te novinara s velikim stručnim znanjem. Moralno autorsko pravo ovog interpretiranog zbirnog djela pripada pojedinim navedenim stručnjacima čija je literatura korištena, a njihovi osnovni podaci su navedeni u zaglavlju publikacije (zajedno s ostalim korištenim izvorima). Spomenuta literatura prethodno je objavljena na ukrajinskom ili engleskom jeziku te je korištena alternativna transliteracija s ukrajinske cirilice, često prilagođena originalnom izgovoru s ukrajinskog jezika ili prethodno korištenim hrvatskim nazivima ukrajinskih gradova, rijeka i pojedinih drugih obilježja iz ukrajinske povijesti i zemljopisa. - Zagreb, 2009. (Priređivač, Sergej Burda)

POVIJEST UKRAJINE

Sadržaj:

Predgovor (Đuro Vidmarović)

Drevna vrata Europe – Ukrajina (Sergej Burda)

I. Pretpovijest ukrajinskih prostora

Pretpovijest ukrajinskih prostora i Tripiljska kultura

Antičke civilizacije i srednjovjekovna ukrajinska plemena

Antska slavenska zajednica i dominacija Poljana

II. Razdoblje ukrajinske državnosti – Kijevska Rus' (882.)

Formiranje ukrajinske države Kijevske Rusi

Unutarnja konsolidacija i kulturni preporod Kijevske Rusi

Politička rascjepkanost i teritorijalni raspad Kijevske Rusi

Zapadnoukrajinska država Galičko-Volinjska Rus'

Tatarska kolonizacija vladimir-suzdaljskih zemalja

III. Razdoblje litavske i poljske vladavine (1360.)

Velika Kneževina Litve, Rusi (Ukrajine) i Samogitije

Poljsko-litavska vladavina i migracije ukrajinskog stanovništva

Formiranje ukrajinskih kozaka i Zaporoške Siči

IV. Kozački ratovi i zaštita Ukrajinske crkve

Ustanci Zaporoških kozaka i stvaranje vojske

Degradacija Carigrada i Brestska crkvena unija

Kozački ratovi i Kijevska bratska škola

Poljski pritisci i borba za ukrajinski crkveni autoritet

V. Kozačko razdoblje i državna autonomija (1648.)

Kozačka Zaporožska Republika i hetman Bogdan Hmeljnickij
Teritorijalno-administrativna podjela ukrajinskih prostora – Rujina
Ukrajinski barok i neovisna politika hetmana Ivana Mazepe

VI. Ukidanje ukrajinske autonomije

Ruski Imperij i otuđivanje ukrajinskog identiteta
Rušenje Zaporožske Republike i Ukrajinske tradicionalne crkve
Migracije Ukrajinaca prema Kubanju i Zelenom klinu
Hajdamaci i društvene pobune u zapadnoj Ukrajini

VII. Ukrajinski narodni preporod

Zapadna Ukrajina pod austrijskom vlašću
Istočna i središnja Ukrajina u sklopu Ruskog Imperija
Aktivnost ukrajinskih intelektualaca

VIII. Ukrajinska revolucija 1917.

Ukrajinske okolnosti pred Prvi svjetski rat
Formiranje ukrajinskog parlamenta – Centralna Rada
Ukrajinska Narodna Republika i boljševički pritisci
Uspostavljanje vlade Hetmanata na čelu s Pavlom Skoropadskim
Zapadna Ukrajinska Narodna Republika i ujedinjenje Ukrajine
Ukrajinska vlada Direktorij i građanski rat

IX. Anticarska politika i ukrajinizacija

Obnova uništene ekonomije i prva masovna glad
Sovjetski Savez – obrana države i partije
Nacionalni komunizam i nove ideje neovisnosti
Ukrajinsko društvo i kultura sredinom 1920-ih

X. Staljinov teror i pomor gladu

Petogodišnji plan i industrijalizacija Ukrajine

Rat protiv ukrajinskih seljaka – elementi genocida

Staljinov teror i političke čistke

Početak sovjetske rusifikacije

XI. Jačanje ukrajinskog nacionalizma

Posljedica nacionalizacije država

Pokušaji asimilacije Ukrajinaca u Poljskoj

Ukrajinske političke stranke i formiranje OUN-a

Ukrajinci u Rumunjskoj i Čehoslovačkoj

Karpatska Ukrajina i ratna prijetnja u Zakarpatju

XII. Ukrajinci u Drugom svjetskom ratu

Ukrajinsko bojište i sovjetski paralelni rat

Nacistička vladavina i egzekucije kod Babin Jara

Rat ukrajinskih nacionalista – Ukrajinska ustanička armija

Povratak sovjetske vlasti i posljertatne bitke

Sovjetizacija zapadne Ukrajine i treća masovna glad

XIII. Sovjetska Ukrajina nakon 1953.

Staljinova sovjetska ostavština

Destaljinizacija i Hruščovljeve reforme

Sovjetski identiteti Ukrajine i politika Petra Šelesta

Disidencija ukrajinskih intelektualaca i Ukrajinska helsinška grupa

Modernizacija sovjetskog društva

XIV. Raspad Sovjetskog Saveza

Reforme Mihaila Gorbačova

Čornobiljska nuklearna nesreća 1986.

Politika otvorenosti Glasnost i formiranje pokreta Ruh

Političke promjene i nove ukrajinske političke stranke

Kraj Sovjetskog Saveza

XV. Nezavisna Ukrajina (1991.)

Stabilizacija postsovjetskih tenzija
Autonomija Krima i Crnomorska flota
Pogodovana izgradnja kapitalizma
Kučmin režim i oligarhijska vlast
Narančasta revolucija 2004.

Kronologija povijesti Ukrajine

Literatura

Predgovor – Nepoznata Ukrajina

Ukrajina je najveća europska zemlja. Kolijevka istočnog kršćanstva među Slavenima. Domovina blistave istočnoslavenske kulture, civilizacije i uljudbe kojima je prednjačila u vremenu europskoga srednjeg vijeka. No, pored svih navedenih činjenica, Ukrajina je Europi tajanstvena i nepoznata. Jednako kao što su to Bjelorusija, Moldova, Gruzija ili Armenija. Razlozi leže u povijesti. A povijest je Ukrajini i njezinome narodu donijela razdoblja blistavih uspjeha u vremenu moćne srednjovjekovne države Kijevske Rusi, zatim tatarsku okupaciju u 13. stoljeću i državno rasulo, a potom duga stoljeća kolonijalne podložnosti moćnim susjednim državama: Tatarskom kaganatu ili Zlatnoj Hordi, Poljskoj kraljevini i Republici, Litvanskom vojvodstvu, Moskoviji, odnosno Ruskom imperiju, Otomanskom sultanatu, Habsburškoj carevini i Austro-Ugarskoj monarhiji, Rumunjskoj kraljevini, Sovjetskoj komunističkoj satrapiji. Kroz sve to vrijeme ukrajinskom je narodu bila u cijelosti ili djelomično oduzeta ne samo politička sloboda već i povijest, samobitnost, konačno i etničko ime, što je jedinstveni slučaj u europskoj povijesti. Kako je taj narod opstao, sačuvao činitelje narodnosne samobitnosti i državotvornosti mogu shvatiti, možda, najbolje Hrvati, taj hrabri mediteransko-srednjoeuropski etnos ponikao u prostorima stare ukrajinske etničke membrane. I premda je tomu tako, Hrvati o Ukrajincima znadu tek onoliko koliko su to željeli i kako su željeli njihovi gospodari, poglavito oni čija su sjedišta bila u Krakovu, Petrogradu odnosno Moskvi i Beču. Svaki iole obrazovaniji čovjek u današnjoj Hrvatskoj mora osjetiti nelagodu kada ne samo u tisku, već i u politološkim, historiografskim i inim, tzv. stručnim tekstovima, susreće toponime, hidronime, oronime, patronime, pa čak i nazive cijelih ukrajinskih pokrajina, onako kako su ih preimenovali u Moskvi, ili Beču. Kao da ne postoji ukrajinski jezik, a da ne govorimo o pravu svakog naroda na vlastito nazivlje, a o dužnosti stranaca kada imenuju to nazivlje, da budu pristojni, ako ne već poštteni i pravedni prema domicilnome pučanstvu i njegovome jeziku. Dakako, ukrajinska prijestolnica naziva se Kijiv, a ne Kijev, najveći grad u zapadnome dijelu zemlje je Ljviv, a ne Lavov ili Lemberg, onaj u istočnome dijelu je Harkiv, a ne

Harkov, Rivne nije Rovno, Krivij Rih nije Krivi Rog, etc. Najveća ukrajinska rijeka je Dnipro, a ne Dnjepar. I tako dalje... U Ukrajini ne postoji pokrajina koju kod nas nazivaju Galicija, premda se takav naziv nalazi i kod Krleže. Galicija postoji u Španjolskoj, dok se zapadni krajevi Ukrajine nazivaju Haličina, odnosno Galičina, po srednjovjekovnome gradu Haliču/Galiču. Problem je u transkripciji ukrajinskog fonema G koji nije niti hrvatski G, niti H, nego samosvojan glas smješten između navedenih hrvatskih fonema. Na žalost, za taj fonem, kao i za još njih nekoliko iz ukrajinske azbuke, nemamo odgovarajuće latinske grafeme. Ali, u svakom slučaju hrvatski Ukrajinci doseljeni iz zapadnih krajeva Ukrajine, točnije iz Haličine, nisu Galicijani, kako ih se kod nas naziva, već ono što određuje njihov etnonim. Kada bi se doslovno koristilo njihovo pokrajinsko ime, tada bi mogli biti jedino Galičani/Haličani.

Problem nepoznavanja ukrajinske povijesti nazočan je i u hrvatskoj historiografiji. Udžbenik iz kojega je moj naraštaj studenata povijesti dobivao znanje o prošlosti ukrajinskog naroda napisali su ruski profesor B. D. Grekov i tadašnji šef Katedre za povijest Europe srednjega vijeka Filozofskog fakulteta u Zagrebu, prof. dr. Miroslav Brandt kao zajedničko djelo pod dvojnim naslovom: B. D. Grekov: Kijevska Rusija (prijevod prof. dr. Rene Lovrenčić) i M. Brandt: Ruske zemlje od XII stoljeća do Ivana Groznog. Udžbenik je objavila zagrebačka izdavačka kuća »Naprijed«, 1962. godine. »Brandt-Grekov udžbenik«, kako smo ga nazivali, bio je zadano štivo sve do 1981., kada prof. Brandt objavljuje svoj udžbenik Srednjovjekovno doba povijesnog razvitka kojega je izdao Slavko Goldstein u nakladničkoj kući »Liber«. Ovaj je udžbenik doživio drugo izdanje 1995. u nakladi zagrebačke »Školske knjige«. Godine 1981. prof. Brandt objavljuje knjigu Povijest Rusije u srednjem vijeku, ponovo u nakladi »Liber«.

Već naslovi koje su svojim radovima dali prof. Grekov i prof. Brandt otkrivaju velikoruski utjecaj koji se, kada je riječ o Ukrajini, prebacio iz velikoruske carske historiografije u rusku boljševičku i sovjetsku »internacionalističku« historiografiju. Država pod nazivom »Kijevska Rusija« nije postojala pod tim imenom. Takav naslov knjige je tada (1962.), kao što bi i danas (2009.), upućivao na veliku državu koja se zove Rusija, nekada Ruski Imperij, a danas Ruska Federacija, i svaki je čitatelj mogao shvatiti kako se u knjizi govori jedino o povijesti te države. U sintagmi »Kijevska Rusija« nema mjesta za Ukrajinu, tu je ukrajinska povijest

prešućena, prilagođena ruskim imperijalnim »istinama«, falsificirana, pa čak i oteta. Naslov koji je svome dijelu udžbenika dao uvaženi hrvatski povjesnik Miroslav Brandt također je, na žalost, upućivao na povijest Rusije, odnosno zemalja na kojima živi ruski narod, a nikako ukrajinski. Da je znanstvenicima bilo do povijesne istine tada bi naslov Grekovljevog dijela navedenog udžbenika glasio »Kijivska Rus'«, a onaj prof. Brandta mogao je imati naslov u jednoj od sljedećih varijanata: a) »Sjeverne zemlje Kijivske Rusi od tatarske okupacije do moskovitskog vladara Ivana Groznog«; b) »Zemlje Moskovijske, odnosno Moskovske države od XII st. do Ivana Groznog«; c) »Povijest ruske države od XII st. do Ivana Groznog«.

Korištenjem pojma »Kijevska Rusija«, »staroruska država«, odnosno »Stara Rusija«, Grekov je namjerno izokrenuo ukrajinsku povijest i prilagodio ju velikoruskoj političkoj interpretaciji. Iskoristio je za takav postupak naziv koji su bizantski pisci dali državi Kijivska Rus' – Rosija, a odbacio njezino izvorno ukrajinsko, odnosno staroukrajinsko ime. Kako je riječ o grčkom jeziku, ovaj se naziv prebacio i u latinski i kao takav ušao u europsku historiografiju. Moskovsko preuzimanje ukrajinskog etnonima i dubine povijesnog trajanja traje još od cara Petra Velikoga. Ukrajinski etnonim je preuzet ne u izvornoj varijanti Rusiči, Ruteni ili Rusini, već u obliku koji su mu dali Bizantinci, a taj je bio Rosi, odnosno Rusi, koji je u jeziku moskovitskih Slavena (današnjem ruskom jeziku) dobio oblik u pridjevu »ruski (čolovjek)«. Uz etnonim išlo je i oduzimanje naziva zemlje, pa je ime Rus' postala Rosija-Rusija. U Moskvi su vješto manipulirali grčkim bizantskim nazivljem Rus' i Velika Rus', po uzoru na stare grčke nazive Graecia (Grčka, kao matična zemlja, odnosno etnička jezgra) i Magna Graecia, odnosno Velika Grčka, kako su nazivali grčke kolonije, dakle osvojene zemlje izvan matičnog etničkog prostora. Velikoruski političari ovu će terminologiju u Ukrajini preokrenuti tako da će »Magna« Rus', dakle periferna Rus', postati po želji moskovitske dinastije »Velika Rusija«, ne u starohelenskom značenju »Velika Grčka«, već u smislu središnje, glavne i matične zemlje, dok će Kijivska Rus' kao matična i prava Rus' postati »Mala Rusija«, odnosno periferija »Velike Rusije« sa sjedištem u Moskvi. Periferija time na politički dirigiran način dobiva značenje središta, premda ga u povijesti nije imala, a matica-zemlja dobiva status periferije. Sukladno tome plurietnički žitelji Velike Rusije, do Petra I. zvani Moskoviti, postaju Rosi, odnosno Rusi, odnosno »Velikorusi«, a pravi Russi, odnosno Ukrajinci, postaju Malorusi, odnosno periferni

izdanak »velikog ruskog naroda«. Od tada je i službeno slavna povijest staroukrajinske države Kijevske Rusi postala temeljem povijesti Moskovije, preimenovane u Rusiju, odnosno Ruski Imperij. Na ovakav su grub način Ukrajincima oduzete, kulturna baština, etnonim, lingvonim, dakle osnovni elementi etničkog identifikacijskog koda. Oni gube pravo na status samostalnog naroda, već se službeno moraju nazivati Malorusima, kao izdankom Velikog ruskog naroda, u najboljem slučaju pojam Malorusi smiju koristiti u značenju subetnosa. Umjesto etničke identifikacije, vlast u Moskvi nameće im subetničku identifikaciju, a to je oblik grube i nasilne asimilacije, odnosno rusifikacije.

Navedene povijesne činjenice u Hrvatskoj nisu bile, a i danas su slabo poznate. Radi jasnoće, Kijevsku Rus' bi se moglo usporediti s Franačkim carstvom. Ono što je Moskovija učinila s ukrajinskim etnonimom, možemo shvatiti ako prihvatimo kao hipotetičku mogućnost da je Pruska nakon pobjede nad Francuzima preuzela naziv stare države iz vremena Karla Velikoga, a Francuze prisilila da uzmu neko alternativno ime, kao što su npr. Galija, ili Akvitanija.

Koliko je ruska komunistička historiografija preuzela ideologem o velikoruskom narodu otkriva naš prof. Grekov. On svoj rad započinje rečenicom: »Kako da se objasni dobro poznata činjenica, da ruski narod u svom bilinskom eposu pridaje najznačajnije mjesto upravo 'kijevskom periodu' svoje stare povijesti? To ne može biti slučajno. (...) Narodne simpatije uživa ono vrijeme, kad je ruska zemlja, ujedinjena pod vlašću prvih kijevskih knezova, okupila istočnoslavenska plemena i neke neslavenske etničke elemente u jednu političku cjelinu i stvarno predstavljala silu, strašnu za neprijatelja, koja je omogućavala miran napredak naroda – zalog dalje budućnosti zemlje. (...) Ukoliko se u tom vremenu može govoriti o jedinstvu ruskog naroda, to je moguće samo u etničkom smislu, u smislu svijesti o općeruskim historijskim zbivanjima, koja nikada nisu bila zaboravljena, te su se i dalje služila kao vezivno tkivo, bez obzira na političku rascjepkanost.

Ruske narodne mase, gdje god se nalazile, pod čijom bilo vlašću, nisu nikada zaboravljale svoje etničko jedinstvo, ali političkog jedinstva, makar i relativnog, u obliku Kijevske države, u to vrijeme više nije bilo.

(...) Vrlo je važno osvrnuti se još na jednu okolnost. Biline Vladimirova ciklusa, tj. Biline o Kijevu i »kijevskom« periodu povijesti Rusije, nije očuvao ukrajinski, nego VELIKORUSKI NAROD (spac. Đ. V.). (...) Taj interes velikoruskog naroda za

svoju daleku prošlost, ova zasluga za čuvanje najvrednijih i najstarijih činjenica iz života naroda govori nam o tome, da povijest Kijevske Rusije nije samo povijest ukrajinskog naroda. U tom periodu, u kojem je nastajao i velikoriski, i ukrajinski, i bjeloruski narod, kovala se moć ruskog naroda. (...) Povijest Kijevske države nije povijest Ukrajine, ni Bjelorusije, ni Velikorusije. To je povijest države, koja je omogućila nastanak i razvoj i Ukrajine, i Bjelorusije, i Velikorusije. U tome i jest golemo značenje ovog razdoblja u životu Rusije.

Posve je razumljivo, da su političke uspjehe naroda, koji su ušli u sastav Kijevske države, i prije svega Istočnih Slavena, tj. Ruskog naroda, kojemu neosporno pripada u tom procesu vodeća uloga, omogućili tek određeni uvjeti njihova unutrašnjeg razvitka«. Citiranje uvaženog ruskog boljševičkog historičara završavamo sljedećom njegovom tvrdnjom: »Tendenciozno tretiranje Kijevske države kao 'ukrajinske' onemogućilo je Hruševskom da ispravno, u skladu s izvorima, shvati njenu historiju. Period Kijevske države najveća je i najvažnija faza u historiji naroda Rusije i prije svega ruskog naroda, koji se kasnije razgranao u Velikorusu, Ukrajinu i Bjelorusu. Ispravno shvaćanje te činjenice neophodan je preduvjet za razumijevanje dalje povijesti svih naroda i zato zahtijeva najbrižljivije naučno istraživanje«.

U svome pogovoru prof. Brandt je ushićeno predstavio Grekovljevičev rad: »Objavljivanje Grekovljevičevih djela 'Kijevska Rusija' na hrvatskosrpskom jeziku već se odavno osjećalo kao hitna potreba«. U svome samostalnom udžbeniku Srednjovjekovno doba povijesnog razvitka dr. Brandt se pokušava udaljiti od velikoriskih ideologema, ali u tome nije u cijelosti uspio. Njemu je problem etnogeneze Ukrajinaca ostao pretežak. Pošao je od antičkog etnonima Ros.

Pozivajući se na antičkog pisca Jordanesa, prof. Brandt postavlja sljedeću tezu: »No, ipak je karakteristično da je upravo Jordanes sačuvao prvi spomen plemenskog imena Rus¹. U svojem djelu, koje je nastalo sredinom VI. st., među ostalim, opisuje i neke događaje iz vladavine ostrogotskog kralja Hermanarika. Taj je vladar oko 370. dao raskomadati Sunildu, ženu nekog uglednog taoca iz 'vjerolomnog plemena Rosomona' što znači 'Ljudi iz plemena Ros²'. (...) Tek tri stoljeća nakon

¹ Prof. Brandt ne pravi razliku između etnonima Ros i Rus. U ovom slučaju bila je riječ o etnonimu Ros, jer taj oblik koristi Jordanes.

² Etnonim »Rosomoni« preveden je kao Rosi, a ne kao Rusi!

toga iranski geograf Ibn-Hordadbeh priopćava da su »Rusi³ jedno slavensko pleme«, a car Konstantin Porfirogenet, sredinom X. stoljeća razlikuje 'Vanjsku Rus' i 'naprosto Rus',⁴ koja se prostire oko Kijeva. Takvo lociranje imena Rus potvrđuju i ruske kronike⁵ XI-XII. stoljeća. Tada se naziv Rus i Ruskaja zemlja upotrebljavao dvojako: u širem smislu, pa znače cijelo rusko etničko područje od jezera Ladoga do ušća Dnjestra i od Karpata do srednje Volge, ali također i u mnogo užem i očigledno starijem smislu. Takav naziv u užem smislu odnosio se na šumsko-stepsku oblast oko Kijeva, na području oko rijeke Ros, pritoka Dnjepra, na zapadni dio kasnije Perejaslavske kneževine i jugozapadni dio kasnije Černigovske kneževine oko grada Kurska, na Sejmu, i Trubačevska, na Desni«.

Zanimljivo je pogledati u knjigu »Narodi Europe«⁶, autora Felipea Fernandez-Armestoa i suradnika, objavljene 1994. godine. Ovaj autor u odlomku posvećenom Ukrajincima piše: »Ukrajina je osobito patila zbog toga jer je tijekom dva stoljeća ruska historiografija, a prije i poslije 1917. godine, zemlju prikazivala kao privjesak Rusije. Ta se predodžba širila i na zapadu, gdje su gledišta ukrajinskih znanstvenika u emigraciji odbacivana zbog 'nacionalizma'. Nezavisna ukrajinska država zahtijeva preispitivanje zastarjelih rusocentričnih pogleda. Njezino postojanje potiče i niz pitanja o tome tko je 'Ukrajina'. (...) Ukrajinski povjesničari s pravom započinju svoju nacionalnu povijest sa srednjevjekovnom kneževinom koja je dobila ime po Kijevu, drevnom gradu na Dnjepru, na raskrižju trgovačkih putova s istoka na zapad, iz Europe do Srednje Atije i obratno, te sa sjevera prema jugu, 'od Varjaga do Grka' (tj. od Vikinga do Bizanta).« No i ovaj povjesničar ima probleme s najstarijom poviješću Ukrajinaca, poglavito s njihovim etnonimom, pa improvizira: »Vikinški vladari rano su se stopili s istočnoslavenskim narodima u tom području. Pravoslavlje je prihvaćeno kao službena religija 988. godine, te se iz Kijeva širilo na sjever i istok,

³ Prof. Brandt ne navodi izvornik, tako da nismo sigurni da li je riječ o obliku Rus ili Ros.

⁴ Ovdje je vidljiva zloraba koja počinje s Petrom Velikom, kada se matica zemlja, koju Porfirogenet ispravno naziva »naprosto Rus'« pretvara u perifernu zemlju, koju isti car ispravno naziva »vanjska Rus« koja postaje političkom voljom Moskve »naprosto Rus'«, dakle matica. To bi bilo istovjetno hipotetičnoj činjenici da je Magna Graecija (Velika Grčka) helenska kolonija na jugu Apeninskog poluotoka službeno postala Helada, odnosno Grčka.

⁵ Korištenjem sintagme »ruske kronike« prof. Brandt ostaje nejasan. Ovakav pojam upućuje na današnje Ruse. Da je koristio apostrof tada bi znao ispravno napisati »rus'ke kronike«, jer taj dijakritički znak mijenja semantičko polje pojma.

⁶ U Hrvatskoj je ovo djelo objavljeno 1997. u »Nakladi Zadro«.

na područja koja danas nastavaju Bjelorusi i Rusi. Riječ 'Rus' koja se ranije odnosila na određenu skupinu Vikinga postala je oznaka za sve ljude pravoslavne vjere.

Cjelokupna povijest ukrajinskog naroda složena je, pa i zamršena, a kako kod nas ne postoje priručnici i literatura o toj povijesti, ona je kao takva u Hrvatskoj zapostavljena i stoga široj javnosti teško razumljiva. Nakon što je Zlatna Horda uništila Kijevsku Rus' dijelovi ove nekada velike i moćne države imaju vlastiti povijesni razvoj. Uglavnom se ovaj razvoj može svesti na povijest Istočne i povijest Zapadne Ukrajine, popraćen sa nekoliko migracija jednog dijela mnogoljudnog ukrajinskog stanovništva. Kasnije naseljavani jugoistočni dijelovi današnje Ukrajine bili su izloženi ruskoj i turskoj okupaciji, a autohtoni sjeverozapadni krajevi pretežito poljskoj i austrijskoj. Sve do kraja XX. stoljeća trajala je težnja Ukrajinaca iz svih odvojenih dijelova zemlje za ujedinjavanjem i stvaranjem nezavisne države. U tim nastojanjima odvijala se povijesna drama s tisućama aktera, stotinama pojmova, s mnogo političkih rješenja, ratova i državno-pravnih opcija i entiteta.

Knjiga koja je pred vama, dragi čitatelji, a koju je oblikovao mladi novinar Sergej Burda, hrvatski Ukrajinac, pokušava našoj široj javnosti podastrijeti osnovne obavijesti iz povijesti Ukrajine i Ukrajinaca. Mladi je autor na osnovu pročitane historiografske literature uglavnom ukrajinskih autora, složio »Povijest Ukrajine«, skromno prešutjevši svoje autorstvo.

Objektivno gledajući, Segej Burda je stvorio pionirsko djelo u suvremenim ukrajinsko-hrvatskim povijesnim relacijama. U njemu su pogrešne interpretacije ukrajinske povijesti predstavljene onako kako su ih konačno mogli i smjeli objasniti današnji ukrajinski povjesničari. A ukrajinska historiografija morala je tijekom posljednja dva desetljeća učiniti divovski napor kako bi i svome narodu i svijetu predočila vlastitu povijest, bez velikoruskih, maloruskih i rusofilskih ideologema i stereotipa. Burda nas upoznaje s tim naporima, čime kao pripadnik ukrajinske nacionalne manjine u Republici Hrvatskoj doprinosi upoznavanju njegovoga matičnog i većinskog naroda. To je primjer kako manjinski intelektualac može vršiti ulogu mosta između dvaju naroda.

Mojoj malenkosti pripala je čast pomoći u metodološkom i terminološkom oblikovanju rukopisa. Glede terminoloških čimbenika djelo nije zauzelo konačan stav zbog toga što etnogeneza Ukrajinaca, a poglavito Rusa još nije odgovorila na osnovna

pitanja na znanstveni način, poglavito zbog pomanjkanja primarnih povijesnih vrela, a hipoteze su uvijek podložne, ako ne robovanju, a ono zbližavanju s ideologemima. Nije nam nakana arbitrirati, a najmanje se sporiti s ruskim povjesničarima. No, mišljenja smo da se historijska znanost treba osloboditi ideoloških interpretacija, a svakako onih najgrubljih imperijalističkih i imperijalnih, a usredotočiti na povijesna vrela, njihovu etičku znanstvenu analizu, a potom na zaključke koji će proizaći iz takve analize i imati sve odlike znanstvenoga rada. Drugo, ova knjiga se suočava s problemom transliteracije i transkripcije. Specifični fonemi ukrajinskog jezika, poglavito »G« i »I« s dvije točke, kao i glasovi tvrdo i mekano »i«, te poluglasovi, nemaju odgovarajuće grafeme u latinskoj abecedi. Osim toga, ma koliko bili nepravedni prema izvorniku, neki su se ukrajinski patronimi, toponimi i hidronimi u hrvatskome jeziku tijekom vremena pretvorili u egzonime. Stoga smo nastojali tu činjenicu ne mijenjati, kako ne bismo unosili nove nejasnoće u već tako složenu materiju. Npr. zadržali smo ime velike ukrajinske kneginje Olge kao egzonim, premda u izvorniku glasi Olha. Isti je slučaj s imenom velikoga kneza Igora koje u izvorniku glasi Ihor. Grad Kijev je hrvatski egzonim koji na ukrajinskome glasi Kijiv, a rijeka Dnjepar Dnjipro. Itd.

U uvjerenju da će naići na zanimanje čitatelja, a među hrvatskim povjesničarima potaknuti zanimanje za ukrajinsku prošlost, predajemo »Povijest Ukrajine« Sergeja Burde hrvatskoj kulturnoj javnosti.

Đuro Vidmarović
Bivši izvanredni i opunomoćeni
veleposlanik Republike Hrvatske
u Ukrajini

Uvod

Drevna vrata Europe – Ukrajina

Ukrajina (ukr. Україна – Ukrajina) s površinom od 603.700 km² predstavlja najveću europsku državu. Prema posljednjim procjenama, u Ukrajini živi oko 47 milijuna ljudi (2009.), od čega preko 80 % čine etnički Ukrajinci. Ukrajina na kopnu graniči s 8 europskih država, s ukupnom dužinom granice od 4.663 kilometara: na istoku s Ruskom Federacijom, na sjeveru s Bjelorusijom, na zapadu s Poljskom, Slovačkom i Mađarskom, te na jugoistoku s Rumunjskom i Moldovom. Odlikuje se raznovrsnim geografskim i klimatskim uvjetima, a njezin specifičan središnji dio zauzimaju stepe isprekidane niskim visoravnima i riječnim tokovima, osobito nizinom i visoravni rijeke Dnjepar, koja uz drugu po važnosti rijeku Dnjestar, utječe na jugu u Crno more. Dužina ukrajinske crnomorske i azovske obale iznosi 2.782 km. Najviša zemljopisna točka u zemlji je 2.061 metar visoki vrh Hoverlja u ukrajinskim Karpatima na zapadu zemlje.

Zbog specifičnog zemljopisnog položaja, Ukrajinu su tijekom povijesti često nazivali *zemljom moćnih rijeka*, jer je njima intenzivno povezivala europski skandinavski sjever i Baltičko more s razvijenim bizantskim jugom i toplim Crnim morem u koje se te moćne rijeke slijevaju. Također su je nazivali *europska žitnica* jer je blagoslovljena plodnom zemljom crnicom do te mjere da je u stanju *prehranjivati* cijelu Europu. Ukrajinu povjesničari ponekad zovu i *pogranična zemlja* ili *vrata Europe* jer se stoljećima nalazila u poziciji da brani europsku i autohtonu staroslavensku kulturu od upada nomadskih i drugih azijskih kultura na prostore istočne Europe. Srednjovjekovna Ukrajina se pokazala zaštitnicom europske kršćanske kulture i civilizacije u 13. i 14. stoljeću, potom kao zaštitnica autentične staroslavenske kulture i kršćanstva prema bizantskom obredu. Zaporoški kozaci iz središnje Ukrajine predstavljali su u 17. stoljeću moćnu vojnu silu i zaštitnike kršćanske vjere i tradicije pred invazijom islama. Ipak, ono po čemu je Ukrajina doista unikatna i nezamjenjiva jest činjenica da je ona povijesni dom svih slavenskih naroda.

Povijest Ukrajine vrlo je složena, prije svega zbog toga što je Rus'-Ukrajina⁷ nakon 14. stoljeća gotovo stalno bila pod okupacijom susjednih moćnih imperija, posebno kraljevske Poljske i carske Moskovijske, odnosno Moskovske Države.⁸ Svaka od gospodstvujućih sila nastojala je iskriviti povijest ukrajinskog naroda, odnosno tu povijest prilagoditi opravdavanju okupacije ukrajinskih zemalja. Tek u 19. stoljeću ukrajinski su povjesničari uspjeli temeljito pristupiti istraživanju povijesti svoga naroda i njegove države. Argumentirano su ustanovili da je ukrajinski etnos kolijevka slavenstva, da je srednjovjekovna država Kijevska Rus' dio povijesti ukrajinskog naroda, te da je pojava Ukrajinaca na povijesnoj pozornici kao etnosa prethodila u 5. stoljeću pojava etničke zajednice Anta. Time je počela borba s historiografijama susjednih kolonijalnih naroda za istinu o povijesti ukrajinskog naroda, a ta borba traje do danas.

Terminološka zbrka u hrvatskoj historiografiji

Povijest Ukrajinaca treba proučavati u kontekstu povijesti Istočnih Slavena. Što se tiče hrvatske historiografije, njezino cjelovito razumijevanje tog kompleksa tijekom proteklih desetljeća susretalo se s više praktičnih prepreka, a jedna od njih svakako je nerazrađenost hrvatske historiografske terminologije glede etničke i državno-pravne povijesti ukrajinskog naroda. Takva je situacija, nažalost, dovela do relativno slabije obaviještenosti šire javnosti u Hrvatskoj (također, i u sredinama njoj susjednih naroda) o ukrajinskoj prošlosti. Poglavito u kontekstu Istočnih Slavena u kojem se često gubila ukrajinska narodna autonomnost, autohtonost i samobitnost. Nekoliko različitih istočnoslavenskih pojmova u Hrvatskoj je prevedeno s jedinstvenim značenjem, zbog čega su cijeli tekstovi dobivali sasvim drugačiji smisao. Čitatelji se u takvoj terminološkoj nepreciznosti nisu snalazili, gubeći mogućnost uvida u suštinu problema. Premda po mnogo čemu slične, povijesti dvaju naroda ostajale su nepoznate, a zbog toga i narodi jedan drugome dalek i nepoznat.

⁷ Rus' predstavlja srednjovjekovno ime Ukrajine, riječi su sinonimi.

⁸ Pripojivši Rus'-Ukrajinu, Moskovsko Carstvo u 18. stoljeću je preimenovano u Ruski Imperij (rus. Российская имперія – Rossijskaja imperija).

Jedna od najčešćih pogrešaka u hrvatskom jeziku jest poistovjećivanje zemljopisnog termina Rus' (ujedno i političkog pojma), koji predstavlja povijesno ime Ukrajine, s pojmom Rusija koji se odnosi na bivše Moskovsko Carstvo. Riječ je o dva u suštini posve različita pojma. Kijevska Rus'⁹ je isto što i Ukrajina, a Rusija isto što i Moskovijska. Druga se pogreška često javlja prilikom poistovjećivanja starijeg ukrajinskog etnonima Rusini (lat. Ruteni)¹⁰ s današnjim imenom današnjeg ruskog naroda. Etnonim Rusi treba se odnositi na narod koji je u povijesnim dokumentima do 18. stoljeća pisan imenom Moskoviti, odnosno *moskovski narod*.¹¹ Još je manje poznato da u povijesnim vrelima originalni pridjev ukrajinskih riječi Rus' i Rusin glasi *ruski*. Hrvatski, uz pojedine druge svjetske jezike, relativno slabo poznaje i razlikuje stariji termin *руський* od nešto mlađeg *руський*, a upravo to razlikovanje predstavlja jednu od temeljnih pretpostavki za kvalitetno razumijevanje povijesti i kulture Istočnih Slavena.

Nerazrađenost hrvatske terminologije glede povijesti Istočnih Slavena, često neopravdano isključuje važnost ukrajinske nacije u srednjovjekovnoj povijesti istočne i središnje Europe, premda su preci Ukrajinaca, uz početnu ulogu vikinških doseljenika, više od pet stoljeća, bili ključni akteri kreiranja političkih i kulturnih međunarodnih odnosa u ovom dijelu našeg kontinenta. Činjenica da su preci današnjih Ukrajinaca imali ključnu ulogu u širenju kršćanstva među ostalim istočnoslavenskim, finskim i drugim plemenima, te da su zaslužni za razvijanje staroukrajinske kulture sa središtem u Kijevu, u Hrvatskoj je gotovo nepoznata.

Srednjovjekovni identitet

Glavnina prostora današnje Ukrajine još je od srednjeg vijeka nazvana i neposredno vezana uz dva istoznačna termina Rus' i Ukrajina. Iz ovih su se pojmova tijekom povijesti, ovisno o dinamičnim vojnim, političkim, društvenim i drugim utjecajima,

⁹ Kijevska Rus' je termin koji su u 19. stoljeću uveli ruski carski povjesničari. U originalnim povijesnim dokumentima zapisan je termin Rus' koji je istoznačan s terminom Ukrajina.

¹⁰ Pridjev: ruski narod (od zemljopisnog termina Rus') – dokumentarni film: Kako je Rus' postala Ukrajina (ukr. Як Русь Україною стала) autora Vasyl'a Hlynčaka, Ljviv 2008.

¹¹ Imenica: Moskoviti, Moskalji.

formirale varijacije službenih imena država poput: Kijevska Rus', Galič-Volinjska Rus', Rus'ko Kraljevstvo, Hetmanščina (politički kontekst), Ukrajinska Narodna Republika, Ukrajinska Sovjetska Socijalistička Republika itd.¹² Od antičkog razdoblja prostor između rijeka Visle i Dona u glavnini je obuhvaćao kulturološki jedinstven mnogoljudan slavenski etnos kojeg danas poznajemo kao Ukrajinke. Govoreći o istočnoslavenskim plemenima u sklopu Antske zajednice, Rusinima-Rusićima, srednjovjekovnim Rusima, Rutenima i današnjim Ukrajinima, govorimo o istom, kulturološki zasebnom narodu, koji se najkasnije od 5. stoljeća razvijao u specifičnom kulturološkom smjeru.

Prema tumačenju određenih ukrajinskih povjesničara, srednjovjekovna riječ Rus' (ukr. Русь – Rus') u političkom je smislu sinonim jedinstva ukrajinskih plemena i varjaških doseljenika s prostora središnje Ukrajine. U teritorijalnom se smislu pojam Rus', prema arapskim izvorima, tijekom 8. stoljeća odnosio samo na uži prostor oko kijevskog središta. Sinonim imena Rus' jest staroslavensko ime Ukrajina za koje se pretpostavlja da je oblikovano među ukrajinskim plemenima raspadom Antske zajednice, a razvilo se dinamičnim širenjem Kijevske Države. Ipak, pisani trag koji može sa sigurnošću potvrditi starost te riječi zabilježen je tek početkom 12. stoljeća u *Kijevskom ljetopisu*.¹³ Staroslavenskom riječju *ukrajina*, kijevska elita je označavala vlastiti rodni kraj, za razliku od onog koloniziranog. *Ukrajinom* se tada označavao prostor koji je u kulturno-političkom smislu predstavljao ključni i najrazvijeniji središnji prostor Kijevske Rusi, isti prostor koji je zbog svoje prestižne razvijenosti bio često opterećen vojnim upadima nomadskih plemena s jugoistoka.

Pokušaji ruskih carskih povjesničara u 19. stoljeću da odgonetnu i samovoljno interpretiraju porijeklo riječi *ukrajina* iz 12. stoljeća, nisu urodili posve uvjerljivim analizama, što je bio dodatan motiv ukrajinskim i drugim povjesničarima da se pouzdano spozna podrijetlo imena kulturološki najstarije slavenske zemlje Ukrajine. Ako se izostave dva najčešća tumačenja o podrijetlu riječi *ukrajina*; ono koje određuje prostore današnje Ukrajine kao kulturno najrazvijeniju matičnu zemlju srednjovjekovnih kijevskih vladara, ili ono koje Ukrajinu u imperijalističkom sagledavanju situacije predodređuje kao srednjovjekovnu provinciju poljske, a potom

¹² Ujedno: Kijevska Država, Galičko-Volinjska Država, Rus'ka Država, Kozacka ili Zaporoska Država, Ukrajinska Država.

¹³ Očuvan povijesni dokument iz srednjovjekovnog razdoblja.

i ruske kolonijalne države, relativno slabije je poznata nedavno predstavljena analiza određenih ukrajinskih stručnjaka koji objašnjavaju da riječi Ukrajina, i potom Ukrajinci, potječu od poganskih svećenika Ukra (ukr. Укри – Ukry; također poznati kao Volvhy-Ukry – navjestitelji božanskih riječi ili sveti oci),¹⁴ koji su svoja središta prije 9. stoljeća imali na prostoru između baltičke nizine u istočnoj Poljskoj i karpatskih planina u zapadnoj Ukrajini. U publikaciji *Velyč Dulibiji Rus' – Surenž (Tajemnyci Volyns'koji zemli)* ti prastari i antički stanovnici ukrajinskih prostora iza sebe su ostavili niz slabije analiziranih arheoloških tragova, a među njima je posebno značajno povijesno središte Surenž¹⁵ koje se nalazi u ukrajinskoj regiji Volinj.

Asimilacijska politika

S obzirom na to da je ukrajinski narod u sklopu Kijevske Rusi do 13. stoljeća bio dominantan među narodima u okruženju, mnogi kulturološki i drugi elementi, u primjerice poljskom, bjeloruskom i ruskom društvu, preuzeti su upravo od Ukrajinaca. Veći broj Ukrajinaca, posebno ukrajinski svećenici i monasi, nakon 17. i 18. stoljeća izvršili su presudan europeizacijski utjecaj na modernu rusku kulturu i mentalitet njenih ljudi, potičući njihovu kulturno-političku neovisnost spram zapadnoeuropskih krugova.¹⁶ S druge strane, svjetska javnost je do nedavno relativno slabo poznavala ukrajinsku višestoljetnu borbu za oslobođenje vlastitog teritorija i pravo Ukrajinaca na slobodnu uporabu vlastitog jezika.

Ukrajinci su trpjeli najveće posljedice za svoj nacionalni identitet u sklopu Ruskog Imperija tijekom 18. i 19. stoljeća, od kada je ruski car Petar I. odlučio prisvojiti njihovu povijesnu ulogu u stvaranju jake srednjovjekovne države Kijevske Rusi, na način da je proširenu državu – Moskovsko Carstvo – u kojoj je bio samodržac, iz kulturno-političkih razloga preimenovao u Ruski Imperij.¹⁷ On je

¹⁴ Velentyn Dem'janov, Oleksij Andrijejev; *Velyč Dulibiji Rus' – Surenž (Tajemnyci Volyns'koji zemli)* – Ukrajina, Rivne, 2006., Rivne-surenzh.com.ua

¹⁵ Središte Surenž (poznato i kao Arti) iz 120. godine najvjerojatnije predstavlja prvo značajnije kulturno-političko središte Ukrajinaca i svih ostalih slavenskih plemena.

¹⁶ Saunders David, *The Ukrainian Impact on Russian Culture (1750-1850)*, 1985. (Edmonton, Canada).

¹⁷ Car Petar I. suočio se s problemom da je ime *Moskovija* u europskom miljeu bilo gotovo posve nepoznato te se često doživljavalo kao ime neke azijske države, a time ujedno podcjenjivački i

brojne narode u svome multietničkom carstvu prisiljavao da prihvate ime *ruski narod*.¹⁸ U nametnutom etnonimu trebalo je nestati ukrajinske posebnosti, njegove bogate povijesti i samobitnosti. Na djelu je bila nasilna asimilacija, odnosno deukrajinizacija kao rusifikacija. Asimilacijskoj politici ruskih careva ukrajinski narod, prethodno bilježen kao *Rusini*, *Ruteni*, *srednjovjekovni Rusi*, ili u jednom od vlastitih regionalnih ili društvenih konteksta, odupirao se tako što je, umjesto svoga izvornog etnonima kojeg je morao pod prinudom napustiti, počeo koristiti mlađi etnonim: Ukrajinci. Ne Rusini, Rusići, ili Ruteni, već Ukrajinci. Na taj je način sačuvao samobitnost i spasio se od posvemašnje asimilacije kao rusifikacije u moskovitskom imperijalnom smislu tog pojma. Jedan od ključnih povoda jačanju zasebnog ukrajinskog identiteta bila je dugogodišnja izloženost ruskog naroda bitno drugačijem multietničkom okruženju i kulturno-političkom utjecaju, pred kojim je ukrajinski narod osjećao evidentnu kulturološku i drugu različitost, posebno u mentalitetu. Nakon mongolske najezde u 13. stoljeću i propasti ukrajinske države u 14. stoljeću, Ukrajinci su u sklopu litavske i poljske okupacije sve do 18. i 19. stoljeća ostali neposredno vezani uz napredni kulturno-politički život zapadnoeuropskih naroda, što se uvelike odrazilo na njihov bitno drugačiji srednjoeuropski (pribaltički) mentalitet od onoga koji se stvarao u Moskoviji, gdje se stoljećima bilježila satrapija, potlačivanje, osvajanje, makromanija i druge nedemokratske vrijednosti. Podstrek u društveno-političkom povezivanju Rusa i Ukrajinaca, odnosno rusifikaciji Ukrajinaca, davala je pravoslavna vjera, ali je i ona u svakodnevnoj praksi nailazila na vidljive razlike.

Uz primjetno poštovanje prema prirodi i njezinim blagodatima, treba spomenuti da su žene u ukrajinskom društvu tradicionalno imale uvažavan status i nerijetko su bile uključene u društvena zbivanja sve do uspostave Sovjetskog Saveza.¹⁹ S obzirom na to da su prostore Ukrajine kroz povijest naseljavali mnogi drugi narodi, počevši od Gota, Grka i Varjaha, pa do Tatara, Poljaka i Rusa, Ukrajinci

necivilizirano. Ukrajina je tada imala staru, uglednu i prepoznatljivu povijest zahvaljujući formiranju Kijevske Rusi, kulturnom objedinjavanju velikih slavenskih plemena i uspostavljanju višestoljetnih međunarodnih kontakata na tlu Europe.

¹⁸ Povijest nametanja stanovništvu Moskovije izvornog ukrajinskog etnonima, vidljiva je i danas s obzirom na to da se narod Ruske Federacije etnički određuje specifično u opisnom smislu *Ruski* (rus. Русские – Russkie).

¹⁹ Marsh Rosalind, *Women in Russia and Ukraine*, 1996., University of Bath (USA).

su relativno rano prihvatili kulturno-političke vrijednosti umjereno multikulturalne sredine i njezina primjetno demokratska obilježja.²⁰ Ukrajinci su, prema tome, gotovo uvijek prirodno podilazili i težili nekim oblicima demokratskog odlučivanja, da li tipa oligarhijsko-monarhijskog u sklopu Kijevske Rusi ili gotovo demokratskog u Zaporoškoj Republici, ovisilo je o društveno-političkim uvjetima pojedinih razdoblja. Iste karakteristike su imale i svoju relativno negativnu stranu u kojoj Ukrajinci nisu dugotrajno trpjeli autoritete u vlastitom društvu, posebno kada je riječ o političkoj eliti.²¹ Vrijedi spomenuti da je ukrajinski hetman Pilip Orlik zaslužan za formuliranje i stvaranje jednog od prvih demokratskih ustava u Europi, što govori o visokoj razini europske političke i druge kulture među Ukrajincima u 16. i 17. stoljeću. Usprkos poljskoj okupaciji, Ukrajinci su u 16. i 17. stoljeću predstavljali najobrazovaniji narod pravoslavnog slavenskog svijeta i jedan od obrazovanih u cijeloj Europi, što danas potvrđuju mnogi povijesni izvori širom Europe.

Suvremeni prijepori

Ukrajinski povjesničari već desetljećima argumentirano tvrde da Moskovska Država, koja je postepeno od 14. do 20. stoljeća osvojila većinu zemalja Kijevske Rusi, pritom u bitkama pripojivši neka od slavenskih plemena prethodno srodna Ukrajincima,²² nije bila legitimna nasljednica Kijevske Države, već posve nova tvorevina. Ukrajinski povjesničari (u posljednje vrijeme i ruski) objašnjavaju da su suvremenu rusku naciju formirala ugro-finska plemena sjeveroistočno od grada Moskve gdje se dio njih prethodno izložio kulturnom i vjerskom utjecaju odbjeglih kneževa ukrajinskog podrijetla, čiji rođaci su kolonizirali središnje ruske prostore

²⁰ Na prostorima Ukrajine sve do dolaska ruskog cara Petra I. u 18. stoljeću nije bila poznata snažna autokratska vladavina nalik carskoj ili pak sovjetskoj iz 20. stoljeća.

²¹ Način i pravila smjenjivanja srednjovjekovnih kijevskih kneževa i preuzimanja kijevskog trona razlikovao se od svih drugih europskih dinastija. Dok je u ostalim europskim dinastijama bio običaj da se vlast prenese s oca na najstarijeg sina, vlast u Kijevu prenosila se sa starijeg na mlađeg brata, te s najmlađeg ujaka na najstarijeg nećaka.

²² Riječ je o istočnoslavenskim plemenima Ilmenskim Slavenima i Krivičima koji su živjeli u blizini velikog srednjovjekovnog trgovačkog središta Novgoroda. – Izvor: Država Mokselj ili otkrivanje Velikorusije (rus. Страна Mokсель или открытие Велikorоссии), ruskojezično izdanje, 2006. Nakladništvo: Olena Teliga.

pristigavši sa ukrajinskih prostora u sklopu staroukrajinske politike predvođene u Kijevu. Ruski povjesničari odgovaraju na to tvrdeći da su moskovski kneževi daljnji potomci velikih kijevskih kneževa, te ističu ulogu Moskve kao novog središta pravoslavlja nakon što je Carigrad pao u ruke Turcima, a Kijev Litavcima. Ipak, pritom se često dvosmisleno interpretira velika politička uloga tatarskog naroda na tim središnjim ruskim prostorima tijekom 13. i 14. stoljeća, koju ukrajinski povjesničari (za razliku od ruskih) smatraju jasnom prekretnicom u eventualnom kontinuitetu stvaranja iste države. U prilog ukrajinskim povjesničarima ide i činjenica da se moskovska kultura znatno razlikovala od starokijevske: demokratski ili barem oligarhijski aspekti staroukrajinskih gradova-država su nestali, a zamijenila ih je kruta moskovska autokracija podržana podjednako krutom pravoslavnim vjerom.

S obzirom na terminološku zbrku, prethodno spomenute okolnosti i prijemore, ukrajinski povjesničari danas često koriste termine *staroukrajinski* ili preciznije *starokijevski* kojima u stranoj literaturi često zamjenjuju vlastiti srednjovjekovni ukrajinski termin *ruski*, naglašavajući da povijest Kijevske Rusi službeno pripada nacionalnoj povijesti današnje Ukrajine. U širem kontekstu, isti ukrajinski termini često se koriste u stranoj literaturi kako bi se lakše razumjela povezanost srednjovjekovne Kijevske Rusi s današnjom Ukrajinom. Ukrajinski povjesničari strogo razlikuju pojmove *ruski* i *ruskij* jer pojam *ruski* za njih predstavlja prije svega srednjovjekovnu ukrajinsku (kijevsku) kulturu, za koju smatraju da je drugačija od mlađe ruske kulture karakteristične za okolicu Moskve.

...

Turbulentna događanja na prostoru Rusi-Ukrajine tijekom 18., 19. i 20. stoljeća učinila su ukrajinsku dijasporu jednom od najvećih na svijetu, i ona je prema određenim procjenama iz 2004. brojala između 14 i čak 20 milijuna ljudi koji imaju ukrajinsko podrijetlo.²³ Ukrajinaca koji su iseljeni iz domovine, danas najviše živi u Ruskoj Federaciji, Kazahstanu, SAD-u i Kanadi, zatim nešto manje u gotovo svim zemljama Europe, Južne Amerike i Australiji. U Hrvatskoj danas živi oko 2.000

²³ Izjava predsjednika Svjetskog kongresa Ukrajinaca Eugena Čolija: Dvadeset milijuna Ukrajinaca živi u dijaspori (engl. 20mln Ukrainians living abroad) ... (Kijev, 28. kolovoza 2009. – UKRINFORM).

Ukrajince i oko 2.400 Rusina,²⁴ čiji su preci ove prostore naselili uglavnom tijekom 19. stoljeća. Sažeta povijest Ukrajine koja je pred vama, predstavlja jedan u nizu manjih poticaja što kvalitetnijem otkrivanju ukrajinskog nacionalnog identiteta, koji se u Hrvatskoj iz objektivnih razloga, često znao prikriti u sklopu tumačenja tuđih povijesti.

Sergej Burda, dipl. nov.

²⁴ Rusini u Ukrajini imaju status ukrajinskog subetnosa, dok su u Republici Hrvatskoj od 1996. godine službeno odijeljeni i potvrđeni kao zasebna nacionalna manjina.

I. PRETPOVIJEST UKRAJINSKIH PROSTORA

Pretpovijest ukrajinskih prostora i Tripiljska kultura

Prostore današnje Ukrajine prije ukrajinskih predaka naseljavali su etnosi različitog podrijetla. Oni su ostavili kulturne i druge tragove te predodredili Ukrajinu da postane jedna od najzanimljivijih zemalja za izučavanje arheoloških izvora i samog razvoja života na planetu Zemlji. Prema arheološkim istraživanjima, kada je riječ o prostorima zapadne Ukrajine, pronađeni su tragovi ljudskih prebivališta koji upućuju da je čovjek na ovim prostorima boravio prije čak 700 tisuća godina pr. Kr. – to je ujedno jedno od najstarijih pronađenih ljudskih prebivališta na Zemlji. Između ostalog, pronađena su primitivna oruđa i oružja od kamena, obrađene životinjske kosti, borbene strelice, posuđe od gline, brončana oruđa i oružja, te zlatni nakit za koji se pretpostavlja da je star otprilike 40 tisuća godina. Arheološke iskopine, pronađene u različitim razinama tla, omogućile su svjetskim i ukrajinskim znanstvenicima da izvrše relativno kvalitetnu rekonstrukciju života ranog čovjeka s ukrajinskih prostora.

Osnovna obilježja neolitskog, odnosno mlađeg kamenog doba su razvoj zemljoradničke i stočarske privrede, pojava stalnih ruralnih i protourbanih naselja, tj. prijelaz na sjedilački način života, te proizvodnja keramičkog posuđa i drugih predmeta od pečene gline. Kameno oruđe i oružje tada se i dalje proizvode, a javljaju se tehnike glačanja i poliranja. Umjetnost se ogleda u ukrašavanju keramičkih posuda, figuralnoj plastici i različitosti kulturnih predmeta.

Godine 1899. ukrajinski arheolog Vikentij Hvojka, pronašao je tragove takozvane Tripiljske kulture čije je vrijeme datirano razdobljem od 4500. do 2500. godine pr. Kr. Inače, na vrlo visokom stupnju razvoja toga vremena, Tripiljska kultura brončanog doba smatra se jednom od najstarijih kultura, a njeni su tragovi rasprostranjeni po cijeloj današnjoj zapadnoj Ukrajini. Kultura se naziva tripiljskom zbog naziva naselja Tripilj u kojem je otkriveno i istraženo prvo nalazište. Takozvani Tripiljci pretpovijesnog vremena uzgajali su žito, izrađivali glineno posuđe i svrdla

kojima su obrađivali drvo i kamen. Tripiljska se kultura smatra vrhuncem razvoja neolitskih zemljoradničkih i stočarskih plemena na tlu Europe. Zbog njezinog posebnog značaja, međunarodno organizacija UNESCO, godinu 1993. proglasila je godinom Tripiljske kulture. Za vrijeme brončanog i željeznog doba, otprilike između 3000. i 1000. godine pr. Kr., razvija se uporaba metalnog oruđa i oružja. Obrti i trgovina sve su više razvijeni.

Antičke civilizacije i srednjovjekovna ukrajinska plemena

Tijekom njene rane povijesti više različitih plemena kontinuirano je nastanjivalo prostore današnje Ukrajine. Neka od tih plemena imala su nomadske karakteristike, a neka agrarne, no jedna od glavnih karakteristika svih plemena bila je da su bila, unatoč razvoju trgovine, duže razdoblje u međusobnom ratu. Najstariji poznati stanovnici prostora današnje Ukrajine bili su Kimerijci, čiji tragovi datiraju iz 8. st. pr. Kr. Kimerijci su nastavili prostore između istočnoeuropskih rijeka Dnjestar i Don, te poluotoka Krim. O slavljenom plemenu Kimerijaca pisao je grčki pjesnik Homer u *Odiseji*, te ostali poznati antički autori, poput Herodota, Kalimaha i Strabona. Ipak, o podrijetlu, jeziku i originalnom prebivalištu Kimerijaca zna se relativno malo, a znanost donosi zaključke na temelju istraživanja sekundarnih povijesni vrela, kao i etnonima koji su im dodijelili drugi narodi. Prvi zapisi o Kimerijcima datiraju iz asirskih izvora s kraja 8. stoljeća pr. Kr. Nakon što ih je u 7. stoljeću pr. Kr. porazio lidijski kralj Alijat II., nestaju iz povijesnih zapisa.

Kimerijce su oko 5. stoljeća pr. Kr. u potpunosti potisnuli Skiti koji su govorili iranski, nomadski narod različitog etničkog podrijetla koji se u 8. i 7. stoljeću pr. Kr. doseljavao iz središnje Azije i osnovao takozvano Skitsko Kraljevstvo sa središtem u današnjoj Ukrajini. Skiti su bili vrlo vješti stepski konjanici. Nisu poznavali pismo, a većina saznanja o njima potječe iz grčke povijesti, posebno zbog toga jer su Grci i Skiti nakon 7. stoljeća pr. Kr. intenzivno trgovali i međusobno koristili vojne usluge. Kako se dolazak Skita podudarao s grčkom kolonizacijom obala Crnog mora, tada, i uz njihovu prisutnost, nastaju povijesni gradovi Olivija, Hersones, Tira, i druge danas za povjesničare važne lokacije u Ukrajini. Skiti su kao

skrovište koristili šatore od pusta koje su prenosili kolima s volovskim zapregama. Osim što su razvili specifičnu *stepsku umjetnost*, veliki dio skitske umjetnosti zapravo se svodi na malene prenosive predmete izrezbarene od drveta, ili pak izrađene od jačih kovina, koji se stilski nisu mijenjali stoljećima. Među susjednim narodima Skiti su doživljeni kao iskusni i vješti ratnici.²⁵ Godine 513. pr. Kr. pružili su vojni otpor moćnom perzijskom caru Dariju I., što je predstavljalo prvi službeni vojni sukob na prostorima današnje Ukrajine. Skiti su uspješno ratovali i širili svoje kraljevstvo sve dok ih na Dunavu nije porazio makedonski kralj Filip II. godine 339. pr. Kr. Relativna supremacija Skita održala se negdje do 2. stoljeća pr. Kr., kada prostor današnje Ukrajine umjesto takozvanih kraljevskih Skita nastanjuju Sarmati.²⁶

Sarmati su pripadali istoj iranskoj govornoj skupini nomadskih naroda, ali nisu pripadali istoj etničkoj grupi. Sarmatska plemena imala su različite nazive: Jazigi, Alani, Roksolani, Aorsi i druga, koja su zabilježena u antičkim izvorima. Ta sarmatska plemena, kao vrlo vješti ratnici često su napadala provincije Rimskog Imperija na pridunavskom prostoru, ali su ujedno stvarala trgovinske i druge veze s Rimljanima i Grcima. Još u 7. stoljeću pr. Kr. Grci su kolonizirali obale Crnoga mora, odnosno prostore današnje južne Ukrajine. Trgovali su vinom, uljem, žitom, tekstilom, srebrnim i zlatnim predmetima. Također su s ostalim plemenima sudjelovali u robovlasničkoj trgovini. Širili su i upoznali mnoga plemena sa svojom posebnom i vrlo razvijenom heleniziranom kulturom te su tako pojedina plemena s ukrajinskih prostora preuzela karakteristike Grka i njihovih običaja. Upravo je antički povjesničar i geograf Strabon prostore Ukrajine nazvao Sarmatijom. Nove kulturološke promjene na širim ukrajinskim prostorima unijeli su Goti²⁷ tijekom 2. stoljeća. Goti su germansko pleme podrijetlom iz današnje južne Švedske, koje je nakon seobe prema jugu uspostavljalo svoje vojne formacije na prostorima između

²⁵ Skiti su bili prvi narod kod kojih je uočen surov ratnički običaj skalpiranja, a opisao ga je grčki povjesničar Herodot. Njihov način ratovanja i neke druge oblike kulture pojedini povjesničari povezuju sa kulturom vojske u Kijevskoj Rusi, odnosno metodom ratovanja među običnim srednjovjekovnim ukrajinskim pukom.

²⁶ Sarmati, koji su u ukrajinske stepe došli nakon Skita, kao i deseci drugih naroda kotrljali su se južnoukrajinskim stepama povijesnom trasom sunca idući prema zapadu u potrazi za boljim prostorom za život došavši sve do Jadrana. Ostavili su monumentalne grobnice pridonoseći tako razvoju kulture kurgana, kojom je obilježena ukrajinska steпа.

²⁷ Goti su djelomično sudjelovali u stvaranju poznate Černjahivske kulture, a najduže su se zadržali na poluotoku Krimu gdje se u nekim pisanim izvorima indirektno spominju sve do 16. stoljeća.

Baltičkog i Crnog mora. U 4. stoljeću prostore južne Ukrajine osvajaju azijska plemena, odnosno Huni, s ciljem da zauzmu zapadnu Europu. Oni su došli u sukob s Gotima te ih porazili, nakon čega su nastavili proboj prema središnjoj Europi. Tijekom 6. stoljeća s Hunima su u sukobe dolazili Avari i stari Bugari. Odlaskom Huna s prostora južne Ukrajine, ukrajinskim plemenima se otvorio prolaz prema obalama Crnog mora, što je uvelike ojačalo njihove trgovinske odnose.

Suvremeni ukrajinski povjesničari izvornom domovinom ukrajinskog naroda podrazumijevaju širi linijalni prostor između donjeg toka rijeke Visle u današnjoj Poljskoj i gornjeg toka rijeke Donec u istočnoj Ukrajini. Raspadom praslavenske i pojavom antske zajednice, formiraju se slična kulturološka obilježja ukrajinskih plemena,²⁸ koja nakon 5. stoljeća, u samom početku svog razvoja, žive u zajednicama pod rukovodstvom starješina, a potom kneževa iz dobrostojećih i osiguranih obitelji. Središta zajednica ukrajinskih plemena bili su manji utvrđeni gradovi, okruženi visokim zidinama i obrambenim jarcima. Utvrđena središta uglavnom su se gradila uz tokove rijeka kojih je na ukrajinskom prostoru bilo u izobilju. U početku razvoja ukrajinskog društva izgrađeno je mnoštvo manjih tvrđava pa je tako samo u kijevskoj regiji izgrađeno njih preko 400, u Volinjskoj regiji preko 350, a u Podiljskoj regiji oko 250. Ukrajinska plemena antičkog razdoblja bila su stoljećima uključena u trgovinu s drugim plemenima u bližem i daljem okruženju, posebno s germanskim, baltičkim, finskim, grčkim i arapskim plemenima. Često se ta trgovina odvijala između skandinavskog i arapskog svijeta upravo preko ukrajinskog teritorija. Preslagivanje različitih kultura preko ukrajinskog teritorija zbog ostvarivanja trgovinskih i drugih interesa različitih plemena, pojašnjava činjenica da je kulturno razvijeno ukrajinsko pleme Poljani prema skitskom modelu surađivalo s pojedinim skandinavskim ratnim plaćenicima. Stvaranjem prve istočnoslavenske državne zajednice osiguran je društveni red na ukrajinskom teritoriju, te su sačuvana stečena kulturna i druga bogatstva. U tijeku stvaranja srednjovjekovne Kijevske države glavno središte svih ukrajinskih plemena počeo je predstavljati grad Kijev, ali se paralelno s tim procesom zadržao svojevrsan autoritet lokalnih središta, pa su tako

²⁸ Istočnoslavenska plemena koja su nakon 5. stoljeća ostala živjeti na prostorima između donjeg toka Visle i gornjeg toka rijeke Donec, dijelila su kontinuirano slična religijska uvjerenja, mentalitet i jezik, što se smatra početkom formiranja moderne ukrajinske nacije.

ukrajinska plemena Siverjani imali središte u Černigivu, Derevljani u Iskorostenu, Duljibi u Volinju, Uliči u Peresičenu, a Poljani u samom Kijevu.

Krajem 7. stoljeća, turkijsko pleme Hazari, osvojilo je stepski prostor jugoistočno od današnje Ukrajine, između sjeverne obale Crnog mora i Kaspijskog jezera, uz Kavkasko gorje, te je na taj način štitilo središnje ukrajinske prostore od navale ostalih azijskih osvajača s istoka kontinenta. Hazari su tijekom dva stoljeća imali manji utjecaj na središnje ukrajinske zemlje, te su uzduž ukrajinske stepe stvorili takozvani pogranični prostor. Nisu se upletali u religiju pokorenih plemena i naroda, već su u većini slučajeva dopuštali vjersku slobodu. Izuzetak su predstavljale arapske zemlje s čijim stanovništvom su Hazari često vodili ratove. Smatra se da su u 8. stoljeću prešli na judaizam, uglavnom hazarsko plemstvo, ali mnogi od njih su prešli i na islam, te na kršćanstvo. U istom razdoblju Grci napuštaju obale Crnog mora zbog čega dolazi do nedostatka informacija u povijesnim dokumentima koji se odnose na Ukrajinu tog vremena. Hazari su kontrolu nad stepama izgubili tijekom 9. stoljeća. Tada su, u početku proboj napravili Mađari²⁹ koji su dospjeli u južne ukrajinske zemlje. S ukrajinskih prostora njih će tijekom 9. stoljeća istjerati druga snažnija istočnoslavenska plemena, odnosno preci Ukrajinaca koji su počeli stvarati vojničku državu s ciljem uspostavljanja stabilne trgovine na prostoru uz rijeku Dnjepar. Dinamična kretanja azijskih i europskih plemena preko prostora današnje južne Ukrajine ostala su zabilježena još nekoliko sljedećih stoljeća.

Antska slavenska zajednica i dominacija Poljana

Pretpostavlja se da su Slaveni mnogo stariji narod od romanskih povijesnih izvora iz 1. stoljeća koji prvi govore o njima. Dio povjesničara tvrdi da je njihovo zemljopisno izvoriste bilo pretežito u današnjoj zapadnoj Ukrajini – na prostoru od srednjeg toka rijeke Dnjepar i donjeg toka rijeke Visle. Pojedini stručnjaci smatraju da se slavenska kultura počela intenzivno razvijati još u 3. stoljeću pr. Kr. Prema njima, poznato ranoslavensko pleme Venedi počelo je širenje u 4. stoljeću iz današnje zapadne

²⁹ Ugari.

Ukrajine prema obalama Baltičkog mora i jugozapadnoj Njemačkoj, gdje su se odlučili i nastaniti. Ukrajinski arheolozi su na prostoru regije Volin pronašli tragove slavenskih poganskih svetišta i nastambi koje datiraju iz 2. stoljeća i upućuju da je slavenska kultura na tim prostorima imala bogata religijska uvjerenja. Isti istraživači povezuju poganske svećenike Ukre s početkom formiranja imena moderne države Ukrajine.³⁰ U 5. stoljeću ostala plemena ukrajinskih prostora potiskuje moćnija antska zajednica (ujedno slavenska), odnosno Anti, kako su ih opisivali bizantski povjesničari. Prema tumačenjima suvremenih povjesničara, Anti su barem djelomično (ako ne i u potpunosti) predstavljali pretke istočnoslavenskih, odnosno ukrajinskih plemena koji će u sklopu iste zajednice preuzeti kontrolu već tijekom 7. stoljeća.³¹ Drugim riječima, slavenska plemena u sklopu antske zajednice na prostorima današnje Ukrajine počela su oblikovati vlastite zajednice najkasnije tijekom 5. i 6. stoljeća, kada je osnovan grad Kijev. Periodično je dolazilo do borbi između vladajućih Anta s Gotima, Hunima, Avarima, Grcima, ali isto tako i s ostalim slavenskim plemenima na tim širim prostorima. Antima je vladao knez, ali su također imali vijeća i takozvane starješine, koji su imali važnu ulogu u donošenju odluka.

Prema određenim tumačenjima, upravo se u vrijeme Anta tijekom 5. stoljeća počeo oblikovati ukrajinski etnos sličnih kulturoloških karakteristika, koji će u 9. stoljeću prvi put zabilježiti ime države *Rus'*, odnosno *Kijevska Rus'*, a početkom 12. stoljeća zabilježena je staroslavenska riječ *ukrajina*.³² Anti su nestali, više zbog unutarnjih nestabilnosti svoje multietničke zajednice, nego zbog vanjskih problema s Avarima, tijekom 7. stoljeća, kada središnjim ukrajinskim prostorom počinju

³⁰ Velentyn Dem'janov, Oleksij Andrijejev; Velyč Dulibiji Rus' – Surenž (Tajemnyci Volyns'koji zemli) – Ukrajina, Rivne, 2006., Rivne-surenzh.com.ua.

³¹ Prema ukrajinskim povjesničarima slavenska plemena nastaju u složenom procesu međuetničke integracije slavenskih grupa s drugim etnokulturnim grupama, iranskom na jugoistoku, gdje nastaje slavensko-iranska sinteza poznata kao Anti (iranski: oni koji su s kraja), slaveno-tračka na jugozapadu Ukrajine (Sklavini), odnosno baltička na sjeveru (Venedi).

³² Riječ *krajina* (ukr. країна – krajina) u ukrajinskom jeziku ima drugačije značenje od hrvatske riječi *krajina*, te označava zemlju, krâj, krajolik, ili pak nastanjeno prostranstvo (u širem smislu). Riječ *ukrajina* prema istom tumačenju u slobodnom prijevodu određuje vlastitu zemlju, dom, rodni krâj ili rodni krajolik. Ukrajinski filolog Vitalij Skljarenko pojašnjava etimologiju riječi *ukrajina* te drži da je imenica *Ukrajina* nastala poslije raspada praslavenske zajednice na posebna plemena. Njena je morfološka struktura sljedeća: prefiks *u-*, korijen *kraj*, sufiks *-ina*, što se upotrebljava za označavanje prostora (dol – dolina, niz – nizina). Ukratko: Ukrajina je rodna zemlja, zemlja naroda kojem se pripada. (Hrvatska/Ukrajina; Kulturne veze od Jadrana do Dnjepra, The Croatian Writer's Association, Zagreb 1996.: ured. Dražen Katunarić, prip. Eugen Paščenko, prev. Vasilj Strehaljuk, (str. 146 / fn)).

dominirati istočnoslavenska plemena. Među njima se posebno isticalo kulturno najrazvijenije ukrajinsko pleme Poljani³³ (ukr. Поляни – Poljany) koje je imalo središte u Kijevu. U vremenu od 5. do 9. stoljeća Poljani su naselili širi prostor oko Kijeva, od srednjovjekovnog grada Ljubeča, do Rodnija, te prostore između rijeka Ros', Sule, Stuhne, Teteriv, Irpinj, Desne i Pripjat. Povijesne bilješke potvrđuju da su socijalno-ekonomski odnosi u društvenim zajednicama Poljana bili mnogo razvijeniji od drugih plemena u okruženju. Poljani se smatraju zaslužnim za širenje staroukrajinske i ujedno kršćanske kulture tijekom 10. i 11. stoljeća gotovo cijelom istočnom Europom, i danas predstavljaju izravne pretke suvremene ukrajinske nacije.

Grad Kijev (ukr. Київ – Kyjiv)³⁴ do 9. stoljeća postaje jednim od većih trgovačkih i kulturnih središta Europe, posebno zahvaljujući zemljopisnom položaju na putu od Baltičkog prema Crnome moru i grčkome Carigradu, gdje je rijeka Dnjepar u središtu današnje Ukrajine uz ostale rijeke omogućavala brz i koristan prolaz. Početkom 9. stoljeća utjecaj Hazara na jugoistočnim prostorima današnje Ukrajine postepeno slabi, čemu su pridonijeli i česti napadi nomadskog plemena Pečenega s istoka. Istočnoslavenska plemena sa središnjih ukrajinskih prostora iskoristila su međusobne sukobe Hazara i Pečenega te šire svoj utjecaj na širem prostoru između Baltičkog i Crnog mora. Zapisi srednjovjekovnog povijesnog dokumenta *Povijest prošlih vremena*³⁵ spominju tamošnja plemena Poljane, Derevljane, Duljibe, Uliče i Siverjane, odnosno izravne pretke suvremene ukrajinske nacije. Među ukrajinskim plemenima u jugozapadnom dijelu zemlje nalazilo se i pleme Bijeli Hrvati (ukr. Білі Хорвати – Bili Horvaty),³⁶ te Tiverci na krajnjem jugu uz obalu Crnog mora. Ta dva

³³ Poljani su bili utemeljitelji prestižne srednjovjekovne kulture ukrajinskih prostora i više srednjovjekovnih gradova, između ostalih: Kijeva, Perejaslava, Višhoroda, Bilhoroda, Kaniva, te su osnovali prvu Kijevsku dinastiju kneževa. Poljani su bili vrlo vješti poljodjelci, stočari i obrtnici. Ime *Poljani* derivira od staroslavenske riječi *pole* – *poljana*, predstavljajući specifičnost ukrajinskog plemena koje se nastanilo u nizinskom prostoru središnje Ukrajine, takozvanom prostoru otvorenih poljana. Poljani su u ranom srednjem vijeku imali ključni utjecaj na formiranje ukrajinske nacije.

³⁴ Glavni grad Kijev osnovala su tri brata, Kij, Šček, Horiv, i sestra Libid 441. godine. Grad je dobio ime prema vladaru Kiju, za kojega se pretpostavlja da je predvodio zajednicu ukrajinskog plemena Poljana.

³⁵ *Povijest prošlih vremena* (ukr. *Повість впрям'яних літ*) je očuvani povijesni dokument s početka 12. stoljeća, koji pojašnjava situaciju na prostoru srednjovjekovne države Kijevske Rusi.

³⁶ Prema istraživanjima ukrajinskih stručnjaka, preci Hrvata bili su jedno od antskih plemena koje se formiralo u arealu černjahivske kulture koja je bila polietnička i širila se iz središnje Ukrajine prema

plemena danas su samo djelomično povezana s modernim ukrajinskim etnosom, ali ipak imaju značajnu ulogu u njegovom početnom oblikovanju. Navedena slavenska plemena uglavnom su se kretala prostorima današnje Ukrajine i Bjelorusije te su se u manjoj mjeri kulturološki i mentalitetom razlikovala od drugih slavenskih plemena, koja su tijekom seobe iz zapadne Ukrajine u 6., 7. i 8. stoljeću naselila sjevernije ili pak južnije prostore istočne i središnje Europe. Istočnoslavenska plemena u okolini grada Novgoroda imala su poprilično slične karakteristike svojih susjeda na ukrajinskim prostorima. Pleme Ilmenskih Slavena smjestilo se iznad grada Novgoroda, nešto južnije podno njih su se smjestili Kriviči, a na prostorima središnje Bjelorusije smjestilo se pleme Dregoviča. Pleme Radimiča smjestilo se podno grada Smolenska u današnjoj Rusiji, a Vjatiči su se smjestili podno današnjega grada Moskve gdje su bili u stalnom međuetničkom i međukulturnom odnosu sa velikim ugro-finskim plemenima Merima, Muromima, Meščerima i drugim susjednim plemenima. Navedena slavenska plemena, izuzev Dregoviča, tijekom 14., 15. i 16. stoljeća ušla su u sastav suvremene ruske nacije. Pleme Dregoviča predstavlja pretke suvremene bjeloruske nacije.

Od svih većih istočnoslavenskih plemena na prostoru današnje istočne Poljske, Ukrajine, Bjelorusije i zapadne Rusije, kulturno najrazvijenije pleme bili su Poljani sa svojim razvijenim trgovačkim središtem u Kijevu. Ipak, ni oni do 9. stoljeća nisu uspijevali samostalno steći potpunu kontrolu u vlastitom širem okruženju kojim su kolala mnogobrojna druga neslavenska plemena. Povijesno nestabilan i gotovo neprestano ugrožen prostor današnje Ukrajine, potaknuo je krajem 8. stoljeća dinamično razvijanje vojnog svjetonazora te stvaranje učinkovitih saveza, pa i same države. Uz prisutnost manjeg broja germanskih, baltičkih, finskih, grčkih i drugih doseljenika, posebno su se isticali vješti ratni plaćenici Varjazi³⁷ (Normani) koji su dolazili s prostora današnje Švedske. Do 9. stoljeća, broj Varjaga na

karpatskim planinama. Iako su tragovi Hrvata pronađeni na prostoru gotovo cijele Ukrajine, karpatsko područje se smatra izvorom formiranja takozvanih Bijelih Hrvata. Prema odjecima hrvatskog imena u toponimiji pretpostavlja se da su Hrvati bili jugozapadni susjedi ukrajinskim plemenima Duljibima (Volinjanima), koji su zauzimali dio teritorija Anta, odnosno gornje Podnjistrovlje. (Dr. Evgen Paščenko: Etnogeneza i mitologija Hrvata u kontekstu Ukrajine, 1999., str. 122./123.).

³⁷ Riječ *varjag* u starom skandinavskom jeziku označava *putujuću družinu čiji su članovi pod svojevrsnom zakletvom*. U zapadnoeuropskim krugovima koristi se termin Vikinzi.

prostorima oko velikog trgovačkog središta Kijeva, porastao je do te mjere da su počeli utjecati na društveno-političke odnose među autohtonim ukrajinskim pučanstvom. Tijekom 9. stoljeća, ukrajinsko pleme Poljani i njihovi kijevski kneževi, u svojevrsnom savezništvu s varjaškim vojnim zapovjednicima, utemeljili su jednu od najjačih država tog vremena: Rus' (ukr. Русь – Rus') odnosno Kijevsku Rus' (ukr. Київська Русь – Kyjivs'ka Rus').³⁸

Kulturološki slična ukrajinska plemena (u početku samo Poljani) u svojevrsnom savezu s varjaškim doseljenicima tih središnjih ukrajinskih prostora (u početku samo Kijevska oblast) oblikovala su stariji etnonim ukrajinskog naroda *Rusini-Rusiči*, a prema imenu svoje države u stranim izvorima bili su poznati prema latinskom jeziku kao srednjovjekovni *Rusi* (lat. Russi). *Rus'ka zemlja* (Rus')³⁹ je zemljopisni termin koji se u srednjem vijeku koristio prvenstveno za označavanje povijesnog prostora središnje Ukrajine, točnije Kijevske, Černigivske i Perejaslavske oblasti, na kojemu je uz manje grupacije doseljenih Varjaga, obitavao mnogoljudan autohtoni ukrajinski narod. Isti termin tada nije bio prisutan u drugim većim trgovačkim središtima poput, primjerice, grada Novgoroda, ili na nekom drugom *neukrajinskom* prostoru.⁴⁰ Svi stanovnici Kijevske Rusi, na kijevskom dvoru su imenovani srednjovjekovnim *ruskim* odnosno ukrajinskim narodom,⁴¹ no samo je dio

³⁸ Termin Kijevska Rus' formiran je u 19. stoljeću kako bi se naglasila ključna dominacija grada Kijeva, često se koristi termin Kijevska Država. Prije formiranja zemljopisnog termina Rus', postojao je onaj društveno-politički koji je označavao zajedništvo srednjovjekovne ukrajinske i varjaške elite na prostorima Kijevske oblasti.

³⁹ Zemljopisni termin Rus' prema arapskim izvorima odnosio se na trokutasti prostor između ukrajinskih rijeka Dnjepar, Irpin i Ros u samom središtu sjeverne Ukrajine. Politički termin Rus' predstavlja sinonim političkog, kulturnog i društvenog zajedništva između ukrajinske i varjaške elite na prostoru srednjovjekovne Ukrajine.

⁴⁰ Ukrajinski filolozi tvrde da su do 12. stoljeća termine vezane uz riječ Rus' koristili isključivo prec i suvremene ukrajinske nacije, dok su ostala plemena proširene srednjovjekovne države duže vrijeme koristila plemenske nazive i nisu se primarno povezala sa starijim etnonimom ukrajinskog naroda (Rusini-Rusiči).

⁴¹ U etničkom smislu, termin Rus' se u sličnim varijacijama proširio među elitnim slojevima društva gotovo cijelom srednjovjekovnom državom Kijevskom Rusi, ali prije svega zapadnom i središnjom Ukrajinom te južnom Bjelorusijom. Na istim prostorima su formirane srednjovjekovne ukrajinske regije Bijela, Crna i Crvena Rus' sa svojim središtem u Kijevu koji se nalazio u sklopu regije Male Rusi. Središnja regija Mala Rus' je označavala političku, kulturnu i vjersku maticu cijele Kijevske Rusi i prostirala se uglavnom na prostoru današnje Kijevske, Černigivske, Poltavske i Čerkaške oblasti. Narod koji je u kulturno-političkom smislu pripadao kijevskoj eliti imenovao se ujedno ukrajinskim, odnosno onim narodom koji pripada rodnoj zemlji ili matici koja stvara državu, za razliku od onih naroda koji se smatraju koloniziranim (uglavnom je riječ o nekoliko sjeveroistočnih ugro-finskih

njih prihvatio stariji etnonim ukrajinskog naroda Rusini-Rusiči. Među svim istočnoslavenskim plemenima prvi su taj naziv prihvatili Poljani koji su potom započeli širenje vlastite staroukrajinske kulture među ostalim plemenima.

II. RAZDOBLJE UKRAJINSKE DRŽAVNOSTI – KIJEVSKA RUS' (882.)

Formiranje ukrajinske države Kijevske Rusi

Grad Kijev nakon osnutka oko 441. godine, tijekom sljedeća četiri stoljeća postaje jednim od većih trgovačkih i kulturnih središta Europe. Dominacija kulturološki sličnih ukrajinskih plemena: Poljana, Derevljana, Siverjana i Uliča, tada je bila raširena gotovo cijelom Ukrajinom, Bjelorusijom i zapadnim krajevima današnje Rusije, no početkom 8. stoljeća sve veći društveno-politički i vojni utjecaj imale su i manje grupacije skandinavskih doseljenika, posebno ratni plaćenici Varjazi. Varjazi su bili posebno iskusni i vješti ratnici, koji su svoju ratničku kulturu sa sjevernijih prostora prenosili na prostor današnje Ukrajine uglavnom zbog razvijenih trgovinskih i kulturnih riječnih putova između Baltičkog i Crnog mora. Askold⁴² i Dir su prema pojedinim tvrdnjama prvi ratni plaćenici, vrlo vjerojatno skandinavskog podrijetla, koji su 860. napali i potom smijenili dotadašnju poljansku dinastiju kneževa čije se prijestolje nalazilo u Kijevu.⁴³ U 8. i 9. stoljeću intenzivno se povezuju staroukrajinska i varjaška kultura, odnosno u samom središtu Ukrajine stvara se srednjovjekovni kulturni, politički i konačno zemljopisni pojam Rus', o kome već u 8.

plemena, zanemarivom broju baltskih te turkijskih grupacija stanovnika na krajnjem tmutorokanskom jugoistoku).

⁴² Knez Askold se često dovodi u vezu sa varjaškim ratnicima, ali njegov identitet do danas se nije sa sigurnošću utvrdio. Neki stručnjaci tumače da njegovo ime može imati ostrogotsko podrijetlo, od imena Ashold ili Asholt, s obzirom na to da su Goti duže vrijeme boravili na ukrajinskim prostorima između rijeka Dnjepar i Don.

⁴³ Jedna od teorija tumači da su Askold i Dir bili pripadnici ukrajinskog plemena koji su među prvima prihvatili kršćansku vjeru, te su pripadali staroj ukrajinskoj dinastiji Kijoviči, potekloj od osnivača grada Kijeva kneza Kija.

stoljeću pišu arapski i drugi autori poput perzijskog geografa Ibna Khordadbeha i arapskog putopisaca Ahmada ibn Fadlana. Prema zapisima tih autora, riječ je o narodu koji govori slavenskim jezikom, ratničkog mentaliteta, s dobrim smislom za trgovinu, za arapske prilike oskudno odjevenom, odlične tjelesne građe, rumenih lica i često riđe kose.

Godine 882. vojskovođa Oleg stvara vojno-politički savez sa starješinama ukrajinskog plemena Poljana te iste godine ubija kijevske vladare Askolda i Dira, nakon čega, uz podršku kijevskog građanstva, sam sjeda na kneževsko prijestolje buduće centralizirane države Kijevske Rusi (882.-1240.). Prema povijesnim zapisima o podrijetlu kneza Olega se zna relativno malo. Povjesničari ga smatraju nositeljem dinastije Rjurik, a njegova veza s tom dinastijom vrlo vjerojatno je ostvarena stupanjem u bračni odnos s jednom od sestara ruriških vladara koji su imali središte u gradu Novgorodu. Prema određenim teorijama, Oleg je došao sa prostora srednjovjekovne Švedske ili Norverške predvodivši varjašku ratničku skupinu, pritom zaprijetivši svrgavanju dinastije u već slaveniziranom Novgorodu, nakon čega mu je sugerirano svrgavanje kijevskih kneževa i uspostavljanje savezništva s ukrajinskim plemenom Poljanima u relativno bogatom Kijevu i bližoj okolini koja je bila opterećena plaćanjem danaka susjednim državama.⁴⁴ Prema pojedinim istraživanjima mađarskih stručnjaka, Oleg je svojim dolaskom na prostore srednjovjekovne Ukrajine, stvorio kratkotrajan savez i sa susjednim mađarskim te hrvatskim plemenom u borbama za oslobađanje trgovačkih prolaza prema Crnom moru i bizantskim središtima. U Kijevu je konačno prevladala ideja povezivanja dvaju velikih slavenskih središta Kijeva i Novgoroda te susjednih istočnoslavenskih plemena. Kulturno najrazvijenije ukrajinsko pleme Poljani imalo je ključnu ulogu u daljnjem oblikovanju slavenske politike Kijevske Rusi i stvaranju njezinog izvornog staroukrajinskog,⁴⁵ a potom i kršćanskog identiteta.⁴⁶

⁴⁴ Prema povijesnim kronikama, u Novgorodu je 879. umro knez Rjurik, a njegov mladi sin Igor nije ga mogao odmah naslijediti čime je vojskovođa Oleg postao objedinitelj slavenskih plemena između Novgoroda i Kijeva, ali sa vlastitim kneževskim središtem u Kijevu.

⁴⁵ Termin označava sinonim za srednjovjekovnu kijevsku kulturu.

⁴⁶ Vojno-političko savezništvo između domicilnih Poljana i slaveniziranih varjaških plaćenika koji su prihvatili lokalni jezik i običaje, rezultiralo je stvaranjem velike europske kršćanske države koja će svoj vrhunac dosegnuti u 11. stoljeću.

Početkom svoje vladavine, u izrazito slaveniziranom društvu kijevske okolice, knez Oleg (882.-912.), poznat u povijesnim vrelima i kao Hailaga ili Helgi,⁴⁷ kreće u objedinjavanje slavenskih plemena na širem prostoru današnje Ukrajine, Bjelorusije i zapadne Rusije. Objedinjavanje slavenskih plemena između Kijeva i Novgoroda, proteklo je uz nešto slabiji vojni otpor s obzirom na to da ista plemena nisu bila izložena tolikim vojnim uznemiravanjima poput onih na ukrajinskim prostorima. Dok su se sjevernija slavenska plemena suočavala sa problemima surovog i hladnog okoliša te oskudicom hrane, ona na jugu su imala probleme čestih migracija drugih plemena upravo preko njihovih relativno bogatijih teritorija. Time je kijevski knez Oleg imao nešto drugačiji pristup s vojno snažnijim slavenskim plemenima Derevljanima, Bijelim Hrvatima, Tivercima i Uličima sa prostora Ukrajine koji su češće bili izloženi prepadima ugro-finskih, turkijskih i drugih slavenskih plemena. Duži otpor nešto sjevernije od Kijeva pružala su jedino plemena Vjatiči, naseljeni u perifernim slavenskim predjelima podno naselja većih ugro-finskih plemena. Ukrajinsko pleme Siverjana, sjeveroistočno od kijevskog središta, nije pružalo otpor i prihvatilo je 882. svojevrsno savezništvo s Kijevom. Staroukrajinska vojska Poljana i slaveniziranih Varjaga na čelu s knezom Olegom uspijevala je zadržati kontrolu nad preuzetim širim slavenskim teritorijem isključivo zbog toga što su dopuštali određeni stupanj autonomije i prihvatljive svote danaka, što je u određenom smislu predstavljalo savezništvo s navedenim plemenima, a ne njihovo pokoravanje. Borbe su se u isto vrijeme vodile sa Hazarima,⁴⁸ nomadskim plemenom Pečenezima i Mađarima na južnim prostorima sve prostranije Kijevske Države. Nekada moćni Hazari na jugoistočnim granicama današnje Ukrajine, sada su se našli pred novom slavenskom vojnom silom koja je imala objedinjeno središte u Kijevu. Hazari su u teškim ratnim sukobima poraženi 907. godine, nakon čega je napravljen proboj kroz njihov teritorij, što je knezu Olegu omogućilo poduzimanje vojnih prepada na bogata bizantska središta, pa i na samu prijestolnicu Konstantinopolis – Carigrad. Nakon 911. dogovoreno je trajno primirje između Kijevske Rusi i Bizantskog Carstva te su uspostavljeni jaki trgovinski i kulturni odnosi u kojima su presudnu ulogu imali

⁴⁷ Ime *Helgi* koristili su tek doseljeni normanski doseljenici u središnjoj Ukrajini.

⁴⁸ Umjereno nomadski narod turkijskog podrijetla koji se nakon 2. stoljeća počeo nastanjivati na stepskom prostoru između obala Crnog mora i Kaspijskog jezera sa središtem uz donji tok rijeke Volge.

kijevski kneževi i ukrajinsko pleme Poljani. Najveće civilizacijsko postignuće starokijevskog razdoblja ukrajinske povijesti bila je pismenost. O tome svjedoče brojni zapisi iz 9. stoljeća, između ostalog, ugovori s Grcima (Bizant) iz 911. i 944., pisani na grčkom i staroukrajinskom jeziku, pronađeni na zidovima saborne crkve sv. Sofije u Kijevu. Do kraja svoje vladavine staroukrajinska vojska na čelu s Olegom pokorila je širi prostor između Kijeva i Novgoroda, a u sastavu države se našlo sedam istočnoslavenskih plemena i dva ugro-finska, odnosno Vesi i djelomično Meri koji su se nastanili u blizini Novgoroda. Sva plemena su morala plaćati danak, osim Poljana, a upravo su oni zajedno s varjaškim doseljenicima zadržali i širili pojam Rus' koji je trebao označavati slavensko zajedništvo među pokorenim plemenima.

Nakon što je Oleg umro, naslijedio ga je knez Igor (912.-945.). Prema povijesnim zapisima moguće je iščitati da Igor nije bio toliko obljubljen kao njegov prethodnik Oleg, a u bizantskim zapisima opisivali su ga kao nemilosrdnog utjerivača nametnutih danaka koji su trebali osigurati veliku robnu odnosno trgovinsku razmjenu Kijevske Rusi sa Bizantskim Carstvom. Tada se među kijevskim plemstvom rađa ideja o jedinstvenom narodu staroukrajinske⁴⁹ države koji će se razlikovati od pučanstva izvan tih granica. Mnogobrojna zastupljenost poljanskih plemića na kijevskom dvoru jača tu slavenističku ideju koja ujedno pretpostavlja i jaču centralizaciju mlade države. Kako bi takvu centralizaciju sproveo, Igor je poveo rat protiv jakih susjednih slavenskih plemena Uliča i Derevljana, nastojeći ih u političkom smislu podrediti, no u tom je ratu poginuo 945. godine tijekom bitke s Derevljanima.⁵⁰ Naslijedila ga je njegova žena i udovica velika kneginja Olga (945.-962.), poznata u povijesnim izvorima i kao Helga. Ona je nastojala osvetiti muževljevu smrt te je povela vrlo nemilosrdan rat protiv Derevljana, te ih u konačnici porazila. Objedinjavanjem ukrajinskih plemena u samom kulturno-političkom središtu Kijevske Rusi, kijevska je vojska stekla respektabilnu snagu koja je bila u stanju čuvati i širiti granice vlastite države i povesti uspješne ratove protiv

⁴⁹ Treba razlikovati termine: *руський* i *русский*.

⁵⁰ Srednjovjekovno ukrajinsko pleme Derevljani od 6. stoljeća živjelo je u današnjoj sjeverozapadnoj Ukrajini (regija Volin), te na prostorima južne Bjelorusije i istočne Poljske. U vojnom smislu Derevljani su predstavljali vjerojatno najjače istočnoslavensko pleme. Osim što su prethodno bili u čestim sukobima s Poljanima, s velikim otporom su prihvatili političku vlast dinastije Rjurik iz Kijeva. Ime njihovog plemena potječe od staroslavenske riječi *derevo*, što označava drvo. Njihova središta su bili srednjovjekovni gradovi: Iskorostenj, Ovruč, Gorodsk, Malin i drugi.

neslavenskih naroda u širem okruženju. Kneгинja Olga prema povijesnim zapisima predstavlja osobu koja je, uz daljnje proširivanje granica Kijevske Rusi, prva počela službeno unositi kršćanske vrijednosti⁵¹ u Kijevsku Rus', a kršćanstvo je osobno prihvatila 955. godine. Njezino se podrijetlo između više teorija ne može sa sigurnošću utvrditi, a jedan od istraživača staroukrajinske povijesti Boris Vaznickij sugerira da je njezina obitelj došla sa prostora Galičine, odnosno Ljvivske oblasti, što je utjecalo na njezine simpatije prema kršćanskim vrijednostima. Njezini posjeti Bizantskom Carstvu, odnosno Carigradu, predstavljali su novi oblik komunikacije između dviju moćnih država, koje su sve više imale karakteristike prosvjetne i duhovne suradnje. Ipak, Olgino prihvaćanje kršćanskih vrijednosti sukobilo se s relativno snažnim vojničkim mentalitetom i poganskom vjerom u vlastitoj proširenoj državi, i stoga nije dalo željeni rezultat.

Veliku kneginju Olgu naslijedio je njezin dvadesetdvogodišnji sin Svjatoslav (964.-972.),⁵² zapamćen kao hrabri vojskovođa koji je sve jači kršćanski utjecaj iz Kijeva širio gotovo cijelom istočnom Europom. Svjatoslav je svoje ratove započeo na istočnim granicama Kijevske Rusi jer je želio poraziti Hazare koji su na otvorenom stepskom prostoru bili prijetnja sve bogatijem Kijevu. Nakon dvije godine rata Svjatoslav 966. pobjeđuje Hazare i uništava njihovo središte u gradu Sarkilu. Oslobodivši trgovački put prema Kaspijskom jezeru, prisilio je neslavenska plemena Jasiane i Kasogiane sa sjevernog Kavkaza na plaćanje danka. Potom nešto sjevernije napada i pobjeđuje Bugare koji su živjeli uz gornji tok rijeke Volge. U istoj sredini, Svjatoslav 966. svojoj vlasti podređuje slavensko pleme Vjatiče⁵³ te im određuje danak. Godine 967. okreće se prema zapadnim granicama Kijevske Rusi gdje uz sugestije bizantskog cara napada Bugare na Balkanu, razbija njihovu vojsku i osvaja

⁵¹ Srednjovjekovna Ukrajina prema legendi prvi se put susreće sa kršćanstvom preko apostola Andrije Prvozvanog, koji je zapečatio kršćanski križ na kijevskom brdu, prorokovavši veliku budućnost kršćanstva u tim poganskim predjelima i nastanak grada jedinstvenog slavenskog Boga. Na istim prostorima kasnije je izgrađena i danas se nalazi kijevska Andrijevska crkva. Pokršćavanje srednjovjekovnih Rusića-Rusina, kako su se tada imenovali Ukrajinci, provedeno je potom postepeno kroz nekoliko stoljeća u tijesnom kontaktu sa Bizantom i bizantskim duhovnim učenjacima.

⁵² Prema povijesnim vrelima, knez Svjatoslav je imao markantan izgled, snažno i lijepo građeno tijelo, poduže elegantne brkove i obrijanu glavu s repićem na potiljku, a povjesničari ga često povezuju s markantnim izgledom i ratničkim svjetonazorom Zaporoških kozaka koji se pojavljuju na središnjim ukrajinskim prostorima u 15. stoljeću.

⁵³ Potomci Vjatiča predstavljaju prve slavenske pretke koji su ušli u sastav moderne ruske nacije prilikom njezina formiranja u srednjem vijeku.

oko 80-ak bugarskih gradova. Stječe time kontrolu na rijeci Dunav, kao važnom trgovačkom središtu te se pretpostavlja da je namjeravao proširiti kijeovski utjecaj i na središnji Balkan. Nakon što je Svjatoslav porazio Hazare, na jugoistočnim granicama Kijevske Rusi, neočekivano se otvorio prolaz jakom nomadskom plemenu Pečenezima.⁵⁴ Oni započinju s povremenim snažnim vojnim prepadima na središnje, odnosno južne prostore Kijevske Rusi. Bizantski vladari, u vrlo uspješnoj ekspanziji velikog kneza Svjatoslava prema južnom Balkanu, vide opasnost za svoje carstvo. Stoga su uspjeli uvjeriti Pečenege da 968. napadnu Kijev dok je Svjatoslav bio na ratištu izvan svoje zemlje. Svjatoslav se s Balkana odmah vratio u Kijev i pružio snažan otpor Pečenezima koji su se povukli na teško kontrolirane stepске prostore duž jugoistočne granice Kijevske Rusi. Pečenezi kao vješti nomadski ratnici, duže vrijeme nisu dozvoljavali da se u današnjoj jugoistočnoj Ukrajini uspostavi stabilnija vlast Kijevske Rusi, što je narušavalo trgovinske odnose uzduž rijeke Dnjepar koja vodi prema Crnom moru. Nova opasnost za Kijev prinudila je Svjatoslava da razmišlja o podjeli kontrole nad svojom velikom državom, zbog toga što je neprestano ratovao izvan nje. Odredio je da njegov najstariji sin Jaroslav čuva vlast u Kijevu i široj okolini, sin Oleg da čuva zemlje zapadno od Kijeva i upravlja Derevljanima, a sin Volodimir je trebao čuvati vlast na sjeveru u Novgorodu, i dalje važnom trgovačkom središtu. Nakon podjele vlasti u Kijevske Rusi, 969. godine, Svjatoslav se vratio na Balkan s nakanom da napadne Bizantsko Carstvo koje je isprovociralo napad Pečenega na Kijev. Udružena bizantsko-bugarska vojska pružala je dugotrajan i snažan otpor manjoj vojsci kneza Svjatoslava, te je nedaleko od grada Dorostola ukrajinski vladar poražen. Nakon toga Svjatoslav je prisiljen potpisati novo primirje s Bizantom, te ujedno i povući svoju vojsku. Prilikom povlačenja godine 972. kod otoka Hortecja na rijeci Dnjepar, ukrajinsku vojsku iz zasjede napadaju Pečenezi. Tom je prilikom ubijen i veliki knez Svjatoslav.

U vrijeme Svjatoslava, Kijevska Rus' se protezala na jugozapadu od Zakarpatja preko rijeke Dnjepar i šire okolice grada Kijeva pa prema sjeveru i široj okolini grada Novgoroda. Podredio je i objedinio dvanaest većih istočnoslavenskih plemena, te je djelomično otvorio trgovačke puteve preko Crnog mora i istočnog

⁵⁴ Pečenezi su narod turkijskog porijekla čija izvorna domovina nije poznata. U drugoj polovici 10. stoljeća Pečenezi su nastanili prostor pobijeđenih Hazara i postali su stalna prijetnja za trgovački prolaz rijekom Dnjepar i za grad Kijev.

Balkana. Nakon njegove pogibije kneževsku vlast preuzimaju braća Jaroslav, Oleg i Volodimir. No, u sljedećem razdoblju oni su međusobno zaratili kako bi stekli samostalnu kontrolu nad cijelom državom Kijevskom Rusi. U međusobnom ratu koriste pomoć čak i ukrajinskih neprijatelja iz bliskog okruženja. Česti sukobi oko preuzimanja vlasti u Kijevu bili su posljedica drugačijeg i intrigantnog načina nasljeđivanja prijestolja. Dok je u ostalim europskim dinastijama u to vrijeme bio običaj da se vlast prenese s oca na najstarijeg sina, vlast u Kijevu prenosila se sa starijeg na mlađeg brata, te s najmlađeg ujaka na najstarijeg nećaka. Takav postupak nasljeđivanja često je rezultirao međusobnim ratovanjem unutar vladarske obitelji.

Unutarnja konsolidacija i kulturni preporod Kijevske Rusi

Kijevska Rus' je tijekom svog dinamičnog širenja u 9. i 10. stoljeću obuhvatila različita plemena šireg istočnoeuropskog prostora, ali glavninu populacije u sklopu proširenih granica činili su upravo budući Ukrajinci, među kojima je ukrajinsko pleme Poljani imalo glavnu kulturno-političku ulogu. Među istočnoslavenskim plemenima, također su postojale manje etničke, jezične, kulturne i religijske razlike, ali nisu predstavljale barijeru za sljedećeg kijevskog kneza Volodimira da pokuša izvršiti svekoliku unutarnju konsolidaciju države kako bi učvrstio njezine granice u eventualnim sukobima s ostalim neukrajinskim narodima. Za vrijeme njegovog vladanja, pridošle skandinavske *družine* koje su ratovale zajedno sa slavenskim plemenima, gotovo posve su se asimilirale s većinskim ukrajinskim stanovništvom kijevske okolice.

Nakon što je Volodimir Veliki (980.-1015.), sin kijevskog kneza Svjatoslava i dvorske savjetnice Maluše, nadživio svoju braću i preuzeo 980. kontrolu nad cijelom Kijevskom Rusi, započeo je s objedinjavanjem pograničnih osvojenih područja sa središtem u Kijevu. Nakon što je porazio uvijek nepredvidive Pečenege na jugoistoku današnje Ukrajine, oni su ipak i dalje predstavljali prijetnju za Kijev i slobodno trgovanje duž rijeke Dnjepar koja je predstavljala jedinstven trgovački prolaz na otvoreno Crno more. Problematična situacija prisilila je Volodimira da pristupi zaštiti trgovačkih putova na zapadnim granicama države, uz rijeke Bug, Dnjestar i Vislu,

zbog čega napada istočne prostore današnje Poljske. Vrlo vjerojatno uz pomoć Bijelih Hrvata, potiskuje Mađare u jugozapadnim krajevima zemlje i stječe čvrstu kontrolu nad širim prostorom, gotovo u samom središtu Europe. U cijeloj Kijevskoj Rusi jedini ozbiljniji otpor i dalje su pružala ratoborna plemena Vjatiči, koja su bila u stalnom društveno-kulturnom doticaju s ugro-finskim plemenima sa prostora središnje Rusije. Zbog neprihvatanja podložnosti Kijevu, Volodimir ih je u razdoblju između 982. i 984. tijekom dva ratna pohoda ponovno svladao i podredio središnjoj vlasti.

Buntovnost pojedinih slavenskih i ugro-finskih plemena na krajnjem sjeveroistoku države navela je Volodimira da ozbiljno razmisli o unutarnjoj konsolidaciji države, odnosno kako premostiti unutarnje kulturološke i druge različitosti između poganskog sjevera i juga države, čije stanovništvo je počelo prihvaćati kršćanske vrijednosti. Koncept religijskog jedinstva i hijerarhijske organizacije Crkvi trebao je poslužiti kao model za izgradnju stabilne države koja će kao takva biti priznata među najutjecajnijim europskim kršćanskim dinastijama. Nakon što je bizantski car zatražio vojnu pomoć kijevskoga kneza, Volodimir je postavio uvjet da mu se odobri prosidba sestre bizantskog cara. Nakon što je to prihvaćeno, ukrajinski je vladar ušao u najelitniji svjetski kršćanski milje i službeno postao dijelom moćne bizantske carske obitelji.⁵⁵ Službeno je prihvatio kršćanstvo godine 988. u gradu Hersonesu na poluotoku Krimu, nakon čega je počeo s pokrštaivanjem pučanstva u cijeloj Kijevskoj Rusi, koje je do tada imalo pogansku vjeru.⁵⁶ Nad onima koji su se protivili novim kršćanskim vjerovanjima često se provodilo prisilno pokrštaivanje. Zahvaljujući sličnim kulturološkim karakteristikama, proces pokrštaivanja u ranoj fazi uspješno je prihvaćen u središnjoj Kijevskoj Rusi, odnosno današnjoj Ukrajini, ali na sjeveroistoku države i dalje je trajao dugotrajan i snažan otpor poganskog stanovništva. Uvođenje kršćanstva ubrzalo je kulturni i arhitektonski razvoj Kijevske Rusi koja je u mnogo čemu počela nalikovati

⁵⁵ Tada je malo tko pomišljao da će se Crkva u Europi podijeliti kao i cijela Europa.

⁵⁶ Veliku ulogu u razvoju kršćanstva u Kijevskoj Rusi imali su manastiri. Prvi od njih bio je Kijevsko-pečerski manastir iz 11. stoljeća. U 13. stoljeću je u Kijevskoj Rusi bilo oko 50 manastira, od kojih 17 u Kijevu. Prije kršćanskog raskola na Istočnu i Zapadnu crkvu, Kijev je redovito održavao vezu sa Rimom, premda nije želio prihvatiti latinski kao bogoslužni jezik jer je grčkopravoslavni obred dopuštao uporabu jezika koji je bio sličan govornome jeziku.

Bizantskom Carstvu, ali je ipak imala vlastitu originalnost karakterističnu za istočnoslavensko podneblje.

Knez Volodimir je također započeo s proizvodnjom srebrnih i zlatnih kovanica.^{57, 58} Na njima je s jedne strane bio njegov lik, a s druge državni grb *Trizub*,⁵⁹ danas službeni grb Ukrajine. Ćirilično pismo tada postaje sve rasprostranjenije, a mnogi napisi na raznim predmetima upućuju na široko raširenu pismenost među pučanstvom.

Za svojeg vladanja Volodimir je pridonio upečatljivom i snažnom razvoju Kijevske Rusi i njezinom kršćanskom identitetu, koji će u kasnijem razdoblju biti prenesen na sve istočnoslavenske narode. Volodimir je u konačnici također nastojao uspostaviti mirne odnose s Poljacima, Mađarima i Česima, što mu je pošlo za rukom. Jedini ozbiljan problem za Kijev bili su Pečenezi koji su s Azovske obale i dalje često upadali na južne prostore ukrajinske države, pljačkajući njezino materijalno bogatstvo. Volodimir je poveo nekoliko ratova protiv njih u razdoblju između 992. i 997. te je podigao nove vojne utvrde koje su dodatno trebale štiti grad Kijev od njihove najezde. Duž ukrajinske stepe tada su podignute brojne čvrste utvrde koje su štitile Kijevsku Rus' s jugoistoka, a grad Perejaslav u blizini Kijeva predstavljao je glavno obrambeno središte jugoistočnih granica ogromne države. Volodimir je

⁵⁷ Osim arapskih dirhema na području Kijevske Rusi javljaju se i bizantski solidi; ovi će potonji biti uzorom prvih zlatnika koje je kovao kijevski knez Volodimir krajem 10. stoljeća. Postoji nešto više od deset primjeraka ove monete koja je u znanosti dobila ime *zlatnik*. Na ovim monetama stoji natpis *Volodimir, a se ego zlato*. Nađeni su i srebrnjaci istog vladara, kovani od uvoznog srebra – uglavnom od arapskih dirhema. Oni su pak imali natpis *Volodimir, a se ego srebro*. I zlatnici i srebrnjaci imaju istovjetnu kompoziciju. S jedne strane nalazi se poprsje Isusa Krista i natpis *Iisus Hristos*, a na drugoj knez i rečeni natpisi; na strani gdje je knez javlja se i na zlatnicima i na srebrnjacima umjesto spomenutih formula i druga varijanta natpisa: *Volodimir na stole*. Ij. Volodimir na prijestolju. Iznad ramena kneza stoji stilizirani simbolični prikaz kijevske dinastije Rjurik.

⁵⁸ Na području Kijevske Rusi bilo je nekoliko sustava ukrajinske valute grivnji, mase od 95 do 197 grama, od kojih su najproširenije bile južna kijevska grivnja i sjeverna novgorodska grivnja. Kijevska grivnja bila je izduženog šesterokutnog oblika i mase oko 160 grama. Novgorodske grivnje, izdužene u presjeku i polukružne, imale su masu od oko 200 grama. Prijelazni oblik između novgorodske i kijevske bila je černigivska grivnja sa spljoštenim krajevima koja se najviše raširila na sjeveroistočnim krajevima srednjovjekovne Ukrajine. U Kijevskoj Rusi tijekom 13. stoljeća se također plaćalo u kožama vivjerica i kunama, a ti se podaci pronalaze u arapskim izvorima.

⁵⁹ O značenju znaka Trizuba postoji velika znanstvena literatura koja upućuje na praslavensko podrijetlo znaka jer se u različitim varijantama javlja na širokom prostoru sve do prastarih Indoarijaca. Između ostalih tumačenja, grb Trizub se često tumačio kao izraz sakralne ptice, kao monogram, geometrijski ornament. Porijeklo grba Trizuba prema pronađenim primjercima u Ukrajini seže čak do 4. tisućljeća pr. Kr.

administrativnu vlast podijelio među svoje sinove: Jaroslava je postavio u Novgorod, budući nasljednik države Svjatopolk (1015.-1019.) je postavljen u Turivu, Boris u Rostovu, Hlib u Muromu, Svjatoslav je vladao u zemlji Derevljana, Izjaslav u Polocku, a Mstislav u Tmutorokanu.⁶⁰

Nakon smrti kneza Volodimira Velikog 1015. godine, došlo je do sukoba između njegovih sinova koji je trajao naredne četiri godine. Posebno komešanje nastalo je kod grada Novgoroda, koji je kao drugo važno trgovačko središte predstavljao i određenu političku silu koja se povremeno odupirala Kijevu i njegovoj dominaciji. Veliki razlog tomu bile su kulturološke, ali i religijske razlike ugro-finskih stanovnika u široj okolini Novgoroda koji su teško prihvaćali drugačije običaje s kršćanskog juga i povremeno poticali autonomiju na novgorodskom dvoru. Volodimir se tomu za života uspješno odupirao, ali naposljetku, nakon njegove smrti širom Kijevske Rusi formirat će se manje teritorijalne zajednice s većim stupnjem autonomije.

Sin kijevskoga kneza Volodimira Velikog i kneginje Rohnide iz kneževine Polock, Jaroslav Mudri (1019.-1054.), nakon sukoba sa svojom braćom dolazi na kijevsko prijestolje 1019. godine. Granice njegove države doživjele su manje promjene. Nastavio je sa širenjem kršćanstva, a njegovo prethodno središte kod Novgoroda ostalo je podređeno vlasti u Kijevu, ali s nešto većom autonomijom. Nakon sukobljavanja s vlastitom braćom, Jaroslav je 1024. doživio otpor poganskog ugro-finskog plemena kod grada Suzdalja⁶¹ koje su predvodili poganski svećenici *volvhi*.⁶² Morao je koristiti silu kako bi ih prisilio da prijeđu na kršćanstvo. Nasilno uvođenje kršćanstva među pojedinim pokorenim sjeveroistočnim ugro-finskim, ali i slavenskim plemenima, rezultiralo je stvaranjem sve veće netrpeljivosti prema

⁶⁰ Tmutorokanska kneževina je bila sastavni dio države Kijevske Rusi u 10. i 11. stoljeću. Kneževina je bila smještena na dijelu današnjeg Krimskog poluotoka, između Tamanskog i Kerčanskog poluotoka sa svojim središtem gradom Tmutorokanom. Za kijevske kneževe Tmutorokanska kneževina je predstavljala strateško trgovačko i vojno odredište na putu prema Bliskom istoku. Prvi je put spomenuta u povijesnim kronikama 988. godine, kada je kijevski knez Volodimir Veliki dodijelio vlast u Tmutorokanskoj kneževini svome sinu Mstislavu Volodimiroviču (988.-1036.), koji će potom 1024. preuzeti vlast i u Černigivskoj kneževini porazivši brata Jaroslava Mudrog (978.-1054.).

⁶¹ Gradić se nalazi u blizini središta buduće Velike Kneževine Moskve.

⁶² Poganski svećenici *volvhi*-ukri do 6. i 7. stoljeća su imali veliku prosvjetnu i vjersku ulogu na prostorima zapadne Ukrajine. Službeno prihvaćanje kršćanstva 988. posve je promijenilo njihov značaj za istočnoslavenska i druga susjedna plemena, izuzev u predjelima središnje Rusije.

kijevskom središtu. Sljedeće godine Jaroslav je ponovno napao istočne granice države Poljske gdje je do 1031. vratio pod svoju vlast prethodno izgubljene teritorije. Nakon toga s Poljskom ponovno uspostavlja mirne i prijateljske odnose, te stvara obrambeni grad Jaroslav na rijeci Sjan. Najveću vojnu prijetnju Jaroslavu i dalje su predstavljali Pečenezi koje je na jugoistočnim granicama države do 1036. kontrolirao Jaroslavov brat, knez Mstislav. Nakon njegove smrti, nova prijetnja Kijevskoj Rusi postala su i druga nomadska turkijska plemena koja su povremeno u hordama navaljivala s krajnjeg istoka europskog kontinenta. Turkijske horde uzduž ukrajinske i ruske stepe predstavljale su prijetnju i prepreku za nesmetan trgovački razvoj grada Kijeva. Ipak, Jaroslav je u sljedećem razdoblju uspješno odolijevao njihovim napadima i pretvarao kršćansku Kijevsku Rus' i grad Kijev u najveće gospodarsko i kulturno središte Europe. Jaroslav je za vrijeme svoje vladavine utjecao na prestižan razvoj kulture i prosvjete u cijeloj Kijevskoj Rusi (posebno u Kijevu i okolici) koja će u bitnoj mjeri odrediti bogatu kulturu i prosvjetu Ukrajinaca te ostalih istočnoslavenskih naroda. U njegovo vrijeme reformirana Kijevska Rus' politički i ekonomski je stabilizirana, te priznata u širim srednjovjekovnim europskim i svjetskim krugovima kao jedna od najrazvijenijih država tog vremena.

Jaroslav je jačao prijateljske i političke veze s ostalim razvijenim državama u okruženju, ali posebno sa zapadnom Europom, zbog čega je postao poznat pod imenom *punac Europe*. To se posebno moglo uočiti u međusobnim odnosima između članova Jaroslavove obitelji i vladajućih dinastija gotovo cijele Europe. Jaroslavova žena Irena⁶³ bila je kći kralja Švedske, Jaroslavova kći Elizabeta udala se za norveškog kralja Harolda III., druga kći Anastazija udala se za mađarsko-hrvatskog kralja Andriju I., a njegova najmlađa kći Ana udala se za francuskog kralja Henrija I. Jaroslavov najstariji sin Izjaslav oženio je njemačku princezu Gertrudu, zbog čega su kijevski vladari bili u izuzetno dobrim odnosima s njemačkim.

Godine 1037. zbio se važan događaj za crkvenu, ali i državnu povijest Ukrajine. Te je godine uspostavljena crkvena hijerarhija na čelu s kijevskim mitropolitom, Rusinom Ilarionom, dakle domaćim sinom, a ne Grkom kao do tada. Mitropolita Kijevske crkve bio je odgovoran Patrijarhu u Konstantinopolisu – Carigradu. Kijevska Rus' tada gradi odlične kulturno-političke odnose s Poljskom,

⁶³ U izvornom povijesnom: Ingegarda.

Češkom i Mađarskom. Za vrijeme vladanja Jaroslava, Kijevska Država je u kulturnom smislu izrazito prednjačila u odnosu na cijelu zapadnu Europu. Posebno je razvijala književnu kulturu i učenje stranih jezika i kulture. Dok su u to vrijeme članovi kijevskih dinastičkih obitelji bili pismeni od ranog djetinjstva, neki se zapadnoeuropski vladari doslovce nisu znali niti potpisati. Jaroslav je ujedno bio i veliki graditelj. Sagradio je stotine crkava u bizantskom arhitektonskom slogu, obnovio i učvrstio veći broj tvrđava, unaprijedio je zakone države i uspostavio sudove. Prema njemačkom povjesničaru Dietmaru od Merseburga, Kijev je u vrijeme Jaroslava izrastao u veliki grad koji je imao preko 400 crkvi i 8 trgovačkih središta. Tada je izgrađena Saborna crkva Svete Sofije koja se i danas renovirana nalazi u Kijevu. Drugi povjesničar, Adam od Bremena, Kijev opisuje kao rivala Carigradu. Srednjovjekovna ukrajinska elita tada stvara snažne kulturne veze sa Bizantskom crkvom, koje su ukrajinski narod u kulturno-političkom i religijskom smislu, postavile na lidersko mjesto među ostalim pravoslavnim narodima istočne Europe sve do 18. stoljeća. Zahvaljujući stvaranju zakonika *Rus'ka pravda*,⁶⁴ u kojem su sakupljene tadašnje norme u pravni kodeks države, kijevski knez Jaroslav stječe nadimak *Mudri*, odnosno postaje poznat kao Jaroslav Mudri. Srednjovjekovna Kijevska Rus' odnosno Rus'-Ukrajina kao najveća europska država tada se pokazala visokim kulturnim i duhovnim središtem kršćanske Europe. Te vrijednosti i zasluge koje su stvorili preci Ukrajinaca, kasnije su prisvajali mnogi stručnjaci susjednih naroda u funkciji imperijalnih politika.

Knez Jaroslav je prije svoje smrti podijelio državnu vlast nad Kijevskom Rusi između svojih sinova: najstarijem sinu Izjaslavu (1054.-1073.) daje upravu u državnoj prijestolnici, Kijevu, Svjatoslavu u Černigivu, Vsevolodu u Perejaslavu i Igoru u Volinju, te nećacima u drugim krajevima države. Oni se nakon njegove smrti 1073. ponovno sukobljavaju, posljedica čega je da politički dijele državu dalje između svojih sinova. Prije svoje smrti, Jaroslav je eventualne sukobe, koji bi oslabili državu, pokušao spriječiti posebnim mjerama, ali su se njegova očekivanja izjalovila. Nakon što je umro, proces dijeljenja i sukobljavanja zbog stjecanja vlasti u Kijevu rezultirao

⁶⁴ *Rus'ka* odnosno *Ukrajinska pravda* je jedinstvena zbirka staroukrajinskih srednjovjekovnih zakona nastalih u 11. stoljeću. U njoj su zabilježene odredbe i naredbe koje su izdavali tadašnji kijevski kneževi. Zakoni koji su uvršteni u *Ukrajinsku pravdu* sačinjeni su na temelju običajnog prava, tada prilagođenog potrebama vladajućih slojeva staroukrajinskog društva. Zakonik je obuhvaćao različite kazne za ubojstva, nanošenje tjelesnih ozljeda, naknade za nanesenu štetu i slično.

je oslabljenim blagostanjem unutar Kijevske Rusi. Država je zbog novonastalih unutarnjih sukobljavanja bila teritorijalno izložena ozbiljnoj opasnosti spram potencijalnih neprijatelja izvana, uključujući i državu Poljsku na zapadu, koja je krajem 11. stoljeća sve češće vršila pritisak na zapadne granice. Posebnu opasnost su predstavljala nova turkijska nomadska plemena Kumani (Polovci), prispjeli s istoka kontinenta, koji su u mnogo čemu bili slični njihovim prethodnicima Pečenezima.

Politička rascjepkanost i teritorijalni raspad Kijevske Rusi

Kijevsku Rus' nakon smrti Jaroslava Mudrog, krajem 11. stoljeća, prožima sve veća unutarnja politička nesloga oko podjele vlasti i priznavanja središnje vlasti u bogatom Kijevu. U sukobima između braće i rođaka u kratkom se razdoblju mijenjaju vladari Kijeva: Izjaslav (1054.-1073.), Vseslav (1068.-1069.), Svjatoslav II. (1073.-1076.), Izjaslav⁶⁵ po drugi put (1076.-1078.), Vsevolod (1078.-1093.) i Svjatopolk II. (1093.-1113.). Uvidjevši da je bogata država politički oslabljena, dok vanjska opasnost i dalje postoji, godine 1097. pod vodstvom kneza Volodimira II. Monomaha iz Perejaslava, u jednom od najstarijih ukrajinskih gradova Ljubeču, održao se sabor politički najjačih i najistaknutijih kneževa Kijevske Rusi. Nazočili su Svjatopolk II. Izjaslavič, veliki knez Kijeva, Oleg Svjatoslavič od Černigiva, David Svjatoslavič od Smolenska, David Igorovič od Volodimir-Volinjska i Vasilko Rostislavič od Terebovlja. Na saboru je odlučeno da međusobna sukobljavanja za prevlast budu zaustavljena tako što će se do tada važeće pravo nasljeđivanja promijeniti, odnosno od sada će svaki knez posjedovati zemlju koju mu je ostavio njegov otac. Kijevska Rus' kao unitarna država prema tom dogovoru postaje federacija većeg broja manjih

⁶⁵ Kijevski knez Izjaslav je nakon crkvenog raskola 1054. ostao vjeran univerzalnom kršćanskom središtu Svetoj Rimskoj Stolici, a već 1075. uputio je svoga sina Jaropolka u Rim papi Gregoriju VII. kako bi dobio moralnu, političku i konkretnu pomoć za uspostavljanje stabilne vlasti u Kijevu. Uputio je pritom sina Jaropolka da zatraži i kraljevsku krunu koja će osigurati susjednu međunarodnu političku potporu vlasti u Kijevu, čime je knez Jaropolk nakon Papinog proglasa postao prvi ukrajinski kralj. Unatoč naporima Carigradske crkve da zadrži potpun utjecaj nad Kijevskom crkvom, ukrajinski vladari još su stoljećima ostali blisko povezani s Rimskom crkvom i rodbinski objedinjeni sa najjačim zapadnoeuropskim dinastijama. (Izvor: Teofil Kostruba, *Narysy z Tserkovoyi Istoriyi X – XIII Ct.* – Toronto; Dobra Knyzhka, 1955.; 80-88.)

federalnih jedinica čija je ovisnost o Kijevu smanjena. Svi zajedno trebali su usuglašavati unutarnju politiku države i voditi zajedničku vanjsku politiku u borbi protiv neprijatelja, posebno turkijskog nomadskog plemena Kumana. Iako je sabor završio dogovorom, nisu se u potpunosti stišale tenzije između pojedinih kneževa, nastale u prethodnim sukobima, a poseban unutarnji problem predstavljali su periferni prostori na sjeveru države, naseljeni ugro-finskim plemenima koja su se smatrala koloniziranima i nisu dobro prihvaćala pokrštavanje vlastitog stanovništva.

Nakon zaustavljanja unutarnjih sukoba država Kijevska Rus' još je jednom nakratko procvjetala za vrijeme prethodno istaknutog ratnika i kneza Volodimira II. Monomaha (1013.-1125.).⁶⁶ On je prema dogovoru naslijedio kijevskog kneza Svjatopolka II., nakon čije smrti je pozvan da vlada cijelom Kijevskom Rusi. U njegovo se vrijeme posebno ističe kulturno-religiozan rad vezan za Kijevsko-pečersku lavru,⁶⁷ danas najstarije pravoslavno svetište u cijeloj istočnoj Europi. Monomah je jačao prijateljske veze s vanjskim susjedima, vodio povremene ratove s Kumanima na istočnim granicama i Poljacima na zapadnim, oslobodio je pojedine trgovačke putove, osobito onaj na južnom toku rijeke Dnjepar, da bi potkraj života podijelio vlast sa sinovima, među kojima se najviše isticao njegov budući nasljednik Mstislav I. Zadnji kijevski veliki knez koji je u feudalnom sustavu imao relativno značajan utjecaj na ostale zavisne kneževine Kijevske Rusi bio je Mstislav I. (1125.-1132.). Kijev je u sljedećem razdoblju, zahvaljujući unutarnjoj nestabilnosti i rascjepkanosti Kijevske Rusi, sve više gubio politički utjecaj nad ostalim kneževinama. Posebnu prijetnju stabilnosti države predstavljala su plemena u okolici pojedinih sjevernijih gradića poput Suzdalja, koja su kroz unutardržavno sukobljavanje sve naglašenije ostvarivala potpunu neovisnost od Kijeva. Mstislavov brat i nasljednik na tronu Velikih kneževa, Jaropolk II. (1132.-1139.), naslijedio je

⁶⁶ Volodimir II. Monomah je sa 18 godina oženio princezu Gitu, kćer engleskog kralja Harolda, a nakon njezine smrti 1107. oženio je Aepi, kćer kumanskog kana. Šesti i najmlađi sin Volodimira II. Monomaha bio je knez Jurij Dugoruki (1149.-1151.). On je je 1147. na sjeveroistočnoj periferiji Kijevske Rusi osnovao gradić Moskvu.

⁶⁷ U svetištim Kijevsko-pečerske lavre nastala su najznačajnija književna djela ukrajinskog srednjovjekovlja. Ondje se formirao i ukrajinski književni jezik, koji je nastao na kijevskoj narodnoj bazi, odakle se širio sve do sjevernoslavenskih središta kao što su Novgorod i Pskov. Međutim, uključivanjem u bizantsku tradiciju, te pod utjecajima s Balkana (takozvani prvi južnoslavenski utjecaj) književnost je prelazila na sakralni staroslavenski jezik. (Matica Hrvatska: Broj 2, Godište VI. / 2006. – str. 19., Kulturna baština Ukrajine).

nestabilno unutarpolitičko stanje u ogromnoj Kijevskoj Rusi. Dio kneževina postepeno se počeo izdvajati iz državne formacije, a središnja vlast u Kijevu sve više gubi vojnu moć, što je značilo da su joj umanjene šanse u eventualnim vojnim odnosima s nomadskim osvajačima koji su sve ozbiljnije prijetili s istoka. Kijev kao najrazvijeniji grad Kijevske Rusi prvi se našao na udaru tuđinaca, kako unutar države, tako i izvan nje.

Kulturološka i politička suprotstavljenost pojedinih krajeva na sjeveroistoku bivše države i juga goleme Kijevske Rusi, te sve veća autonomija njezinih pojedinih kneževina, rezultirala je time da je Kijev postao meta, ne samo tuđinaca već i pljačkaša pojedinih kneževa Kijevske Rusi koji nisu prihvatili kršćansku kulturu juga i nisu poštivali dinastiju u Kijevu. U zapisima na staroslavenskom jeziku kijevskog monaha i povjesničara Venerabla Nestora iz 1136. godine, nalaze se društvene i političke okolnosti toga razdoblja. Kijevskom Rusi tada kulminira bojazan od agresivnih napada sve snažnijih nomadskih plemena s istoka. Kijevsko središte u sljedećem razdoblju postalo je mjesto sve češćeg iseljavanja prema sigurnijim zapadnim granicama države, u regije Volin i Galič, oslabljena je trgovina, a pojedini kneževi iz sjeveroistočnih krajeva povremeno pljačkaju ukrajinske prostore u okolini Kijeva, odnoseći kao plijen i kulturne vrijednosti u krajeve Vladimira i Suzdalja. Godine 1169. jedan od takvih kneževa, Andrej Bogoljubski, u nekoliko je navrata napao središnju vlast i pri tome ne samo opljačkao već i zapalio prijestolnicu Kijev. Nakon toga odmetnuo se i uskoro uspostavio vlastito političko središte u sjevernom gradu Suzdalju. Na istim prostorima 1157. formirana je Vladimir-Suzdaljska Kneževina koja je postepeno stjecala sve veću autonomiju od Kijeva, a potom se u blizini formirala i Moskovska Kneževina 1328. godine.⁶⁸ Tijekom pljačke Kijeva, knez Andrej Bogoljubski pali i ruši gotovo sve kijevske crkve, nemilosrdno ubija i progoni mnoge ukrajinske kršćane, jer periferna ugro-finska sredina iz koje on dolazi još uvijek je više poganska nego kršćanska. Svekoliko bogatstvo i kulturno-povijesne dragocjenosti Kijeva tada su u nekoliko navrata uništene ili opljačkane, između

⁶⁸ Prema ukrajinskim povjesničarima, premještanjem kulturno-političkog središta iz staroukrajinskog grada Vladimira u grad Moskvu 1328. godine, službeno započinje povijest današnje Ruske Federacije kao državne tvorevine.

ostalog ikone, knjige te ostale materijalne odnosno kulturno-duhovne vrijednosti srednjovjekovne Ukrajine.⁶⁹

Nakon unutarnje destabilizacije države, više od pet bivših zavisnih kneževina formiraju snažan zaseban državni entitet. Među tim se kneževinama ističe Kneževina Volodimir-Volinj u današnjoj zapadnoj Ukrajini koja postaje najjačim političkim i kulturnim središtem novoga ukrajinskoga političkog entiteta, te pravnim nasljednikom rascjepkane Kijevske Rusi.

S obzirom na to da su Kijev prethodno napadali i pljačkali samo pogani i stranci izvan staroukrajinske države, nakon 1169. tri kneževine Kijevske Rusi prema staroj dinastiji Rjurik započinju reformirati državnu i teritorijalnu formaciju Kijevske Rusi, te uspostavljati novu zajedničku unutarnju i vanjsku politiku. Galička kneževina koju su vodili Rostislaviči, Černigivska koju su vodili Olhoviči i Kijevska koji su vodili Mstislaviči, postižu jedinstvo u borbi za oslobođenje Kijeva i ostalih okupiranih ukrajinskih prostora. Godine 1176. Svjatoslav od Černigiva i Jaroslav od Osmomisla oslobađaju Kijev od tuđinaca, a Svjatoslav od Černigiva (1176.-1194.) potom biva postavljen za kijevskog kneza. Kijevom su sljedećih četrdesetak godina vladali Mstislaviči, zatim Monomahoviči i nešto kraće Olegoviči, ali svi oni nikada više nisu vratili nekadašnju političku moć koja se polako premještala u zapadnu kneževinu Volodimir-Volinj. Razlog tomu bile su sve jače nomadske najezde s istoka, posebno tatarske, koje su povremeno pustošile prostore ukrajinske stepe i samo kijevsko središte.

Kijevski kneževi u sljedećem razdoblju suočavaju se sa sve snažnijim borbama s Poljacima na zapadu. Ratove je predvodio knez Igor godine 1185. To je zabilježeno u povijesnim zapisima, odnosno u zbirci pjesmama *Slovo o pohodu Igorovom*.^{70, 71} Zapadne kneževine Galič (Galičina) i Volodimir-Volinj, oslobođene

⁶⁹ Ukrajinski povjesničari tvrde da je vojnim i pljačkaškim činom iz 1169. godine stvorena jasna distinkcija između ukrajinskog i djelomično koloniziranog ugro-finskog, odnosno budućeg ruskog etnosa. Ta se distinkcija između ostalog temelji na naglašenim kulturološkim, religijskim i drugim razlikama.

⁷⁰ Jedno od najznačajnijih književnih djela 12. stoljeća, epski spjev *Slovo o polku Igorevim* (ukr. *Слово о полку Ігоревім*), stvoreno je na kijevskom koineu.

⁷¹ Godine 1187. u *Kijevskom ljetopisu* zabilježen je sinonim riječi Rus' i staroslavensko ime suvremene države: Ukrajina. Autor piše o smrti perejaslavskoga kneza: *I plakaše za njim svi perejaslavci ... a zbog njeg' se i ukrajina u crno obavije.*

poljskih pritisaka, počele su intenzivno jačati u političkom i kulturnom smislu. Godine 1199., knez Roman Mstislavič (1199.-1205.) ujedinio je preostale zapadne kneževine koje su priznavale političku vlast i dinastiju u Kijevu, te od Kijevske Rusi preuzeo naziv Veliki knez. Reformirana zapadnoukrajinska država Galičko-Volinjska Rus' koja je obuhvatila i sam Kijev, sljedeća dva stoljeća, do 1342., odnosno 1392.,⁷² smatrana je izravnim i službenim političkim i kulturnim nasljednikom Kijevske Rusi. U sljedećem razdoblju razvijali su se snažni trgovački, kulturni i politički odnosi s Poljskom, Mađarsko-hrvatskom državom, Litvom i Rimskom crkvom. Iako je zbog tatarske opasnosti postojala određena volja da se ponovno uspostavi savezništvo s vladarima odmetnutih sjeveroistočnih kneževina koje su počele stvarati posve autonomno političko središte u gradu Suzdalju, snažni tatarski upadi na istočne granice države nakon 1220. često su razbijali njihovu teritorijalnu povezanost i prekidalu takve zamisli. Kneževi novgorodskih zemalja⁷³ ostali su u dobrim i bliskim odnosima sa srodnim ukrajinskim vladarima Galičko-Volinjske Rusi, ali su zadržali svoju željenu autonomiju i time zasebnu vanjsku politiku koja nije bila u istoj mjeri opterećena vojnim sukobima na prostorima središnje Ukrajine.

Godine 1223. istočne ukrajinske kneževine i grad Kijev silovito napadaju Tatari (Mongoli),⁷⁴ koji su do tada u razarajućim vojnim pohodima osvojili velike prostore Azije te sloveli kao nepokorivi ratnici. Ukrajinski i poljski kneževi zbog tatara-mongolske opasnosti dogovaraju savez radi zajedničke borbe protiv novih navala s istoka. U početku su uspijevali odolijevati snažnim navalama Tatara, ali 16. prosinca 1240. godine, napadači su uspjeli zauzeti Kijev, opljačkali ga i potpuno uništili. Slavensko stanovništvo središnje Kijevske Rusi povuklo se s tih opustošenih

⁷² Zapadnoukrajinska država Galičko-Volinjska Rus' službeno je postojala do 1392., ali je svoju političku neovisnost i autonomiju izgubila 1342. godine.

⁷³ Nakon 12. stoljeća Novgorodska Republika se počela intenzivno širiti prema vlastitom sjeveroistoku i obalama Bijelog mora, pritom obuhvativši nekoliko susjednih ugro-finskih plemena među kojima su širili staroslavensku kršćansku kulturu prenesenu s ukrajinskih prostora. Razvoj feudalnih odnosa u Novgorodskoj Republici bio je popraćen čestim međuklasnim sukobima, ali relativno dobar prosperitet zaustavili su tek tatarski upadi sredinom 13. stoljeća koji su potaknuli njemačke, danske i švedske snage da pokušaju zauzeti novgorodske zemlje. Nakon niza sukoba s pojedinim susjednim narodima i plaćanja danaka tatarskim vlastima u 13. i 14. stoljeću, grad Novgorod su u vojnom pohodu okupirali i osvojili moskovski kneževi 1478. godine. Tada je cjelokupna staroukrajinska vladarska elita Novgoroda deportirana u Moskvu, čime je Novgorod ostao politički posve obezglavljen. Novgorod su potom naselili moskovski trgovci i vojnici. Feudalna Novgorodska Republika tada je teritorijalno ušla u sastav strogo centralizirane Moskovske Kneževine i nikada nije povratila svoju neovisnost.

⁷⁴ Nakon prodora mongolskih naroda u Europu, nazivi Tatari i Mongoli javljaju se kao sinonimi.

i zaraćenih prostora prema više zapadnih ukrajinskih središta. Nakon Kijeva, Tatari su nastavili pohod prema Galičko-Volinjskoj Rusi. Pri tome su napadali Poljsku i Mađarsku sve do 1245., a zatim su svoje središte preko ukrajinske stepe povukli u Aziju. Nekada teritorijalno moćnu državu Kijevsku Rus' doslovce je progutala moćna i nemilosrdna tataro-mongolska vojska koja je tada predstavljala najjaču svjetsku vojnu silu. Prostori istočnih kneževina bivše Kijevske Rusi postali su vrlo slabo naseljeni, iznimku je činilo stanovništvo Vladimir-Suzdaljske Kneževine, gdje se unatoč tatarskoj opasnosti zadržao manji broj slavenskih plemića te lokalno ugro-finsko stanovništvo.

Zapadnoukrajinska država Galičko-Volinjska Rus'

Godine 1169. i 1203. izvršena su dva silovita vojna prodora pojedinih plemića iz sjeveroistočnih krajeva Kijevske Rusi, koji nisu poštovali dinastiju iz Kijeva. Prijetnju, također, predstavljaju i nomadski upadi neslavenskih plemena s istoka europskog kontinenta te učestala razaranja i pljačke. Nestabilna situacija Kijev čini oslabljenim političkim središtem, nakon čega zapadna kneževina Volodimir-Volinj u političkom i kulturnom smislu postaje najjača kneževina cijele Rusi-Ukrajine. Nakon što je u jugozapadnoj kneževini Galič izumrla dinastijska grana Rostislavič iz kijevske dinastije Rjurik, knez Roman Mstislavič⁷⁵ 1199. objedinjuje Galičku i Volodimir-Volinjsku Kneževinu u jedinstvenu kneževinu Kijevske Rusi, koju će se konačno imenovati Galičko-Volinjskim Kraljevstvom⁷⁶ (ukr. Галицько-Волинське королівство – Halic'ko-Volins'ke korolivstvo).

Nakon konačnog raspada Kijevske Rusi, sredinom 13. stoljeća službenog nasljednika, u odnosu na izvornu dinastiju predstavlja reformirana srednjovjekovna ukrajinska država Galičko-Volinjska Rus' (1199.-1349.), koja je ujedno obuhvatila i grad Kijev.

⁷⁵ Roman Mstislavič (1152.-1205.) je srednjovjekovni ukrajinski knez koji je ukupno politički predvodio četiri staroukrajinska središta; ono novgorodsko (1168.-1170.), volodimir-volinjsko (1170.-1187., 1188.), galičko (1188., 1199.) i kijevsko. Roman je bio sin kijevskog kneza Mstislava II. Izjaslaviča i poljske kneginje Agnes.

⁷⁶ Ujedno poznata kao Kraljevstvo Rus'ko (ukr. Королівство Руське, lat. Regnum Rusiae).

Ova se ukrajinska država (u povijesnim spisima dokumentirana kao kneževina i potom kraljevina) na svom vrhuncu teritorijalno prostirala gotovo cijelom današnjom zapadnom Ukrajinom, južnim teritorijem Bjelorusije i istočnim dijelovima Poljske, gotovo do Baltičkog mora, s političko-teritorijalnom kontrolom preko Moldavije do obala Crnog mora. Ključne zemlje koje su se našle u sklopu feudalne Galičko-Volinjske Rusi su: Galička, Peremišljaska, Zvenigorodska, Terebovljska, Volodimirska, Lucka, Belška i Holmska zemlja, te teritoriji današnje Podilje i Besarabije na krajnjem jugu. Galičko-Volinjska Rus' ima poseban značaj za ukrajinsku povijest jer predstavlja jedini dio teritorija srednjovjekovne Kijevske Rusi, koji se nakon tatarskih vojnih upada sredinom 13. stoljeća nikada nije našao u sklopu njihove političke vladavine, čime je u velikoj mjeri očuvana izvorna staroukrajinska kultura, uključujući i veći broj vrijednih spomenika i drugih kulturnih dobara iz tog razdoblja. Iz tog razdoblja ukrajinske povijesti sačuvani su mnogi vrijedni spisi u raznim zapadnoeuropskim državama koji dodatno pojašnjavaju važnu političku aktivnost srednjovjekovnih ukrajinskih vladara.

Galičko-volinjski knez Roman Mstislavič počeo je uspostavljati bliske odnose s Nijemcima, a žestoko se borio protiv Kumana na istočnim granicama ukrajinske države. Nakon što je neočekivano ubijen u borbi s vojskom poljskog plemstva 1205. Roman Mstislavič je iza sebe ostavio dva sina, Danila i Vasiljka, koji su u trenutku očeve smrti bili djeca i nisu odmah mogli preuzeti vodstvo Galičko-Volinjske Rusi. Stoga je u Kneževini Galič⁷⁷ među plemićima započela unutarnja borba za prijestolje, koja je odmah dobila međunarodno značenje jer su se u nju sa svojim pretendentima uključili poljski i mađarski plemići. Nakon što je maloljetnim kneževima Danilu i Vasiljku vojno pomogao rođak, knez Mstislav Hrabri iz Novgoroda, 1219. godine, unutarnja situacija se donekle stabilizirala. Mladi kneževi stasaju i preuzimaju nasljedstvo svog oca 1228. te se suočavaju sa čestim vojnim prijetnjama Tatara.

Tatari su u snažnim napadima nakon 1240. opustošili gotovo sve središnje ukrajinske kneževine i uništili grad Kijev. Tijekom tih napada produžili su prema prostorima Galičko-Volinjske Rusi i provalili na prostore Poljske, Mađarske i Hrvatske, a potom su se povukli preko ukrajinskih stepa na euroazijske prostore. Ondje su na donjem toku rijeke Volge utemeljili svoje središte – Saraj koje je

⁷⁷ Prostor Galičine (srednjoeuropska regija).

predstavljalo vojno-politički centar zapadnog regionalnog kanata Mongolskog Carstva, koje je u sljedećem razdoblju kontroliralo gotovo cijelu istočnu Europu. Knez Danilo Romanovič (1228.-1264.) okončava borbu za prijestolje u Kijevu tek 1245. godine. Stječe čvrstu vlast u svim zapadnim kneževinama i užem okruženju, no kako bi očuvao državnu i političku neovisnost stvara svojevrsni obrambeni savez protiv Tatara i gradi jače političke veze sa Poljacima, Litavcima i Mađarima.⁷⁸ Suraduje i pregovara sa Svetom Stolicom kao jakim političkim saveznikom, te 1250. uspostavlja novo jako vojno i političko središte – grad Ljviv odnosno Lavov,⁷⁹ koji je ispočetka predstavljao prestižnu utvrdu u borbi protiv Tatara. Njegov brat Vasiljko pokazao se dobrim i obrazovanim suradnikom, a takav je bio i njegov sin Volodimir Vasiljkovič, vrlo obrazovan plemić koji je govorio nekoliko stranih jezika, bavio se književnošću i umjetnošću, a izgradio je i nekoliko gradića u Kneževini Volinji. Za svoga vladanja knez Danilo ostvaruje čvrsti politički utjecaj i ugled u cijeloj središnjoj Europi, a Galičko-Volinjska Rus' teritorijalno postaje svojevrsni obrambeni zid prema zapadnoj Europi. Ukrajina se ovdje pokazuje zaštitnicom civilizirane kršćanske Europe. Godine 1253. knez Danilo je prihvatio kraljevsku krunu od Svetog Oca u Rimu i uspostavio kratkoročnu crkvenu uniju između Istočne i Zapadne crkve.⁸⁰ Vladao je do 1264., kada je umro u staroukrajinskom gradu Holmu, gdje je i pokopan. Njegov brat Vasiljko umro je 1270. godine.

⁷⁸ Mađari zajedno s Fincima čine etničku grupu – ugro-finski narod. Povijesni paradoks Mađara je u tome što su kao relativno kasni došljaci europskih prostora, koji su govorili izrazito azijskim jezikom, prikazivali sebe kao branitelje europske civilizacije od tatarskih osvajača.

⁷⁹ Ljviv (Lavov, Lembeg, Lwow) zauzima prvo mjesto u Ukrajini po broju očuvanih kulturno-povijesnih spomenika. Svojom ljepotom, spomenicima i širokom lepezom stilova gradnje predstavlja jedan od najljepših gradova središnje i istočne Europe. Povijesna jezgra grada je 1998. godine postavljena na UNESCO-ov popis svjetske kulturne baštine.

⁸⁰ Srednjovjekovna Ukrajinska crkva i plemstvo u specifičnom položaju, okrenuto bizantskoj tradiciji pod jurisdikcijom Carigrada s jedne strane, i u političkom i duhovnom smislu okrenuto univerzalnom kršćanskom središtu Rimu s druge strane, nastojalo je već nakon crkvenog raskola 1054. objediniti suprotna politička stajališta te stvoriti jedinstvo kršćana. Jedan takav značajan primjer poticanja jedinstva dogodio se već 1095. kada je proglašen blagdan u čast mimohoda prilikom prijenosa čestite relikvije Sv. Nikole Mirlijskog Čudotvorca u južno katoličko svetište, u talijanskom gradu Bariju. Ukrajinski crkveni predstavnici u sljedećih nekoliko stoljeća često su sudjelovali u crkvenim vijećima predvođenim Rimskom crkvom pa tako i arhiepiskop Petro Akerovič 1245. u Lionu, ili mitropolit Grigorij Camblak 1418. u Konstanci. Nakon pada Kijeva 1240. uništeno je preko 600 srednjovjekovnih ukrajinskih crkvi i oko 20 velikih manastira, a službeno ukrajinsko crkveno središte je privremeno premješteno u zapadnoukrajinski grad Galič.

Najistaknutiji sin kralja Danila bio je kralj Lev Danilovič (1264.-1301.). On je naslijedio zemlje Galiča i Peremišlja te grad Belz od svog pokojnog oca 1264. godine kada ujedno započinje njegova politička vladavina. Nakon 1269. pod njegovom kontrolom su se također našle Holmska i Dorogičinska zemlja, a 1272. premješta svoje političko središte iz grada Galiča u Ljviv. On je do 1300. vodio učestale ratove u cjelokupnom okruženju. Kralj Lev je prvi uspješno pregovarao s tatarskim vladarima koji su već duže vrijeme kontrolirali velike prostore nekadašnje ukrajinske države Kijevske Rusi. Posebno je pregovarao s moćnim tatarskim kanom Nogaiom, nastojeći indirektno steći što veću kontrolu nad okupiranim istočnim ukrajinskim kneževinama uz donji tok rijeke Dnjepar. S Teutonskim viteškim redom⁸¹ i Mađarima uglavnom je mirno surađivao te im je često pomagao da steknu stabilnu kontrolu na njihovim prostorima. Oženio je kćer mađarsko-hrvatskog kralja Bele IV., kneginju Konstanzu, te je s njom imao sina Jurija. U razdoblju između 1274. i 1276. vodio je snažne ratove s ojačanom vojskom litavskih vladara koji su u konačnici okupirali staroukrajinsku regiju Crnu Rus'⁸² čije je središte bilo u gradu Navahrudaku. Godine 1279. Lev je sklopio savezništvo s češkim kraljem Vaclavom II., a potom pokušao osvojiti istočne poljske teritorije naseljene ukrajinskim stanovništvom u čijoj se blizini nalazio i grad Krakov, kojeg je prepustio Poljacima. Godine 1280. Lev je svojem kraljevstvu pripojio Zakarpatje i grad Mukačiv, a nakon poraza poljske vojske 1292., u sklopu Galičko-Volinjske Države našao se grad Lublin. Za svojeg vladanja Lev je reformiranu ukrajinsku državu, učinio jednom od najutjecajnijih u Europi, a ukrajinski grad Ljviv je učinio snažnim kulturnim i političkim središtem Europe.

Za vladavine sina kralja Leva, Jurija Ljviviča (1301.-1315.), uslijedilo je relativno mirnije razdoblje u kojemu su zapadne ukrajinske kneževine ekonomski i kulturno jačale. Povijesni dokumenti ukazuju da je Jurij također bio okrunjen za kralja (doc. *Georgius Rex Rusiae*) te da je izgradio bliske veze s utjecajnom Rimskom crkvom. U sklopu novih političkih okolnosti, patrijarh Istočne pravoslavne crkve sa

⁸¹ Teutonski vitezovi ili Teutonski viteški red (lat. Ordo domus Sanctæ Mariæ Theutonicorum Ierosolimitanorum, "Red teutonskih vitezova doma svete Marije Jeruzalemske", njem. Orden der Brüder vom Deutschen Haus St. Mariens in Jerusalem ili češće Deutscher Orden) je njemački rimokatolički vjerski red osnovan krajem 12. stoljeća u Acri, Palestina. U srednjem vijeku su predstavljali križarski viteški red i nosili su bijele ogrtače sa crnim križem. To je sada klirski red smješten u Beču, Austrija.

⁸² Zapadna regija bivše Kijevske Rusi.

sjedištem u Carigradu, 1303. vladarima Galičko-Volinjske Rusi nudi zasebnu mitropoliju u Galiču koja bi se privremeno premjestila iz opustošenog Kijeva. Drugi dio kršćanskih žitelja bivše Kijevske Rusi u Vladimir-Suzdalju dobiva zasebnu mitropoliju, koja će se održati s umanjenom autonomijom uzrokovanom tatarskom okupacijom tih prostora. Početkom 15. stoljeća, sve staroukrajinske mitropolije ponovno su imale središte u Kijevu pod imenom *Mitropolija Kijeva, Galiča i svog rus'-ukrajinskog naroda*.⁸³ Za vrijeme vladavine kralja Jurija Ljviviča mnogi ukrajinski plemići stupaju u bračne i rodbinske veze s europskim plemićkim obiteljima, što se kasnije pokazalo problematičnim glede stabilne vlasti ukrajinskih plemića. Galičko-Volinjska Rus' u njegovo je vrijeme izgubila manje prethodno stečene zapadne teritorije: Poljska je oduzela Lublinsku zemlju 1302., a Mađarska dio Zakarpatja. Ukrajinski kralj Jurij Ljvivič predstavljao je posljednjeg vladara Galičko-Volinjske Rusi koji je pokušavao uspostaviti obrambenu vezu sa preostalim srodnim vladarima u Tatarima koloniziranoj Vladimir-Suzdaljskoj Kneževini, što nikada nije urodilo konkretnim rezultatima.

Nakon kralja Jurija, njegova su dva sina Andrij Jurjovič i Lev II. Jurjovič vladala do 1323. godine. Oba ukrajinska vladara nastojala su surađivati s poljskim vlastima kako bi se uspješno oduprla tatarskim nasrtajima koji su sada imali jasnu potporu elitnog dijela stanovništva sa prostora Moskovštine⁸⁴ u središnjoj Rusiji. Oba su iznenadno ubijena u bitci s Tatarima ne ostavivši muške nasljednike, čime je ukrajinska vladarska loza Romana Mstislaviča ugašena. To je stvorilo nestabilnu političku situaciju u preostalim zapadnim ukrajinskim kneževinama, zbog čega je uslijedila unutarnja borba za prevlast. U borbe za prijestolje brzo su se uključile susjedne države, potencijalni okupatori Poljaci i Litavci, te podređeni plemići unutar kneževina. Posljednji ukrajinski vladar Galičko-Volinjske Rusi bio je kralj Jurij II. Voleslav Trojdenovič, sin mazovijskog kneza Trojedna II. i Marije (kćeri ukrajinskog kralja Jurija I. Ljviviča), koji je bio na vlasti do 1340. godine. Njegova vladavina bila je određena stabilizacijom složenih političkih i društvenih odnosa u izrazito multikulturalnoj europskoj sredini opterećenoj vojnim prijetnjama Tatara s

⁸³ Originalni zapis: *Mitropolija Kijeva, Galiča i svog rus'kog naroda*, riječi Rus' i Ukrajina predstavljaju sinonime.

⁸⁴ Ukrajinski naziv za prostore središnje Rusije u sjeveroistočnoj okolini Moskve.

istoka, Litavaca sa sjevera, Poljaka sa zapada i Mađara s juga.⁸⁵ Unatoč tome što su ukrajinski plemići pokušali stupiti u savezničke odnose kako bi očuvali nezavisnost srednjovjekovne ukrajinske države, posebno s Litvom, nijedan takav obrambeni savez nije formiran onako kako su ga oni zamislili. U državi se također nalazio velik broj katoličkih plemića koji su zagovarali drugačije političke odnose unutar i izvan države.

Raznim spletkarenjima, 1349. poljski kralj Kazimir III. uspio je okupirati veći dio ukrajinske države, odnosno 1387. Poljskom je kraljevstvu pripojio cijelu Kneževinu Galič i dio Volinja. U isto vrijeme kneževi iz ojačane Litve preuzeli su kontrolu nad središnjim ukrajinskim kneževinama, i postepeno su preuzimali društveno-političku kontrolu nad preostalim kneževinama. Naposljetku, 1360. godine oslabljena vlast u Kijevu svrgnuta je s prijestolja, a ukrajinski narod od ove godine ulazi u složeno razdoblje, tijekom kojega je nastojao teritorijalno povezati svoju zemlju, u uvjetima okupacije i podijeljenosti, na sjeverozapadu između Kraljevine Poljske i Kneževine Litve, manjim dijelom Mađarske i Moldavije, te Tatara na krajnjim jugoistočnim granicama. Jedan od ključnih društveno-političkih problema na prostorima relativno sačuvane, kulturno obogaćene i primamljive zapadne Ukrajine, u samom središtu srednjovjekovne Europe, bila je postepeno formirana multietnička sredina gdje je ukrajinsko plemstvo stupajući u brakove s tuđim plemstvom, često podilazilo autoritetima i privilegijama poljskih, litavskih i mađarskih vlasti. Te su okolnosti, nažalost, utjecale na značajnu asimilaciju jednog dijela ukrajinskog plemstva u poljskim kraljevskim i litavskim kneževskim krugovima. S druge strane, Ukrajinci su nakon 14. stoljeća, kao jedan od najobrazovanijih europskih naroda, u povijesnim dokumentima zapadnih zemalja više stoljeća bilježeni latinskim nazivom Ruteni, a njihova ukrajinska zemlja službeno je bila poznata pod nazivom Rutenija. Sve do 18. stoljeća, u ukrajinskom narodu zadržao se izrazito vojno-religiozni svjetonazor koji je do međunarodnog izražaja ponovno došao tek u 16., odnosno 17. stoljeću formiranjem Zaporožke Republike.

⁸⁵ Pročitaj: Siarczyński F.; *Dzieje księstwa niegdyś Przemyślskiego*. – *Czasopism naukowy Biblioteki im. – Czasopism naukowy Biblioteki im. Ossolińskich*, 1828., N 2/3; *Dzieje niegdyś księstwa Belzkiego i miasta Belza. Ossolińskich*, 1828., N 2 / 3; *Dzieje niegdyś księstwa Belzkiego ja miasta Belza*. – *Ibid.*, 1829., N 2. – *Isto.*, 1829, N 2.

Tatarska kolonizacija vladimir-suzdaljskih zemalja

Danas središnji prostor Rusije, u kojemu su slavenski doseljenici sa prostora Ukrajine i lokalni ugro-finski narodi dolazili u doticaj, Ukrajinci su stoljećima nakon pada Kijevske Rusi imenovali Moskovštinom. Taj je prostor obilovao rječicama i jezerima po kojima su razna stambena i trgovačka središta dobila svoje nazive, pa tako i grad Moskva podrijetlo svog naziva vuče od finske riječi za mutnu vodu. U 10. stoljeću kijevski knez Svjatoslav podredio je lokalna ugro-finska plemena, a Moskovština je potom postala kolonija srednjovjekovne ukrajinske države Kijevske Rusi. Iz Kijeva su tada poslani prvi ukrajinski kneževi koji su trebali upravlјati tim izoliranim prostorima, a nešto kasnije su poslani i prvi kršćanski dužnosnici te sam mitropolit pod čijom upravom su trebale biti izgrađene prve crkve i samostani. Manji broj srednjovjekovnih ukrajinskih prosvjetitelja ondje je ubijen od strane lokalnog poganskog stanovništva i trebalo je dosta vremena da se uopće počne razvijati svijest o jedinstvenoj kulturi i, općenito, narodu koji je na Rusi-Ukrajini kasnije postao poznat kao Moskoviti. S vremenom su kijevski misionari uspjeli stvoriti manju kršćansku elitu među lokalnim ugro-finskim stanovnicima na čijem čelu je i dalje ostao kijevski predstavnik. Mladi svećenici, među kojima su neki imali ugro-finsko podrijetlo, stvorili su manji broj pristalica kijevske slavenofilske politike čija su djeca govorila staroslavenskim jezikom sa prostora središnje Ukrajine, koji je u sebi sadržavao dosta ugro-finskih riječi. Na tim perifernim prostorima Kijevske Rusi 1157. stvorena je Vladimir-Suzdaljska Kneževina na čije je čelo postavljena kijevska dinastija Rjurik sa svojim središtem u gradu Vladimiru. Kneževina je bila smještena u današnjem šumovitom predjelu središnje Rusije, točnije Vladimirskoj oblasti, koja se ujedno imenovala Zalešje.

Prilikom svog širenja prema sjeveroistoku europskog kontinenta ukrajinska država Kijevska Rus' je do 13. stoljeća obuhvatila velike slabije razvijene prostore na kojima su živjela ugro-finska plemena te je time u mnogim europskim dokumentima obilježena kao najveća država u Europi. Ipak, ti prostori nikada nisu bili podjednako uključeni u društveno-političke tokove kijevske elite, niti su bili podjednako uključeni

u teritorijalni sastav države. Publicist Vladimir Belinski u svome opširnom istraživačkom djelu,⁸⁶ tiskanom prvi put na ruskom jeziku 2006. godine, tvrdi da Kneževina Vladimir-Suzdalj nije u punopravnom smislu pripadala Kijevskoj Rusi, već su pojedini plemići sa prostora srednjovjekovne Ukrajine odlazili u te periferne prostore uz euroazijske regije kako bi prenijeli stečene kršćanske vrijednosti, pritom stvarajući veliku netrpeljivost poganskog ugro-finskog stanovništva prema Kijevu i ukrajinskim kršćanskim prostorima, općenito. Srednjovjekovna kijevska elita je teško mogla kontrolirati poprilično veliki istočnoeuropski prostor bez podjele vlasti pa je proces stvaranja više manjih regija i kneževina zapao i srednjovjekovnog kneza Jurija Dugorukog, unuka kijevskog kneza Volodimira II. Monomaha i osnivača gradića Moskve. Jurij je postao knez sjeveroistočnog prostora poznatog kao Suzdaljščina, a ondje se rodio i njegov sin Andrej Bogoljupski čija majka je pripadala nomadskom kumanskom narodu. To razdoblje je obilježeno sve češćim napadima nomadskih hordi iz Azije, a oslabljeni Kijev gubi relativnu kontrolu nad tim udaljenijim perifernim prostorima gdje je knez Andrej započeo stvaranje potpune autonomije ujedinivši susjednu Rostovsku i Suzdaljsku kneževinu. Godine 1169. Andrej je napao Kijev, ali ne kako bi smijenio vlast i preuzeo kontrolu nad državom, već kako bi uništio i opljačkao crkvene vrijednosti, pritom nemilosrdno ubivši ogroman broj nezaštićenih kijevskih civila. Svoju je prijestolnicu premjestio u njemu bliži sjeveroistočni grad Vladimir na rijeci Kljazmi.⁸⁷ Taj je događaj prvi put jasno prikazao izrazitu kulturološku različitost ugro-finske sredine iz koje knez Andrej dolazi, što se odrazilo i na njegovo teško prihvaćanje Kijeva kao vlastitog slavenskog kulturnog središta.

Kijevska Rus' kao cjelina je službeno nestala 1240. godine, a već tri godine ranije 1237., vladimir-suzdaljskim prostorom je zavladała Zlatna Horda predvođena Batu kanom. Kneževi prethodno podložni Kijevu, sada su se našli pod direktnom

⁸⁶ Podaci o autorovoj publikaciji na ukrajinskom jeziku: *Білінський Володимир; Країна Моксель або Московія - Видавництво: імені Олени Теліги, Рік видання: 2009., Кількість сторінок: 375.*

⁸⁷ Moskovski povjesničar Vasilj Ključevskij 1169. godinu smatra rođenjem Moskovske države. Ipak, svi moskovski povjesničari ne navode da je Kijev tada spaljen i uništen po naređenju kneza Andreja, već pred najezdom Tatara koji su Kijev doista uništili tek 70 godina kasnije, odnosno 1240. godine. Jedan od kijevskih ljetopisaca opisao je na pomalo sarkastičan način događaj napada na Kijev 1169. napisavši da je Kijev bio toliko porušen i opljačkan da Tatari 70 godina kasnije nisu imali što porušiti i opljačkati.

kontrolom tatarskih vladara koji su od tog prostora napravili vazalsku zemlju, a od lokalnih kneževa svoje namjesnike. Pridošli Tataři poput ostalih azijskih naroda, u jednoj mjeri sličnih korijena s ugro-finskim plemenima, uspjeli su pridobiti naklonost lokalnog stanovništva u kojemu je afinitet došao relativno brzo do izražaja. Započeo je proces stvaranja jedinstvenog multietničkog naroda koji su u zapadnoj Europi imenovali tatarskim narodom, a na srednjovjekovnoj Rusi-Ukrajini moskovskim narodom.

Prema istraživaču Pavlu Štepu, padom Kijevske Rusi sredinom 13. stoljeća i početkom dominacije tatarskih nomada na prostorima današnje središnje i južne Rusije, započeo se intenzivnije formirati suvremeni ruski etnos. Proces stvaranja etnosa odvijao se prvenstveno na prostoru koji se okvirno nalazio između današnje Moskve, Permske i Arhangelske oblasti. Ondje su prema povijesnom zapisu iz 11. stoljeća većinu stanovništva činila neka od više ugro-finskih plemena: Čudi, Livi, Vodi, Jami, Čuhni, Vesi, Permi, Muromani, Mordvi, Mokši, Meščeri, Čeremisi, Jugri, Pečori, Karelji, Jeirjanji, Erzji i Samojadi. Ta su plemena opisana kao slabo kulturalizirana, bez međudruštvenih zakona i moralnih okvira, nastanjena u zemunicama, često su se prehranjivala sirovim mesom i ribom i nisu poznavala obradu zemlje. Stanovništvo se odijevalo u jedinstven komad odjeće s otvorom za glavu. Isti je odjevni predmet na tim središnjim ruskim prostorima zadržan stoljećima kasnije. Ta su ugro-finska plemena u kulturno-političkom smislu mnogo zaostajala za slavenskim plemenima sa prostora Ukrajine ili Bjelorusije, a jedan od razloga su bili vrlo teški i hladni uvjeti u tim sjevernijim izoliranim euroazijskim regijama.

Zapisi više ruskih povjesničara ukazuju da pojedini moskovski kneževi radi kulturoloških razloga nisu imali izričitu namjeru ratovati protiv Tatara te su smatrali da će svojom poniznošću i stečenim novcem pridobiti tatarsku naklonost kojom će izbjeći borbu i zadržati lokalni autoritet. Za razliku od kijevskih kneževa s ukrajinskih prostora Galiča i Volinja, moskovski kneževi su sklopili društveno-politički savez i razvijali izrazito prijateljske odnose s Tatarima. Kako piše istraživač Vladimir Belinski, sin Aleksandra Nevskog, knez Danil koji je dobio ime prema ukrajinskom kralju Danilu Romanoviču, predstavljao je prvog moskovskog kneza koji je 1277. nedvosmisleno prihvatio autoritet tatarskih vlasti. Sam Aleksandar Nevski prethodno

se pobratimio sa sinom Batu kana Sartakom, što je trajalo njegovih posljednjih jedanaest godina, u kojima se Nevski zakleo na vječno prijateljstvo i pomoć tatarskoj vojsci. Ti su postupci, u namjeri ili ne, sačuvali kršćansku Pravoslavnu crkvu na tim središnjim ruskim prostorima, čime su budući Rusi uz pomoć ukrajinskih monaha stvorili preduvjete za formiranje jakog pravoslavnog središta prethodno obilježenog jakim tatarskim kulturnim utjecajem. Gotovo svi moskovski kneževi koji nisu prihvatili prijateljske odnose s Tatarima bili su pogubljeni ili protjerani u razdoblju obilježenom velikim izdajama, spletkarenjima i strahu lokalnih vlastodržaca za egzistenciju. Odanost lokalnih moskovskih plemića konačno je dovela do suda tatarskih vladara da su upravo oni sljednici Kijevske Rusi za razliku od galičko-volinjskih kneževa s kojima su vodili borbe na ukrajinskim i bjeloruskim prostorima u središnjoj Europi.

Suradnja između moskovskog i tatarskog plemstva rezultirala je i njihovim učestalim mješovitim brakovima, među kojima se prvi istaknuo knez Mihail Tverskoj koji je oženio Tatarku. Uslijedila su masovna stupanja u mješovite bračne zajednice između manjeg broja preživjelih slavenskih plemića, lokalnih ugro-finskih i pridošlih tatarskih stanovnika, a tatarski vlastodršci na visokim položajima često su prihvaćali kršćanske vrijednosti prema kojima su se počeli odnositi kao prema vlastitima. Tatarska kultura također je bila na visokom stupnju razvoja u odnosu na kulturu lokalnih ugro-finskih plemena, što se odrazilo na presudan utjecaj Tatara u formiranju Velike Kneževine Moskve. Prema ukrajinskim povjesničarima, miješanjem ugro-finskog, tatarskog i nešto manjeg slavenskog etnosa formirao se moskovski narod, odnosno Moskoviti. Godine 1328. vladimir-suzdaljski knez Ivan Kalita, inače tatarskog podrijetla, prenosi svoje središte iz grada Vladimira u Moskvu te se ista godina, prema ukrajinskim povjesničarima, smatra početkom formiranja moderne ruske države, i konačnim prekidom pokušaja ukrajinskih kraljeva i ostalih državnika da uz pomoć Rimske crkve povrate od Tatara izgubljeni ukrajinski teritorij na prostorima središnje Rusije.

Godine 1375. u vojnim sukobima moskovskog kneza Dimitrija Donskog sa tverskim knezom i potomkom rjuriške dinastije Mihajlom Oleksandrijevičem (1333.-1399.), moskovske vlasti i ugro-finsko stanovništvo prvi su put počeli razmišljati o vrijednim slavenskim korijenima te se suprostavljaju tatarskim vlastima. U razdoblju od 14. do 17. stoljeća vlast iz Moskve će prisvojiti značajan dio teritorija bivše

Kijevske Rusi koji se najvećim dijelom našao u sklopu Velike Kneževine Litve, Rusi (Ukrajine) i Samogitije. Asimilirat će istočnoslavenski narod sa prostora Novgorodske Republike i istočno od obale Dnjepra, čime će se u državi poznatijoj kao Moskovija naći mnogi obrazovani slavenski stanovnici. Ti će stanovnici bitno utjecati na slavenski svjetonazor i daljni tijek stvaranja kršćanskog središta u Moskvi. Nakon povlačenja tatarskih vlasti, u 16. stoljeću posebno do izražaja dolaze povremeni prijelazi ukrajinskih plemića, vojskovođa i crkvenih vjervnika iz poljsko-litavske države u mlado pravoslavno središte Moskvu. Pravoslavna vjera pokazala se kao jedinstven oslonac moskovskog naroda da se formira jedinstven identitet u izrazito multikulturalnoj srednjovjekovnoj državi Moskoviji, gdje su tatarski vlastodršci na visokim pozicijama ostavili mnoge potomke koji su buduću Rusiju, u kulturno-političkom smislu, usmjeravali prema Aziji.

III. RAZDOBLJE LITAVSKE I POLJSKE VLADAVINE (1360.)

Velika Kneževina Litve, Rusi (Ukrajine) i Samogitije

Tijekom 13. stoljeća ukrajinsko je plemstvo u sklopu Galičko-Volinjske Rusi stvorilo dinastijske veze s litavskim, ali i drugim europskim plemstvom. Kći litavskoga kralja Mendoviga, ujedinitelja litavskih plemena, udala se za jednog od sinova kralja Danila Romanoviča. Između ukrajinskih i litavskih kneževina stvoreno je primirje i ostvarena suradnja sve do litavskog vladara Gediminia koji je preuzeo vlast 1316. godine. Krajem 14. stoljeća i konačnim padom neovisne ukrajinske države, u Europi je stvorena nova velika država s punim nazivom Velika Kneževina Litve, Rusi (Ukrajine) i Samogitije, poznatija u povijesti kao Velika Kneževina Litva.⁸⁸ Ona se početkom 15.

⁸⁸ Treba razlikovati modernu državu Litvu od povijesnog Velikog Litavskog Vojvodstva, države koja je tijekom svog postojanja bila većinom povezana s Poljskom u poljsko-litavskoj uniji. Državljanje Velikog Litavskog Vojvodstva često su nazivali Litavcima bez obzira na njihovo nacionalno podrijetlo i jezik. Zbog toga je povijest Velikog Vojvodstva podjednako povijest najbrojnijih Ukrajinaca, potom Bjelorusa i Poljaka, kao i povijest Litavaca.

stoljeća prostirala od Baltičkog do Crnog mora, na prostoru današnje Litve, gotovo cijele Ukrajine, Bjelorusije i manjeg zapadnog dijela europske Rusije. U sklopu litavske države našlo se oko devedeset posto teritorija kojeg su u Kijevskoj Rusi kontrolirali ukrajinski vladari, a svega deset posto teritorija je bilo u etno-lingvističkom smislu litavsko. Ukrajinci su kao narod u ovoj državi predstavljali nadmoćnu većinu, te su i dalje prakticirali svoju kršćansku vjeru prema bizantskom obredu, ali opterećeni prethodnim sukobima s tatarskom i poljskom vojskom nisu bili u stanju uspostaviti vlastitu neovisnu državu. Staroslavenski jezik s ukrajinskih prostora postaje službeni jezik litavske države, a staroukrajinska kultura i dalje se nesmetano razvija u skladu s očekivanjima većinskog naroda. Ukrajinci i Bjelorusi, čiji etnos se još nalazio u procesu formiranja,⁸⁹ na prostorima nove države bilježeni su istim imenom Rusini (lat. Ruteni), dok je ostatak istočnoslavenskog naroda izvan nove države imenovan *rus'kij narod*.⁹⁰ Tijekom 13. stoljeća preživjelo ukrajinsko plemstvo Vladimir-Suzdaljske Kneževine u kojoj je živio dio pučanstva nekadašnje Kijevske Rusi, posve je palo pod utjecaj tatarskih vladara. Stoga tamošnji kneževi postepeno gube svoju političku autonomiju i prethodno stečenu autonomiju slavenskog identiteta, što se posebno istaknulo premještanjem političke vlasti iz grada Vladimira u Moskvu 1328. godine.

Između 1345. i 1377. godine, za vrijeme vladavine kneza Algirdasa, Velika Kneževina Litva ubrzano se širi prema središtu Ukrajine. Godine 1362. okupiran je grad Kijev, a nakon toga Litavci su okupirali gotovo sve ukrajinske zemlje na krajnjem jugoistoku, stoga su se u novoformiranoj državi našli brojniji pravoslavni žitelji, odnosno Ukrajinci. Litavski kneževi, donekle svjesni brojnije slavenske populacije, bili su razumni vladari na prostorima Ukrajine. U pojedinim su se slučajevima i asimilirali, te su u potpunosti prihvaćali napredne lokalne običaje i pravoslavnu kršćansku vjeru, a staroslavenski jezik iz Kijeva odmah je prihvaćen kao službeni jezik. Ukrajinci su u sklopu nove države slobodno koristili svoju razvijenu kršćansku religiju bizantskog obreda i prenosili je među nove poganske vlastodršce. Očuvali su razvijenu kulturu, političku elitu, socijalnu strukturu i zakone. Domaće,

⁸⁹ Većinu suvremenog bjeloruskog etnosa čine potomci iz istočnoslavenskog plemena Dregoviči koje se prethodno nalazilo u sklopu Kijevske Rusi, čime je prihvatilo slične kulturološke karakteristike srednjovjekovnog ukrajinskog naroda.

⁹⁰ *Rus'kij narod* je srednjovjekovni ukrajinski termin kojim se označavala pripadnost ukrajinskom narodu, a stvorili su ga ukrajinski, odnosno kijevski vladari u sklopu Kijevske Rusi.

bitno obrazovanje ukrajinsko i bjelorusko stanovništvo, s takvim liberalnim litavskim vladarima nije bilo posve nezadovoljno, mnogi su ih doživjeli kao svojevrstne saveznike od agresivne Poljske i drugih nomadskih naroda s krajnjeg istoka kontinenta. Ipak, povremeno je dolazilo do ustanaka i pokušaja uspostavljanja neovisne ukrajinske države, a posebno se istaknulo razdoblje između 1381. i 1384. godine kada je došlo do građanskog rata između ukrajinskih i bjeloruskih plemića s jedne strane te litavskih s druge. Upravo su ti i drugi unutarnji sukobi doveli do preimenovanja Velike Kneževine Litve u Veliku Kneževinu Litve, Rusi (Ukrajine) i Samogitije. Preci današnjih Ukrajinaca i Bjelorusa u tom su se razdoblju osjećali i definirali kao jedinstven narod, a takve okolnosti su potrajale sve do 16. stoljeća.⁹¹

Tijekom razdoblja između 1393. i 1430. godine, Litvom je zavladao knez Vytautas Veliki, kojeg su imenovali *Velikim* jer postigao značajan napredak za Litvu u kulturnom, političkom i vojnom smislu. On je, između ostaloga, zaustavio njemačku ofanzivu koja ih je tjerala prema istočnoj Europi. Ujedno Vytautas sve brži politički i vojni razvoj Velike Kneževine Moskve (1340.-1547.) pod tatarskim utjecajem, doživljava kao prijetnju za svoju državu. Prvi razlog tomu je razvijena staroukrajinska kultura i mnogobrojna kršćanska populacija bizantskog crkvenog obreda koja je već jednom živjela u zajedničkoj državi sa dijelom slavenskih i ugro-finskih stanovnika iz Velike Kneževine Moskve,⁹² a drugi razlog predstavljale su sve češće pobune ukrajinskog stanovništva koje je kontrolirala litavska manjina na Baltiku. Kao rezultat svih okolnosti, godine 1385., udajom poljske princeze Jadvice za njezinog rođaka litavskog kneza Jogaila, između Velike Kneževine Litve i ojačane Kraljevine Poljske stvorena je dinastička unija. Unija između Litve i Poljske trebala je umanjiti sve veću dominaciju ukrajinskog plemstva i mnogobrojnog visoko obrazovanog ukrajinskog stanovništva koje se nakon toga susretalo s podjednako obrazovanom katoličkom elitom iz Poljske. Litva je uskoro prihvatila katoličanstvo kao službenu religiju, nakon čega se na Ukrajince počeo vršiti prije svega vjerski

⁹¹ Hrvatski etnički naziv Bjelorusi često se povezuje s nazivom Rusi, ali podrijetlo tih dvaju naziva je različito i zbog toga nisu prikladni za uspoređivanje na spomenuti način. Ime moderne države *Bjelorusije* prvi se put u državničkom kontekstu spominje 1585., a prva osoba koja se godinu dana kasnije javno izjasnila Bjelorusom u etničkom smislu bio je protestant Solomon Risinskij. Pogledaj: J. I. Porietckii; Solomon Pantherus Leucorussus, XVI. – XVII. stoljeće, Minsk 1983; H. Lulewicz; Salomon Rysiński in Polski Słownik Biograficzny, T. XXXIII/4, Z. 139, p. 553-557.

⁹² Može se zaključiti da je postojala opravdana bojazan litavskih vladara od ponovnog objedinjavanja istočnoslavenskih naroda između Ljviva, Novgoroda i Moskve.

pritisak da prijeđu sa pravoslavlja na katoličanstvo. U tom se razdoblju počinju razvijati na specifičan način isprepleteni društveni i kulturni odnosi između litavske i slavenske populacije na prostorima današnje Bjelorusije. Ona će se održati nekoliko stoljeća, pri čemu će se Ukrajinci i Bjelorusi kulturološki sve više razjedinjavati i konačno postati zasebni narodi. Prostor koji su kontrolirali Litavci i dalje je bio u većini naseljen slavenskim stanovništvom, ali s bitno oslabljenim kulturno-političkim utjecajem ukrajinskog plemstva. Doticaj poljskog katoličanstva i ukrajinskog pravoslavlja prouzročio je mnoge oblike represije i stvorio različite probleme za ukrajinsko društvo. Godine 1410. Vytautas i poljski kralj Jogailo, dobili su bitku protiv ukrajinskih potencijalnih saveznika, odnosno njemačkog viteškog reda Teutonaca kod Tanenberga (Grünwalda). Završili su tim činom niz povijesnih ratova, koji su na njihovim istočnim ratištima trajali više od 200 godina.

Poljsko-litavska vladavina i migracije ukrajinskog stanovništva

Godine 1400. dominacija Litve zajedno s ukrajinskim kneževinama, podijeljena je između vladara Vytautasa i njegovog rođaka, poljskog kralja Jogaila. Jogailov mlađi brat Svidrigajlo tome se žestoko usprotivio jer je imao potporu ukrajinskih i bjeloruskih plemića. Podjela vlasti u Litvi predstavljala je ozbiljan početak gubljenja ukrajinske autonomije zahvaljujući sve jačem poljskom utjecaju. Pod poljskom dominacijom zapadna Ukrajina biva sve češće izložena izrabljivanju i kolonizaciji, posebno pod utjecajem političara iz Poljske, a kasnije i Njemačke, koji su oduzimali posjede i protjerivali lokalne vlastodršce. Nastojeći ih podrediti i asimilirati, Poljaci su sustavno vršili ogroman katolički pritisak na pravoslavlje Ukrajinaca, pa su neki od ukrajinskih plemića bili primorani prilagođavati se poljskom političkom životu, u kojemu su mogli sudjelovati uglavnom katolici. Ukrajinski plemići sve se više uključuju u poljski politički život po cijenu vjerskog prijelaza, smatrajući da će na taj način izboriti veća prava ukrajinskom pučanstvu. Razvijena bizantsko-slavenska, odnosno pravoslavna tradicija među visoko obrazovanim Ukrajinacima, koji su nekada, također, širili kršćanstvo među ostalim poganima, postala je politička prijetnja katoličkoj Poljskoj. Godine 1413. donesena je

zakonodavna odluka, takozvana *Horodlova privilegija*⁹³ po kojoj je jedino katoličkim vjernicima dopušteno da sudjeluju u izvršnim organima državne vlasti. Ukrajinci, većinom pravoslavci, izuzev manjeg broja plemića koji su u novonastalim uvjetima često prisilno prihvaćali katoličku vjeru, u potpunosti su ostali diskriminirani. Svidrigajlo se u dogovoru s pojedinim ukrajinskim i bjeloruskim plemićima borio protiv takve represivne litavske politike svoga rođaka Vytautasa naklonjena Poljacima, i na kraju je svoju nakanu ostvario. Ipak, nakon smrti Vytautasa 1430., Svidrigajlo se našao u poziciji da se brani od ogromnog utjecaja Poljaka. U sljedećih deset godina njegova se vlast svela samo na Volinjsku Kneževinu i znatno izgubila utjecaj. Nakon što je ubijen u bitci za vlast kod rijeke Svjata, 1435., vlast je preuzeo veliki knez Litve Sigismund. U znak prosvjeda zbog nastale situacije mnogi ukrajinski plemići ne prihvaćaju vlast novoga kneza te ga iz zasjede ubijaju 1440. godine.

Netolerantna politika katoličke orijentacije primorala je ukrajinske i bjeloruske plemiće da se sve više okreću konkretnom političkom savezništvu sa zaštitnikom Rimom, odnosno Rimskom crkvom⁹⁴ te eventualno drugim državama u okruženju, uključujući i savezništvo s pravoslavnom Velikom Kneževinom Moskvom. Vladari Moskve tada su započeli idealizirati ulogu velikog pravoslavnog središta s obzirom na to da se Carigrad našao pod turskom prijetnjom, a Kijev pod poljsko-litavskom. Moskovska eparhija u novonastaloj situaciji 1448. samovoljno istupa iz Kijevske mitropolije u čemu su je podržali i pojedini ukrajinski crkveni dužnosnici.

Sigismunda je naslijedio knez Kazimir, koji je u početku imao tolerantniju politiku prema ukrajinskim plemićima te je 1468. uveden novi zakonik *Sudebnik* koji

⁹³ *Horodlova privilegija* ili, službenim nazivom, *Horodlova unija* pružila je niz mjera usmjerenih na ujedinjenje poljskih i litavskih vlasti u obje zemlje, kao i izjednačavanje statusa katoličkih veleposjednika na štetu pravoslavnih (pretežito Ukrajinaca i Bjelorusa) koji su predstavljali opasnost za opstojnost katoličkog autoriteta.

⁹⁴ Godine 1439. kijevski mitropolit Isidor s carigradskim patrijarhom Josifom II. ponovno je predlagao u Firenci crkvenu uniju, no tome se oštro usprotivila izolirana Moskva koja se polako oslobađala jakog tatarskog utjecaja i već je započela idealiziranje ideološke doktrine stvaranja Trećeg Rima, iskorištavajući oslabljenost Carigradske crkve u korist vlastitih političkih ciljeva. Članovi Ukrajinske crkve još su nizom aktivnosti poticali objedinjenje Istočne crkve s Rimom, sve do gubitka autonomije Carigrada, pa i nakon tog događaja, kada je u Brestu konačno stvorena Unijatska crkva koja je obuhvatila Crkvu ukrajinskih i bjeloruskih etnolingvističkih prostora.

je osiguravao gotovo jednaka prava za mnogobrojne ukrajinske plemiće. Kada je nakon toga, stjecajem okolnosti, postao kralj Poljske, politika prema ukrajinskim plemićima ponovno se promijenila. Ukrajinski plemići opet su izgubili umjeren stupanj autonomije, što je urodilo novim urotama protiv poljskoga kralja. S druge strane, veliku prijetnju predstavljale su tatarske horde s istoka kontinenta koje su uz pomoć moskovske vojske počele pustošiti stepske krajeve na istoku Ukrajine. Godine 1482., moskovski knez Ivan III. savjetuje tatarskim hordama da napadnu i okupiraju istočne granice Velike Kneževine Litve, odnosno istočne ukrajinske prostore. Nakon više bitaka, nekoliko je istočnih ukrajinskih kneževina okupirano i pripojeno vlastima u Moskvi. U istim je razdobljima buknuo nekoliko ukrajinskih ustanaka s pokušajem stvaranja državne nezavisnosti. Godine 1490. u zapadnoj je Ukrajini podignut ustanak pod vodstvom nekoliko ukrajinskih plemića, koji su dobili pomoć od plemića iz susjedne Kneževine Moldavije.⁹⁵ S druge strane, u istočnoj Ukrajini 1508., ukrajinski plemić Mihajlo Glinskij podigao je, također, ustanak s ciljem ostvarivanja nezavisnosti od Litve, očekujući pomoć iz pravoslavne Moskve. Usprkos tim i drugim pobunama, zajednički vojno-politički utjecaj Poljske i Litve na prostorima Ukrajine bio je vrlo snažan. Svi su ustanci ugušeni vrlo brzo u krvavim bitkama. Nakon vladavine litavskih kneževa Aleksandra i Sigismunda I., na vlast 1548. dolazi Sigismund II. August. On je nastavio voditi žestoke ratove s moskovskom vojskom. Tada su posebno stradali prostori današnje Bjelorusije. Mnogobrojni Ukrajinci, protjerani od poljskih vlasti već tijekom 15. stoljeća, sve češće traže političku i društvenu slobodu, te naseljavaju napuštenu ukrajinsku stepu gdje je vladala opasnost od neprestanih upada tatarskih hordi koje su te prostore pljačkale i potom se povlačile.

Zbog moskovske i tatarske opasnosti, godine 1569. Litva i Poljska ujedinjuju se u jedinstvenu državu Poljske i Litve, odnosno stvaraju *Lublinsku uniju*, pod čiju je vlast i utjecaj potpao gotovo cijeli prostor Ukrajine. Tada je započela nova borba ukrajinskog naroda za nacionalno i socijalno oslobođenje, odnosno za nezavisnost ukrajinskih prostora. Uslijedila je smjena gotovo svih ukrajinskih plemića. Svi Ukrajinci smijenjeni su s rukovodećih položaja u svojim lokalnim zajednicama.

⁹⁵ Velik dio povijesti današnje Moldove veže se uz Kneževinu Moldaviju, a već početkom srednjeg vijeka ovo je područje predstavljalo multietničku sredinu, s velikim slavenskim stanovništvom.

Ukrajinski su seljaci izgubili pravo na vlastitu zemlju, izgubili su civilno pravo, te postepeno postali sluge ili radnici na teškim fizičkim poslovima poljskih, njemačkih i židovskih doseljenika. Suspendirana je Ukrajinska pravoslavna crkva. To je dovelo do djelomične stagnacije u razvoju bogate ukrajinske literature, umjetnosti i obrazovanja. Posebno zbog toga, jer je kršćanska kultura bizantsko-slavenskih karakteristika oduvijek predstavljala čvrst sinonim ukrajinske kulture. Takav vjerski i kulturni pritisak na Ukrajinke rezultirao je oštrim suparništvom, odnosno svojevrsnim vjerskim i kulturnim ratom između katoličkih Poljaka i pravoslavnih Ukrajinaca. Ono što je vrijedno u tom kolonijalnom vremenu jest da su Poljaci pridonosili razvoju ekonomije i političke kulture usko vezanih uz najnaprednije zapadnoeuropske krugove. Ukrajinci su na taj način, premda u sklopu poljske okupacije, bili povezani sa svim naprednim kulturno-političkim tekovinama zapadnoeuropske civilizacije. Usprkos poljskim pritiscima, ukrajinski plemići i dalje razvijaju ukrajinsku kulturu te u 16. stoljeću osnivaju crkvene škole i drže periodična predavanja na imanjima mnogih ukrajinskih velikaša. Tu su se posebno istaknuli plemići Grigorij Hodkovič i Konstantin Ostroški. Takozvani Ostroški plemići razvili su i tiskarsku industriju u kojoj su se tiskale knjige na ukrajinskom jeziku. U istoj tiskari tiskana je i prva cjelovita Biblija na staroslavenskom jeziku, *Ostroška Biblija*.⁹⁶ Biblija je prvi put objavljena u izdavačkoj kući koju je predvodio Ivan Fedorovič. Ukrajinski trgovci i pravoslavni crkveni poglavari također su otvarali škole u kojima su se učili ukrajinski jezik i kultura. Lječilišta su postala središta čuvanja pravoslavnog nauka i vjere, koja se dosljedno zalagala za jednakost svih stanovnika i za očuvanje staroukrajinskog kulturnog identiteta Ukrajinaca.

Pojačana represija nad Ukrajinacima u sklopu poljskog vladanja, mnoge je prinudila tijekom 15. i 16. stoljeća na preseljenje u nenaseljene prostore južne Ukrajine, inače stepski prostor na kojemu su glavnu opasnost predstavljali Tatari, koji su se nakon raspada Kijevske Rusi u 13. stoljeću zadržali u manjem broju na obalama poluotoka Krima. Na tim stepskim prostorima Ukrajinci su organizirali svoj specifičan državni entitet i stvorili društvene i životne uvjete bez strane dominacije, ali u neprestanoj

⁹⁶ Prva Biblija na slavenskom jeziku, tiskana 1580. godine.

ratnoj opasnosti. Ti izbjegli doseljenici jugoistočne Ukrajine stekli su naziv *kozaci*⁹⁷ i oni će odigrati vrlo važnu društveno-političku ulogu u ukrajinskoj povijesti prilikom stvaranja ukrajinske državne neovisnosti.

U 16. stoljeću trgovanje između ukrajinskih i moskovskih prostora bilo je sve učestalije, a tada se ujedno mnogi stanovnici sa središnjih okupiranih ukrajinskih prostora sele u trgovački ojačane moskovske gradove. Mnogi Ukrajinci tada su ujedno naselili prostore poznate kao *Boljšaja zasečanja čerta* koja je predstavljala obrambeno središte u borbi protiv preostalog tatarskog stanovništva. Ti su prostori danas poznatiji kao *Slobidska Ukrajina*, prostori između današnje sjeveroistočne granice Ukrajine i srednjeg toka rijeke Don. Tada su uz velik broj ukrajinskih doseljenika osnovani gradovi Kursk, Voronež i Harkiv, gdje su bile smještene ukrajinske obrambene vojne jedinice. Prema povijesnim zapisima engleskog trgovca Gilesa Fletchera iz 1588., u svaka od tri navedena grada okupilo se oko 4.300 vojnika, od kojih je njih 4.000 bilo iz Ukrajine. To je razdoblje bilo obilježeno prvim jačim migracijama Ukrajinaca prema prostorima današnje zapadne Rusije. Značajan broj Ukrajinaca tada je preselio u Moskvu koja je počela predstavljati veliko pravoslavno središte donekle oslobođeno tatarskog kulturnog i političkog utjecaja. Mnogobrojni Ukrajinci, posebno ukrajinski monasi, ondje su započeli vršiti jaku europeizaciju Moskovskog Carstva, odnosno buduće Rusije, upravo preko religije.

Formiranje ukrajinskih kozaka i Zaporožke Siči

Krajem 15. i početkom 16. stoljeća svi ključni ukrajinski gradovi i mjesta pod poljskom su vlašću. Ta vlast potiče naseljavanje osvojenih ukrajinskih zemalja novim poljskim, njemačkim i židovskim pučanstvom koje se nameće domicilnom stanovništvu u svojstvu vlastodržaca i zemljoposjednika. Kako su ti ukrajinski prostori od uvijek poznati kao žitnica Europe, novi vlasnici, umjesto da naplaćuju

⁹⁷ Riječ *kozak* ima turkijsko podrijetlo, vjerojatno je u početku označavala *bijelu gusku*, kako su krimski Tataři imenovali pridošle vitke i svjetlopute Ukrajinke. Riječ *kozak* u tatarskom je društvu stekla značenje *razbojnika*, a u ukrajinskom društvu *slobodnog čovjeka*, oslobođenog državnih nameta i kmetstva. Kasnije je riječ *kozak* u ukrajinskom društvu počela označavati važnu društveno-političku figuru i osobu visokih vojničkih načela. Sličan su primjer predstavljali *samuraji* u Japanu.

danak, nemilosrdno iskorištavaju ukrajinsko pučanstvo kao radnu snagu. Drugačija situacija bila je na prostoru stepske jugoistočne Ukrajine, gdje Litavci i Poljaci nisu mogli uspostaviti adekvatnu teritorijalnu kontrolu jer su tamo na prepade ulazili Tatari. Tatari su ondje povremeno pljačkali i pustošili manji broj naseljenih sredina, te su time cjelokupan stepski prostor činili nesigurnim za život. Tatari nisu dozvoljavali da se na tim prostorima uspostavi red, niti su po svojoj nomadskoj prirodi željeli trajno nastaniti te prostore. Stepa južne Ukrajine, inače bogata mineralnim solima, biljnim i životinjskim vrstama, rijekama koje su bogate ribljim fondom, tako je postala mjesto povremenog obitavanja sve većeg broja hrabrijih Ukrajinaca, bez obzira na tatarsku opasnost. Povod tomu bile su stroge restrikcije u sjeverozapadnoj Ukrajini. Krajem 15. stoljeća sve veći broj Ukrajinaca odlučuje se nastaniti na tim južnim prostorima smatrajući da u manjim zajednicama mogu uspostaviti kontrolu nad osvajačkim pohodima Tatara i razvijati svoj društveni život neovisno od poljske represije. U početku se često vraćaju u domicilne sjeverozapadne ukrajinske krajeve, uglavnom grad Kijev i druga obližnja središta, te se potom vraćaju na stepu duž rijeke Dnjepar. Profil tih Ukrajinaca u početku su činili isključivo vojnici, lovci i ukrajinski seljaci, često odbjegli kmetovi, a potom im se priključuju i mnogobrojni plemići, koji se postepeno ujedinjuju u zajednice te polako stvaraju novi neovisan društveni i vojni stalež. Vode sve češće ratove protiv Tatara i razvijaju zavidnu vojnu vještinu koja je nadmašila vojnu uspješnost mnogih naroda u okruženju. Sve veći broj tih vojnički organiziranih Ukrajinaca počinje predstavljati jaku oružanu silu i stječe međunarodni naziv *Kozaci*.⁹⁸ Siromašni kozaci u samom početku pljačkaju svoje neprijatelje i stječu ratni plijen, između ostalog, konje, oružje i odjeću, te tako postaju sve bolje naoružani i prikladno odjeveni. Obrazovaniji, imućniji i elegantniji kozaci u 16. stoljeću postaju simbol ukrajinske neovisnosti.

U svijesti ukrajinskog naroda *kozak* predstavlja neovisnog i hrabrog čuvara Ukrajine na njezinim stepskim prostorima, a to se do danas zadržalo u svijesti ukrajinskih ljudi.

⁹⁸ Riječ kozak prvi je put zabilježena u kumanskom rječniku tijekom 13. stoljeća pred samu najezdu tatarske vojske. Riječ se također pronalazi u bizantskim izvorima gdje označava naoružane stražare koji osiguravaju nesmetanu robnu razmjenu u koloniziranim rimskim gradovima na Crnom moru. Prvi put riječ *kozak* koja se sa sigurnošću odnosi na Ukrajince spomenuta je 1492., kada se krimski kan požalio na vojnu snagu kozaka koja je počela predstavljati ozbiljnu opasnost za tatarska središta na krajnjem jugu Ukrajine (poluotoku Krimu).

Kozak je prema idealu dobro građen, markantna izgleda, prema vojnom svjetonazoru obrijane glave, često nije oženjen i nema obitelj, te se poistovjećuje sa stepskim vitezom koji brani ukrajinsku kršćansku tradiciju i vjeru te se drži isključivo vojničkog discipliniranog načina života. U cjelokupnom ukrajinskom okruženju postaje cijenjena vojna, ali i neovisna društveno-politička figura, vrijedna divljenja i uvažavanja. S druge strane, njegova disciplina i surovost prema neprijatelju čine ga nemilosrdnim ratnikom kojega se treba bojati, te ga se zbog toga često ponižavalo kao divljaka koji se ne drži uobičajenih metoda ratovanja poljske vojske. Upravo su besprijeckorna organizacija te dinamičan i surov kozački način ratovanja, zaustavili Tatare i Turke na jugoistoku Europe, čime su kozaci postali nova jaka vojna sila na prostorima europskog kontinenta.⁹⁹

Prvi istaknutiji kozaci bili su Ostap Daškevič (1506.-1536.) i ukrajinski plemić Dmitro Višneveckij¹⁰⁰ (1550.-1564.), zvan Bajda, koji je tijekom 1550-ih objedinio kozake sa središnjih ukrajinskih prostora na dnjeparskom otočiću Hortecja. Kako bi se obranili od Tatara u sklopu političke kontrole Osmanskog carstva, kozaci grade fortifikacijske objekte na tokovima rijeke Dnjepar, poznate pod imenom Sič.¹⁰¹ Grad Zaporizžja na rijeci Dnjepar postaje tako još jedno kulturno-povijesno središte Ukrajinaca, odnosno Zaporoških kozaka.¹⁰² Ondje su nastavili svoju borbu za nezavisnost. Zaporoški kozaci tijekom narednog perioda, s porastom vlastite populacije, formiraju jedinstvenu vojno-socijalnu organizaciju, odnosno *kozačko društvo*, čiji prvenstveni cilj jest osigurati nezavisnost Rusi-Ukrajine i očuvati ukrajinsku kršćansku tradiciju koja je u to vrijeme predstavljala simbol ukrajinske kulture. Zaporoški kozaci s vremenom uspostavljaju svojevrstan viteški red kozačke

⁹⁹ Teorije pojedinih istraživača tumače da su kozaci bliski sljednici rane srednjovjekovne ukrajinske kulture ratovanja koja se snažno očuvala među ruralnim ukrajinskim pučanstvom. Takav oštar vojni svjetonazor i u pozitivnom smislu vragoljast karakter kozaka, bio je donekle vezan uz specifičan mentalitet srednjovjekovnih ukrajinskih plemena, posebno za razdoblja teritorijalnog formiranja moćne Kijevske Rusi kada je u relativno kratkom razdoblju koloniziran gotovo cijeli istok europskog kontinenta.

¹⁰⁰ Sredinom 16. stoljeća ukrajinski hetman Dmitro Višneveckij kao plaćenik posjećuje Moskvu te u službi moskovskog cara Ivana IV. kao zapovjednik od poljsko-litavske vlasti oslobađa grad Belov, njegovu širu okolicu i prostore uz rijeku Tulu. Nagrađen je s više imanja na oslobođenim prostorima.

¹⁰¹ Riječ *Sič* označava sječu drva kojim će se izgraditi utvrdu.

¹⁰² Ime je nastalo u sklopu društveno-regionalnog konteksta, no u pisanim je izvorima i nadalje postojala svijest o etničkom nazivu naroda kao Rusini-Rusiči-Rusi, sve do 18. stoljeća.

Zaporoške Republike, koji je od svojih članova tražio čvrstu disciplinu.¹⁰³ Tijekom 16. stoljeća ukrajinski kozaci, prema mjestu obitavanja često nazivani i poznati kao *Zaporošci*, stječu ugled branitelja kršćanske vjere pred Tatarima i Osmanlijama, te bizantsko-slavenske tradicije pred poljskim političko-vjerskim pritiscima. Stječu status neovisne ukrajinske društvene elite koju su velikim dijelom činili ukrajinski plemići i njihovi potomci. U novim okolnostima, na čelu kozačke elite nalazio se *hetman*,¹⁰⁴ odnosno vrhovni zapovjednik kozačkih vojnih formacija. Njemu niže rangiran bio je *otaman*. Cijenjenu kozačku kulturu vojničkog načina života iz Ukrajine potom preuzimaju i pojedini okolni narodi, prvenstveno u budućem Ruskom Imperiju.

Svjesni sve jačeg kozačkog utjecaja, Poljaci već 1568. prvi put mirnim putem pokušavaju ostvariti vojno-političku kontrolu nad mnogobrojnim kozacima nudeći im posebne povlastice u zamjenu da se registriraju u službi poljsko-litavske vojske kao *registrirani kozaci*.¹⁰⁵ Na samom početku registriralo se svega nekoliko stotina kozaka, da bi se kasnije njihov broj povećao, ali nikada više od nekoliko tisuća. Među *registriranim kozacima* često su ratovali neregistrirani i obrnuto, te je tako njihov broj u ratovima bio često veći, ili manji, od onog formalnog. Registrirani kozaci su predstavljali posebne postrojbe poljsko-litavske vojske, te su bili upisani u poseban državni registar. Stvaranje registriranih kozačkih snaga započeto je 1572., kada je prvoj službenoj postrojbi pristupilo 300 kozaka, a nakon 1578. taj se broj povećao na 600. Registrirani kozaci bili su izvan zakona lokalnih vlastodržaca, a njima je zapovijedano preko posebnog Kozačkog vijeća. Imali su posebne povlastice, oslobođeni su plaćanja poreza, imali su pravo posjedovati vlastitu zemlju i primali su plaću za svoju vojnu službu. Često su koristili svoje povlastice kako bi zagovarali bolji život i prava potlačenog ukrajinskog stanovništva. Iako su poljske vlasti pomoću registriranih kozaka namjeravale steći kontrolu nad mnogim neregistriranim, to se u konačnici nije ostvarilo, već su se krajem 16. stoljeća formirala dva jaka ukrajinska društvena središta: *Zaporoška Sič* i *Trahtemiriv*. *Zaporoška Sič* postala je borbeno

¹⁰³ Političko-vojni sustav kojim su ukrajinski kozaci uređivali svoje unutarnje poslove, u suvremenom se društvu smatra uzorom prave demokracije.

¹⁰⁴ Međunarodna riječ *hetman* (*het'man*) potječe od njemačke riječi *haupt-mann*, gdje *haupt* označava glavu ili glavnoga.

¹⁰⁵ Evidentirani kozaci u službi poljske vojske, specifični ratni plaćenici s političkom ulogom.

središte stvaranja potpune ukrajinske neovisnosti kojim su, uglavnom, dominirali neregistrirani kozaci, dok su Trahtemirivom upravljali nešto imućniji i konzervativniji kozaci koji su često balansirali unutar poljsko-ukrajinskih političkih odnosa. Ipak, i registrirani kozaci često potiču borbu i pobunu protiv poljskih veleposjednika, njihovih nameta i, općenito, poljske kolonizatorske politike.

Nakon kozačkog ustanka tijekom 1580-ih, poljska vlada 1590. povećava broj registriranih kozaka na 1000 i predaje im utvrdu Kremenčuk. Tijekom rata poljsko-litavske vojske s Moskvom 1618., dodatno se povećava broj registriranih kozaka na više od 10.000. Već sljedeće godine poljske vlasti smanjuju taj broj na 3.000, da bi potom, 1620., taj broj bio ponovno uvećan na 20.000 ratnika. Godine 1625. potpisan je *Kurukov sporazum* kojim je broj registriranih kozaka trebao biti konačno sveden na 6.000, te je kozacima dopušteno da sami biraju svog hetmana, kojeg će dodatno odobriti kralj. Godine 1630. broj registriranih kozaka ponovno se povećao do 8.000, te se 1638., zbog izbijanja kozačkih pobuna koje su predvodili Pavlo Pavljuk i Karpo Skidan, ponovno smanjuje na 5.000. Tada ujedno gube i znatan dio prethodnih prava. Nakon presudnog ustanka Bogdana Hmeljnickog 1648., neregistrirani kozaci se ujedinjuju s pobunjenim registriranim, te zajednički pokreću rat protiv poljske vojske. Pod vodstvom Hmeljnickog okupilo se više od 60.000 kozaka koji su složno krenuli u rat protiv poljske vojske kako bi oslobodili okupirane ukrajinske prostore i stvorili ukrajinsku neovisnost. Pojam *registrirani kozaci* nakon 1660. više se nije koristio. Među istaknutim registriranim kozacima posebno su se isticali Samijlo Kiška, Krištof Kosinskij, Petro Sahajdačnij, Jacko Borodavka, Mihajlo Dorošenko, Grigorij Čornij i Iljaš Karaimovič. Godine 1875. objavio je Osip Bodianskij detaljan registar svih kozaka.

IV. KOZAČKI RATOVI I ZAŠTITA UKRAJINSKE CRKVE

Ustanci Zaporoških kozaka i stvaranje vojske

Povijest ukrajinskih kozaka može se promatrati iz tri različite perspektive: kozačke borbe protiv Tatara i Turaka na ukrajinskoj stepi i crnomorskoj obali; borbe za ostvarivanje socijalnih, nacionalnih, ekonomskih, vjerskih i drugih prava ukrajinskog stanovništva u sklopu poljske okupacije; i njihove borbe za uspostavljanje autonomne ukrajinske države u sklopu Poljsko-litavske države i potom Ruskog Imperija nastalog 1721. godine. Njihova neovisna proukrajinska politika i borba za nezavisnu ukrajinsku državu u bitnom ih je razlikovala od drugih kozaka nešto kasnije formiranim u poljskim i ruskim društvima. Zahvaljujući demokratskim metodama političkog odlučivanja među ukrajinskim kozacima, Ukrajina danas predstavlja dom prve moderne demokracije koja se manifestirala kroz republikansku formu kozačke Zaporoške Republike, osnovane sredinom 17. stoljeća.

Već u 16. stoljeću ukrajinska kozačka vojska ima sve jači utjecaj na prostorima cijele istočne Ukrajine, te crnomorske obale. U samom početku nanosi teške poraze Tatarima i Turcima te tako štiti veliki dio Europe od njihovih upada. To je u konačnici Turcima dalo povod da objave rat ojačanoj Poljskoj, na čijem su teritoriju u isto vrijeme kozaci pokušavali uspostaviti vlastitu neovisnost. Poljaci su nakon toga pokušali kontrolirati vojno-politički utjecaj kozaka kroz registrirane kozake, ali to u praksi nikada nije zaživjelo već je imalo sasvim suprotan učinak od očekivanog. Registrirani su kozaci počeli na političkoj razini, u kompleksnim društvenim i socijalnim uvjetima, zagovarati interese potlačenog ukrajinskog stanovništva u borbi protiv poljskih kolonizatora. Kako su ukrajinski plemići tijekom 15. stoljeća postali marginalizirani kao sudionici poljskog političkog života, upravo su kozaci ublažavali represivnu poljsku politiku prema ukrajinskom stanovništvu. Kozacima se potom priključuje i veliki broj tih plemića koji su zagovarali ukrajinska prava i neovisnost. Među ukrajinskim kozacima našao se velik broj vrlo obrazovanih ukrajinskih plemića, školovanih u najnaprednijim europskim sveučilištima toga razdoblja.

Tijekom 1550-ih ukrajinski plemić Dmitro Višneveckij (1550.-1557.) prvi objedinjuje kozake u središnjoj Ukrajini sa središtem u gradu Zaporizžju i vodi organizirano ratovanje protiv preostalih tatarskih hordi, te uspješno napada njihova središta na

poluotoku Krimu.¹⁰⁶ Dmitro je na temelju poznanstva s litavskim i moskovskim vladarima, želio stvoriti savezništvo koje bi Zaporizžja pretvorilo u jaku tvrđavu koja će predstavljati ključnu europsku utvrdu u ratu protiv Tatara i Turaka. Kako nije uspio sklopiti zajednički savez, 1561. samostalno napušta Zaporizžja, te se upliće kao plaćenik u rat protiv turske vojske kod Moldavije, gdje i pogiba. Kozaci u Moldaviji preuzimaju vlast tek 1577., a za novog kozačkog zapovjednika izabran je Ivan Pidkova (1577.-1578.). Pidkovu su iz zasjede ubili Poljaci odmah nakon rata u Moldaviji, no nakon njegove smrti kozaci stječu ugled u cijeloj središnjoj Europi, te počinju voditi respektabilnu neovisnu politiku. U sklopu poljsko-litavske okupacije počinju s pregovorima s pravoslavno orijentiranom Moskvom, ali isto tako i s ostalim utjecajnijim zapadnoeuropskim državama.

Zbog socijalnih okolnosti i ugnjetavanja od strane poljskih kolonizatora, godine 1591. prvi jači ustanak dižu seljaci i kozaci pod vodstvom hetmana Krištofa Kosinskoga (1591.-1593.). Ustanak je konačno ugušen 1593. u blizini grada Žitomira. No, još je važniji ustanak kozaka do kojega je došlo odmah potom, 1594., a njega je predvodio zapovjednik Severin Nalivajko (1594.-1596.). On je u dogovoru s njemačkim carem Rudolfom II. i Papom Klementom VIII. poveo rat protiv Turaka na prostorima Moldavije. Njegova kozačka vojska tada broji 12.000 vojnika. Oni su uspješno zauzeli prostore Moldavije, a 1595. su se vratili na prostor Ukrajine kako bi se borili protiv poljske okupacije. Također su štitili kulturne i vjerske vrijednosti ukrajinskog pravoslavnog stanovništva od znatnog utjecaja isusovaca, koji su djelovali u sklopu Katoličke crkve.

Kao posljedak novih međunarodnih zbivanja i raznih društvenih, političkih, ali i vjerskih pritisaka tijekom poljske okupacije, godine 1596. stvorena je *Brestska crkvena unija*, odnosno svojevrsni konkordat pravoslavlja i Rimske crkve, gdje su kijevski mitropolit i većina ukrajinskih crkvenih poglavara potpisali akt sjedinjenja i stvorili unijatsku, odnosno Ukrajinsku grkokatoličku crkvu¹⁰⁷ s ciljem zaštite ukrajinske crkvene samobitnosti. Dio ukrajinskih plemića koji su poduprli takav akt

¹⁰⁶ Krimski Tatari su u razdoblju od 1440. do 1783. na poluotoku Krimu uspostavili državu pod nazivom Krimski Kanat, koji je nakon 1475. bio pod turskim protektoratom.

¹⁰⁷ Karakteristika Grkokatoličke crkve bila je u tome da su zajamčena gotovo sva prethodno narušena prava, uključujući i bizantski obred služenja kakav su imali svi pravoslavci, ali je papa u Rimu priznat za novog vrhovnog kršćanskog poglavara. Grkokatolici se smatraju autentičnim ukrajinskim pravoslavicima grčkoga obreda.

smatrali su da će Poljaci nakon takvog čina morati prestati s vjerskom i kulturnom represijom nad lokalnim ukrajinskim stanovništvom, prije svega, zbog jakog utjecaja i nove zaštite od strane Rimokatoličke crkve.¹⁰⁸

Pobunjenim kozacima priključuju se dodatne snage na čelu s hetmanom Grigorijem Lobodom (1593.-1596.) i hetmanom Kolonelom Šaulom, čime se ostvaruje dodatni pritisak na poljsku kolonizatorsku politiku. Poljski kralj Žigmund III. naredio je potom svome zapovjedniku Stanislavu Zolkievskom da krene u rat protiv pobunjenih kozaka. Nakon nekoliko mjeseci ratovanja s kozacima, koje su predvodili Nalivajko, Loboda i Šaula, Poljaci su ih uspjeli opkoliti 1596. godine na rijeci Solonicja, pokraj mjesta Lubni. Otprilike 6.000 kozaka i jednako toliko žena i djece ondje se našlo opkoljeno brojnijom poljskom vojskom, koja je proglasila opsadu. Nepredvidiva situacija, nedostatak hrane i prepirke među samim kozacima, koji su se sa svojim obiteljima našli u bespomoćnoj situaciji, rezultirali su time da je u borbi dviju isprovociranih kozačkih formacija ubijen Loboda. Zolkievski naposljetku nudi sigurnu evakuaciju žena i djece, a u zamjenu traži da kozaci izruče svoje zapovjednike. Bez izbora, kozaci su prihvatili takve uvjete, te su se zapovjednici samostalno predali i kozačka vojska je odložila oružje. Poljska se vojska nije pridržavala dogovora te su počinjena masovna ubojstva većeg broja izgladnjele i dezorijentirane kozačke populacije s nakanom da se nikada ne obnovi kozačka vojna sila.

Jedina kozačka formacija koja se uspjela snaći i probiti poljsku opsadu bila je ona predvođena hetmanom Krištofom Krempskim (1596.), koji se odmah potom pridružio kozacima predvođenim otamanom Kasparom Pidvisockim. Pidvisockij je s nešto brojnijom kozačkom vojskom bio na putu da spasi opkoljene kozake, kojima je prijetio pokolj. Nakon pristizanja kozačke pomoći, Zolkievski u svom pohodu odustaje u namjeri da potpuno slomi kozačke snage te se vraća u središnju Poljsku. Ondje je pogubio veći broj zarobljenih kozačkih zapovjednika u strašnim mukama i time zadao velike gubitke kozačkom vodstvu. Među ukrajinskim zarobljenicima posebno se isticao Nalivajko, koji je bio mučen više od godinu dana, te je na kraju pogubljen. Kozacima je taj nemilosrdan

¹⁰⁸ Ovaj je čin u budućnosti stvorio svojevrsnu kratkoročnu društvenu podjelu među Ukrajincima, odnosno između pravoslavaca na istoku i manjeg broja grkokatolika na zapadu zemlje.

rat donio teške posljedice, no u budućnosti će formirati još snažnije i međusobno bolje organizirane vojne formacije.

Nakon samo četiri godine Poljskoj je bila potrebna kozačka pomoć u ratu protiv Turaka na prostoru Moldavije, te u ratu protiv Švedske. Ponovno su kozacima počeli nuditi posebne povlastice i prava te umjerenu autonomiju ako im se priključe u tim ratovima. Hetman Samijlo Kiška (1600.-1602.) želio je iskoristiti ponuđene povlastice i dobre uvjete pa objedinjene kozake vodi u rat protiv Turaka na prostoru Moldavije. Ti uspješni ratni pohodi obnovili su ratnički duh, moral i snagu kozaka. Kiška je poginuo u ratu protiv Švedske, a rat je završio 1603. godine. Nakon tih ratova, kozaci su uz poljsku vojsku dobili jednak status i društveno poštovanje te su stekli posebne ovlasti i umjerenu autonomiju na velikom prostoru Ukrajine sa središtem uz rijeku Dnjepar. Ipak, kozaci su poljskim vlastima i dalje predstavljali vojnu, društvenu, političku pa čak i vjersku prijetnju koju su konstantno morali kontrolirati. Posebnu prijetnju poljskoj politici predstavljala je dobra organizacija kozačkih društava od strane visoko obrazovanih ukrajinskih hetmana. Postojala je kontinuirana bojazan poljskih vlasti od kozačke organizacije u koje će biti uključen velik broj Ukrajinaca jer su se u manjim grupacijama oni mogli kontrolirati. Pritom treba naglasiti da su Ukrajinci upravo tada u 17. stoljeću i dalje predstavljali jedan od najobrazovanijih, ali ipak potlačenih naroda u Europi, što je za poljsku državu bio vrijedan doprinos na poljskom dvoru. Složena društveno-politička situacija između tada podjednako mnogoljudnih Poljaka i Ukrajinaca, rezultirala je sustavnim balansiranjem kozačkih snaga od strane poljske politike unutar izrazito multietničke Poljsko-litavske države.

Degradacija Carigrada i Brestska crkvena unija

Ukrajinci su tijekom 16. i 17. stoljeća na više razina vodili iscrpne borbe s Poljacima s ciljem uspostavljanja vlastite državne nezavisnosti i ukrajinskog crkvenog autoriteta sa središtem u Kijevu. S druge strane, vladari Moskve širili su svoj utjecaj u širem okruženju podređujući okolne narode, zemlje i vjerska središta, kao važan dio jačanja političke komponente. Tijekom 15. stoljeća Moskva je započela

širiti svoj političko-vojni utjecaj, posebno prema ključnim pravoslavnim središtima u Kijevu, i još važnijem Carigradu koji se našao pod turskom opsadom. Još od pokršćavanja Kijevske Rusi, Carigradski patrijarhat je u crkvenom smislu bio nadređen Kijevskoj mitropoliji, a Kijevska mitropolija je bila nadređena ostalim istočnoslavenskim eparhijama, uključujući i mladu Moskovsku eparhiju. Takvu situaciju autokratska vlast Moskve nastojala je bezuvjetno izmijeniti. Godine 1448. Moskovska eparhija samovoljno istupa iz Kijevske mitropolije te stvara zasebnu mitropoliju. Tijekom turskih napada i konačnog pada Bizanta pod njihovu vlast godine 1453., u Moskvi se sve više idealizirao koncept političke uloge Carigrada, te je na temelju toga stvorena nova politička i ideološka doktrina *Treći Rim*. Tom ideologijom Moskva je pretendirala postati novi centar pravoslavlja i nova imperijalna sila u širem okruženju, ali joj se na tom putu u kulturno-političkom smislu ispriječilo najstarije središte istočnoslavenskog pravoslavlja, majka gradova *rus'kih*¹⁰⁹, odnosno Kijev i Kijevska mitropolija (988.-1687.). Vlast Velike Kneževine Moskve, svoj prošireni teritorij 1547. proglašava Moskovskom Državom (rus. Московским государством – Moskovskim gosudarstvom),¹¹⁰ samovoljno oslovljavajući je carstvom (rus. Московским царством – Moskovskim Carstvom), te često simpatizira neopravdanu upotrebu termina iz Kijevske Rusi nastojeći se u kulturno-političkom smislu identificirati prema nekadašnjoj moći srednjovjekovne ukrajinske države, s ciljem stjecanja autoriteta u Europi i cjelokupnom pravoslavnom okruženju.

Uz pritisak na carigradske crkvene poglavare, godine 1589. Crkva iz Moskve je proglašena posebnim patrijarhatom, a svojevrstu političku ulogu u isticanju nove snage mlade Moskve pred drevnim Kijevom imao je podmićeni dio oslabljene carigradske uprave koji je zbog turskih napada u vojno ojačanoj Moskvi vidio određenu olakotnu okolnost. Političko i crkveno povezivanje starog Carigrada i relativno mlade Moskve popraćeno je simboličnim znakom kontinuiteta vlasti bizantske tradicije, odnosno brakom moskovskog vladara Ivana III. i Sofije, nećakinje posljednjeg bizantskog cara. No i taj proces nije proveden u skladu s očekivanom procedurom s obzirom na to da je Sofija imala braću te nije bila zakonita nasljednica bizantskog prijestolja. Moskovska Država pritom je kao nacionalno obilježje usvojila

¹⁰⁹ Ukrajinski srednjovjekovni termin koji je istovjetan sa terminom *ukrajinski*.

¹¹⁰ U svim europskim krugovima današnja Rusija je do 1721. bila poznata kao Moskovija.

i bizantskog dvoglavog orla.¹¹¹ Kako bi opravdala svoj postupak crkveno-političkog povezivanja s Carigradom, vojno ojačana Moskva postepeno podređuje crkveno-politički status oslabljenog Kijeva i Kijevske mitropolije, a Vasilij III. preko ukrajinskih plemića i crkvenih dužnosnika prvi se put upoznaje s kršćanskim vrijednostima Ukrajine i njezine bogate povijesti te u službenim zapisima otuđuje izraz *Rus'*, odnosno Moskovija tada prvi put stvara vlastitu Moskovsku Rus'. Problemi su nastali kada se termin *Rus'* koristio u međunarodnim sferama s obzirom na to da su ostali narodi isti termin koristili prilikom službenog označavanja Rusi-Ukrajine, a ne Moskovije. Samoimenovano Moskovsko Carstvo potom službeno koristi različite termine pa često i one grčkog podrijetla.¹¹² Pred nelegitimnim političkim postupcima između Moskve i Carigrada, Ukrajinska pravoslavna crkva željela se na vrijeme zaštititi još jednim razmatranjem pitanja sjedinjenja s vrlo utjecajnom Rimskom crkvom koja ju je ujedno mogla zaštititi od poljskih pritisaka.

Osmoga listopada 1596. u Sabornoj crkvi Svetog Mikole u gradu Brestu, koji je tada pripadao ukrajinskim zemljama, a danas je u sastavu Bjelorusije, održan je sabor episkopa Kijevske, Galičke i Rus'-Ukrajinske mitropolije.¹¹³ Saboru su prisustvovali glavni predstavnici mitropolija – mitropolit Kijevski, Galički i cijele Rusi-Ukrajine Mihajlo Rogoza, pet eparhijskih episkopa koji su predstavljali kler i vjernike svih zemalja Ukrajine i Bjelorusije (Ipatij Potij, Kirilo Terleckij, Grigorij Hermogen, Denis Zbiruski i Jona Gogolj) i arhimandriti nekoliko velikih manastira. Saboru nisu prisustvovala dvojica ukrajinskih episkopa Gedeon Balaban i Mihajlo Kopistenski, a gosti Sabora bila su trojica rimokatoličkih biskupa koji su predstavljali Apostolsku Stolicu. Glavni zadatak brestskog Sabora bio je ratificiranje ugovora između Kijevsko-galičke mitropolije i Apostolske Stolice, odnosno Vatikana o uvođenju mitropolije pod jurisdikciju Rimokatoličke crkve. Tekst ugovora su u 33 članka tijekom 1594. i 1595. sastavili ukrajinski i bjeloruski episkopi. Glavni udio u

¹¹¹ Ukrajinski povjesničari i mnogi grkokatolički crkveni dužnosnici do danas upućuju da je legalnost cjelokupnog postupka ostala upitna i pod sumnjom da je svekoliki transfer popraćen nizom kriminalnih radnji pa i ucjenama.

¹¹² Rossija i vezani termini.

¹¹³ U originalnim dokumentima stoji: Kijevska, Galička i Rus'ka mitropolija, kako se tada službeno nazivala Ukrajinska pravoslavna crkva. Tadašnji pridjev od istoznačnih termina Ukrajina-Rus' jeste rus'ki koji se u hrvatskoj literaturi ispravno tumači kao ukrajinski.

formuliranju i sastavljanju imala su dvojica episkopa iz Volinja, Kirilo Terleckij i Ipatij Potij. Dominantna ideja u 33 članka bila je očuvanje svih važnih obilježja starog ukrajinskog pravoslavnog obreda kakav je Kijev 988. preuzeo od Bizanta u vrijeme učvršćivanja kršćanstva za kneza Volodimira Velikog. Sadržajem članaka naglašeno je nedodirljivo kanonsko i crkveno pravo Pravoslavne crkve Ukrajinaca i Bjelorusa koja je postojala šest stoljeća prije Sabora, pod jurisdikcijom Ekumenske pravoslavne carigradske patrijarhije. Glavna je ideja ugovora da se ne mijenja obred, nego samo jurisdikcija.¹¹⁴ U nekoliko članaka ugovora istaknuto je da se nakon ulaska Kijevske, Galičke i Rus'-Ukrajinske mitropolije u savez s Rimokatoličkom crkvom, Ukrajinci i Bjelorusi ne smiju prisiljavati da prihvate zakone, kanone i obrede latinske Rimokatoličke crkve, osim priznavanja rimskoga pape kao jedinog poglavara Kristove crkve. Tako se u 4. članku govori da se sakrament krštenja obavlja prema pravoslavnom obredu. Ukrajinska strana nije željela raspravljati o katoličkom učenju o čistilištu, nego je ostavila da tu tematiku *izučava nauk Svete Crkve*. Novi kalendar, koji je prije brestske unije uveo papa Grgur XIII., autori ugovora primili su uz ogradu da ne žele izgubiti svoje blagdane koje rimokatolici ne slave. Ukrajinski episkopi istaknuli su da oni i dalje neće slaviti Tijelovo; neće posvećivati ognjište pred Božić niti obavljati pojedine latinske procese i ceremonije; po posebnim pravilima priznavat će svećeničke brakove s iznimkom monaha; neće slati svoje episkope na posvećenje u Rim jer je to isključivo pravo kijevskog mitropolita; neće braniti brak između katolika i pravoslavnih, ni prijelaz iz jednog obreda u drugi. Tražili su da se u crkvene sudove uzmu po dva predstavnika Kijevske mitropolije te da se potpuno očuva vlasništvo Ukrajinske crkve i poštuju njene ikone, ikonostasi i ostali pravoslavni crkveni elementi.

Ukrajinski episkopi su potvrdili zajednički sastavljen Ugovor 1. lipnja 1595. i donijeli odluku da upute u Rim dvočlanu delegaciju koja bi odnijela Ugovor papi Klementu VIII. i njegovoj kuriji. O pripremi ugovora bili su informirani i poljski kralj Žigmund III. i poljski latinski episkopat jer su sve eparhije Kijevsko-galičke mitropolije bile pod okupacijom ujedinjene poljsko-litavske države. Episkopi Potij i Terleckij stigli su u Rim 15. listopada 1595. godine. Stručnjaci kanonskog prava su mjesec i pol dana razmatrali Ugovor, a ukrajinski episkopi nisu prihvatili ni jednu

¹¹⁴ Ukrajinski i bjeloruski episkopi u to su vrijeme smatrali da je pod carigradskom upravom došlo do velike degradacije njihovih mitropolija.

radikalnu promjenu u njegovu sadržaju. Kasno navečer 23. prosinca 1595. papa Klement VIII. na svečanoj je ceremoniji u Vatikanskoj palači primio dvojicu ukrajinskih episkopa. Ceremoniji u svečanoj dvorani prisustvovala su 33 kardinala, veliki broj nadbiskupa, biskupa, poslanika i poznatih Rimljana. Episkopi Potij i Terleckij ceremonijalno su pozdravili Papu i uručili mu na potpis Ugovor napisan na ukrajinskom jeziku, čime su istaknuli svoje nacionalno dostojanstvo i staru kršćansku tradiciju. Potpisujući ugovor, Papa je na latinskom izjavio episkopima: *Ja ne želim vama gospodariti, nego preuzeti na sebe vaše brige*. Sutradan, 24. prosinca, obznanjen je dokument Unija ukrajinske nacije kojim je izraženo prihvatanje sva 33 članka Ugovora i, što je još važnije, kojim je Papa u svoje ime i u ime Katoličke crkve priznao svetost pravoslavnoj vjeri.

Vrativši se 1596. u Ukrajinu s prihvaćenim Ugovorom, episkopi Potij i Terleckij, zajedno s mitropolitom Rogozom počeli su pripremati sabor svih mitropoljskih episkopa radi ratificiranja Ugovora. Međutim, naišli su na neočekivano snažno protivljenje vrlo utjecajnog i moćnog ukrajinskog kneza Konstjantina Ostroškog, koji je još 1593. podupirao ujedinjenje s Rimom, da bi u međuvremenu, pod sve jačim utjecajem grčkih i moskovskih *suflera*, promijenio poziciju i počeo organizirati narod protiv već potpisanoga Ugovora o uniji. Kao član poljskog Senata, Ostrockij je pokušavao spriječiti uniju i uz pomoć službenih institucija gdje je imao mnogo istomišljenika među poljskim, litavskim i njemačkim protestantima. Zadnji pokušaj rušenja akta unije od strane Ostroškoga podrazumijeva sazivanje protusabora istoga dana u istom gradu, kojemu su prisustvovali mnogi svećenici i građani, ali ni jedna značajna osoba iz crkvenog i javnog života te stoga taj protusabor nije kanonski priznala ni pravoslavna ni katolička strana. Najutjecajnije osobe na protusaboru kneza Ostroškoga bila su dvojica turskih građana Nikifor i Kirilo Lugaris, po nacionalnosti Grci, koji su se predstavljali kao opunomoćeni predstavnici carigradskog patrijarha Jeremije II. koji je umro u ljeto 1595. godine.

Kao rezultat svih postignutih sporazuma i odgoda primjene tih sporazuma formirana je suvremena Ukrajinska grkokatolička crkva, istočna po obredu, s ukrajinskim bogoslužnim jezikom, a katolička prema priznavanju Pape kao jedinog crkvenog poglavara. Za rimokatolike i grkokatolike, unija Rimske crkve i Ukrajinaca pokazala se dragocjenom za oba kršćanstva, zapadno i istočno, s obzirom na to da se Brestska

crkvena unija do danas smatra optimalnim oblikom jedinstva svih kršćanskih Crkava koje su bile jedinstvene do raskola 1054. godine.¹¹⁵ Objektivno sagledavanje cjelokupne društvene, političke i vjerske situacije u Ukrajini, zatim u istočnoj Europi i samom Carigradu, dovodi do zaključka da je stanje Ukrajinske pravoslavne crkve pod upravom Carigradske patrijarhije tijekom 16. i 17. stoljeća bilo loše, jer je propadalo duhovno prosvjeđivanje, a kršćanski moral ukrajinskih i bjeloruskih svećenika i đakona spao je na vrlo nisku razinu: Carigradska patrijarhija je Kijevsko-galičku mitropoliju prepustila potpunoj dominaciji poljskih šovinista, koji su tlačili pravoslavno svećenstvo i cjelokupno pravoslavno stanovništvo, namećući teške namete i restrikcije. Degradacija mnogobrojnih ukrajinskih pravoslavnih hramova, pod gotovo nikakvom carigradskom zaštitom, bila je učestala. Pravoslavni su se hramovi iznajmljivali pridošlom židovskom narodu koji ih je koristio u svrhe koje takvom prostoru nisu bile primjerene. Čaša strpljenja ukrajinskih episkopa prelila se dolaskom carigradskog patrijarha Jeremije II. u Ukrajinu 1589., kada je bez dogovora sa Sinodom svoje Crkve i ukrajinskim episkopatom smijenio kijevskog mitropolita Onisifora pod optužbom da ne poštuje crkvenu proceduru. U pozadini cijelog slučaja bila je riječ o neispлатi uobičajenog crkvenog *milodara*. Zatim je Patrijarh od novopostavljenoga mitropolita Mihajla Rogoza zauzvrat tražio 12.000 dukata, što je za ono vrijeme bio golem novac. Takvi su postupci postali *normom* ponašanja Carigrada prema Kijevu koji je u suštini trebalo štititi, i ukrajinski episkopi, uza sve lokalne probleme s Poljacima, to nisu više željeli trpjeti.

Ukrajinska pravoslavna crkva i središte istočnoslavenskog pravoslavlja Kijev, trpjeli su u isto vrijeme pritisak iz Poljske, Moskve i Carigrada, a moćna se Rimsk crkva pokazala kao jedina sila koja bi mogla zaustaviti nasilje nad ukrajinskim pravoslavljem i njegovim srednjovjekovnim autoritetom. Posebnu prijetnju autoritetu ukrajinskog pravoslavlja predstavljala je Moskovska pravoslavna crkva. Moskovska mitropolija, koju Carigradska patrijarhija nije htjela kanonski priznati tijekom idućih 141 godinu, samu sebe je proglasila patrijarhijom, odnosno počela je izgradnja *Trećeg Rima* uz neophodno stjecanje novih kolonija. Širenje *kanonskih granica* samoproglashene Moskovske patrijarhije moglo se ostvariti jedino na štetu Kijevske mitropolije, drugim riječima *kći je podigla ruku na majku*. Kada su ukrajinski i

¹¹⁵ Simpatije katoličke Europe i kritike pravoslavnih krugova stižale su se tek krajem 20. stoljeća.

bjeloruski episkopi shvatili da opasnost dolazi od istočnog despotizma od kojeg ih Carigrad ne želi obraniti, počeli su u Rimskoj crkvi tražiti jače crkveno središte, koje bi im jamčilo stara mitropolijska prava i zaštitu ukrajinsko-bizantskog pravoslavnog obreda. Čin objedinjenja Rimske crkve i Ukrajine pravoslavne crkve u konačnici se pokazao ispravnim političkim, ali i vjerskim potezom s ciljem zaštite ukrajinskog pravoslavnog autoriteta i istočnog bizantskog obreda pred napadom latinskog episkopata i poljskog šovinizma. Ukrajinski crkveni poglavari shvatili su koliki utjecaj ima Apostolska Stolica na Katoličku crkvu u Poljskoj. Vjerovali su da će papa Klement VIII. svojim autoritetom zaštititi pravoslavne Ukrajinke ne samo od potkupljenog Carigrada i vojno ojačane Moskve, već i od kraljevskog Krakova. Povijest Ukrajinske crkve svjedoči da je Rim imao iskrenu namjeru zaštititi autoritet ukrajinskog pravoslavlja, ali takvi pokušaji nisu uvijek imali uspjeha, a jedan od razloga tih neuspjeha je zemljopisna udaljenost, te politički i vjerski utjecaj ostalih aktera iz Moskve i Krakova koji su bili neposredno povezani s Kijevom i Ukrajinom. Bez obzira na pojačani angažman kozačke vojske početkom 17. stoljeća u nakani da zaštiti ukrajinski pravoslavni autoritet u Kijevu, Brestovska crkvena unija pokazala se posve opravdanom nakon 1686. godine, kada se Carigradski patrijarhat pod pritiskom odrekao svoje nadležnosti nad Ukrajinskom pravoslavnom crkvom u Kijevu i svom Rusi-Ukrajinom, i tu Crkvu prepustio jurisdikciji mladog Moskovskog patrijarhata.¹¹⁶ Taj povijesni čin predstavlja veliku prekretnicu u ukrajinskoj crkvenoj i društvenoj povijesti jer u sljedećem razdoblju mnogi ukrajinski monasi i ostali važni crkveni dužnosnici postali su prirodom posla naklonjeni razvoju pravoslavnog središta u Moskvi.¹¹⁷ Time je Moskovsko Carstvo zahvatio prvi značajan val europeizacije na

¹¹⁶ Prijepis sadržaja: Časopis Matice hrvatske, 3, Zagreb – Prosinac 1997. – Ukrajina (str. 171-340), ured. Vlaho Bogišić – Brestska crkvena unija, autor Dmitro Stepovik, (str. 223-226).

¹¹⁷ Nakon premještanja Ukrajinske pravoslavne crkve pod jurisdikciju mladog Moskovskog patrijarhata odlukom cara Petra I., Ukrajinac Stepan Javorskij postaje moskovskim mitropolitom, slijedi ga također Ukrajinac Feofan Prokopovič, potom Ukrajinac Dmitro Tuptalo poznatiji kao rostovski Sveti Dimitrij, koji je imao ogroman ukrajinski utjecaj na Moskovsku pravoslavnu crkvu i gradove Rostov i Jaroslav od 1704. godine. U cijeloj moskovskoj pravoslavnoj hijerarhiji 70 važnih pozicija su držali Ukrajinci koji su dobronamjerno prihvatili moskovsku političku ulogu stvaranja jakog pravoslavnog središta. Usporedbe radi, na istim važnim crkvenim pozicijama nalazilo se 43 Rusa, 3 Grka, 2 Rumunja, 2 Srba i 2 Gruzijca. Ukrajinci u 17. stoljeću sve više vjeruju u oslonac slavenstva suočena s nasrtajima i ugroženošću od neslavenskih osvajača i poljskog šovinizma. Ipak, Ukrajinci u Moskvi često nailaze na političke otpore i nepovjerenje prema latinstvućim Kijevljanima, kako su nazivali ukrajinske ljude.

štetu razvoja ukrajinske države, što će se uspostavljanjem strogo centralističkog Ruskog Imperija pokazati nadasve štetnim pokušajem ruskih careva da se Ukrajincima otuđi slavna slavenska povijest te bogat kulturni i konačno nacionalni identitet.¹¹⁸

Kozački ratovi i Kijevska bratska škola

Nakon 1604. kozačka vojska stječe respektabilnu snagu te, osim što štiti ukrajinske prostore od Tatara i Turaka, počinje s ratnim pohodima izvan svoje zemlje. Kozaci su odlučili voditi borbu protiv Tatara i Turaka na svim prostorima u njihovoj blizini, ali često su se uključivali i u druge ratove, te su odlazili na udaljenije prostore uz baltičku i sredozemnu obalu. Neprestano ratuju na kompletnoj crnomorskoj obali i na južnim kavkaskim prometnicama prema Moskvi s ciljem da Tatare i Turke što dalje potisnu od slavenskih prostora. Do 1618. godine, koristeći svoje posebno i okretno brodogradnja zvana *čajka*,¹¹⁹ vode uspješne ratove uz crnomorsku obalu, došavši sve do Turske gdje su nakon nekoliko pobjeda oslobodili više tisuća kršćanskih zarobljenika. Kozaci su prilikom napada na turske zemlje oslobodili znatan broj porobljene europske kršćanske djece (posebno s prostora Balkana), čiji su roditelji prethodno ubijeni u ratu protiv Turaka, nakon čega je dio te djece doveden u Ukrajinu, gdje su u ukrajinskim obiteljima odgojeni kao kozaci.

¹¹⁸ Oksana Hajova, Ivan Stefanjuk: *Berestja (žovtenj, 1596 rik.) – Fond duhovnoho vidrodžennja imeni Mitropolita Andreja Šeptickoho, Virobničo-tvorče objednannja Krajeznavec*, Ljviv (1990.).

¹¹⁹ Čajka je vrsta manjeg okretnog ukrajinskog broda s jarbolom i veslima, danas u Ukrajini zamijenjenog zaporoškim čovenom. Način izrade broda je postao poznat širom prostora između Baltičkog i Crnog mora, odnosno prostorima koje su u svojim avanturama posjećivali Zaporožski kozaci između 15. i 18. stoljeća. Riječ *čajka* u prijevodu sa ukrajinskog jezika označava pticu galeba. Brod je dugačak između 15,5 i 21,5 metara, širok oko 4 do 6 metara, a dubok između 3,5 i 4 metra. Dno broda je često napravljeno od jedinstvenog dijela šireg debla, dok su njegove bočne stranice napravljene od više položenih dasaka. Kako bi se zaštitio od neprijateljskih oružanih nasrtaja ili lakog potonuća, brod i manje brodsko topovsko naoružanje je bilo dodatno zaštićeno i zamaskirano balama trstike ili sijena, inače čestog prirodnog materijala na prostoru središnje Ukrajine. Čajka je također imala dva kormila tako da ju u slučaju potrebe nije bilo potrebno okretati u drugom smjeru. Zaporožska čajka je po svojoj skladnoj građi, jednostavnosti izrade i veličini, bila vrlo kvalitetno borbeno plovilo koje se moglo provući kroz niz manjih vodenih kanala u južnoj Ukrajini i široj okolici bogatijim rijekama.

Svaka kozačka čajka mogla je ploviti sa 60 naoružanih ratnika i bila je opremljena sa 4 do 6 vojnih topova. Kompletne kozačke flote kretale se između 30 i 80 čajki, što je bilo i više nego dovoljno da se unište ili zatoče mnogobrojne turske galijske, ¹²⁰ te da se zauzmu i opljačkaju mnogobrojna bogata turska mjesta i gradovi. U tom razdoblju Turci i Osmansko Carstvo izazivali su svojevrsan vojni i vjerski strah u cijeloj Europi, no kozaci su Turcima stvarali izuzetne probleme te ih onemogućavali u njihovim vojnim naumima. Ukrajinski kozaci su do danas ostali jedni od najvještijih vojnika i konjanika na svijetu, a takvu vještinu posve su usavršili tijekom mnogih bitaka na prostorima ukrajinske stepe. U uspješnom ratu protiv Turaka stekli su toliki autoritet da je s vremenom formirana svojevrsna *kozačka nacija*, ¹²¹ čije za to vrijeme napredno poimanje demokracije preuzima cijelo ukrajinsko društvo.

Aktivna ukrajinska kozačka vojska, relativno slabije opremljena, ali izrazito spretna i organizirana, u svoje vrijeme brojila je između 10.000 i 40.000 vojnika, ovisno o okolnostima. Njihovo glavno središte bila je Zaporoška Sič, odnosno vojni tabor u mjestu Zaporizžja na rijeci Dnjepar. Najiskusniji kozački vojnici bili su podijeljeni u pukovnije koje su se sastojale od 500 do 4.000 muškaraca. Pukovnije su bile podijeljene u divizije od 100 ratnika, a divizije su bile podijeljene na grupe od 10 ratnika, svaka pod zasebnim zapovjedništvom. Cjelokupna vojska bila je pod zapovjedništvom *hetmana*, odnosno vrhovnog zapovjednika. Kozački hetman biran je u *Kozačkom vijeću* zvanom *Rada*, kojem je bio i odgovoran. Svaka pukovnija imala je vlastita obilježja, vlastitog svirača ratne trube i ratnog bubnjara. Također su postojali zasebna manja artiljerijska jedinica i vojni orkestar.

U proljeće, 1618. godine, hetman Petro Konašević-Sahajdačnij (1614.-1622.) kozačku vojsku uključuje u vojno-politički savez poznat pod nazivom Sveta antiturska liga, u kojoj je sudjelovala i poljsko-litavska vojska koja je u tom trenutku ratovala protiv Moskve. Nakon što su Poljaci zatražili kozačku pomoć, oko 30.000 kozaka maršira prema Moskvi, osvojivši na tom pohodu veći broj gradova i utvrda. U blizini Moskve sjedinjuju se s poljskom vojskom koju je predvodio kraljević

¹²⁰ Galijske je zajednički naziv za svaki veći brod (uglavnom ratni) kojem su glavni pogon vesla.

¹²¹ *Kozački pokret* u Ukrajini od 16. do 18. stoljeća predstavljao je specifičnu društvenu i militantnu pojavu, te je ujedno za Ukrajinke prerastao u simboličan nacionalni element i do danas je važan čimbenik nacionalne samoidentifikacije.

Vladislav. Ondje kozaci Vladislavu spašavaju život, a poljska je vlast primorana s Moskvom dogovoriti primirje. Kozaci se potom vraćaju na obale Crnog mora i vode nove ratove protiv Tatara i Turaka. Nakon povratka s ratišta, Sahajdačnij zbog diplomatskih razloga prihvaća poljske zahtjeve koji se odnose na smanjenje broja kozačkih vojnika, s obzirom na to da su Poljaci u njima vidjeli prijetnju za poljsku vlast. Kod kozačke populacije takvi ustupci stvorili su dodatan revolt te su Sahajdačnog kao zapovjednika nakratko zamijenili hetmanom Jackom Borodavkom-Nerodičom (1619.-1621.), koji je potom poveo kozake u rat protiv Turaka na prostoru Moldavije. Ondje su kozaci pretrpjeli velike ljudske gubitke zbog čega je Sahajdačnij ponovno postavljen za hetmana kao vrlo iskusan zapovjednik. Nakon toga u borbi protiv Turaka kod Cecora, Sahajdačnij po drugi put spašava život poljskom prijestolonasljedniku Vladislavu, što dodatno utječe na poboljšanje diplomatskih odnosa i jačanje pravoslavnog intelektualnog miljea u Kijevu. Godine 1621. započeta je još jedna velika bitka protiv Turaka, južno od rijeke Dnjestar, pokraj tvrđave Hotin. U toj je bitci zajedno ratovalo oko 35.000 poljskih vojnika i oko 40.000 kozaka, u namjeri da istjeraju Osmanlije s južnih ukrajinskih prostora. Zahvaljujući iskustvu kozaka, Turci su poraženi. Sahajdačnij je smrtno ranjen u bitci kod tvrđave Hotin i umire 10. travnja 1622. godine. Poljaci nakon sukoba opet zahtijevaju smanjenje broja kozačkih vojnika, radi vlastite sigurnosti.

Pod zapovjedništvom Sahajdačnoga kozaci su se uspješno odupirali vojnoj okupaciji i svojatanju ukrajinskih zemalja, te su uspješno napadali Osmanlije, koji su bili jedna od najmoćnijih vojnih sila u Europi. U vrijeme Sahajdačnoga pod poljskom okupacijom, mnogi obrazovani kozaci i drugi ukrajinski intelektualci gorljivo se bore za ostvarivanje vjerskih, kulturnih i društvenih prava ukrajinskog naroda. Već potkraj 16. stoljeća formiraju se Bratske škole u Ljvivu, Rohatinu, Horodku i Kijevu. Bratske škole bile su svojevrstne organizacije, odnosno udruge naprednih građana pravoslavne vjere iz različitih društvenih slojeva, koji su se borili za razvoj nacionalne kulture i oslobođenje od socijalnog, nacionalnog i vjerskog ugnjetavanja.¹²² Početkom 17.

¹²² Ukrajinski je barok u svim svojim formama 17. stoljeća nastajao kao izraz ukrajinskog rodoljublja, europeizma, nacionalne svijesti, tragične i proturječne sudbine čovjeka baroknoga doba na cijelome tadašnjem europskom prostoru. Uz to, ukrajinski barokni čovjek, posebice u duhovnoj sferi, bio je ispunjen osjećajem neophodnosti duhovnoga konsolidiranja, što se izrazilo u baroknom slavizmu, predstavnici kojega su nosili svoje *duhovne darove* u druge sredine. To se izražavalo i u otvorenosti

stoljeća nastupa preporod Kijeva kao sveukrajinskog središta, a osobitu ulogu u tome imali su Kijevska bratska škola i znanstveni krug u Kijevsko-pečerskoj lavri na čelu s njezinim arhimandritom, lingvistom Jelisejom Pleteneckim. Krugu oko Lavre pripadali su poznati pisci, pjesnici, znanstvenici, bogoslovi, pedagozi, urednici i ini uglednici, i stoga se taj krug smatra jezgrom ukrajinske akademske znanosti. Lavrski znanstvenici mnogo su pridonijeli osnivanju Kijevske bratske škole i, općenito, Kijevskog bratstva kao jakog intelektualnog miljea tijekom 1615. godine.¹²³

Godine 1620. Sahajdačnij zaporoške kozake službeno približava intelektualnom krugu Kijevske bratske škole¹²⁴ povezujući dva ukrajinska središta Zaporožku Sič i kulturno-povijesno središte grad Kijev. Između ostalog, taj postupak trebao je spriječiti pojačavanje katoličkog utjecaja koji se počeo širiti na središnje ukrajinske prostore i grad Kijev. Sahajdačnij je zaslužan za jačanje neposrednih veza između kozačke vojske i ukrajinskog pravoslavnog intelektualnog miljea u Kijevu. U pregovorima s carigradskim patrijarhom Teofanusom III. od Jeruzalema Sahajdačnij potpomaže ukrajinski intelektualni i vjerski milje u obnovi Pravoslavne hijerarhije sa središtem u Kijevu. Patrijarh, prema dogovoru, postavlja Jova Boretskog za kijevskog episkopa-mitropolita, te posvećuje još pet novih episkopa. Iako su poljsko-litavske vlasti namjeravale uhititi Teofanusa III. kao političkog neprijatelja koji je radio protiv interesa Katoličke crkve, Sahajdačnij je činio vrlo mudre diplomatske poteze, uspjevši spriječiti takav akt. Po povratku sve do osmanskih granica, Teofanusa III. pratilo je osiguranje od 3.000 kozaka. Rodom iz zapadne ukrajinske regije Galičine, Sahajdačnij se za svoga života pokazao iskusnim kozačkim zapovjednikom i mudrim diplomatom koji je Ukrajinke nakon dužeg vremena počeo motivirati da ozbiljno razmišljaju o ponovnom uspostavljanju neovisne države izvan poljsko-litavskih granica. Tome je pridonijela sve jača kozačka vojska i ojačan pravoslavni intelektualni milje u Kijevu.

prema rimokatoličkoj kulturi, a i prema pravoslavnoj, ponajprije moskovskoj sredini. (Časopis Matica hrvatska, Jevegenij Paščenko: Kulturna baština Ukrajine, br. 2, VI./2006.).

¹²³ Arhimandrit Petro Mogila (1574.-1647.), poznati kulturni i crkveni djelatnik, dvadeset godina bio je na čelu Lavrskoga kruga, a 1631. postaje kijevski mitropolit.

¹²⁴ Preteča moderne Kijevsko-mogiljanske akademije.

Poljski pritisci i borba za ukrajinski crkveni autoritet

Poljske vlasti početkom 17. stoljeća vrše sve veći pritisak na ukrajinski crkveni autoritet, ujedno neovisni politički autoritet Ukrajinaca. Kao rezultat svih pritisaka, poseban politički potez predstavljala je Grkokatolička crkva koja je po ugovoru zaštićena od poljskih političkih i vjerskih pritisaka priznala papu kao vrhovnog poglavara i zadržala pritom svoj bizantski obred. Unatoč tome, dio ukrajinskog stanovništva Grkokatoličku crkvu je i dalje promatrao kao pokušaj podređivanja poljskoj vlasti, a takva je predodžba posebno potencirana zahvaljujući utjecaju moskovskih suflera koji su ukrajinski crkveni autoritet namjeravali podrediti Moskvi. Nastavljanje prakse represivnog prisiljavanja ukrajinske populacije bizantskog obreda na prihvaćanje katoličkog obreda i pape u Rimu kao vrhovnog, među kozacima u istočnoj Ukrajini je izazvalo prkos koji se pretvorio u svojevrsan unutarkršćanski rat. Kozaci su nakon dugotrajnih pritisaka prinuđeni 1624. zatražiti vojnu pomoć od pravoslavne Moskve, no Moskva nakon svojih iscrpnih ratova nije im u stanju pomoći i oduprijeti se pritiscima koji dolaze iz Poljske. To omogućava Poljskoj da sredinom 17. stoljeća započne ponovno naseljavanje ukrajinskih prostora poljskim, njemačkim i židovskim veleposjednicima i vlastodršcima, koji prema domicilnom ukrajinskom stanovništvu gaje izrazitu netrpeljivost, te omalovažavanje spram ukrajinske kršćanske tradicije. Istodobno, kozaci podržavaju i pomažu jedan dio relativno malobrojne tatarske populacije¹²⁵ na poluotoku Krimu koji je odlučio steći autonomiju od Osmanskog Carstva. Vode nekoliko zajedničkih borbi s Tatarima protiv Osmanlija, a potom formiraju savez za borbu protiv poljskog, odnosno katoličkog utjecaja. Kozaci poduzimaju više ratnih ekspedicija na obalama Crnog mora, a uspješno napadaju čak i Carigrad te obale Bospora. Naposljetku dio njih vraća se na poluotok Krim gdje u zajedničkoj borbi s Tatarima protjeruju Turke i time se oslobađaju njihovih nameta. Dok je većina kozaka boravila na ratištu uz crnomorsku obalu, na registrirane kozake vrši se snažan politički pritisak i njihov broj se smanjuje na svega nekoliko tisuća. No ipak, prethodnog kozačkog zapovjednika

¹²⁵ Prvotni neturski stanovnici poluotoka Krima poput Tavra, Skita, Sarmata, Alana, Grka, Rimljana, Gota, Normana i drugih slavenskih naroda, asimilirani su u tatarsku zajednicu koja, prema tome, nije posve turskog podrijetla. Nakon 13. stoljeća svi prisutni stanovnici prihvaćaju islam, pa Krim postaje jedno od posebnih središta islamske civilizacije s velikom specifičnošću europskog utjecaja.

zamijenio je vrlo sposoban zapovjednik i obrazovan administrator, hetman Mihajlo Dorošenko (1623.-1628.). Dorošenko diplomatskim putem uspijeva održavati primirje s poljskim vlastima. Uspio je kontrolirati sve kozačke snage, pa i one koje su često samostalno ratovale¹²⁶ s Osmanlijama. Dorošenko je poginuo u jednoj od bitaka protiv Turaka na poluotoku Krimu, a zamijenio ga je hetman Grigorij Čornij (1628.-1630.).

Kozaci su s Poljacima do 1629. uspijevali držati primirje, sve dok se poljski zapovjednik Stanislav Koniecpolski nije vratio iz rata protiv Švedske te nanovo počeo zagovarati ukidanje prava ukrajinske populacije i poštovanje međusobnih sporazuma s kozacima. Ujedno je zagovarao eliminaciju svih neregistriranih kozaka. Uslijedile su stoga napetosti. Godine 1630. neregistrirani kozački hetman Taras Fedorovič-Trjasilo (1629.-1630.) diže pobunu, predvodi svoju vojsku, ali upada u poljsku zasjedu kod čerkaškoga grada Korzuna. Ovdje dio registriranih kozaka u poljskoj službi pomaže Fedoroviču-Trjasilu, što ubrzo dovodi do odbacivanja poljske vojske i vlasti na tim prostorima. Svi se ukrajinski kozaci ujedinjuju u borbi za očuvanje ukrajinske kršćanske tradicije. Uslijedila je snažna vojna reakcija ogorčenih poljskih vlasti koja je rezultirala brutalnim i masovnim ubojstvima žiteljstva ukrajinske vjere. Poljski zapovjednik Stanislav Koniecpolski poduzima više prepada na ukrajinska mjesta i gradove poput Lašča, gdje su nevini ljudi pa i djeca ubijani u razrušenim ili spaljenim ukrajinskim crkvama. Poljaci su iz bijesa ubijali i rušili sve što pripada bizantsko-slavenskoj kulturi, odnosno ukrajinskoj kulturnoj baštini. Uslijedila je bitka na središnjim ukrajinskim prostorima u blizini grada Perejaslava, gdje su ujedinjeni kozaci snažno odolijevali i odbacili poljsku vojsku. Koniecpolski je naposljetku morao prihvatiti primirje, nakon čega ukrajinska kršćanska tradicija i ukrajinske institucije s vremenom stječu određene slobode.

Nakon smrti poljskog kralja Žigmunda III., 1632. godine, ukrajinski plemići pokušavaju omogućiti bolje uvjete za život ukrajinskog pučanstva. Novi poljski kralj

¹²⁶ Mnogi ukrajinski kozaci, pojedinačno ili u grupama, poput prethodnika Skita i Varjaga, često su avanturistički ratovali i lutali bogatim mjestima na crnomorskoj, sredozemnoj i baltičkoj obali. Takozvane *kozačke družine*, nakon svojih ekspedicija širom europskih i drugih obala, uvijek su se vraćale u središnju Ukrajinu gdje su uz ukrajinski nacionalni instrument kobzu (banduru) nastajale bogato uglazbljene pustolovne priče. Mnoge kozačke i druge anegdote zadržale su se u pričama, pjesmama i, općenito, kulturi ukrajinskog naroda do danas, po čemu Ukrajinu često prati naziv *Zemlja slavuja*.

Ladislav IV. bio je zainteresiran za mirno rješavanje poljsko-ukrajinskih sukoba i vjerske situacije. Takva nakana nametnuta je Poljskoj, između ostalog, zbog sve izraženije simpatije kozaka prema pravoslavnom Moskovskom Carstvu. Iako je Katolička crkva i dalje vršila vjerske i kulturne pritiske na lokalno stanovništvo i ukrajinske plemiće, ukrajinsko stanovništvo uspijeva znatno napredovati u duhovnom i kulturnom smislu te je izabran novi pravoslavni mitropolit Petro Mogila. Mogila je zahvaljujući kozačkoj potpori otvorio prvo moderno pravoslavno sveučilište svih Istočnih Slavena, odnosno modernu Kijevsko-mogiljansku akademiju.¹²⁷

Početak 1630-ih, vjerski i društveni međuodnosi poljskih vlasti i ukrajinskog stanovništva opet dosežu razinu normale. Poljski kralj Vladislav IV. davao je do znanja da cijeni vojnu i političku snagu kozaka koji su u to vrijeme predstavljali zaštitnike ukrajinske vjere i kulture, smatrajući da će uspjeti dobiti njihovu potporu u ratu protiv Moskovijske i Švedske. S druge strane, kozaci su s poljskim vlastima nastojali održati primirje kako bi se smanjio njihov politički i vjerski pritisak na ukrajinsku populaciju i institucije. Kozaci su se pokazali kao dobri plaćenici u ratu protiv Šveđana na obalama Baltičkog mora. Vladislav IV. je dobio kozačku potporu i u ratu protiv Moskovijske, ali je s njom svejedno morao potpisati primirje. Kozačke snage nakon tog primirja nisu bile plaćene iako je to prethodno dogovoreno, ukinuta su im određena prava, uvjetovano je da se broj registriranih kozaka smanji na 5.000, a dodatni je revolt izazvala odluka Poljskog senata da zaustavi kozačke ratove s Turcima. Kozaci nisu mogli prijeći preko odluke da se zaustavi rat protiv Osmanlija, njihovog bezuvjetnog neprijatelja na crnomorskim obalama, i nastavljaju svojevoljno ratovati. Poljske vlasti su nakon te kozačke odluke odlučile otežati kozačkim snagama situaciju u blizini Zaporizžja, formiravši utvrdu Kodak čime su kozacima htjele blokirati izlaz na Crno more i zaustaviti ih u daljnjim borbama s Turcima. Utvrda je srušena 1635. godine pod zapovjedništvom registriranog hetmana Ivana Sulime (1630.-1635.), koji je bio vrlo popularan među

¹²⁷ Općenito govoreći, do 18. stoljeća stupanj razvoja obrazovanosti u Ukrajini bio je iznad razine svih drugih naroda u pravoslavnom svijetu, a u sklopu novih političkih okolnosti sredinom 17. stoljeća taj se stupanj obrazovanosti počeo intenzivno prenositi iz Kijeva u Moskvu, što je uvelike pridonijelo stvaranju budućeg Ruskog Imperija.

neregistriranim Zaporoškim kozacima.¹²⁸ Ipak, u taj se sukob upleće dio registriranih kozaka, koji pod prijetnjom poljskih vlasti i osвете nad ukrajinskim stanovništvom u zapadnoj Ukrajini, zarobljavaju Sulimu i predaju ga poljskim vlastima. Poljaci su ga zbog nekontroliranog rata protiv Turaka i izbjegavanja službe u sklopu poljske vojske, ubili, sasjekli na četiri dijela, a sasječene dijelove tijela objesili u četiri ugla Varšavskog trga, kao upozorenje svim odmetnicima. Izigrani i revoltirani kozaci 1637. ponovno se ujedinjuju pod hetmanom Pavlom Pavljukom (1637.), podižu ustanak s nadom u oslobođenje ukrajinskog stanovništva, ali ih poljski zapovjednik Nikola Potocki vojno pobjeđuje. Samo godinu dana kasnije, 1638., novi kozački hetman Dmitro Gunja (1638.) ponovno ujedinjuje kozake u borbi protiv poljske vojske, ali ni on nema uspjeha i poljski vlastodršci tada stječu desetogodišnju kontrolu nad ukrajinskom populacijom. Ukrajinske prostore uz pojačan reformirani nadzor poljske vojske naseljavaju i kontroliraju mnogobrojni poljski i židovski veletrgovci, skladištari i gostioničari. Ukrajinski plemići koji zagovaraju veća prava bivaju izloženi maltretiranju, a ukrajinski seljaci bez kozačke zaštite ponovno se koriste kao prisilni zemljoradnici na imanjima poljskih feudalaca. Politička, kulturna, vjerska i društvena situacija ponovno je stavljena pod represivan poljski nadzor i kontrolu.

V. KOZAČKO RAZDOBLJE I DRŽAVNA AUTONOMIJA (1648.)

Kozačka Zaporoška Republika i hetman Bogdan Hmeljnickij

Godine 1646. započelo je novo kozačko razdoblje u ukrajinskoj povijesti koje će imati bitno drugačiji politički ishod s obzirom na poljsku dominaciju. Poljske vlasti u

¹²⁸ Godine 1638., porušenu utvrdu Kodak obnovio je francuski arhitekt Guillaume le Vasseur de Beauplan, i u njoj se nalazila poljska vojska sve do preuzimanja vlasti Zaporoških kozaka 1648. godine.

mjestu Subotiv napale su obitelj Bogdana Hmeljnickog, obrazovanog ukrajinskog zemljoposjednika s naglašeno ukrajinskim tradicionalnim svjetonazorom, koji se zatim ljutit priključuje kozacima na Zaporoškoj Siči,¹²⁹ nastojeći stvoriti uvjete za rušenje poljske vlasti na ukrajinskim prostorima. Godine 1647. svojim je zalaganjem Bogdan Hmeljnickij (1648.-1657.) izabran za vrhovnog kozačkog zapovjednika, odnosno hetmana. Istočni i središnji ukrajinski prostori oslobođeni su od lokalnih poljskih vlasti uz manju potporu Tatara, koji su, također, željeli steći autonomiju od Osmanskog Carstva, pri čemu su im indirektno pomagali neregistrirani kozaci. Stvaraju se povoljni uvjeti za uspostavljanje ukrajinske teritorijalne i političke nezavisnosti u središnjoj Ukrajini. Nove okolnosti uočile su i poljske vlasti, koje su odmah poslale registrirane kozake da stabiliziraju situaciju i kontrolu poljskih vlasti. Dolaskom registriranih kozaka u Zaporošku Sič, stanje jedinstvenosti i euforije među kozacima podignuto je na još višu razinu. Registrirani kozaci odbili su naredbe poljskih vlasti te se ujedinjuju s neregistriranima, kako bi zajednički nastupili protiv poljskih vlasti. Kod zaporoških stepa, u ožujku 1648. izbija ozbiljan vojni sukob između kozaka i poljskih snaga. Kozaci su u potpunosti porazili poljske snage u tom sukobu, ali se nisu zaustavili, već su krenuli preko zapadne Ukrajine prema drugom najvećem ukrajinskom središtu gradu Ljvivu. Kozaci su vrlo uspješnim ratovanjem u kratkom razdoblju došli do Ljviva i tvrđave Zamosč na krajnjem zapadu zemlje. Tim činom kratkotrajno su uspostavili kontrolu nad većim dijelom okupiranog ukrajinskog teritorija. U međuvremenu je poljski kralj Vladislav IV. poginuo, a naslijedio ga je brat Kazimir V. Uvidjevši opasnost od ujedinjenih kozačkih snaga, koje su uz tatarsku pomoć bile u stanju napasti i zauzeti poljski teritorij, nudi kozacima pristanak na sve njihove uvjete u zamjenu za primirje. Nakon što su preuzeli kontrolu nad pravoslavnim i mnogoljudnim unijatskim stanovništvom zapadne Ukrajine, glavna struja kozačke vojske pod zapovjedništvom Hmeljnickog povlači se prema Kijevu. Kozaci u Kijev ulaze u siječnju 1649. i proglašavaju oslobođenje gotovo svih ukrajinskih zemalja. Uz potporu kijevske kršćanske elite Hmeljnickij se proglašava *moralnim autokratom*¹³⁰ Rusi-Ukrajine s Božjim blagoslovom te iskazuje želju da oslobodi Rus'-Ukrajinu sve do granica poljskoga grada Krakova. Iste godine u Kijev stiže poljska ponuda da se prihvati nadležnost poljskog kralja koja bi svim

¹²⁹ Kozačko političko središte stvaranja ukrajinske neovisnosti na donjem toku rijeke Dnjepar.

¹³⁰ Neovisnim vladarom u pozitivnom europskom smislu.

registriranim kozacima osigurala potpunu državnu autonomiju. Takva tašta poljska ponuda razljutila je kozačkoga zapovjednika Hmeljnickog koji je bio donekle svjestan da bez saveznika ukrajinska vojska neće uspjeti zadržati političku i teritorijalnu kontrolu nad velikim oslobođenim područjem. Ipak, s namjerom da prestraši poljsku vojsku i oslobodi ukrajinsko stanovništvo od dugogodišnje poljske represije, kroz srdžbu tašto odgovara:

Stojeći uz rijeku Vislu, govorim vam da sjednete i budete tiho, jer u suprotnom ću protjerati svu poljsku vojvodu i prinčeve preko Visle. A ako se netko usudi tome naumu stati na put, obećavam vam da ću prijeći i Vislu te ćete me vidjeti u vašoj zemlji.

Hmeljnickij nakon svog službenog odgovora uspostavlja kozačku Zaporožku Republiku,¹³¹ često nazivanu u ukrajinskom društveno-političkom kontekstu imenom Hetmanščina, te gradi proukrajinsku administraciju. Ukrajinska pravoslavna crkva i ukrajinska kultura doživjele su razdoblje nesmetanog razvoja. Ipak, negativan odgovor kozaka u konačnici je rezultirao novim snažnim napadima poljske vojske. Nakon krvavih sukoba između poljske vojske i ukrajinskih kozaka koji su imali pomoć tatarske vojske predvođene vojskovođom Tugaj Bejom, bitka se zaustavila kod tvrđave Zbaraž u zapadnoj Ukrajini. U blizini gradića Zboriv kozaci su zaustavili pojačanje poljskim snagama, no ondje su Poljaci tatarskim vojnicima ponudili posebne povlastice ako se pridruže poljskoj vojsci u gušenju kozačke pobune. Tatari prihvaćaju primamljive ponude i pridružuju se Poljacima, te se okreću protiv ukrajinskih kozaka. Kombinirane vojne snage Poljaka i Tatara, prisiljavaju Hmeljnickog 1649. da prestane sa napadima, te da potpiše primirje. Primirjem iz Zboriva dogovoreno je da kozaci legitimno smiju imati vlastitu vojsku do 40.000 ljudi i vlastitu državu koja uključuje središnje ukrajinske prostore oko Kijeva i Zaporožke Siči uz rijeku Dnjepar. Ukrajinska Zaporožka Republika objedinila je Kijevsko, Bratslavsko, Černigivsko i dio Volinjskog vojvodstva, te dio današnje južne Bjelorusije koji je tada u etno-lingvističkom smislu pripadao ukrajinskim zemljama.

¹³¹ Prijevod originala: Vijs'ko Zaporožke.

Ponovni upad poljskih snaga u zapadnu Ukrajinu kozake nije ostavio ravnodušnima i uskoro oni, na čelu s Hmeljnickim, organiziraju još jedan veći vojni pohod u namjeri da konačno oslobode ukrajinsko stanovništvo poljske vlasti. Uspijevaju pridobiti dio tatarske vojske na svoju stranu 1650., kada su pobijedili poljsku vojsku kod Korsuna. Tatari su godinu dana kasnije u Berestečkoj bitci 1651. ponovno izdali kozake, ali ovaj put više iz straha nego iz interesa, a Hmeljnickij je nakon masovnog pokolja bio prisiljen potpisati Bilocerkvin mirovni sporazum s Poljskom. Uvjeti su bili da se smanji broj registriranih kozačkih vojnika sa 40 na 20 tisuća, i da se smanje pojačane ovlasti Ukrajinske pravoslavne crkve. Uvjeti koji su prihvaćeni pod pritiskom nisu dugo trajali. Hmeljnickij 1652. ponovno poziva tatarsku vojsku da mu se priključi i ponovno u Žvaneckoj bitci 1653. napadaju poljsku vojsku. Vođene su duge i krvave borbe u kojima je tatarska vojska ponovno izdala kozake, a Hmeljnickij više puta vidno izigran pokušava sklopiti savez sa drugim vojnim autoritetima u okruženju, između ostalih, s poljskim suparnikom Švedskom, a potom i s pravoslavnom vlašću u Moskvi. Prije nego što je krenuo u pregovore s Moskvom, Bogdan Hmeljnickij je stvorio kratkotrajan vojni savez sa Švedskom jer su imali zajedničkog neprijatelja Poljsku. Taj je savez uključivao vojsku Brandenburga i Transilvanije. Savez sa Švedskom pokazao se kao jedino rješenje u nakani da zapadna Ukrajina ostane pod kozačkom teritorijalnom kontrolom. No to se u konačnici iz više objektivnih razloga nije ostvarilo, između ostalog i zbog toga jer je Švedsku napala Danska. Kozaci se potom priklanjaju savezništvu s vlastima u Moskvi kako bi očuvali i učvrstili svoju državnu neovisnost.

132

Teritorijalno-administrativna podjela ukrajinskih prostora – Rujina

¹³² Sredinom 17. stoljeća pravoslavni ukrajinski crkveni krugovi vjeruju u pravoslavno Moskovsko Carstvo kao stabilan oslonac pravoslavnog autoriteta, koji će Ukrajince u sklopu zajedničke države, uspješno štititi od navale neslavenskih i nepravoslavnih naroda, posebno Turaka i Poljaka.

U siječnju 1654. predstavnici Moskve susreću se sa predstavnicima ukrajinskih kozaka u gradu Perejaslavu, u središnjoj Ukrajini. Moskovski poslanici cara Alekseja I. pristaju pomoći Hmeljnickom i ukrajinskoj vojsci u njihovoj borbi protiv poljske vojske, uz uvjet da prihvate vrhovnu nadležnost moskovskog cara, a Car će milostivo prihvatiti ukrajinsku državnu autonomiju. Dogovor koji je uslijedio s više obostranih uvjeta, za Ukrajince je, prije svega, značio očuvanje pravoslavne vjere i neovisnost ukrajinskog stanovništva u sklopu dviju ravnopravnih država. Nakon potpisivanja Perejaslavskog sporazuma između Rusi-Ukrajine i Moskovije 1654., migracije iz Ukrajine prema Moskvi su porasle, posebno na prostore ušća rijeke Don i Volge. Značajan dio Ukrajinaca tada je naselio i grad Moskvu te bližu okolicu, posebno duhovni učenjaci, svećenici i monasi, umjetnici, prevodioci, zabavljači i trgovci. Uskoro je u Moskvi stvorena manja imigrantska zajednica koja je kasnije nazvana Maloruski dvor,¹³³ prema srednjovjekovnoj matici Kijevske Rusi koja je imala svoje središte u Kijevu i bila poznata kao Mala Rus'. Godine 1652. u pravoslavno središte Moskvu dolazi 12 uglednih ukrajinskih glazbenika pod rukovodstvom plemića Ternopoljskog, potom i 13 visoko obrazovanih ukrajinskih učenjaka iz Kijevsko-mogiljanske akademije s ciljem da prenesu svoja znanja nižem moskovskom plemstvu i nauče ponešto o kulturi iz Moskve. Uskoro su migracije intelektualaca i plemstva iz Ukrajine u Moskvu bile toliko velike da su uspostavili Andrijeviski manastir koji je imao jako velik utjecaj na smjer Moskovske pravoslavne crkve i politiku patrijarha Nikona, što je u konačnici dovelo do crkvenih reformi i samog raskola na starovjerce i one koji su podržali reforme.

Savez budućih Ukrajinaca i Moskovita stvorio je jake vojne snage koje su u kratkom vremenu protjerale poljsku vojsku s ključnih prostora Ukrajine i Bjelorusije, ali isti taj savez u sklopu nove zajedničke države sve je teže usuglašavao unutarnju politiku, zbog čega je Sporazum iz Perejaslava ostvaren tek polovično. Kozaci su savez s moskovskim carem vidjeli kao ravnopravno i zajedničko vođenje ojačanog carstva između Hetmanata Zaporoške Republike i Moskovskog Carstva, posebno radi boljeg obrazovanja ukrajinskih plemića i crkvenih poglavara koji su već aktivno počeli prenositi društveno-političke vrijednosti u pravoslavnu Moskvu. Smatraju da moraju imati jednaka prava u vođenju politike, a Zaporošku su Republiku u

¹³³ Sinonim: Ukrajinski dvor.

pregovorima s Moskvom dosljedno promatrali kao zasebnu državu u sklopu zajedničkog carstva. S druge strane, nakon završenog zajedničkog rata protiv Poljske, rigorozna autokratska vlast Moskve objelodanjuje svoja imperijalna stajališta i sugerira da svi pravoslavci trebaju biti pod direktnom carskom kontrolom, uključujući i ukrajinsku populaciju. Na indirektan način Hmeljnickij je izigran s novim izmijenjenim političkim stavovima Moskve, zbog čega ponovno traži nove saveznike. Godine 1655. švedski kralj Karlo X. traži pomoć kozaka u ratu s Poljskom i Hmeljnickij se odaziva na njegov poziv. Nakon što je Švedska okupirala teritorij sjeverne Poljske, poljski kralj uspostavlja primirje s Moskvom nadajući se promjeni kozačke politike. Aludirajući na sklopljeno savezništvo s carem u Moskvi, Poljaci ponovno traže pomoć kozačke vojske. Hmeljnickij odbija pomoći Poljskoj, ignorira vlast u Moskvi, te ostaje na strani Švedske. Nakon 1657. slijede novi sukobi s Poljskom, ali kozake više ne predvodi Hmeljnickij jer se ozbiljno razbolio i potom preminuo.¹³⁴

Hmeljnickij je svoj status vrhovnog zapovjednika želio prenijeti na sina Jurija, no ovaj je bio premlad i neiskusn pa novim izabranim zaporoškim hetmanom postaje Ivan Vihovskij (1657.-1659.). Kozaci pod novim zapovjedništvom i dalje slijede neovisnu ukrajinsku politiku i vode uspješne borbe protiv Poljske. Novi vođa kozaka nastavio se odupirati sve agresivnijoj Moskvi, a nakon što je moskovska vojska izvršila prvi jači napad na središnje ukrajinske prostore, Vihovskij je bio prisiljen ponovno stupiti u ponuđeno savezništvo s Poljskom. Dana 16. rujna 1658. u gradiću Hadjač potpisuje novi sporazum, kojim ukrajinska država Veliko Kneževstvo Rus'-Ukrajinsko¹³⁵ pod kozačkim zapovjedništvom u sklopu federacije, postaje politički ravnopravna poljskoj i litavskoj republici. Stvorena je Unija triju naroda: ukrajinskog, poljskog i litavskog. Uz pomoć novih saveznika Poljaka i Tatara, Vihovskij potiskuje moskovske snage u središnjoj Ukrajini, a 26. lipnja 1659. započinje veliku Konotopsku bitku u kojoj je potpomognut sa vlastitih 64.000 ukrajinskih vojnika nadjačao moskovsku vojsku od preko 100.000 vojnika. U bitci je poginulo oko 8.000

¹³⁴ Dana 25. lipnja 1657. umire jedna od uglednijih ukrajinskih povijesnih ličnosti hetman Bogdan Hmeljnickij. Njegova borba protiv moskovskog despotizma i prijevare iz koje se više nije uspio izvući, skrivat će se u ukrajinskoj povijesti stoljećima.

¹³⁵ U povijesnim dokumentima ukrajinska je država zapisana kao Veliko Kneževstvo Rus'ko (ukr. Велике князівство Руське). Ukrajina je u državničkom smislu i dalje bila poznata kao Rus', od tuda naziv Veliko Kneževstvo Rus'ko. U etničkom smislu Ukrajinci su i dalje bili poznati kao Rusini.

ljudi s jedne i druge strane. Uspjesi na bojištu nisu umirili kozake koji su se sve teže suočavali sa velikim žrtvama u vlastitim redovima i tinjajućim poljskim šovinizmom. Česte katoličko-pravoslavne tenzije kod kozaka izazivale su veliko nezadovoljstvo s poljskim savezništvom pa su odlučili smijeniti Vihovskog koji je podupirao prozapadnu političku orijentaciju. Kozaci su na čelno kozačko mjesto odlučili postaviti Jurija Hmeljnickog (1659.-1663.), sina slavnog preminulog ukrajinskog hetmana Bogdana, koji je imao utjecajne veze u pravoslavnim crkvenim redovima Moskve. Jurij je u teškoj društveno-političkoj poziciji proglašen novim ukrajinskim hetmanom, a kozačke snage su ponovno objedinjene kao dio savezništva s pravoslavnom Moskvom. Ukrajinci su se ovdje ipak našli u vrlo nezgodnom položaju jer je Moskva pred kozačkim poglavarima tražila velike političke i teritorijalne ustupke. Moskovski car je ukrajinskim kozacima uvjetovao prihvaćanje svoga Vrhovništva i odricanje od povijesnog prava na teritorije današnje južne Bjelorusije uz rijeku Pripjat na kojima žive Ukrajinci.

Godine 1660. ukrajinska i moskovska vojska marširaju prema Poljskoj, ali ne uspijevaju pobijediti poljsku vojsku. Moskovske snage poražene se vraćaju prema Moskvi, a dio kozaka na okupiranom ukrajinskom teritoriju opet je prinuđen prihvatiti novo primirje s Poljacima. Nakon završetka borbi na tlu Ukrajine, dio kozačkih zapovjednika smatra da agresivan politički utjecaj iz Moskve¹³⁶ za njih može biti trajno poguban. S druge strane, Poljaci u zapadnoj Ukrajini nisu pokazivali zanimanje da s kozacima sklope dugotrajno primirje. Zbog toga među kozacima dolazi do svojevrstne ideološke podjele, odnosno kozaci na prostoru istočno od rijeke Dnjepar prelaze na stranu Moskve (prvenstveno radi pravoslavne vjere), dok je ostatak kozaka u zapadnom dijelu zemlje podržavao pregovore s Poljskom. U nezahvalnim okolnostima društvene podjele, Jurij Hmeljnickij 1663. daje ostavku na mjesto zapovjednika i odlazi u monahe, a zamjenjuju ga dva nova vrhovna zapovjednika. Prvi, hetman Pavlo Teterja (1663.-1665.) odlučuje podupirati pregovore s Poljacima uglavnom zbog prethodno zajamčenih teritorijalnih prava i većeg povjerenja u sličan srednjoeuropski mentalitet, te nastavlja predvoditi kozake na zapadnoj obali rijeke Dnjepar. Drugog hetmana, Ivana Brjuhoveckog (1663.-1668.), podržavali su kozaci s istočne obale. Početkom 1665. zapadni kozaci ipak

¹³⁶ Misli se na imperijalnu politiku i rigoroznu autokratsku vlast Moskve koja se razlikovala (u praksi i poimanju) od one uobičajene karakteristične za središnju i zapadnu Europu.

smjenjuju Teterju, nastojeći se osloboditi sve jačeg poljskog utjecaja koji nije pokazivao diplomatske i pravične namjere. Ne želeći dospjeti pod izravnu vlast Moskve, traže vojnu potporu kod tatarskog stanovništva, a hetmana Petra Dorošenka (1665.-1672.) proglašavaju novim zapovjednikom. U međuvremenu, 1667., Poljska i Moskovija iza leđa ukrajinskih vladara samostalno potpisuju mirovni Andrusovski sporazum (1667.) kojim je Ukrajina tuđom voljom teritorijalno-administrativno podijeljena između zapadnih poljskih i istočnih moskovskih vlasti. Središnja rijeka Dnjepar bila je prirodna granica koja je podijelila Ukrajinu na Desnoobalnu (zapadno od rijeke) i Ljevoobalnu (istočno od rijeke). Desnoobalna Ukrajina je obuhvaćala Čihirinsku, Čerkašku, Korsunsku, Vinnicku i Pavoločku oblast, a Ljevoobalna Starodubsku, Černigivsku, Nižinsku, Prilukisku, Lubnisku, Hadjačsku, Kijevsku, Perejaslavsku, Mirhorodsku i Poltavsku oblast. Kijev stječe umjerenu autonomiju kao i Ljevoobalna Ukrajina, koja se našla pod protektoratom vlasti iz Moskve. Teritorijalnom i društveno-političkom podjelom Ukrajinaca, uslijedilo je razdoblje u kojem Ukrajina počinje gubiti sve oblike državne samostalnosti – razdoblje poznato kao *Rujina*.¹³⁷ Jedino su Ukrajinci Zaporoške Siči u središtu Ukrajine zadržali političku autonomiju i manju kozačku vojsku. Ondje su samostalno donosili svoja pravila, birali svoje vojno-političko predstavništvo i nisu trpjeli autoritete iz Varšave i Moskve.

Novi kozački hetman Desnoobalne Ukrajine Petro Dorošenko bio je inteligentna politička figura u teškim uvjetima teritorijalno-administrativne podjele ukrajinskih prostora. Osim što je bio izraziti patriot, imao je jasnu viziju ujedinjene i neovisne ukrajinske države. Svoj prvi zadatak posvetio je oslobađanju Desnoobalne Ukrajine i zaustavljanju poljskih pritisaka. To je bio povod da je poljska vlast kroz Andrusovski sporazum odlučila sklopiti primirje s Moskvom. Nakon što su kozaci ostali na margini, u narodu se stvorio poseban revolt koji ih je objedinio u borbi protiv dvaju jakih neprijatelja Poljske i Moskovije. Na istočnoj obali Brjuhoveckij je u kozačkom revoltu ubijen, a kozaci nezadovoljni moskovskim pritiscima tijekom 1668. stvaraju povremene sukobe s lokalnim moskovskim vlastima i podržavaju Dorošenka. Moskva je primijetila veliku popularnost Dorošenka koji je ponovno objedinio

¹³⁷ Razdoblje ukrajinske teritorijalno-administrativne podjele zvano *Rujina*, ostavilo je značajne posljedice na političko jedinstvo Ukrajinaca koje su u ukrajinskom društvu vidljive i danas.

kozake i razmišlja sklopiti novi savez. No Dorošenko inzistira na pripajanju zapadnih ukrajinskih regija koje su bile pod poljskom okupacijom, uključujući i gradove Galič, Ljviv, Volodimir, Peremišlj i Jaroslav. Takvi zahtjevni uvjeti nisu urodili konačnim dogovorom, a Poljaci potom ponovno napadaju kozake u zapadnoj Ukrajini.

Dorošenko u Ljevoobalnoj Ukrajini podupire novoizabranog hetmana Demjana Mnohohrišnog (1669.-1672.), a potom se vraća na ratište u Desnoobalnoj Ukrajini. U vrijeme borbe s Poljacima, Moskovijska se upleće i nudi Mnohohrišnom bolje uvjete ako prihvati njezin prethodno nepriznati protektorat, na što on pristaje s obzirom na to da, prema njegovom mišljenju, kozaci nisu mogli voditi neovisan rat protiv Poljske i Moskovijske u isto vrijeme. Nakon kratkotrajnog objedinjenja kozaci su opet imali dva zapovjednika, Dorošenka u zapadnoj Ukrajini i Mnohohrišnog u istočnoj. Moskva je popustila s pritiscima prema istočnoj Ukrajini s ciljem da zadrži odanost Mnohohrišnog, a broj kozačke vojske je limitiran na 30.000 ljudi. Relativno povoljniji sporazum Mnohohrišnog i moskovskih vlasti Dorošenko je prihvatio s odobravanjem, s obzirom na to da je vodio iscrpne borbe s Poljskom. Dorošenko i Mnohohrišni ostali su u dobrim odnosima, posebno zbog toga što su vodili zajednički rat na dvije strane, onaj diplomatski s Moskvom i onaj realni s Poljskom. Istovremeno, u Zaporoškoj Siči u središtu Ukrajine izabran je novi hetman Mihajlo Hanenko (1669.-1674.), koji je donekle stabilizirao političku situaciju u zapadnoj Ukrajini. Ipak, Dorošenko se nije pomirio s takvim rješenjem ukrajinske situacije i traži nove vojne saveznike, no ovaj se put okreće prema najvećim ukrajinskim neprijateljima Turcima koji su predstavljali svjetsku velesilu. Koristeći diplomatske odnose s krimskim Tatarima, 1668. direktno se obraća turskom sultanu, prihvaća turski protektorat, nakon čega sa zajedničkim vojnim snagama napada Poljake u zapadnoj Ukrajini. Godine 1672. zapadna Ukrajina je oslobođena poljske okupacije te se našla pod lokalnom kontrolom Dorošenka i protektoratom turskog sultana.

Dorošenko je nakon pobjede u zapadnoj Ukrajini počeo ozbiljno pregovarati s Mnohohrišnim o mogućnosti ujedinjenja cijele Ukrajine, ali bez protektorata Moskve. Takvi pregovori u Moskvi su primljeni s velikom nelagodom te su carski dužnosnici promptno djelovali. Mnohohrišni je u kratkom roku optužen, suđen i izgnan iz zemlje, zbog carske izdaje, a Moskva je trebala naći novog hetmana koji će podržavati njenu politiku i držati kozake istočne Ukrajine u sigurnom savezništvu. Za novog zapovjednika postavljen je hetman Ivan Samojlovič (1672.-1687.), koji je

smatrao da Ukrajina svoju autonomiju i teritorijalnu cjelovitost može steći isključivo u savezništvu s Moskvom. Uskoro Samojlovičevi kozaci i moskovska vojska napadaju zapadnu Ukrajinu i Dorošenkove kozake, a vojska turskog sultana nije u mogućnosti pomoći jer vodi ratove na drugim bojištima. U ožujku 1674. Samojlovič je porazio manje zapadne kozačke snage zapovjednika Dorošenka, dok je veći dio kozaka prešao na njegovu stranu. Samojlovič se potom proglasio jedinstvenim hetmanom cijele Ukrajine pod protektoratom Moskve, a Dorošenko je bio spreman na predaju. Dorošenko zatim dobiva potporu Zaporoških kozaka koji nisu tolerirali politiku Moskve te prima potporu turske i tatarske vojske. Nastavljen je rat u kojem su osim Ukrajinaca ratovali Bjelorusi, Poljaci, Litavci, Rusi, Turci i krimski Tatari. Ovaj je rat odnio ogroman broj žrtava i doslovce protjerao stanovništvo sa zaraćene i opustošene zapadne Ukrajine u istočne dijelove zemlje. Nezavisna kozačka politika Dorošenka naposljetku je slomljena, a on se morao predati moskovskim vlastima u rujnu 1676. godine. Turci time nisu željeli zaustaviti rat protiv Moskove te podržavaju redovnika Jurija Hmeljnickog za ponovljenog kozačkog zapovjednika, koji će i dalje voditi rat za teritorij zapadne Ukrajine. On je nastavio ratovati sve do 1681., kada je između Turaka i Moskve uspostavljeno Bahačisarajsko primirje. Dvije godine kasnije zapadnu Ukrajinu ponovno su osvojili Poljaci pod vodstvom Jana Sobjeskog. Njega su kozaci iz zapadne Ukrajine podržali u ratu protiv pomahnitalih Turaka, te su 1683. uspješno branili Beč. Tada je dio kozaka nagrađen imanjima u južnoj Ukrajini, a poljska politika prema Ukrajincima se svela na nešto tolerantnije međudnose. Nakon ponovnog uspostavljanja poljske kontrole u zapadnoj Ukrajini i uspostavljanja mirnijeg okruženja, stanovništvo istočne Ukrajine vraća se u zapadne dijelove zemlje. To je prethodno kroz jedan period pomoglo Sobjeskom da porazi Turke, no kozaci zapadne Ukrajine ponovno razmišljaju o ujedinjenju s istočnim kozacima te planiraju ustanke s ciljem uspostavljanja neovisnosti.

Samojlovič na istočnoj obali i dalje predstavlja kozake u skladu s političkim zahtjevima Moskve, ali i s političkim ciljem da objedini Desnoobalnu, Ljevoobalnu i Slobidsku Ukrajinu (regija na sjeveroistočnim granicama Ukrajine). Samojloviču je najviše smetao Andrusovski sporazum između Moskve i Poljske iz 1667. koji ih je učinio vojnim saveznicima, što je kozake sprječavalo da steknu nadležnost nad zapadnom Ukrajinom. Moskva tada vrši ogroman politički pritisak na Crkvu u Carigradu i Kijevu, a Unijatska crkva je službeno zamijenjena Pravoslavnom. Godine

1685. Moskva se službeno obraća Carigradskoj crkvi s molbom da Kijevsku mitropoliju pripoji novokomponiranom Moskovskom patrijarhatu (1589.). Godine 1686. pod utjecajem osmanske okupacije i moskovskog pritiska, Carigradski patrijarhat predaje svoju jurisdikciju nad Ukrajinskom pravoslavnom crkvom u Kijevu i svoj Rusi (Ukrajini) samoproглаšenom Moskovskom patrijarhatu.¹³⁸ U početku je ukrajinskom stanovništvu obećano pravo na posjedovanje vlastite zemlje, u zamjenu za odanost vlastima u Moskvi, ali su takvi sporazumi urodili eksploatacijom radne snage ukrajinskih seljaka. Samojlovič prihvaća autokratski stil vladanja i jača veze u Moskvi s namjerom da pojača politički autoritet kozaka. Kozачke starješine takav su način stjecanja autoriteta smatrale podaničkom politikom koja će završiti sluganstvom, te u njihovom krugu nije bio previše cijenjen. Godine 1686. moskovska vojska i kozачke snage pod zapovjedništvom Samojloviča pridružuju se Poljskoj vojsci u ratu protiv Turaka na jugu Ukrajine. Samojlovič upozorava da bi ta borba mogla biti unaprijed izgubljena ako se pomno ne pripremi napad, jer tatarska vojska na svojstven i dinamičan način dobro kontrolira stepski kraj južne Ukrajine i Rusije. Zajednička bitka protiv Turaka i Tatara na kraju je izgubljena, a Samojlovič je okrivljen za neuspjeh te je potom smijenjen i protjeran u Sibir, gdje nakon dvije godine umire. Moskovski knez i zapovjednik Basil Golicein, koji je zajedno sa Samojlovičem bio odgovoran za neuspjeh u ratu protiv Tatara i Turaka, sačuvao je svoju poziciju zbog političkog poznanstva u Moskvi.

Ukrajinski barok i neovisna politika hetmana Ivana Mazepe

Na dan 25. srpnja 1687. izabran je novi vrhovni zapovjednik ukrajinskih kozaka, hetman Ivan Mazepa (1687.-1709.). Mazepa je bio obrazovan ukrajinski plemić koji je prethodno ratovao pod zapovjedništvom Petra Dorošenka, a kasnije pod

¹³⁸ Poseban politički propust u Samojlovičevom razdoblju predstavljala je politika Moskve prema Ukrajinskoj pravoslavnoj crkvi, odnosno Kijevskoj mitropoliji. Činom prijenosa crkvene jurisdikcije iz 1686., pod direktivom Moskve, bogata ukrajinska kultura i prosvjeta izgubile su dio tradicionalnog ukrajinskog i srednjoeuropskog karaktera. Moskva sljedećih stoljeća sve više koristi političku ulogu Ukrajinske pravoslavne crkve koja je stavljena pod nadležnost Moskve s ciljem podjarmljivanja ukrajinskog naroda i njegovog neovisnog svjetonazora.

zapovjedništvom Ivana Samojloviča. Nakon dolaska na političku funkciju, prvih nekoliko godina prihvaća naslijeđenu politiku pod protektoratom Moskve te obnavlja i gradi mnoge pravoslavne crkve i manastire u Ukrajini. Postiže veliki utjecaj na dvoru u Moskvi, posebno zbog svojeg boljeg obrazovanja stečenog u zapadnoeuropskom intelektualnom miljeu. U moskovske eparhije tada češće pristižu mnogi ukrajinski studenti iz Kijevsko-mogiljanske akademije, a već do 1750. na prostoru Rusije je otvoreno oko 125 pravoslavnih duhovnih institucija upravo zahvaljujući tim intelektualcima.¹³⁹ Literatura, umjetnost i arhitektura poznatog Ukrajinskog baroknog stila, procvjetala je u vrijeme njegovog predvodništva, što se nadovezalo na procvjetali rad Kijevsko-mogiljanske akademije, odnosno prvog ukrajinskog visokog sveučilišta. Moskva je tijekom 17. i 18. stoljeća doslovce upijala napredne kulturno-političke vrijednosti zapadne Europe često preko ukrajinskih plemića, koji razvoju budućeg Ruskog Imperija daju poseban značaj. S druge strane, Mazepa je u samom početku nastojao stabilizirati društvene odnose na prostoru Zaporožke Republike i ostatka Ukrajine kako bi se postigla potrebna sinergija koja će omogućiti bolje političke i socijalne uvjete za ukrajinsko stanovništvo. Prilikom tih nastojanja nailazio je na otpor neovisnih Zaporožkih kozaka i njihovog zapovjednika Petra Ivanenka (1692.-1696.), koji se nije želio staviti pod protektorat Moskve pa makar i pod cijenu suradnje s krimskim Tatarima. Takva politika u središtu Ukrajine, Moskvu je tjerala da dodatno zaoštiri političke odnose, a ukrajinsko stanovništvo pod tuđim protektoratom polako je gubilo prava stečena tijekom prethodnih ustanaka i ratova. Između 1693. i 1696. izbio je nekoliko novih antimoskovskih kozačkih ustanaka, a Mazepa pokušava izbalansirati odnose između pobunjenih kozaka i Moskve regrutirajući vlastite snažne kozačke trupe u ratu protiv Turske i drugih neprijatelja Moskve. U svome diplomatskom radu, Mazepa je poljsku okupaciju zapadne Ukrajine želio istaknuti kao ozbiljan problem s kojim se Moskva mora suočiti, no taj mu naum iz objektivnih razloga nije uspio. Unatoč svim diplomatskim naporima Mazepe, carska politika vršila je sve jači društveni i drugi pritisak na ukrajinskim prostorima. Uslijedila su preseljavanja iz istočne u zapadnu Ukrajinu, gdje su također dizani povremeni ustanci protiv Poljaka, s ciljem da se pokuša

¹³⁹ Zahvaljujući Ukrajincu Feofanu Prokopoviču 1724. otvorena je i Ruska akademija znanosti koju je 1746. predvodio posljednji ukrajinski hetman Kirilo Rozumovskij.

uspostaviti ukrajinska nezavisnost. Unatoč svim trzajima Ukrajinci se u sljedećem razdoblju počinju suočavati s potpunim gubitkom svih oblika državnosti.

Godine 1695. Moskva je ponovno zaratila s Turcima na poluotoku Krimu. Nastojeći steći kontrolu nad južnom Ukrajinom, Kubanjom i ostalim prostorima sjevernog Kavkaza, uz carsku vojsku uspješno se bore mnogobrojni ukrajinski kozaci pod okriljem Mazepe. Krim je pritom potpuno opustošen i spaljen zahvaljujući Tatarima. Godine 1700. moskovski car Petar I. pridružuje se Poljskoj u ratu protiv Švedske, nastojeći osvojiti izlaz na Baltičko more. Na baltičku obalu i širu sjevernu okolicu tada odlaze mnogi kozaci, koji su kasnije ubijeni zahvaljujući nepromišljenim odlukama moskovskih oficira i surovih vremenskih uvjeta. Moskovski oficiri kozake nisu smatrali samo vještim vojnicima nego i iskusnim graditeljima tvrđava, ali se njihova vojna i arhitektonska vještina iskorištavala u bescjenje vodeći se politikom podređivanja Ukrajine i ukrajinskog neovisnog svjetonazora. Godine 1702. kozaci s desne obale pod vodstvom zapovjednika Semena Palija podižu ustanak protiv Poljske. Mazepa potom nagovara i traži odobrenje Petra I. da se uključi u taj rat za zapadnu Ukrajinu unatoč tome što je stvorio vojno savezništvo s Poljskom u ratu protiv Švedske. Kako je car imao veliku korist kozaka na sjeveru carstva odobrava Mazepin napad. Nakon što je uspio zauzeti i osloboditi veći dio zapadne Ukrajine, Mazepa zarobljava Palija te ga šalje na Sibir zbog opasnosti da podigne ustanak protiv moskovskog cara pod čijim je protektoratom. Na svim ukrajinskim ratištima ipak se osjeća carističko neprijateljstvo koje tada nepotrebno uništava ukrajinsku kulturnu baštinu. Posebno se uništava originalna simbolika ukrajinskih gradova, spomenici kulture i slične vrijednosti, a kozacima se često namješta optužba da su sami odgovorni za učestala barbarska djela. Takvi odobravajući postupci moskovskog cara Petra I. imali su za cilj stvaranje novog centraliziranog Ruskog Imperija sa središtem u Moskvi i Sankt Peterburgu.¹⁴⁰

Drastična promjena carske politike koja je počela gubiti rat protiv Švedske, prvenstveno se prelomila na mnogobrojnim Ukrajincima koji su nepotrebno ginuli na tuđim bojištima dok je prostor Ukrajine ostao pod prijetnjom susjednih neprijatelja. Licemjerni postupci moskovskih oficira, uznemirili su i Mazepu, koji sve češće

¹⁴⁰ Krajem 17. stoljeća imperijalna politika Moskve gotovo posve je marginalizirala kozačke interese i vrši sve jači asimilacijski pritisak na stanovništvo Rusi-Ukrajine.

razmišlja na koji način raskinuti zajedništvo sa represivnom i nepredvidljivom imperijalnom politikom Petra I. Najveći Mazepin izazov predstavljali su novi vojni saveznici, jer Ukrajinci tada zbog prethodno dugotrajne okupacije nisu mogli samostalno ući u rat za oslobođenje Ukrajine. Do kraja 1705. rat sa Švedskom je posustao, a švedski kralj Karlo XII. dogovara primirje s Poljskom, gdje nakon toga Petar I. ostaje sam u ratu protiv Šveđana. Petar I. shvaća da sam ne može ofenzivno ratovati protiv Švedske te se povlači. U isto vrijeme naređuje Mazepi da samostalno brani Ukrajinu bez njegove vojne pomoći. Mazepa je nezainteresiranost Petra I. za prostor zapadne Ukrajine shvatio kao izdaju ukrajinskih interesa i zajedničke politike zbog čega razmišlja o kreiranju neovisne politike i samostalne ukrajinske države. U prilog su mu išla mnogobrojna poznanstva iz zapadne Europe pa i među samim poljskim i švedskim plemićima. Njegova odluka dobila je svoj epilog kada je 1707. Petar I. naredio Mazepi da zapadnu Ukrajinu doslovce preda Poljacima, što je Mazepa indirektno odbio. Nastojeći obmanuti Petra I. i pokušavajući diplomatskim putevima zadržati kontrolu nad zapadnom Ukrajinom, Mazepa se obraća švedskim vladarima. Mazepa bez saznanja Petra I. vodi tajne pregovore sa švedskim izaslanicima s ciljem uspostavljanja samostalne ukrajinske države. U jesen 1708. švedski kralj Karlo XII. službeno nudi pomoć Mazepi i Ukrajincima u njihovom naumu da ostvare nezavisnost od Moskve. Mazepa prihvaća ponuđeno savezništvo i planira napraviti ustanak protiv moskovskih vlasti. Moskva potom saznaje za neovisnu politiku Mazepe te odmah šalje carsku vojsku u središnju i zapadnu Ukrajinu. Uspijevaju zaustaviti Mazepin plan i tijekom vojnog organiziranja te drastično uništavaju svaki oblik koji upućuje na ustanak. Gotovo svi uhvaćeni ukrajinski zapovjednici koji su podržali Mazepinu politiku su ubijeni. Car Petar I. nakon gušenja pokušaja stvaranja ukrajinske nezavisnosti u dogovoru sa Švedskom, slavnoga Mazepu kroz carsku propagandu želi prikazati kao izdajnika u vlastitom ukrajinskom narodu. Cinično ga optužuje da je zapadnu Ukrajinu želio vratiti pod vlast poljskih katolika, što nije odgovaralo istini.¹⁴¹ Takav politički korak

¹⁴¹ Poltavská bitka se smatra prijelomnom bitkom Velikog sjevernog rata, 21-godišnje borbe u kojoj je Moskovića, odnosno buduća Rusija zamijenila Švedsku kao velesilu Sjeverne Europe, početkom 18. stoljeća. Poltava je, također, okončala i aspiracije Ukrajine za neovisnošću od Rusije. Vođa ukrajinskih kozaka, hetman Ivan Mazepa još uvijek je izvor kontroverzi između Moskve i Kijeva. U Rusiji, smatra ga se izdajnikom koji je prekršio prisegu danu caru Petru I., pobjedniku kod Poltave. Izraz *izdajnik Mazepa* i danas se široko koristi u svakodnevnom izražavanju u Rusiji. Prikazan je kao zlikovac u

trebao je zadržati ukrajinsku kozačku vojsku na strani cara, a carska propaganda Ukrajince je u sljedećem periodu naknadno približavala pravoslavnim vlastima u Moskvi te je pod direktivom Moskve ponovno izabran novi službeni hetman Ivan Skoropadskij (1709.-1722.). Ukrajinska pravoslavna crkva kroz propagandu je podvrgnuta silovitom pritisku carske vlasti i Moskovske pravoslavne crkve, koja ju je navodno štitila od katoličanstva. Jedina jaka vojna struja Ukrajinaca koja je i dalje podržavala nezavisnu politiku Mazepe, bili su Zaporožski kozaci u središnjoj Ukrajini, koji su od samog početka podupirali uspostavljanje samostalne ukrajinske države. Oni su i nakon službene smjene Mazepe brojili preko četiri tisuće vojnika. U svibnju 1709., brojčano nadmoćne moskovske snage opkolile su Zaporožske kozake kod Zaporizžja nakon čega je izbila krvava bitka kod Poltave. U bitci su sudjelovali kozačka vojska Mazepe i Zaporožski kozaci u savezništvu sa švedskom vojskom Karla XII. protiv ruske carske vojske Petra I. i dijela kozaka iz istočne Ukrajine koji su ratovali pod zapovjedništvom Skoropadskog. Mazepini kozaci i Šveđani izgubili su taj rat, a Mazepa je prebjegao preko rijeke Dnjestar u Kneževinu Moldaviju koja se nalazila pod turskom okupacijom gdje je nedugo zatim umro. Neovisnu ukrajinsku politiku Mazepe i izvjesnog broja kozaka u progonstvu je nastavio voditi hetman Pilip Orlik (1710.-1742.), autor jednog od prvih demokratskih ustava u svijetu. U isto vrijeme ruska carska politika drastično smanjuje ovlasti ukrajinske vlade Hetmanata, ruši različite oblike autonomije i ukrajinsku državnost, a kozaci Skoropadskog gube političku ulogu i sve više predstavljaju lokalne carske dužnosnike. Orlik uz pomoć švedskih parlamentaraca nastavlja borbu za ukrajinsku nezavisnost pokušavajući uspostaviti nove vojne saveze između Zaporožskih kozaka i Švedske, potom Francuske, Poljske i Turske. Koristeći svoje visoko obrazovanje, putuje zapadnim europskim zemljama i diplomatskim putem upućuje europske plemiće na važnost ukrajinskog pitanja da se uspostavi nezavisnost. Njegov sin Grigorij Orlik također mu pomaže u pokušaju uspostavljanja ukrajinske neovisnosti, ali svi diplomatski i praktični pokušaji nisu urodili konkretnim rezultatima. Ukrajinska Zaporožka

djelima pjesnika Aleksandra Puškina i porijeklom ukrajinskog skladatelja Petra Čajkovskog, a Ruska pravoslavna crkva ga je ekskomunicirala. Ta je odluka još na snazi usprkos zahtjevima s najviše razine ukrajinskih političkih i crkvenih čelnika da se ona povuče. Ukrajinski povjesničari, s druge strane, i dalje argumentirano tvrde da je hetman bio prisiljen pridružiti se Švedskoj zato što moskovski car Petar I. nije poštovao sporazum iz 1654. o zaštiti zapadne Ukrajine i ukrajinskog stanovništva pred napadima Poljaka.

Republika početkom 18. stoljeća drastično gubi sve oblike autonomne državnosti, prije svega zbog drastično izmijenjene politike cara Petra I., koji je odlučio stvoriti Ruski Imperij prema uzoru na uglednu srednjovjekovnu ukrajinsku državu Kijevsku Rus'.

VI. UKIDANJE UKRAJINSKE AUTONOMIJE

Ruski Imperij i otuđivanje ukrajinskog identiteta

Bitka kod Poltave 1709. označila je novo povijesno razdoblje u povijesti Ukrajine i Ukrajinaca u sklopu zajedničke države s Moskovskim Carstvom koje se 1721. počelo imenovati Ruskim Imperijem. Imperijalistička autokratska politika cara Petra I. u Ukrajini započinje s intenzivnim rušenjem ukrajinske političke i državne autonomije iskorištavajući dugogodišnju dobronamjernost mnogih ukrajinskih intelektualaca, posebno u visokim crkvenim redovima. Ukrajinsko političko i državno tijelo Hetmanat gubi svoju ulogu i utjecaj, a Zaporoška Sič kao žilava baza neovisnog ukrajinskog svjetonazora našla se pred ogromnim političkim pritiskom. Službeni hetman Ivan Skoropadskij zadržao je ograničenu moć podređenu carskim lokalnim vlastima. Njegovo upravno sjedište premješteno je iz Baturina u grad Gluhiv, na samu granicu sjeveroistočne Ukrajine, u današnjoj Sumskoj oblasti. Ondje više carskih vojnih jedinica biva raspoređeno s ciljem čvrste kontrole i osiguravanja kozачke lojalnosti spram Moskve, odnosno novog carskog središta u Sankt Peterburgu. Ukrajinska populacija sve više je izložena vojničkom maltretiranju i radničkom izrabljivanju. Kozaci i ukrajinski seljaci tada su prisilno poslani u sjeverne krajeve Moskovskog Carstva, u okolici Sankt Peterburga, kako bi obnavljali konstrukcije vodnih kanala između rijeke Volge i Baltičkog mora. Nekoliko tisuća Ukrajinaca namjerno je izgladnjivano i ubijeno kako ukrajinski narod više ne bi predstavljao opasnost kao moguća autonomna vojna sila. Carski lojalisti intenzivno nastoje asimilirati mnogobrojne kozake, raseljavaju ih širom Moskovskog Carstva, a ukrajinski prostori drastično su naseljavani ruskim stanovništvom s krajnjeg sjevera

novog imperija. Ukrajinski plemići zbog kvalitetnog zapadnoeuropskog obrazovanja pod posebnim pritiskom sudjeluju u izgradnji novog imperija i političkog središta u Sankt Peterburgu. Oni koji nisu sudjelovali u novim carističkim reformama bili su potpuno marginalizirani i često izvlašteni. Godine 1720. izlazi naredba Petra I. kojom se zabranjuje daljnje tiskanje knjiga na ukrajinskom jeziku, a do kraja desetljeća izašla je službena odluka kojom se kompletna ukrajinska državna i druga dokumentacija trebala prevesti na ruski jezik.

Godine 1721. Petar I. u svojoj centralizaciji odlazi korak dalje te službeno reformira ime Moskovije i Rusi-Ukrajine u Ruski Imperij (rus. Российская империя – Rossijskaja imperija). Imperij jača ideologiju kulturnog, vjerskog i etničkog asimiliranja svih koloniziranih naroda s ciljem podređivanja volji apsolutnog vladara Petra I. Počinju se koristiti carigradski srednjovjekovni termini *Minore Rossia* (Mala odnosno Središnja Rus' – rodna zemlja vladara, matica) i *Megale Rossia* (Šira odnosno Velika Rus' – koloniziran dio zemlje oko središta odnosno matice), koji prema novom i izvrgnutom carskom tumačenju označavaju Malu Rus' (Ukrajinu) kao provinciju u sklopu Velike Rusi (Rusije).¹⁴² Time ukrajinska država službeno gubi svoja već prethodno smanjena prava i autonomiju, a ukrajinski stanovnici su u sljedećem dužem razdoblju izloženi sve jačoj prisilnoj asimilaciji i represiji, političkoj, društvenoj i kulturnoj. Kako bi osigurala stabilnu autokratsku vlast, imperijalna politika Moskve je nastojala dva različita dominantna i mnogoljudna naroda, Ruse (moskovski narod) i Ukrajinke (rus'ki-ukrajinski narod), u sklopu Ruskog Imperija svesti pod isti etnički nazivnik,¹⁴³ a pravoslavna vjera tada je

¹⁴² Stari Grci su pojam *središta* označavali riječju *mali*. Termin Mala Rusija (grč. Μικρά Ρωσία) predstavlja drugačije tumačenu inačicu grčkog naziva kojim se označavala srednjovjekovna Središnja Rus' (grč. Minore Rossia), odnosno crkvena i politička matica cijele Kijevske Rusi. Vođeni imperijalnom političkom ideologijom moskovski carevi u 17. stoljeću pojam središnji poistovjećuju sa malim, a vojno ojačanu Moskvu (Sankt Peterburg) postavljaju u središte političkog života svih pravoslavnih naroda.

¹⁴³ Do danas mnogi ruski povjesničari u službi politike neutemeljeno ukrajinsku srednjovjekovnu državu Kijevsku Rus' prikazuju kao svoju, zlorabeći među narodima teško razlikovanje pojmova Rus' i Rossija, odnosno zlorabeći bizantsku grčku terminologiju Mala Rosija i Velika Rosija, po uzoru na Magnu Graeciju i Parvu Graeciju. U pravom smislu riječi, pojam Mala Grčka označavao je matičnu zemlju Heladu, a Velika Grčka njezine kolonije, poglavito one na prostorima južnog Apeninskog poluotoka. Jednostavnije je bilo sve to falsificirati i pretvoriti u imperijalni stereotip: Velika Rusija = Rusija = Ruski Imperij, a Mala Rusija = ukrajinske zemlje kao ruske pokrajine, odnosno dijelovi Rusije. Nakon toga slijedili su etnonimi: Rusi su svi stanovnici Velike i Male Rusije, s tim što se može dozvoliti subetnonim Malorusi, kao dio ruskog naroda. Ono što se zna, a ipak je i dalje poprilično

predstavljala glavno opravdanje za takav cilj.¹⁴⁴ Kako bi se ogradio u procesu asimilacije, ukrajinski narod, koji je u europskim dokumentima stoljećima evidentiran kao Rusini-Rusiči-Rusi, sve češće koristi i paralelno usvaja mlađi etnonim Ukrajinci prema vlastitoj zemlji Ukrajini, nastojeći se razlikovati od moskovskog naroda i mnogobrojnih doseljenika koji su prema novoj carskoj politici počeli usvajati danas opisno etničko ime naroda *Ruski*¹⁴⁵ (poteklo od ukrajinskog termina odnosno pridjeva *rus'kij narod* iz 12. stoljeća).¹⁴⁶ Ukrajinski srednjovjekovni termin *rus'ki*, Ukrajincima je predstavljao pridjev od riječi vezanih za njihovu zemlju *Rus'* i etničkog naziva, odnosno starijeg etnonima *Rusini* (pr. *rus'ka zemlja*, *rus'ki narod*, *rus'ka mova*), kojeg su kao vlastitog često koristili još od razdoblja Kijevske Rusi.

Godine 1722. moskovski car na prostoru Ukrajine proglašava novo društveno vijeće s ograničenom političkom ulogom i daje mu ime Maloruski kolegij (rus. Малороссийская коллегия – Malorossijskaja kolegija, ukr. Малоросійська колегія – Malorosijs'ka kolegija). Njega su kontrolirali carski oficiri, a predvodio ga je brigadir general Veljaminov, čiji je prvenstveni zadatak bio kontrolirati neovisan svjetonazor preostalih kozačkih zapovjednika i ukrajinskih plemića te njihove aktivnosti. Tim činom car nastoji kompletan politički svjetonazor Ukrajine usmjeriti prema carskom središtu, a politički utjecaj ukrajinskog Hetmanata namjerava potpuno ukinuti. Radikalnim političkim potezima cara, hetman Skoropadskij se silno uzrujao i osjetio izigranim, ali nije mogao potaknuti izmjenu takve politike. Iste godine se

nepoznato, jest da je Rusija u današnjem smislu nastala od Velike Kneževine Moskve čiji manji prostori su prethodno bili podložni sjevernim pokrajinama Kijevske države, te da je njezino izvorno ime Moskovija (moskovski narod) koje je car Petar I. zamijenio imenom Rusija (ruski narod), tako što je Ukrajincima oteo i etnonim i lingvonim, a time i pravo na vlastiti etnicitet. Želio je time dobiti povijesnu dubinu svoje dinastije vezujući ju s izumrlom ukrajinskom dinastijom (koja je bila u vezi s bizantskom carskom kućom), bez povijesnog uporišta. Time je Petar I. na Romanove prebacio istu čast, što mu je dalo navodni legitimitet da uspostavi novo pravoslavno vaskršnje središte u Moskvi, nakon što je Konstantinopolis bio osvojen od Osmanlija. Moskva time stječe pravo postati *Treći Rim*. Ovo povijesno nasilje imalo je dalekosežne posljedice, a ima ih i na sadašnju stvarnost i Rusije i Ukrajine, pa i cijelog pravoslavnog svijeta.

¹⁴⁴ Ime naroda Malorusi, koje se prema novoj imperijalnoj politici odnosilo na Rusine-Ukrajince, u 18. i 19. stoljeću dobiva podcjenjivačku konotaciju spram riječi Velikorusi.

¹⁴⁵ Prema originalu: Russkie.

¹⁴⁶ Asimilacijskoj praksi moskovskih careva običan ukrajinski puk u početku se žestoko odupirao s obzirom na to da je moskovski narod predstavljao bitno drugačiji mentalitet, pred kojim je ukrajinski narod osjećao evidentnu kulturološku različitost.

razbolio i umro. Car Petar I. takvu situaciju još više koristi te sve kozačke zapovjednike podređuje naredbama carskog brigadira Veljaminova, a ostalim kozacima zabranjuje da biraju svog novog političkog predstavnika.

Carski okupatori nastavili su s podjarmljivanjem ukrajinske političke elite te iskorištavanjem koloniziranog ukrajinskog stanovništva. Sve više nezadovoljnih Ukrajinaca, posebno kozake kao utjecajan vojni stalež, šalju na prisilan rad, tako da ih je na prostorima sjevernog novoformiranog Ruskog Imperija između 1721. i 1725. umrlo više od 20 tisuća. Godine 1722. preminulog Skoropadskog je zamijenio ukrajinski narodni heroj hetman Pavlo Polubotok (1722.-1724.), fizički vrlo snažan te pošten i obrazovan ukrajinski plemić koji je prethodno ratovao u sklopu kozačke vojske pod zapovjedništvom Ivana Samojloviča. Odlučio je pokušati uspostaviti novi ojačan Hetmanat, odnosno autonomno vijeće kozačkih poglavara, i unaprijediti ukrajinske zakone u sklopu Ruskog Imperija. Iako je svojim uspješnim postupcima i manjim zakonskim izmjenama unaprijedio život ukrajinskog stanovništva, a time i cjelokupnog Imperija, carske vlasti ga nisu simpatizirale, a često su ga sumnjičile i za pomaganje neovisne proukrajinske aktivnosti Pilipa Orlika u vrijeme progonstva. Caru i njegovim podanicima u suštini je odgovarala dugotrajna dezorijentacija ukrajinskog stanovništva u nedorečenim zakonima i nekontroliranim provedbama tih zakona, gdje je bio otvoren golem prostor za korupciju i samovlast lokalnih carskih vlastodržaca. Takva se situacija posebno potencirala na prostorima Ukrajine. Uskoro je popularnost i trud Polubotoka da uspostavi dobro organiziran Hetmanat počela ozbiljno zabrinjavati carske vlasti. Veljaminov se radi vlastite sigurnosti požalio caru da Polubotok ne ispunjava njegove naredbe koje su u skladu s carskim naredbama. Usljedilo je uhićenje Polubotoka koji je potom odveden u Petropavlovsku utvrdu na sjeveru Imperija, gdje je strahovito mučen te je za ukrajinsko društvo ubijen kao mučenik u jesen 1724. godine. Iako ga je car Petar I. prije toga želio ostaviti u svojoj službi, gdje bi mu bio od velike koristi pri kontroliranju ukrajinske populacije, Polubotok je odbio prihvatiti za njega izdajničku ponudu.

Sljedeće godine, 1725. umro je car Petar I., a njega je u političkim odlukama kratkotrajno naslijedio Veljaminov. Prema njegovoj naredbi, dio kozaka na prisilnom radu u blizini Sankt Peterburga je zarobljen, a preostali koji su i dalje radili s ostalim carskim zarobljenicima su ušutkani. Krajem siječnja 1752. na prijestolje je stupila

carica Katarina I., koja je kroz dvije godine nastavila vladavinu sličnu onoj Petra I. U tom razdoblju suočila se s mogućim ratom protiv Turaka te je naumila kozacima vratiti određene slobode kako bi povratila odanost u ratu. Tome su se usprotivili stariji pojedinci iz carskog miljea koji su upozoravali na potencijalne opasnosti i ustanke revoltiranih kozaka te je takva ideja ugušena u samom početku. Katarina I. umire 1727., a Petar II. postaje novim nasljednikom carskog trona. Novi car odlučuje vratiti manju ulogu Hetmanata, kako bi zauzvrat dobio kozačku lojalnost u ratu protiv Turaka. Nova carska politika naglo guši pomalo neovisan utjecaj Veljamina i Maloruskog kolegija te oslobađa zarobljene kozake i predlaže izglasavanje novog kozačkog poglavara.

Godine 1727. izabran je novi ukrajinski politički predstavnik hetman Danilo Apostol (1727.-1734.) kojemu su ovlasti smanjene na razinu ispod one koju je imao Skoropadskij. Apostol je nastavio provoditi reforme koje je započeo Polubotok, između ostalog, jačajući ukrajinsku administraciju koju je Petar I. gotovo posve uništio. Također je uveo pozitivne promjene među poljoprivredne zakone i trgovinske odnose. Pojačao je unutarnju trgovinu i ekonomske poslove sa srednjoeuropskim državama, posebno Poljskom. Za vrijeme svojeg upravljanja Ukrajinom stalno se susretao s preprekama carskih lokalnih službenika, kojima pozitivne lokalne promjene nisu bile od interesa. Prema dopisima upućenim u carsku rezidenciju Naumov, Apostol je napravio iznimne doprinose za ukrajinsku populaciju, ali i cjelokupan carski sustav. S druge strane, njegova relativna odanost prema vlastima u Moskvi trebala je njegovim sinovima¹⁴⁷ osigurati da dugotrajno predvode i zastupaju kozake u Sankt Peterburgu. Car Petar II. umro je 1730., a naslijedila ga je njegova teta, carica Ana. Apostol se nakon toga razbolio, ostao paraliziran i nije bio sposoban voditi proukrajinsku politiku. Ana je odbila predati vlast novom ukrajinskom hetmanu te je odlučila zadržati veću kontrolu nad Ukrajinčima, odnosno kozačkom vojskom. Carskom rezidentu Šahovskom naređuje da preuzme vlast nad Hetmanatom i da formira novo upravno vijeće u kojem će glavnu riječ voditi carski lojalisti, uglavnom doseljenici rodом iz Moskve. Apostol je umro u siječnju 1734., a

¹⁴⁷ Njemački visoko obrazovani posjetitelj 1720. je zabilježio svoje iznimne doživljaje vezane za sina hetmana Danila Apostola, koji nikada nije napustio Ukrajinu, a uz ukrajinski jezik tečno je govorio još 6 stranih jezika: latinski, talijanski, francuski, njemački, poljski i ruski. Literatura: *Volodymyr Sichynsky (1953.); Ukraine in foreign comments and descriptions from the VIth the XXth century. New York: Ukrainian Congress Committee of America.*

nakon toga mnogi prognani Zaporoški kozaci u jeku podmukle asimilacijske politike postepeno se vraćaju sa crnomorskih i baltičkih prostora na ukrajinski prostor.

Nakon što je Rus' (Ukrajina) pod novim službenim terminom Mala Rusija u sljedećem razdoblju postala carska provincija, uslijedila je dodatno pojačana rusifikacija, političkog, vjerskog i kulturnog života. Tada su također učestali miješani brakovi, a svaki oblik separatnih ustanaka u ranom početku je bio ugušen. Kolonizirano ukrajinsko stanovništvo bilo je pod stalnom prismotrom i svaki i najmanji oblik nelojalnosti carskim vlastima bio je strogo kažnjen, često i smrću. Svako nepoštivanje uglavnom antiukrajinski skrojenih zakona rezultiralo je uhićenjem. Godine 1737. Kijevski gradski kancelari pokušavaju obraniti svoja prava pred carskim ekscesima i svi bivaju uhićeni. Pridošli Rusi s vidno drugačijim svjetonazorom, prema ukrajinskom stanovništvu se odnose s prijezirom i ne dozvoljavaju stvoriti dojam da Ukrajinci žive u vlastitoj zemlji.¹⁴⁸ Carsko vrijeme tijekom 18. stoljeća za Ukrajinke je bilo gotovo u svakom pogledu otežavajuće, pa tako i za najobičniji ukrajinski puk. Vremena su bila mukotrpna i za vrhunske ukrajinske pravnike toga vremena, a kamoli za običnog ukrajinskog seljaka, koji je već godinama eksploatiran od strane carskih lokalnih moćnika. Ukrajinski kozaci su kao vrhunski vojnici, bez posebnog izbora, uključeni u imperijalističke ratove carske politike, često za malu ili nikakvu plaću. Uza svu svoju vojnu vještinu, predstavljali su često vojsku promatranu s prijezirom i sumnjom, a njihova vojna kultura je paradoksalno usvojena u najelitnijim redovima službene carske vojske. Ponovno uspostavljanje kozačkog vijeća postalo je nemoguće, ideja je iskorijenjena na vrlo represivne načine. Jedina značajnija situacija u kojoj su se kozaci mogli ponovno ujediniti bila je kratkoga vijeka, nakon Rusko-turskog rata 1740., i odmah nakon smrti carice Ane 1741. godine. Nakon smrti carice Ane, Ruski Imperij je preuzela Elizabeta, kći Petra I.

Godine 1741. oko 150 uglednih ukrajinskih glazbenika preselilo se iz Ukrajine u Sankt Peterburg kako bi sudjelovali i izvodili svoj umjetnički repertoar u novom

¹⁴⁸ Primjetna kulturološka razlika između dvaju naroda pratila je činjenicu da su Ukrajinci stoljećima ostali vezani za napredni zapadnoeuropski (latinski) utjecaj s pokušajima oslobađanja vlastite zemlje, dok su Rusi više od tri stotine godina gradili radikalni osvajački svjetonazor ratujući na širim euroazijskim prostorima i apsorbirajući kulturološke elemente mnogih porobljenih naroda. Rusi su stoljećima u vlastitim sredinama bili izloženi kulturnim utjecajima u kojima je dominirala sklonost satrapiji, potlačivanju, makromaniji i drugim nedemokratskim vrijednostima.

carskom središtu. Carica Elizabeta, za razliku od Ane, iskreno je simpatizirala Ukrajinke i njihov vojno-religiozni svjetonazor, jer je prije svoje krunidbe bila zaljubljena u sina jednog poznatog kozačkog svirača, Oleksija Rozumovskog, koji je s ocem često svirao u kozačkom glazbenom zboru. Nakon svoje krunidbe, carica Elizabeta se udala za njega i u sljedećem periodu podržala pojedine političke i društvene akcije kozaka. Prilikom posjeta Kijevu 1744. podržala je kozački zahtjev da se ponovno uspostavi službeni politički ured Vrhovnog kozačkog vijeća kojeg će voditi Kirilo Rozumovskij, inače mladi Oleksijev brat. Kirilo je svoj društveni rad započeo s dvadeset godina, nakon što se vratio sa studija u zapadnoj Europi. Godine 1746. oženio je djevojku plemenita roda te je u daljnjem radu nagrađivan manjim brojem ordena i titula.

Godine 1747. Carski senat učinio je prvi veći ustupak Ukrajincima, time što je dopustio obnovu i uspostavljanje Hetmanata. U veljači 1750., u Gluhivu je održana svečana ceremonija tijekom koje je proglašen novi ukrajinski vrhovni zapovjednik hetman Kirilo Rozumovskij (1750.-1764.). Kako je odrastao izvan Ukrajine u blizini Sankt Peterburga, njegov problem bilo je slabo poznavanje problematične situacije ukrajinske populacije i uopće ukrajinskog društva. To je imalo za posljedicu da nije bio previše popularan, posebno nakon zabrane korištenja ukrajinskog jezika 1753. na Kijevsko-mogiljanskom sveučilištu. Rozumovskij nešto manje opterećen problemima ukrajinskog stanovništva često je prihvaćao situaciju u skladu s carskim očekivanjima i dosta vremena provodi u Sankt Peterburgu. Njegove kolege s Dvora i carski savjetnici poput Teplova nisu baš simpatizirali nezavisnu ukrajinsku ideju i relativnu autonomiju kozaka. Iz političkih, kulturnih i drugih razloga, centralistička carska politika imala je tada specifičan cilj objedinjavanja rusko-ukrajinske različitosti, primjerice, kozaci i carski vojnici dobivaju nove slične odore, a razvoj kulture odvija se u specifičnom panslavenskom pravcu. No carska dominacija ujedno je orijentirana na pripajanje i asimilaciju bogatih ukrajinskih kulturno-političkih vrijednosti i običaja, koji su više od deset stoljeća bili usko vezani za napredne zapadnoeuropske krugove. Poseban problem predstavljala je asimilacija ukrajinskih plemića, koji su mogli napredovati isključivo u sklopu carističke politike. Nakon srednjeg vijeka, asimilaciji ukrajinske društvene elite posebno su pogodovale znatne socijalne razlike unutar naroda. Ipak, u vrijeme vladavine Rozumovskog, ukrajinski plemići u sklopu carskog političkog miljea stvaraju primjetne promjene političkog karaktera nalik

demokratskim, koje predstavljaju opasnost za strogu centralističku vlast. Takav postupak spriječen je 1762. kada je na carsko prijestolje došla carica Katarina II., koja će u sljedećem razdoblju provesti jednu od najžešćih represivnih i asimilacijskih politika do tada.

Rušenje Zaporoške Republike i Ukrajinske tradicionalne crkve

Godine 1762. na carsko prijestolje Ruskog Imperija dolazi Katarina II. koja provodi strogu centralističku i asimilacijsku politiku prema uzoru na politiku Petra I. Nakon ustoličenja Katarina II. raspušta i zabranjuje ukrajinsko državno tijelo Hetmanat. Ukrajinski hetman Kirilo Rozumvskij prisiljen je podnijeti ostavku, te se 1764. ponovno uspostavlja funkcioniranje Maloruskog kolegija, kojeg predvodi carski oficir, Graf Rumjancev. Primarni zadatak Rumjanceva bio je provoditi potpunu rusifikaciju ukrajinskih prostora, ukloniti sve tragove preostale ukrajinske autonomije i njezine posebnosti s konačnim ciljem da Ukrajina kao provincija u potpunosti bude uvučena u Ruski Imperij, teritorijalno, kulturološki, politički i vjerski. Pojačana rusifikacijska politika u Ukrajini je dočekan s velikim negodovanjem, društveno-političkim i manjim vojnim otporom kozaka, koji se u konačnici pokazao bezuspješnim. Kako bi prikrila razne oblike represije i pridobila kozake u ratu protiv Turaka, Katarina II. naređuje svojim izbornim izvršiocima da propitaju stanovništvo Ruskog Imperija, kakvu lokalnu vlast želi. Ukrajinski predstavnici pismeno odgovaraju da žele ponovno uspostavljanje ukrajinskog Hetmanata i prethodno dogovorenu autonomiju u sklopu zajedničke države, na što je odmah reagirao Rumjancev, koji je njihov dopis zamijenio svojim. U svojem izmijenjenom dopisu Rumjancev javlja carskim izvršiocima kako ukrajinska politička elita podržava daljnji rad Maloruskog kolegija. Svi ukrajinski plemići koji su nastojali spriječiti tu zamjenu dopisa privedeni su i zatvoreni, no unatoč pritiscima i represiji lokalnih carskih moćnika u Ukrajini, Ukrajinci i dalje pokušavaju uspostaviti ukrajinsku autonomiju.

Nekoliko tisuća Zaporoških kozaka pod određenim uvjetima odaziva se pozivu Katarine II. u ratu protiv Turske. Godine 1768. pridružuju se carskoj vojsci za oslobođenje krajnjeg crnomorskog juga današnje Ukrajine i Rusije. Vješti kozaci

znatno pomažu i bivaju nagrađeni manjim privilegijama, ali i dalje ne uspijevaju steći ukrajinsku političku autonomiju. Jugoistočni ukrajinski životni prostor u sljedećem razdoblju postaje mjesto potenciranog naseljavanja neukrajinskog pravoslavnog stanovništva iz cijelog Imperija, ali i drugih pravoslavnih zemalja. Prostor južne Ukrajine, koji su naselili novi stanovnici, nazvali su Nova Rusija. Nakon što je 1769. izašao Ukaz Sinoda Ruske pravoslavne crkve s ciljem odstranjivanja svih ukrajinskih *bukvara*,¹⁴⁹ Katarina II. nastavlja politiku rusifikacije Ukrajine, što se posebno osjetilo nakon završetka rata protiv Turaka 1775. godine. Brojnija carska vojska na čelu s generalom Petrom Tekelijem opkoljava i razoružava kozake te naređuje da napuste svoje posljednje vojno-političko središte Zaporožku Sič. Brojčano slabiji kozaci predvođeni kozačkim zapovjednikom otamanom Petrom Kalniševskim¹⁵⁰ (1762.-1775.) predali su oružje i napustili svoju tvrđavu. Carska vojska nakon toga ruši tvrđavu do temelja i stavlja područje Zaporožke Siči pod izravnu kontrolu carice. Stotine kozaka, uključujući i one pod zapovjedništvom Kalniševskog, pritvoreni su i odvedeni u sibirске zatvore. Okupljanje je zabranjeno, a preostale se kozake namjerno nastoji disperzirati širom cijelog Imperija. Značajan dio njih pod pritiskom je prihvatio nove carske poslodavce i priključio se carskoj vojsci, dok je otprilike trećina odbila poslušnost i samostalno počela lutati crnomorskim zemljama, posebno u blizini Dunavskog zaljeva, često ratujući kako bi preživjeli. Godine 1778. dio kozaka službeno je uvojačen u tursku vojsku u statusu ratnih plaćenika.

U drugoj polovici 18. stoljeća životni prostor Ukrajinaca postepeno sve više kontroliraju ruski plemići i carski službenici. Do 1780., sve lokalne jedinice koje su nekada bile službeno pod ukrajinskom direktivom Hetmanata, našle su se pod kontrolom carske vlasti i njezinog autokratskog režima. Do 1786. ukrajinska državna

¹⁴⁹ Knjiga za početnike, knjiga za početno izučavanje nekog jezika.

¹⁵⁰ Ukrajinski otaman Petro Kalniševski (1690.-1803.); (ukr. Петро Іванович Калнишевський); bio je ključan sudionik Rusko-turskog rata (1768.-1774.) i osobni prijatelj ruskog generala Gregorija Potemkina. Njegov izniman doprinos u uspješnom prisvajanju ukrajinske crnomorske obale nagrađen je zlatno-dijamantnom medaljom za hrabrost, ali ruske carske vlasti su ga radi njegove neovisne proukrajinske politike svejedno osudile na 26 godina zatvora. Tijekom boravka u zatvoru, imao je pravo svega tri puta u godini izaći iz tamnice u zatvorski krug na otvorenom zraku. Posljednje dvije godine života na slobodi proveo je u manastiru gdje je umro u 113. godini života. Prema istraživanjima ukrajinskog povjesničara Danila Kulika, predsjednik Ukrajine Viktor Juščenko je izravan potomak Petra Kalniševskog, i to po njegovom bratu kozačkom starješini Nečiporu Juščenku iz mjesta Horuživka.

i politička autonomija je posve nestala. Ukrajinskim seljacima tada je zabranjeno napuštati zemlju i njihove nove ruske vlasnike. Autonomija Ukrajinske pravoslavne crkve posve je ukinuta, a njezino vlasništvo i ostale vrijednosti otuđeni su i razasuti širom Ruskog Imperija. Opustošena Ukrajinska pravoslavna crkva doživjela je vrlo teško razdoblje, a nasilni utjecaj ruskog carskog režima bio je do te mjere prisutan da je nova Ukrajinska crkva postala tuđa ukrajinskom narodu. To se kasnije odrazilo u ograđivanju ukrajinske nacionalne elite od rusificirane Ukrajinske pravoslavne crkve. Na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće Ukrajinska pravoslavna crkva izgubila je u koloniziranoj Ukrajini temeljne ukrajinske obredne crte, koje je njegovala i dobro očuvala u proteklih osam stoljeća. Ruski caristički režim i njemu podređene strukture Ruske pravoslavne crkve (Sveti sinod, Ministarstvo duhovnih poslova i narodne prosvjete) sve su više potiskivali ukrajinsku izvornost, očuvanu crkvenu tradiciju i obred, te su potpuno rusificirali duhovnu prosvjetu. Kijevsko-mogiljanska akademija koja se dugo opirala asimilacijskoj politici Moskve i Sankt Peterburga naposljetku je ukinuta, a umjesto nje ustanovljena je Kijevska duhovna akademija, s ruskim učiteljima i ruskim sustavom učenja. Tim nametnutim učenjima žestoko su se odupirali ukrajinski intelektualci u 19. stoljeću. Nekada moćna i najstarija istočnoslavenska pravoslavna država, kulturno bogata srednjovjekovna Rus' (Ukrajina), pretvorena je u marginalnu rusku provinciju.

Kako bi osigurala apsolutnu vlast, ruska carska administracija u koloniziranoj istočnoj Ukrajini sustavno guši svaki oblik ukrajinske kulture i posebnim državnim odredbama nastoji asimilirati njezinu posebnost. Valujevskim cirkularom 1863. posve je zabranjen ukrajinski jezik s obrazloženjem ministra: *Nikakovg posebnog maloruskog jezika nije bilo, niti će ga biti, niti ga smije biti!*¹⁵¹ Knjige na ukrajinskom jeziku nisu se smjele tiskati i prodavati, a rijetka preostala ukrajinskojezična sveučilišta, škole i kazališta su trajno zatvorena. Nastojalo se posve kontrolirati mnogobrojne utjecajne proukrajinske crkvene zajednice i neovisne lokalne vlasti. Godine 1876. Emskim dekretom cara Aleksandra II. zabranjena je ukrajinska literatura u cijelom Ruskom Imperiju, što uključuje zabranu korištenja ukrajinskog jezika u marginalnim i visokim društvenim sredinama Ruskog Imperija naseljenim mnogobrojnim Ukrajincima. Sve javne osobe u Ruskom Imperiju, uključujući i

¹⁵¹ Originalni zapis na ruskom jeziku: *Никакого особенного малороссийс-кого языка не было, нет и быть не может!*

mnogobrojne ukrajinske intelektualce, morale su govoriti isključivo ruskim jezikom i to je bio preduvjet da uopće pristupe elitnom carskom društvu i carskoj upravi. U svim administrativnim institucijama govorio se isključivo ruski jezik i kod svih se rigorozno provjeravala lojalnost prema carskoj politici. U istočnoj Ukrajini provodila se uhodana, brza i prisilna rusifikacija ukrajinskog stanovništva popraćena migracijama, koje su bitno počele mijenjati etničku sliku ukrajinskog društva, posebno elitnog.

Migracije Ukrajinaca prema Kubanju i Zelenom klinu

Mnogi Ukrajinci koji su pod carskim antiukrajinskim pritiskom (ne trpeći strane autoritete) prebjegli u crnomorske i pribaltičke zemlje, naknadno su se vraćali u Ukrajinu, ali značajan dio njih je trajno naselio te uglavnom prethodno kolonizirane prostore. Carski general Gregorij Potemkin i sam je poticao ukrajinske kozake da se vrate na rodnu grudu, jer je nakon nekog vremena veliki broj kozaka napustio Ukrajinu u potrazi za slobodom i životom bez antiukrajinskih restrikcija. Rusko-turski rat, započet 1768. i završen 1774., bio je odlučujući sukob iza kojeg je Ruski Imperij proširio svoj utjecaj i vlast na danas južnu Ukrajinu, sjeverni Kavkaz i poluotok Krim. Napuštene i tek osvojene pomorske prostore južne Ukrajine tada su uz Ukrajince počeli naseljavati i ostali narodi Nijemci, Šveđani, Balti, Bugari, Grci, Albanci (kršćani), Srbi,¹⁵² Poljaci i Rusi. Potemkin 1783. svim naporima potiče ponovno udruženje kozaka s nazivom Crnomorska vojska i nudi im posebne povlastice, ali bez političkih prava i autonomije. Ti kozaci koji su se dodatno priključili carskoj vojsci, ratovali su u drugom ratu protiv Turaka započetom 1787. i završenom 1792. godine. Njihove vojne jedinice bile su uglavnom razmještene na prostor Kubanja uz Azovsko i Crno more, gdje im je kasnije bilo dozvoljeno da formiraju vlastite društveno-vojne organizacije s manjim stupnjem autonomije te da slobodno prakticiraju svoje ukrajinske običaje. Oni su odigrali ogromnu ulogu u vojno-političkom podređivanju Kavkaza i ondje su štitili najosjetljiviju rusku granicu.

¹⁵² Između 1752. i 1764. godine na prostoru Kirovogradske oblasti formirana je teritorijalno-administrativna jedinica *Nova Srbija* sa središtem u gradu Novomirgorodu. U sklopu stroge centralizacijske politike, malobrojno srpsko stanovništvo se relativno brzo asimiliralo s većinskim ukrajinskim stanovništvom.

Značajan dio izbjeglih ukrajinskih kozaka u zemljama pod turskom vlašću na ušću Dunava, unatoč ruskim poticajima nije se odmah vratio u Ruski Imperij te je bio pod njegovim stalnim pritiskom da se vrati na ukrajinsku zemlju jer su kao vješti ratnici u svojstvu plaćenika predstavljali nezanemarivu vojnu opasnost za susjedne granice Ruskog Imperija. Za razliku od ruske vlasti koja je počela zabranjivati ukrajinsku kulturu i jezik, na dunavskom ušću kozaci su imali relativnu slobodu prakticiranja svojih ukrajinskih običaja i političkog odlučivanja te su počeli posredno ratovati na strani osmanske vojske u svojstvu ratnih plaćenika. Veliko vojno iskustvo i vojnička vrlina ukrajinskih, odnosno Zaporoških kozaka, izmamljivala je sve veće povlastice i tek obećanje njihovog povijesnog neprijatelja turskog sultana 1778. za stvaranje autonomne Dunavske Siči. Nakon izbijanja rata s Turcima 1828. utjecajni kozački zapovjednik Osip Hlaskij popušta pred obećanjima ruskog generala i odlučuje ratovati na carskoj strani sa svojim pravoslavnim sunarodnjacima te se vraća na jug Ukrajine, a u tome ga slijede mnogobrojni kozaci. Nakon iscrpljujućeg rata protiv Turaka, kozaci su se uz dopuštenje Dvora smjestili pokraj Mariupolja na obalama Azovskog mora, s manjim stupnjem društvene autonomije. Sredinom 19. stoljeća u sklopu novih političkih okolnosti preselili su se na prostore sjeverozapadnog Kavkaza odnosno regiju Kubanj uz azovsku obalu, gdje su se trajno nastanili i dobili manje pogodnosti štiteći granice Ruskog Imperija. Tim je Ukrajincima bilo zabranjeno političko organiziranje i stvaranje novih oblika autonomije sve do 1860. kada su u sklopu ruskih carskih vojnih postrojbi osnovali vlastitu novu vojnu organizaciju Kubanjsku Sič. Ta će populacija danas predstavljati pretke Kubanjskih kozaka koji su se na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće suočavali s dodatnim problemima rusifikacije njihovih ukrajinskojezičnih prostora i centralističke politike raseljavanja stanovništva.¹⁵³ Manji broj kozaka koji je za vrijeme rata ostao u crnomorskim zemljama pod turskom vlašću, raselio se i asimilirao s domicilnim

¹⁵³ Kubanjski kozaci predstavljaju potomke ukrajinskih Zaporoških kozaka koji su bili prisiljeni napustiti središnju Ukrajinu odlukom ruske carice Katarine II. da se potpuno ukine autonomija neovisnog ukrajinskog središta Zaporoške Siči. U sklopu Ruskog Imperija, Kubanjski kozaci su evidentirani kao Malorusi (Ukrajinci) i služili su se ukrajinskim jezikom, prakticirajući ukrajinske običaje i kulturu. Godine 1897. činili su 47,3% od ukupne populacije u sjevernoj Kavkaskoj regiji, da bi se tijekom dodatnih deportacija stanovništva i masovnog izgladnjivanja na tom prostoru 1932. i 1933. taj broj drastično smanjio. Danas ih u Kubanjskoj regiji ima oko 2.000.000, a za iste prostore je karakteristična uglavnom ukrajinsko-ruska jezična kombinacija Balačka.

pravoslavnim slavenskim i romanskim stanovništvom. Drugi se dio kozaka smjestio na prostorima Ukrajine pod poljskom i austrijskom vlašću.

Druga brojnija populacija koja je napustila prostore Ukrajine na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće jest ona koja se uputila prema ruskom Dalekom istoku. Oko 110 tisuća Ukrajinaca nakon 1883. našlo se na ruskom Dalekom istoku u sklopu kolonizacije, i ondje su iste godine činili čak 63,4 posto od ukupnog broja doseljene populacije. Prema istraživanjima Ivana Svita, godina 1905., 1917. i 1922. Ukrajinci su te prostore počeli naseljavati u nekoliko novih intervala, posebno ukrajinski vojnici i seljaci kojima je obećana obradiva zemlja. Ukrajinskim stanovništvom je posebno bio naseljen prostor Zelenog klina, odnosno takozvana Zelena Ukrajina koja se svojom površinom od oko 1,000.000 četvornih kilometara prostirala između azijske rijeke Amur i Tihog oceana. Ondje se 1926. naselilo oko 303,3 tisuće Ukrajinaca od ukupno 315 tisuća ukrajinskih doseljenika, što je te godine predstavljalo 24,4 posto od ukupnog broja stanovnika cijelog ruskog Dalekog istoka. U znatnoj mjeri Ukrajincima je također bila naseljena i susjedna dalekoistočna Mandžurijska regija. Najveće kulturno središte Ukrajinci su imali u gradu Vladivostoku, Habarovsku, Komsomoljsku i susjednim gradovima Primorskoga kraja. U gradu Vladivostoku 30. travnja 1917. izašle su prve novine *Ukrajincac* koje je uređivao Dmitro Borovik. Na tim je prostorima izbijanjem revolucije u Ruskom Imperiju 1917. stvorena Ukrajinska Republika Dalekog istoka na čelu sa predsjednikom vlade Jurijem Gluškom. Ta je ukrajinska država uspostavila kontakt s Ukrajinskom Narodnom Republikom, ali je također brzo ugušena dolaskom boljševičkih vlasti 1922. godine.¹⁵⁴

Sredinom 19. stoljeća neovisan vojno-politički utjecaj ukrajinskih kozaka je oslabio i gotovo posve nestao, a početkom 19. stoljeća u istočnoj Ukrajini sa

¹⁵⁴ Ukrajinci ruskog Dalekog istoka u sovjetskom razdoblju su pretrpjeli izrazito jaku rusifikaciju tih prostora, a veliki dio njih je završio u pritvoru Gulag zbog isticanja svojih ukrajinskih korijena. Od njih 346,1 tisuću 1923. godine, taj je broj 1989. iznosio svega 543,4 tisuće osoba koje su se izjasnile etničkim Ukrajincima. Postotak Ukrajinaca na cjelokupnom ruskom Dalekom istoku u istom je razdoblju pao sa 33,7 posto na svega 7,9 posto. Kod velikog broja stanovnika Zelenog klina danas se zadržala tek svijest o ukrajinskim korijenima. Raspadom Sovjetskog Saveza na tim dalekoistočnim prostorima zabilježene su 74 kulturno-prosvjetne ukrajinske udruge i 16 grkokatoličkih vjerskih zajednica. Godine 1991. formirano je veće dalekoistočno Društvo ukrajinske kulture Primorskoga kraja, a 1995. osnovan je Ukrajinski ured koji promiče ukrajinsku kulturu i povijest te veze s matičnom domovinom Ukrajinom.

središtem u Kijevu jačaju pojedine intelektualne ukrajinske grupe, posebno kroz umjetnički oblik izražavanja, koji nije predstavljao direktnu prijetnju carskom režimu. Ukrajinski narod prethodno poznat pod etnonimima Rusini-Rusiči (u zapadnim izvorima često Rusi), ili u jednom od vlastitih regionalnih ili društvenih konteksta, u sklopu Ruskog Imperija tijekom 19. i 20. stoljeća usvaja mlađi etnonim Ukrajinci¹⁵⁵ kako bi se razlikovao od moskovskog naroda koji se počeo zvati u opisnom smislu *Ruski*.

Hajdamaci i društvene pobune u zapadnoj Ukrajini

Nakon postizanja sporazuma između Poljske i Turske 1714., Desnoobalna ili zapadna Ukrajina našla se pod kontrolom Poljske. Zapadni dio Ukrajine pod poljskom okupacijom obuhvatio je regije Galičinu, Volinj i Bukovinu (uključujući gradove Ljviv, Ternopilj, Luck i Černjivci). Poljaci su u 18. stoljeću nastavili voditi represivnu politiku prema lokalnom ukrajinskom stanovništvu te su time otežavali samostalan nacionalni i ekonomski razvoj Ukrajinaca. Ukrajinska pravoslavna crkva u zapadnoj Ukrajini ostala je pod vrlo velikim utjecajem Katoličke crkve. Prostori zapadne Ukrajine na kojima se prethodno vodio vrlo krvav rat između šest različitih naroda: Ukrajinaca, Bjelorusa, Rusa, Poljaka, Tatara i Turaka, bili su opustošeni i sa znatno prorijeđenim pučanstvom. Nakon rata poljske vlasti su se povukle u Poljsku, a velik broj ukrajinskih stanovnika prebjegao je u istočnu Ukrajinu, koja se našla u sklopu Ruskog Imperija. Sredinom 18. stoljeća na zapadne ukrajinske prostore ponovno se vraćaju Ukrajinci iz istočnog dijela zemlje te poljski i židovski veleposjednici i plemići, koji nastoje ondašnju ukrajinsku populaciju ponovno iskorištavati i kontrolirati. Tome se Ukrajinci odupiru na način da formiraju svojevrzne pobunjeničke, odnosno gerilske skupine, koje Poljacima ne dozvoljavaju da uvedu red i kontrolu nad ukrajinskim prostorima i seljacima.

¹⁵⁵ Mnogi ukrajinski intelektualci i dalje su čuvali izvorno ime *Rusini-Rusiči-Rusi-rus'ki narod*, vezujući se uz staro ime iz srednjega vijeka, što prezentira anonimno izdanje *Povijest Rusa*, nastalo potkraj 18. stoljeća, u kojemu autor polemički upućuje carski Sankt Peterburg na Ukrajince kao samostalan narod s dubokom povijesnom tradicijom od Kijevske Rusi do razdoblja djelovanja hetmana Ivana Mazepe.

Jedan od predvodnika tih takozvanih *družina* bio je narodni junak Oleksa Dovbuš, koji je poljske vlasti često napadao i dezorijentirao između 1738. i 1745. U tom razdoblju njegova je družina podigla nekoliko antipoljskih ustanaka. Ta je družina u Ukrajini poznata pod imenom *Hajdamaci* ili *Opriški*.¹⁵⁶ Hajdamaci u narednom razdoblju često potenciraju tenzije između Poljaka i Rusa, nastojeći isprovocirati nestabilnu situaciju u kojoj bi Ukrajinci mogli steći relativnu neovisnost. Ti ustanci i svojevrsni neredi, u konačnici su bitno oslabili vlast Poljaka u zapadnoj Ukrajini i otvorili mogućnost carske kontrole s istoka. Najveći ustanak Hajdamaka organiziran je 1768. godine, a predvodili su ga Maksim Žalijnjak i Ivan Honta. Oni su zauzeli grad Umanj gdje su poubijali izvjestan broj poljskih vlastodržaca i njihovih židovskih suradnika. Nakon toga su s Ruskim Imperijem nastojali povesti borbu protiv svih Poljaka, no Rusi su poljsku vojsku smatrali većom prijetnjom, zbog čega su usuglasili s njima primirje i počeli obuzdavati napade Hajdamaka. Uskoro su carske snage uhvatile i poljskoj vojsci isporučile Žalijnjaka i Hontu te su nastavili hvatati preostale ukrajinske pobunjenike. Uhvaćenim Hajdamacima i njihovim suradnicima, pred poljskom vlašću se sudilo u mjestu Kodno, no ni jedna presuda nije bila umjerena, naprotiv, gotovo svi su osuđeni na smrt.

Na krajnjem zapadu zemlje, Zakarpatska Rus' (buduća Zakarpatska Ukrajina) s područjima oko grada Užgoroda i Mukačiva, bila je pod okupacijom Ugarske. Pretežito seoska regija, imala je pretežito ukrajinske seljake, no i snažno ugarsko plemstvo koje je vodilo regiju, te velik broj židovskih vlasnika, trgovaca i plemića. Tamošnja ukrajinska populacija nije bila u tolikoj mjeri izložena radikalnoj asimilaciji; ispočetka je zadržala svoje izvorne običaje, kulturu i vjeru te su slobodno govorili ukrajinskim jezikom. Takva donekle liberalna ugarska politika zakarpatskom ukrajinskom stanovništvu nije davala povod da organizira ustanke. Nakon 1774. regije Galičina i Bukovina u zapadnoj Ukrajini pripojene su Habsburškoj Monarhiji. Ukrajinci u sklopu nove države imaju nešto veća prava i izloženi su znatno manjoj represiji nego u prijašnjoj zajednici s Poljacima. Godine 1774. ukrajinska Unijatska crkva dobiva naziv Grkokatolička crkva i ima jednak status kao Rimokatolička crkva. Provedba reformi u sustavu obrazovanja 1775. godine, dozvolila je uporabu određenih službenih dokumenata na ukrajinskom jeziku. Unatoč mnogim

¹⁵⁶ Sličan primjer su Uskoci i Hajduci.

poboljšanjima, Poljaci su zbog svoje državne tradicije na štetu Ukrajinaca i dalje bili više favorizirani prilikom balansiranja međuetničkih odnosa i službenih pozicija unutar državnih institucija.

VII. UKRAJINSKI NARODNI PREPOROD

Zapadna Ukrajina pod austrijskom vlašću

Godine 1772. i 1774. Habsburškoj Monarhiji pripojene su ukrajinske regije Galičina i Bukovina. Nakon njihovog priključenja Unijatska crkva je preimenovana u Grkokatoličku crkvu i stječe jednak status s Rimokatoličkom crkvom. Nakon reforme školstva 1775. u službenoj uporabi koristio se i ukrajinski jezik, posebno tijekom davanja službenih instrukcija. Poljaci u sklopu Monarhije i dalje su bili privilegirani zbog svoje tradicije državnog statusa. Zahvaljujući aktivnostima ukrajinskih crkvi organizirane su mnogobrojne škole koje su njegovale i razvijale ukrajinski jezik. Novi vladika u ukrajinskom mjestu Mukačiv, Andrij Bačinskij (1772.-1809.), podučavao je velik broj Ukrajinaca koji su kasnije diplomirali na prestižnim sveučilištima u Beču. Isti školovani profesori kasnije su predavali na Ljvivskom sveučilištu (osnovanom 1784.) u zapadnoj Ukrajini. Dio predavanja održavao se na ukrajinskom jeziku, ali nakon smrti cara Josipa I. 1790., poljsko plemstvo ponovno je vršilo pritisak na austrijske vlasti te ih je često uvjeravalo kako su Ukrajinci skloni pripajanju Ruskom Imperiju.¹⁵⁷ Takvi poljski pritisci uvjerali su austrijske vlasti da ukrajinski jezik zamijene poljskim u svim državnim školama. Samo je u privatnim školama bilo dopušteno koristiti ukrajinski jezik. Dio ukrajinskog klera tim novim pravilima žestoko se protivio, a među njima se posebno isticao mitropolit Josif Levickij. Njega je podupirao ugledni kanonik Ivan Mohilnickij, inače autor publikacije *Informacija o*

¹⁵⁷ Kao rezultat novih međunarodnih teritorijalnih prestrujavanja te dugotrajne rascjepkanosti s poljskom okupacijom, Ukrajina se nakon 1795. našla pod vlašću dvaju moćnih imperija, onog ruskog u većem istočnom i središnjem dijelu zemlje, te novog austrijskog na zapadu. Galičina, Bukovina i Zakarpatje pripojeni su Austrijskom Carstvu, a ostatak Ukrajine nalazio se u sklopu Ruskog Imperija. Oba su carstva imala snažnu centralističku vlast, jaku vojsku i učinkovite policijske snage, koje su bile spremne u kratkom roku ugušiti bilo kakav oblik ustanka.

ukrajinskom jeziku, koja je u svom sadržaju opravdavala daljnju uporabu razvijenog ukrajinskog jezika. Prva jača grupa ljudi koja se borila za daljnji razvoj ukrajinske kulture u sklopu Austrijskog Carstva, osnovana je 1820. godine. Veliki značaj znanstvenim aktivnostima pridodan je gorljivim polemikama tijekom 1830-ih, između onih koji su podržavali tradicionalni ukrajinski jezik kojim je govorio narod i onih koji su podržavali tiskani ukrajinski crkveni jezik. Crkveni jezik podržavali su Mihajlo Luččaj i Josif Levickij, dok su narodni jezik podržavali Josif Lozinskij i grupa studenata sa Ljvivskog sveučilišta. U ukrajinskoj literaturi posebno se isticala *Rutenska grupa*, odnosno njezini pripadnici: pjesnik Markijan Šaškevič (1811.-1843.), profesor ukrajinskog jezika Jakiv Holovackij (1814.-1888.) i povjesničar, etnograf i lingvist Ivan Vahilevič (1811.-1888.).¹⁵⁸ Oni su sumnjali da austrijske vlasti namjerno otežavaju njihov proukrajinski kulturni rad. Prva publikacija *Zorja*, koju su završili 1834., odbijena je i nije izašla u javnost. Druga publikacija *Rus 'alka Dnjestrova* u kojoj su prikazani ukrajinski narodni običaji i pjesme (prethodno objavljena u Mađarskoj), nije dalje objavljivana sve do 1848., nakon smrti Markijana Šaškeviča.

Nakon 1848. u Europi su uslijedile svojevrzne revolucionarne promjene. One su pokrenule mnogobrojne liberalne reforme u sklopu Austrijskog Carstva. Došao je kraj cenzuri, obećana je nacionalna konstitucija i kraj kmetstva u Galičini. Kako bi ublažili poljske pritiske za neovisnošću, austrijske vlasti su često poduzimale restrikcije spram razvijanja ukrajinske kulture. U jesen 1848. stvoren je Kongres ukrajinskih znanstvenika čiji je cilj bio promovirati i razvijati isključivo ukrajinsku kulturu. Tada su pokrenute akcije u kojima su Ukrajinci utemeljili ukrajinsku standardnu gramatiku koja je prebačena iz Austrijskog Carstva u Ruski Imperij.¹⁵⁹ Koristeći preporodne pjesme Antina Mohilnickog (1811.-1873.) i Bogdana Didickog, Ukrajinci su tražili da s razvijenim i bogatim ukrajinskim jezikom upoznaju škole i sveučilišta na prostoru cijeloga Austrijskog Carstva, uključujući i poljske prostore oko grada Krakova. Ista 1848. godina za Ukrajince pod austrijskom vlašću biva u

¹⁵⁸ Sinonim: Ukrajinska trojka.

¹⁵⁹ Austrijske vlasti u zapadnoj Ukrajini omogućile su ukrajinskom stanovništvu povoljnije uvjete za kulturni i društveni razvoj, dok je situacija pod ruskom vlašću bila i dalje pritisnuta raznim restrikcijama te nije dozvoljavala normalan razvoj ukrajinske kulture i društva. Bitno različiti uvjeti u dvama velikim carstvima, razlog su što je renesansa ukrajinske kulture i njezinih političkih aktivnosti započeta u zapadnoj Ukrajini.

političkom i kulturnom smislu dosta turbulentna. Kako bi očuvali i razvijali svoju kulturu i jezik, osim s austrijskom vlašću, morali su voditi svojevrsne diplomatske bitke sa Poljacima u Galičini, Rumunjima u Bukovini i Mađarima u Zakarpatju. Na kraju političko-diplomatske borbe za neovisno djelovanje i kulturni razvoj Ukrajinaca bile su i dalje pod kontrolom austrijskih vlasti.

U Ruskom Imperiju represivna situacija je bila nešto više direktna i rigoroznija, obilježena raznim restrikcijama. Dok su u Ruskom Imperiju Ukrajinice osuđivali zbog tobožnje suradnje s neprijateljskim Poljacima, u Austrijskom Carstvu su ih osuđivali zbog tobožnjih simpatija prema Rusima. Takvu nezavidnu ukrajinsku situaciju Poljaci su intenzivno koristili kako bi i dalje imali što jači utjecaj u Galičini. Dio Ukrajinaca pod raznim, uglavnom poljskim pritiscima, prvi put razmišlja kako je za Ukrajinice možda pametnije da se doista zalažu za priključivanje Ruskom Imperiju u kojem prevladava ćirilično pismo i pravoslavni obred i vjera. Oni su pod optužbom pomanjkanja nacionalne identifikacije, u ukrajinskom društvu loše primljeni i tada su bili poznati kao *Moskofili*, odnosno *Rusofili*.¹⁶⁰ Dio ih je bio spreman snositi posljedice po vlastiti nacionalni identitet kako bi dobio carsku potporu u lokalnoj borbi protiv Poljaka, Rumunja i Mađara. S vremenom su oživjeli rusofilsku ideju o staroruskoj naciji od Karpata do Kamčatke, koja se trebala identificirati prema ugledu Kijevske Rusi iz 9. stoljeća, ali takva politika nikada nije bila realna uz činjenicu da je njihovo poznavanje praktičnih prilika u Ruskom Imperiju bilo relativno slabo. Dio tih Ukrajinaca spada u one političare koji su prihvatili snažnu carsku propagandu s istoka kontinenta koja je negirala etničku posebnost ukrajinskog naroda, te je relativizirala razlike između ukrajinske i ruske nacionalne kulture s ciljem asimilacije i podređivanja autokraciji ruskog cara. Slične političke orijentacije bio je i velik broj patriota te stručnjaka među kojima i Jakiv Holovackij, koji je ujedno bio i profesor ukrajinskog jezika na Ljvivskom sveučilištu. Takve su okolnosti uslijedile s obzirom na to da je Ukrajina od 14. stoljeća bila pod pritiskom nekoliko različitih

¹⁶⁰ Rusofilima se uglavnom označavaju osobe podložne simpatiziranju proruskih politička stajališta, često na štetu vlastitog ili drugih manjih naroda. Ti rusofilni Ukrajinci često su pod utjecajem propagande i dezinformacija slabo poznavali povijest formiranja ruske nacije, a s ruskim narodom kroz povijest nisu imali čvršće međudruštvene odnose kako bi uopće shvatili što to bitno razlikuje Ukrajinice i Ruse, odnosno ukrajinsku i rusku povijest i kulturu. Mnogima od njih je imponirala moć Ruskog Imperija naspram poljskog šovinizma.

okupatorskih politika, koje su utjecale na stvaranje ideološke razjedinjenosti ukrajinskog naroda.

S druge strane, znatan dio ukrajinskih intelektualaca u 19. stoljeću, posebno mlađa populacija, zalagala se isključivo za potpuno neovisan razvoj ukrajinske kulture, društva i nacije. Oni su često držali prodike ukrajinskim konformistima odnosno rusofilima, te su im čitali pjesme ukrajinskog umjetnika, pisca i intelektualca Tarasa Ševčenka, koji se zalagao za neovisnu i ponosnu ukrajinsku naciju pod bitno težim uvjetima u istočnom dijelu Ukrajine, odnosno u Ruskom Imperiju. U sklopu Ruskog Imperija, usprkos raznim restrikcijama, Ukrajinci poput Tarasa Ševčenka, Pantelejmona Kuliša, Marka Vovčuka¹⁶¹ (1833.-1907.), Volodimira Antonoviča (1834.-1908.) i mnogih drugih, jačali su ukrajinski politički život, te ideju neovisne ukrajinske nacije i bogatog ukrajinskog jezika koji se ujedno smatra potomkom kolokvijalnih jezika iz srednjovjekovnog Kijeva i bliže okolice. Većim dijelom ilegalno su napisali i izdavali mnoge publikacije poput *Večernici* (1862.), *Meta* (1863.), *Niva* (1865.), *Rus'alka* (1866.), *Pravda* (1867.) i dr..

U Habsburškoj Monarhiji, u ukrajinskoj regiji Bukovini djelovali su popularni ukrajinski pisci, braća Vorobkevič i Osip Fedjkovič (1834.-1888.). Lokalno udruženje *Ukrajinskih govornika* osnovano je 1869. godine. Iako je u početku zbog katoličkog pritiska bilo naklonjeno rusofilnoj ideji, nakon 1880. ukrajinski nacionalno orijentirani patrioti su formirali većinu. Kako bi riješili probleme u sustavu školovanja, 1881. je osnovano Rutensko odnosno Ukrajinsko pedagoško društvo. Nakon 1910. Regionalni školski savez pao je pod jak utjecaj ukrajinske kulture, politike i financijskih organizacija, koje je predvodio profesor Mihajlo Gruševskij (1866.-1934.). Između 1907. i 1911. godine otvoreno je sedam novih privatnih Ukrajinskih visokih škola. Doprinos Gruševskog u izgradnji ukrajinske povijesne znanosti je u pravom smislu riječi nemjerljiv. Upravo njemu pripada zasluga za znanstveno utemeljeno shvaćanje procesa stvaranja i razvitka ukrajinskog, bjeloruskog i ruskog naroda, te za afirmaciju te koncepcije u budućim znanstvenim djelima. On je osporio takozvanu relativiziranu *općerusku povijest* i *općerusku narodnost*, koju su stvarali velikoruski carski povjesničari, često se povodeći

¹⁶¹ Pseudonim Marie Vilinske-Markovič.

ideološkim umjesto znanstvenim principima. Gruševskij je u otežanim uvjetima hrabro diskvalificirao pokušaj povezivanja Kijevske Rusi s poviješću Moskovske Države u isključivo nasljedstvo velikog ruskog naroda.

Tijekom 1890-ih politički život zapadne Ukrajine postao je vrlo dinamičan.

Nacionalna ideja je jačala i privlačila sve više ljudi koji zbog prethodno jake represije nisu bili zainteresirani za politički život, no i dalje se razvijao širok spektar različitih političkih razmišljanja. Progresivni elementi su promovirali demokratski socijalizam temeljen na nacionalnim vrijednostima. Konzervativci su i dalje željeli očuvati svoj dotadašnji sustav vrednovanja koji se uglavnom odnosio na očuvanje crkvenih vrijednosti i same vjere. Konzervativci su se u konačnici pridružili rusofilima, čiji je cilj bio djelovati protiv Poljaka i njihovih vlasti u Galičini i samoj austrijskoj vladi. Progresivna struja, s druge strane, podržavala je liberalnu nacionalnu ideju austrijskih vlasti, što je u konačnici rezultiralo time da je prema poljskom utjecaju stvorena relativno jaka blokada. Naposljetku, progresivni nacionalisti su prekinuli podržavati austrijske vlasti te su se 1900. priključili radikalima i formirali Nacionalnu demokratsku stranku. Uz ostala značajna imena, članovi te stranke bili su ukrajinski povjesničar Mihajlo Gruševskij, poznati pisac Ivan Franko¹⁶² (1856.-1916.) i popularni društveni aktivist, etnograf i odvjetnik Volodimir Ohrimovič, koji je ujedno 1907. izabran u austrijski Senat. Kao rezultat jake političke aktivnosti i natjecanja ukrajinska nacionalna samosvijest proširila se na širu ukrajinsku populaciju. Postignuti su veliki pomaci u područjima ukrajinske kulture i znanosti. U isto vrijeme, zahvaljujući dodatnom utjecaju Ohrimoviča, izlazi novi set ukrajinskih novina: *Narod*, *Gazeta i Slovo*, *Sloboda*, i drugi primjerci. Tada počinje izlaziti i popularni ukrajinski dnevnik *Dilo*. Svijet tada upoznaje poznatu ukrajinsku opernu pjevačicu Solomiju Krušeljncku (1872.-1952.), koja je svoju karijeru 1892. započela u Ljvivskoj operi.

Godine 1892. Ljvivsko udruženje *Tarasa Ševčenka* unaprijeđeno je u znanstveno udruženje. Godine 1898. ono je reformiralo svoj temeljni sustav djelovanja kako bi udovoljavalo standardima Akademije znanosti. Akademici su zatim tražili dopuštenje da osnuju zasebno Ukrajinsko sveučilište u Ljvivu, s obzirom

¹⁶² Ukrajinski pisac, znanstvenik i društveni djelatnik Ivan Franko je imao posebno snažan utjecaj na jačanje nacionalnoga preporoda širom zapadne Ukrajine te na razvoj visoko kvalitetne ukrajinske književnosti povezane s onom u istočnoj Ukrajini.

na to da su do tada na sveučilištu imali ograničen broj predmeta na ukrajinskom jeziku. U literaturi je tada najpoznatiji bio Ivan Franko, ali su u istom društvu djelovali mnogi talentirani znanstveni stručnjaci i intelektualci poput Vasilja Stefanika (1871.-1936.) i Olhe Kobiljanske (1863.-1942.). Stvoren je veći broj visokih škola, a u javnost je počeo izlaziti edukativni časopis *Prosvita*. S radom je krenula i sportska organizacija *Sič*, koja je nazvana prema Zaporoškim kozacima te isto tako organizacija *Sokoli*. Njihov je cilj bio razvijati sportsku kulturu među ukrajinskim stanovništvom. U to je vrijeme otvoreno nekoliko ukrajinskih bankarskih udruženja, gdje su se mogli podizati zajmovi i obavljati slični ekonomski poslovi. Te institucije su funkcionirale uz nužan dogovor s austrijskim i poljskim institucijama. Početkom 20. stoljeća rastao je etnički konflikt između Poljaka i Ukrajinaca u Galičini. Godine 1902. organiziran je masovni štrajk ukrajinskih seljaka protiv poljskih zemljoposjednika. Ukrajinski studenti su uz ostale intelektualce povelili ulične demonstracije protiv poljskih vladara te su 1908. sudjelovali u političkom rušenju galičinske vlade kojom su netolerantno upravljali Poljaci.

Istočna i središnja Ukrajina u sklopu Ruskog Imperija

Stanovništvo istočne Ukrajine za razliku od onoga pod austrijskom vlašću, našlo se kao provincijalna manjina u sklopu ogromnog euroazijskog imperija. Kozački ratovi i borba za ukrajinsku autonomiju još su dugo ostali ponos ukrajinskog društva koje se našlo pred rigoroznijim mjerama carske politike s konačnim ciljem asimilacije ukrajinskog naroda, kulture i jezika. Ipak, Ukrajinci su u sklopu Ruskog Imperija i dalje njegovali ukrajinski način života, ukrajinski jezik i svoju povijest, ali pod puno jačim restrikcijama.

Godine 1791., za vrijeme sukoba između dviju jakih sila, Pruskog Carstva i Ruskog Imperija, ukrajinski plemić Vasilj Kapist, pokušao je uz pomoć pruske vojske organizirati ustanak za ukrajinsku neovisnost, ali takvi i slični pokušaji nisu imali uspješnih rezultata. Represivna situacija nad Ukrajinacima nakratko se popravila nakon smrti carice Katarine II. 1796. godine. Tada na vlast dolazi njezin sin Pavlo I. koji pod utjecajem manjeg broja istaknutih ukrajinskih plemića u svojoj upravi i

pouzdanog ukrajinskog suradnika Oleksandra Bezborodjka, donekle ublažava represivnu politiku prema Ukrajincima. Pokrenut je čak i dijalog s ciljem da se u Ukrajini vrate prijašnji manje restriktivni zakoni te da se ponovno uspostavi oblik autonomne vlasti. Počele su izlaziti pojedine publikacije na ukrajinskom jeziku. Godine 1798. objavljen je prvi literarni rad *Eneida* napisan u cijelosti na ukrajinskom jeziku, autora Ivana Kotljarevskog (1769.-1838.). Djelo je na smiješan i parodičan kozački način opisalo sadržaj poznatog rimskog pjesnika Publija Vergilija Marona. Kotljarevskij je, također, napisao nekoliko opereta, između ostalih, *Natalku Poltavku* i *Moskovskog čarobnjaka*. Drugi tada poznati pisac, koji piše na ukrajinskom jeziku, bio je novelist Grigorij Kvitka-Osnovianenko (1778.-1843.).

Tijekom 18. stoljeća ukrajinske kulturne aktivnosti funkcionirale su, uglavnom, u sklopu crkvenih organizacija. Literatura je često sadržavala školski i vjerski karakter. Dramska umjetnost se svodila na moralne uloge, a jedan od istaknutih ukrajinskih filozofa toga vremena bio je Grigorij Skovoroda (1722.-1794.). Nakon smaknuća cara Pavla I. 1801., njegov nasljednik Alkesandar I. vratio je mnoge restrikcije i učvrstio centraliziranu vlast. Godina 1812. i 1831., nakon što su kozaci pomogli u uspostavi jake carske vojske, postojale su određene prilike da kozaci ponovno uspostave ukrajinsko političko tijelo Hetmanat, ali to na kraju nije bilo realizirano. Takozvana rusifikacija Ukrajine nastavljena je još drastičnije, a tijekom 19. stoljeća primjetan je dramatičan porast upotrebe ruskog jezika zbog sustavnog naseljavanja Ukrajine etničkim Rusima, posebno u većim ukrajinskim gradovima. Ozakonjena carska rusifikacija gradova tijekom 19. stoljeća rezultirala je drastičnim etničkim i drugim izmjenama u populaciji, gdje su etnički Ukrajinci krajem stoljeća u nekoliko većih ukrajinskih gradova svojim brojem postali izjednačeni s tek pridošlim ruskim doseljenicima. Carska politika ruski je jezik nastojala učiniti dominantnim i većina etničkih Ukrajinaca u tim gradovima bila je sve više prisiljena prihvaćati i koristiti se ruskim jezikom. Kao rezultat rusifikacijske politike pojavio se ukrajinski društveni problem raseljavanja donekle rusificirane ukrajinske elite, koja se u novim okolnostima iz socijalnih razloga olako odricala ukrajinskog nacionalnog identiteta te se utapala u primamljivu, obećavajuću i nametnutu rusku sredinu. Situaciju je još više pogoršala pojava društvenog sloja *malorosijstvo*, koje je predstavljalo konformističku strukturu sa zadatkom poricanja ukrajinskog nacionalnog identiteta. U sklopu carske propagande razvija se *ukrajinofobija*, posebno u ukrajinskim gradovima, koja je bila

obilježena i radikalnim formama poznatijim kao *crno stotinstvo*. Svi ti antiukrajinski potezi imali su veliku podršku velikoruske politike koja je kulturu svoga imperija gradila na lažnim ili fiktivnim osnovama čije su se posljedice manifestirale i tijekom 20. stoljeća.

Sredinom 19. stoljeća carska politika određuje da ukrajinska kulturna elita ne može sudjelovati u javnom životu ako se ne služi ruskim jezikom. Ruski je jezik postao apsolutno nezaobilazan uvjet da bi netko bio primljen u kulturno-umjetnički ili visoki politički milje. U Ukrajini i izvan nje tada su napisana mnoga literarna djela na ruskom jeziku koja su govorila o ukrajinskim običajima, kulturi i povijesti. S druge strane, carska je politika doslovce upijala različite običaje drugih koloniziranih naroda, posebno Ukrajinaca, i uz određene asimilativne preinake prikazivala ih kao vlastite.¹⁶³ Svaka etnička i druga posebnost ukrajinskog naroda postavljena je u ruski regionalni odnosno provincijalni maloruski kontekst. Među istaknutim ukrajinskim umjetnicima isticao se poznati svjetski pisac i utemeljitelj modernog ruskog realizma Mikola Gogolj (rus. Nikolaj Gogolj), koji je 1809. rođen u kozačkom selu Soročinci, u središnjoj Ukrajini. On je napisao niz djela od kojih su možda najpoznatija *Soročinske priče*, *Taras Buljba* i *Mrtve duše*. U svojim djelima opisuje razne teme, ukrajinsku kozačku povijest te je kroz svoja djela u stalnoj vezi sa svojom matičnom zemljom Ukrajinom. Veliki ruski pisac Fjodor Dostojevski (ukr. Fedir Dostojevskij) imao je ukrajinsko podrijetlo, što se bitno odrazilo na njegovo poimanje ruskog društva i umjetničko stvaralaštvo prezentirano u njegovim književnim djelima. U isto vrijeme djeluje nekoliko ukrajinskih povjesničara poput Grigorija Kosinskog, koji je 1840. objavio knjigu u kojoj piše o ukrajinskoj povijesti sve do ukidanja ukrajinske državne autonomije odnosno ukrajinskog političkog tijela Hetmanata. Ukrajinski književnici tada službeno objavljuju *Ukrajinsku gramatiku*. Govoreći o ukrajinskoj glazbenoj umjetnosti i njezinom utjecaju u Ruskom Imperiju, poseban značaj imaju

¹⁶³ Jedna od generalnih specifičnosti ukrajinskog društva u sklopu Ruskog Imperija bila je višestruko razvijena srednjovjekovna duhovna i kulturna tradicija usko vezana za središnju i zapadnu Europu. Ukrajinci su tada vrlo aktivno izvozili svoju razvijenu kulturnu baštinu, talent i znanje izvan granica Ukrajine širom Ruskog Imperija, ali pod nametnutim službenim ruskim nazivnikom. Mnogi Ukrajinci tijekom 19. stoljeća bili su primjer ruskim intelektualcima, koji su ukrajinski narod u sklopu carske politike nastojali percipirati kao vlastiti. Ukrajina je u kulturnom smislu često doživljavana kao slavenska Italija, prostor inovacije i neiscrpe inspiracije za širi intelektualni milje Ruskog Imperija.

prvi veći ukrajinski skladatelji Maksim Berezovskij (1745.-1777.), Dmitro Bortnjanskij (1751.-1825.) i Artem Vedelj (1767.-1808.), pripadnici *Zlatne trojke* čija djela, uglavnom duhovnog karaktera, imaju do danas posebno mjesto na svjetskoj pozornici, posebno u pravoslavnim i grkokatoličkim crkvama. Berezovskij je prvi ukrajinski skladatelj koji je stekao veliki ugled širom Europe, i prvi koji je skladao glazbu za operu, simfoniju i violinsku sonatu.¹⁶⁴ Bortnjanskij je stekao veliku slavu u cijelom Ruskom Imperiju i jedno je vrijeme obavljao dužnost rukovoditelja Carskog zbora. Veliki ruski skladatelji Petar Čajkovski i Igor Stravinski imali su ukrajinsko podrijetlo. Čajkovski je podrijetlom iz ugledne ukrajinske kozačke obitelji Čajka. Brojni raseljeni ukrajinski umjetnici ostavili su tada u svojim vrijednim umjetničkim djelima poseban ukrajinski kulturni pečat koji je zahvaljujući centralističkoj politici bio obilježen ruskim predznakom.

Tijekom 19. stoljeća, unatoč politici rusifikacije, ukrajinski seljaci i inteligencija se kroz kulturno-umjetničke aktivnosti približavaju jedni drugima bez obzira na socijalni status. Ilegalna proukrajiska društvena udruženja poznata kao *hromade* bila su organizirana širom Ukrajine. Njihov je cilj bio promovirati ukrajinsku kulturu i razvijati ukrajinski jezik te politički djelovati koliko je to onda bilo moguće. Kijevsku družinu tada je predvodio povjesničar Mihajlo Dragomanov (1841.-1895.), koji je često zagovarao transformaciju Ruskog Imperija u federaciju nezavisnih država. Tajna politička organizacija Bratstvo svetog Ćirila i Metoda (1826.) propagirala je socijalnu izjednačenost i slobodu misli, djelovanja i govora. Ta je organizacija zagovarala i predviđala federaciju slavenskih država koju će predvoditi Ukrajina, kao najstarija slavenska država iz koje su potekli svi Istočni Slaveni. Tijekom 19. stoljeća posebno se razvijaju takozvane Ukrajinske carističke škole, sveučilišta i kazališta. Njihova specifičnost bila je izmiješanost carskih zakonskih ograničenja i višestruko razvijene ukrajinske duhovnosti i kulture. Knjige i novine sve su se češće tiskale zahvaljujući ukrajinskim intelektualcima sa Harkivskog sveučilišta koje je otvoreno 1805. godine. Među njima su se isticali profesor Petro Hulak Artemovskij (1790.-1865.), etnograf Amvrozij Metlinskij (1814.-1870.) i diplomac Mikola Kostomariv (1817.-1885.), koji je kasnije postao ugledni

¹⁶⁴ Duže vrijeme je ukrajinski skladatelj Dmitro Bortnjanskij smatran prvim značajnijim simfonijskim skladateljem, ali je tek u 2002., u vatikanskim spisima, pronađena Berezovska simfonija u c-molu iz 1770. i 1772. godine, zahvaljujući istraživaču Stevenu Foxu.

povjesničar. Usprkos djelovanju jake ukrajinske inteligencije koja je unapređivala Ukrajince kao naciju više nego što su to činili ruski plemići s Rusima, carska ograničenja spram ukrajinskog jezika rezultirala su time da se većina knjiga morala pisati na ruskom jeziku. Izniman prekid takve prakse napravio je jedan od najvećih ukrajinskih pisaca, umjetnik i ustrajan kulturno-prosvjetni borac za ukrajinsku neovisnost, Taras Ševčenko¹⁶⁵ (1814.-1861.). Godine 1840. Ševčenko je na ukrajinskom jeziku objavio zbirku ukrajinskih pjesama *Kobzar* koja je predstavljala novu nacionalnu prekretnicu u povijesti Ukrajine.

Aktivnost ukrajinskih intelektualaca

Ukrajinski pjesnik Taras Ševčenko rođen je kao sluga, zatim su bogati carski umjetnici primijetili njegov izniman umjetnički talent i širok svjetonazor te je kupljen kao nadareni umjetnik, ali je na kraju ipak postao slavan zahvaljujući svojim iznimnim ukrajinskim književnim djelima. U svojim se pjesmama Ševčenko protivio nepravdi koja je učinjena okupiranom ukrajinskom narodu. Protivio se ograničavanju slobode u Ukrajini te se zalagao za nesmetano razvijanje i očuvanje bogate ukrajinske kulture i ukrajinskog jezika koji svoje korijene vuče iz 10. stoljeća. Ševčenko je kroz svoja književna djela često kritizirao carske vlasti i potkupljene ukrajinske kozake koji su se pomirili sa sudbinom Ruskog Imperija te ih je podsjećao na zaboravljenu i prikrivenu istinu slavne ukrajinske povijesti. Ševčenkove pjesme su zagovarale nezavisnu Ukrajinu i slobodu njezinog demokratski orijentiranog društva koje je bilo pod višestoljetnom okupacijom. Njegov utjecaj ostavio je velik trag na razvijanje ukrajinske neovisne političke misli. Od 1845. Ševčenko je radio na Kijevskom sveučilištu zajedno sa drugim ukrajinskim aktivistima i intelektualcima poput Mihajla Maksimoviča (1804.-1873.), Pantelejmona Kuliša i Mikole Kostomariva, koji je napisao knjigu *Povijest kozaka*.

¹⁶⁵ Taras Grigorovič Ševčenko (ukr. Тарас Григорович Шевченко), (Morinci, Ukrajina, 9. ožujka 1814. – Petrograd, Rusija, 10. ožujka 1861.) ukrajinski je pjesnik, slikar i humanist. Njegovo književno naslijeđe smatra se temeljem novije ukrajinske književnosti. U svojim vrijednim povijesnim djelima prikazao je borbu ukrajinskog naroda protiv socijalnog i nacionalnog ugnjetavanja. Branio je ideju samostalnosti Ukrajine.

Javni utjecaj ukrajinskih intelektualaca s vremenom je toliko ojačao da je postao opasan za carsku vlast Ruskog Imperija. Članovi organizacije Bratstvo svetog Ćirila i Metoda, 1847. uhićeni su i deportirani iz Ukrajine na tri godine. Gotovo svim ukrajinskim intelektualcima, uključujući i Ševčenka, zabranjeno je bilo kakvo intelektualno djelovanje i pisanje. Nakon 1850. godine razne zabrane i ograničenja su se nastavila, no prognani ukrajinski intelektualci, posebno pisac Kuliš, i dalje su izdavali etnografski materijal koji je bio prikupljen prije njihovog izgnanstva. Nova zvijezda ukrajinske književnosti postao je Marko Vovčuk, koji je objavio novine *Hata*¹⁶⁶ i *Osnova* između 1860. i 1862. godine. Udruženje zvano *Osnova* propagiralo je oslobođenje ukrajinskih seljaka i ukidanje kmetstva. Zalagalo se za poboljšanje općeg obrazovanja i uvođenje nedjeljnih škola gdje bi se trebale koristiti knjige na ukrajinskom jeziku. Udruženje je branilo ukrajinsku povijest, kulturu i jezik od ruskog i poljskog utjecaja te svekolike falsifikacije faktografije. Unatoč jačanju ukrajinske politike, njihov izniman pozitivan utjecaj na kulturu cijelog Ruskog Imperija stekao je podršku i u određenim carskim krugovima. Godine 1862. Petrogradsko obrazovno vijeće preporučilo je upoznavanje ukrajinskog jezika u državnim školama. Ruski književnici počeli su se zanimati za kvalitetnu ukrajinsku književnost, posebno za iznimna djela Tarasa Ševčenka. No tomu svemu došao je brzo kraj, nakon što su 1863. Poljaci podigli ustanak, nakon čega je carska vlast optužila Ukrajinke da potpomažu Poljake u nakani stjecanja neovisnosti od Ruskog Imperija.

Tijekom 1870-ih centar ukrajinskih intelektualnih aktivnosti bio je Kijev, gdje je cenzura pred ukrajinskom inteligencijom bila manje izražena te je donekle omogućen aktivan književni i znanstveni rad. Ukrajinsku znanost toga vremena promovirali su povjesničari Volodimir Antonovič (1834.-1908.) i Mihajlo Dragomanov, etnografi Pavlo Čubinskij (1839.-1884.) i Panas Mirni (1849.-1920.) te lingvisti Pavlo Žiteckij (1837.-1911.) i Konstantin Mihaljčuk. Godine 1872. osnovali su institut Geografsko društvo u Kijevu, koje je postalo centrom ukrajinske kulture. Talentirani pisci poput Stepana Rudanskog (1834.-1873.), Ivana Nečuj-Levickog (1838.-1918.), Panasa

¹⁶⁶ U prijevodu: dom ili kuća.

Mirnog¹⁶⁷, Oleksandra Koniskog (1836.-1900.), Mihajla Starickog (1840.-1904.) i drugih, predstavljali su ukrajinsku književnost tog vremena. Glazbenik Mikola Lisenko (1842.-1912.) tada je aktivno stvarao poznatu ukrajinsku glazbu, te je napisao mnogo pjesma i skladbi koje su rezultirale nizom iznimnih koncerata. Sve navedene aktivnosti bile su vidno kulturne i znanstvene naravi, u kojima se nije miješalo u politiku, no te ukrajinske djelatnike nisu zaobišle sumnje carskih vlasti da rade protiv interesa Ruskog Imperija, odnosno rusifikacijske politike. Službena vlast na čelu s Regelmanom i Jusefovičem stalno je imala pritužbe na promociju bogatog ukrajinskog jezika i književnosti, za koje je smatrala da se razvijaju uz potporu poljskih i austrijskih vlasti, čija je namjera otuđiti Ukrajinu od Ruskog Imperija. Pritužbe su nakon 1875. rezultirale zabranom uvoza ukrajinske literature i knjiga iz zapadne Ukrajine, osim za one publikacije koje su objavljivali rusofili, koji su podržavali carsku politiku. Geografsko društvo u Kijevu zatvoreno je 1876., a izdavanje publikacija na ukrajinskom jeziku je zabranjeno. Pogoršana represivna antiukrajinska politika i situacija u istočnoj Ukrajini, prenijela je ukrajinsku kulturnu i političku aktivnost u zapadnu Ukrajinu pod austrijskom vlašću. Godine 1873. u Ljvivu je osnovao Društvo *Taras Ševčenko*, koje je bilo potpomognuto od Ukrajinaca iz istočne Ukrajine.

Nakon što je u istočnoj Ukrajini i gradu Kijevu nastupila potpuna zabrana ukrajinskog jezika, 1882. ukrajinski intelektualci objavljuju znanstveni i povijesni časopis *Kievskaja Starina* na ruskom jeziku. On je tek 1890. ipak obuhvatio nekoliko članaka na ukrajinskom jeziku. Tijekom tog vremena pod raznim restrikcijama bogata literatura na ukrajinskom jeziku svedena je na objavljivanje jednostavnih popularnih novela, no poslije su predstavljena prestižna književna i druga djela koja su predstavljali poznati ukrajinski autori poput Mihajla Kocjubinskog (1864.-1913.), Borisa Hrinčenka (1883.-1918.), Volodimira Samilenka (1864.-1925.), Lesje Ukrajinke¹⁶⁸ (1871.-1913.) i Olene Pčilke¹⁶⁹ (1849.-1930.). Tada se nastavila razvijati ukrajinska kazališna umjetnost, koja je velikim dijelom obuhvatila ukrajinsku folklornu umjetnost. Poznata su imena poput Marka Kropivnickog (1840.-1910.),

¹⁶⁷ Pseudonim Anastazija Rudčenka.

¹⁶⁸ Pseudonim Larise Kosač-Kvitke.

¹⁶⁹ Pseudonim Olhe Dragomanov-Kosač.

Ivana Karpenka-Karija¹⁷⁰ (1845.-1907.) i drugih talentiranih umjetnika, intelektualnih djelatnika.

Politička aktivnost Ukrajinaca ponovno je jačala krajem 19. stoljeća, kada su mlađi intelektualci i studenti počeli predvoditi *ukrajinske hromade*,¹⁷¹ koja su se uključivala u političke aktivnosti. Jedna takva grupa ljudi koja je djelovala u Harkivu s vremenom se razvila u Revolucionarnu ukrajinsku stranku, koja je 1900. godine u jednom pamfletu jasno objavila svoj cilj: *Jedna, jedinstvena, nerazdjeljiva, slobodna i neovisna Ukrajina*. Oštre zabrane carskih vlasti koje su nastojale u potpunosti ugušiti ukrajinski jezik u korist ruskog, revoltirale su borbu ukrajinskih političkih aktivista, koji su nastavili dodatnu diplomatsku borbu za očuvanje ukrajinskog jezika i kulture. U prosincu 1904. carska politička komisija zaključila je da ukrajinska nacionalna kretanja ne predstavljaju ozbiljnu političku prijetnju carskoj vlasti i Ruskom Imperiju. Pod sve većim socijalnim i drugim pritiscima, godine 1905. uslijedila je carska državna odluka u kojoj je ukrajinski jezik oslobođen određenih zabrana. Takvom odlukom očekivalo se smirivanje uzavrelih socijalnih tenzija među obespravljenim ukrajinskim stanovništvom. Unatoč nastojanjima nekolicine zastupnika ukrajinskih korijena u carskom parlamentu odnosno *Dumi* da se *Ukrajinsko pitanje* digne na višu političku razinu, takva nastojanja nisu urodila značajnijim rezultatima jer je antiukrajinsko raspoloženje, koje je već dugo bilo na snazi, i dalje imalo vrlo jak centralistički smjer. Ipak, antiukrajinski svjetonazor u širim carskim krugovima nije zaustavio vrlo aktivan daljnji razvoj ukrajinske kulture, obrazovanja i ekonomskog razvoja Ukrajine. U Ukrajini tada izlazi niz novina i časopisa, poznate su: *Hliborob*, *Hromadsjka Dumka*, *Ridnij Kraj*, *Selo* te časopisi *Viljna Ukrajina*, *Nova Hromada* i drugi. Godine 1907. stvoreno je Ukrajinsko znanstveno društvo, koje je obuhvatilo znanstvene snage iz više disciplina. Ukrajinski društveni pokret s pouzdanjem je gledao prema neovisnoj budućnosti i nesmetanom razvoju stare ukrajinske kulture, jezika i bogate tradicije.

¹⁷⁰ Pseudonim Ivana Tobileviča.

¹⁷¹ Društveno-politička udruženja s proukrajinskom aktivnošću.

VIII. UKRAJINSKA REVOLUCIJA 1917.

Ukrajinske okolnosti pred Prvi svjetski rat

Ukrajinci su tijekom 19. stoljeća i prije početka Prvog svjetskog rata, unatoč teritorijalnoj razjedinjenosti pod ruskom i austrijskom vlašću, doživjeli relativno jaku nacionalnu revoluciju. Oba ukrajinska okupatora provodila su čvrstu politiku s kojom su nastojali svoje stanovništvo i teritorijalne granice zadržati pod svojom kontrolom. Ruski Imperij je početkom 20. stoljeća posebno bio zainteresiran za prisvajanje austro-ugarskih Ukrajinaca, koji su svoju nacionalnu ideju već duže vrijeme problematično prebacivali u istočnu Ukrajinu. S druge strane, vlasti Austro-Ugarske potenciraju neovisnu ukrajinsku nacionalnu ideju i antiruska stajališta. Unatoč raznim pritiscima, gotovo cijelu Ukrajinu postepeno zahvaća nacionalno oslobodilački val koji je u turbulentnom ratnom vremenu dodatno razvijen.

Uzroci Prvog svjetskog rata su mnogobrojni i složeni, ali svoj korijen uglavnom imaju u neravnomjernom ekonomskom razvoju vodećih europskih zemalja u 19. stoljeću, odnosno u činjenici da su se mnoge države – kao Njemačka, Italija i Japan – iz političkih i drugih razloga relativno kasno profilirale kao velike sile te nisu mogle ravnopravno konkurirati Velikoj Britaniji i Francuskoj u kolonijalnoj ekspanziji. Drugi važan, ako ne i važniji razlog, bio je procvat nacionalizma kao dominantne ideologije u Europi 19. stoljeća. S obzirom na to da se granice država uglavnom nisu poklapale s etničkim granicama, ugnjetavanje sunarodnjaka s druge strane granice bilo je stalan izgovor za rat, dok su stara, ali još uvijek postojeća višetnička carstva i imperiji poput Austro-Ugarskog i Ruskog postala nestabilna. S obzirom na postepeni porast slobode tiska i demokratskih standarda u mnogim zapadnim europskim državama, vlade su postajale sve ovisnije o javnom mnijenju i sporove s drugim državama postajalo je sve teže rješavati diplomatskim putem.

Početkom Prvog svjetskog rata, tijekom kolovoza 1914., mnogobrojna carska vojska Ruskog Imperija u koju su bili regrutirani milijuni Ukrajinaca, premješta se u zapadnu Ukrajinu gdje u kratkom vremenu zauzima cijelu istočnu Galičinu i Bukovinu. Osvojeni Ljviv pod kontrolom ruske vojske bio je sve do rujna 1915.

godine. Ukrajinski patrioti u oba carstva, rat su smatrali jedinstvenom prilikom da ostvare svoju neovisnost i teritorijalnu cjelovitost te se s tim razmišljanjima pridružuju službenoj državnoj vojsci. Ukrajinske stranke u Austro-Ugarskoj formiraju Ukrajinski vojni savez, a osim njega u austrijsku je vojsku regrutirano još nekoliko stotina tisuća Ukrajinaca. Također je osnovano Vrhovno ukrajinsko vijeće koje je predvodio Kosta Levickij. Nažalost, u sklopu zaraćene Austro-Ugarske, mnogobrojna rusinska populacija,¹⁷² seljaštvo i grkokatolički svećenici, lažno su optuženi za špijuniranje i pomaganje ruske vojske. Velik broj njih ubijen je ili poslan u zarobljenički logor Thalerhof. Ulaskom ruske vojske u pojedine regije zapadne Ukrajine, nije uspostavljen plan inkorporacije tih dijelova u Ruski Imperij. Problematičnu ukrajinsku nacionalnu ideju, odmah se na početku nastojalo obezglaviti pa su tako zatvorene sve političke i kulturne organizacije ukrajinskog karaktera. Uz pomoć lokalnih rusofila, u državnim školama i institucijama potpomognuta je zamjena ukrajinskog jezika ruskim. Smanjen je utjecaj Grkokatoličke crkve. Okupirani dijelovi zapadne Ukrajine polako su stavljeni pod kontrolu ruskog cara Nikolaja II., koji je u proljeće 1915. posjetio Ljviv – drugu važnu prijestolnicu ukrajinske nacionalne kulture.

Ruska politika kod svojih je austro-ugarskih neprijatelja poticala rusofilsku ideju upravo među Ukrajinacima, dok su Austrijanci i Nijemci kod istočnih Ukrajinaca nastojali potpomagati i potencirati neovisnu nacionalnu ideju ili ukrajinski nacionalizam, i time pridobiti istočno ukrajinsko stanovništvo u ratu protiv ruske vojske. Potom je znatan broj Ukrajinaca pobjegao iz ruske vojske, dio ih se priključio austrijskim i njemačkim vojnim snagama, a manja grupa otvorila je publikacijski ured u Beču, gdje je pripremala i distribuirala propagandni materijal s ciljem stvaranja neovisne istočne Ukrajine. Vrhovno ukrajinsko vijeće je preimenovano u Generalno ukrajinsko vijeće, a kako se rat odužio, ukrajinska nacionalna ideja je jačala u cijeloj Ukrajini, dok su rusofili imali sve manji utjecaj. Tijekom povlačenja ruske vojske, u zapadnim krajevima Ukrajine u potpunosti je prevladala nacionalna ideja, u kojoj su Ukrajinci od austrijskih vlasti za sebe tražili puno veća prava od prethodnih. Iako su ukrajinskim strankama osigurane još veće pogodnosti, zapadni Ukrajinci i dalje nisu mogli steći traženu autonomiju.

¹⁷² Riječ je o manjem dijelu ukrajinskog naroda u zapadnoj Ukrajini koji u tom trenutku još nije usvojio mlađi etnonim Ukrajinci.

Prije početka Prvog svjetskog rata Ruski Imperij i Austro-Ugarska Monarhija izgubili su prethodni ekonomski i politički utjecaj, centralizam je znatno oslabio. S druge strane, tada su udareni temelji ukrajinskog modernog društva, gdje je etnička pripadnost bila važna komponenta modernog ukrajinskog identiteta. Ukrajinci su do Prvog svjetskog rata izgradili čvrstu sliku da pripadaju jedinstvenoj Ukrajinskoj naciji te su ukrajinske političke stranke nacionalnog karaktera s obje strane Dnjeptra u punom smislu došle do izražaja. Iako Ukrajinci tada nisu mogli uspostaviti neovisnost svojom voljom, tijekom rata oslabljen sustav i centralizam Ruskog Imperija i Austro-Ugarske Monarhije otvorio je priliku za novu Ukrajinsku revoluciju u 20. stoljeću. Razdoblje između 1917. i 1920. u kojem su raspad doživjela dva moćna imperija, Ruski i Austro-Ugarski, otvorilo je priliku za formiranje samostalne ukrajinske države, koja je prvi put trebala obuhvatiti dugo razjedinjene teritorije istočne i zapadne Ukrajine. Razdoblje poznato kao *Ukrajinska revolucija* složena je kulminacija ukrajinskog nacionalnog pokreta i širih političkih zbivanja u istočnoj Europi. Ta zbivanja u Ukrajini nakon Prvog svjetskog rata često bivaju promatrana u sklopu Oktobarske socijalističke revolucije ili poznatije *Ruske revolucije*.

Revolucija u Ukrajini nije nikada bila čisti rascjep između socijalista i nacionalista, već se često radilo o istim ljudima. Riječ je o relativno složenoj konfrontaciji između ukrajinskih patriota koji su vidjeli rješavanje trenutnih problematičnih pitanja na različit način. U vrlo kompleksnim političkim okolnostima, kod Ukrajinaca su također postojale različite varijacije lokalnih socijalista i anarhista. Tijekom 1917. u Ukrajini nije postojala posve jedinstvena ukrajinska ideja kako buduća država treba biti uređena i u kojim točno odnosima treba biti sa susjednim državama. Brza izmjena revolucionarnih vlada iznijela je nekoliko političkih ideja Ukrajinaca: autonomija Ukrajine unutar federalne demokratske Rusije, nezavisna socijalistička Ukrajina, konzervativna ukrajinska monarhija, komunistička Ukrajina, ideja nacionalnog diktatorstva itd. Nijedna od spomenutih ideja u početku nije imala političku premoć da svoje ciljeve do kraja sprovede u djelo. Ukrajinu između 1917. i 1920. formira i izmjenjuje nekoliko privremenih ukrajinskih državnih vlada, redom: Ukrajinska Narodna Republika, Hetmanat, Direktorij i Vlada ukrajinskih boljševika, koji su u konačnici formirali Ukrajinsku Sovjetsku Socijalističku Republiku. Takva politička razmimoilaženja izazvala su u Ukrajini građanski rat.

Formiranje ukrajinskog parlamenta – Centralne Rade

Ukrajinska revolucija kao politički događaj započeta je daleko u sjevernim krajevima Ruskog Imperija, u gradu Sankt Peterburgu (Petrograd). Slabi rezultati na ratištu, ukrajinska višestoljetna težnja za neovisnošću, korupcija u pozadini, te sve veća glad i neimaština, caristički režim Nikolaja II. učinili su sve nepopularnijim, te je on zbačen s vlasti u Februarskoj revoluciji tijekom 1917. godine. Volinjska pukovnija koju su u većini formirali Ukrajinci bila je jedna od prvih u nizu koja je sudjelovala u rušenju carističkog režima. Nakon što je car Nikolaj II. 15. ožujka 1917. abdicirao, liberalni članovi tadašnjeg parlamenta Dume formirali su Privremenu vladu na čijem je čelu bio plemić Gregorij Lvov. Radikalni intelektualci, radnički aktivisti i vojni djelatnici u međuvremenu su formirali Petrogradsko vijeće ili Sovjet radnika i vojnih izaslanika, koji je ubrzo uspostavljen i u ostalim većim gradovima. Sovjet traži trenutnu abdikaciju cara, a odbor Dume traži nametanje caru nove vlade po vlastitom izboru, no ne i abdikaciju, te se razilaze u stajalištima. Privremeno rješenje pronađeno je podjelom ministarstva između dviju strana, a odbor Dume pristao je tražiti abdikaciju cara u korist nekog drugog člana carske obitelji. Dok je politika Rusije u to vrijeme imala dualnu vlast: Izvršni komitet Dume i Sovjet, Ukrajinci su u kompleksnoj situaciji imali i treću upečatljivu političku struju odnosno nacionaliste.¹⁷³ Ukrajinu su dodatno preplavile različite političke snage koje su razmatrale različite opcije kako definirati buduću Ukrajinu i njezine teritorijalne i političke veze s Rusijom.

Ostaci carističkog režima u ukrajinskim provincijama počeli su se raspadati bez prevelikih oružanih sukoba, prateći višednevne glasine, telegram pristigao iz Dume 13. ožujka 1917. potvrdio je pobjedu revolucije u Petrogradu. Službene vlasti Kijeva, zajedno s liberalnom strujom političara, preuzele su glavnu ulogu u formiranju Izvršnog komiteta Ujedinjenih građanskih organizacija, koji je trebao podržati Privremenu vladu. U sljedećih nekoliko dana, socijalisti su ipak uspostavili

¹⁷³ Primarni cilj ukrajinskih nacionalista posve demokratskih svjetonazora bio je uspostavljanje neovisne ukrajinske politike i države.

sovjetska vijeća u većim ukrajinskim gradovima Harkivu i Kijevu. Naposljetku, ukrajinski politički aktivisti 17. ožujka 1917. uspostavljaju vlastito političko središte odnosno *Centralnu Radu*,¹⁷⁴ a povjesničar Mihajlo Gruševskij postaje njezinim prvim predsjednikom. U novom ukrajinskom parlamentu bile su zastupljene sve ukrajinske političke opcije, a sam parlament predstavio je sasvim novu ojačanu snagu ukrajinskog političkog života. Kako je Privremena vlada dopustila slobodu govora i političkog djelovanja, ukrajinske političke stranke sada su u velikom broju izašle iz političke pozadine te se veći dio njih svrstao uz lijevu socijalnu opciju. Modernističko Društvo ukrajinskih naprednjaka preimenovano je u Ukrajinšku stranku socijalnih federalista, koji su zagovarali postupne reforme i opoziv konfiskacije velikih zemljišnih posjeda. Gruševskij je napustio savezništvo u kojem bi se priključio reformiranoj stranci, Ukrajinška socijalistička revolucionarna stranka, koja je zagovarala radikalne zahtjeve pri reformi zemljišnih posjeda te je na taj način stekla veliku podršku među mnogobrojnim seljaštvom. Iako su socijalistički revolucionari stekli vrlo veliku podršku i postali najveća stranka u zemlji, presudnu ulogu u vođenju Ukrajinške revolucije imala je jedna druga reformirana socijalistička stranka, odnosno Ukrajinška socijalna demokratska radnička stranka. Ta je stranka objedinila većinu mladih ukrajinskih patriota, uključujući i dva nešto više istaknuta aktivista Volodimira Vinničenka i Simona Petljuru. Program stranke ukrajinskih patriota sadržavao je zahtjev za uspostavljanje teritorijalne ukrajinske autonomije u sklopu Ruske Federacije.

Nakon što su nestale carističke restrikcije, podružnice društva Prosvita¹⁷⁵ i ostale proukrajinske udruge i organizacije raširile su se po cijeloj Ukrajini. Glavne ukrajinske dnevne novine *Rada* počele su izlaziti pod imenom *Nova Rada* te su uz njih počele izlaziti i mnogobrojne ukrajinske publikacije. Ukrajinški nacionalni pokret u novom političkom okruženju proširio je kulturni i društveni rad Ukrajinaca, koji je caristički režim strogo zabranjivao u 19. stoljeću. U proljeće 1917. ukrajinski politički aktivisti su vjerovali da konačno mogu uspješno pokrenuti probuđene mase i, doista, Ukrajinci su se takvim političarima masovno odazvali. Prvog dana u mjesecu travnju više od 100.000 ljudi marširalo je Kijevom mašući plavo-žutim zastavama i

¹⁷⁴ Centralna Rada je ime ukrajinskog parlamenta danas poznatijeg kao Vrhovna Rada.

¹⁷⁵ Prvi predsjednik kulturno-prosvjetnog društva Prosvita, osnovanog u 19. stoljeću, bio je ukrajinski glazbenik, profesor i novinar Anatolij Vahnjanin (1841.-1908.).

zahtijevajući autonomiju Ukrajine. U ljeto iste godine Privremena vlada dopustila je formiranje nacionalnih vojnih jedinica te je oko 300.000 vojnika napustilo dotadašnju carsku vojsku i dalo prisegu ukrajinskoj Centralnoj Radi. Takav odaziv pratili su slogani koji su zagovarali reformu zemljišnih posjeda i međunarodni mir. Uslijedilo je jačanje utjecaja Centralne Rade koja je organizirala niz kongresa koji su održani u Kijevu. Na kongresima su sudjelovali političari iz cijele Ukrajine. U travnju su svi Ukrajinski nacionalni kongresi izabrali 150 delegata koji će ih zastupati u ukrajinskom parlamentu. Uslijedili su Vojni kongres u svibnju, Gospodarski kongres u lipnju i Radnički kongres u srpnju, nakon kojeg su izabrani delegati koji će biti aktivni u Centralnoj Radi. Kako je broj delegata porastao na 600 zastupničkih mjesta, formirano je novo državno tijelo *Mala Rada*, u kojoj su se uglavnom rješavala svakodnevna administrativna pitanja. Dobro organizirana i vrlo funkcionalna Centralna Rada među brojnim Sovjetima prepoznata je kao revolucionarni ukrajinski parlament. Jedino zabrinjavajuće pitanje ticalo se odnosa Centralne Rade sa Privremenom vladom odnosno njezinim provincijalnim predstavnicama. Ukrajinska problematika u to vrijeme se kolebala između dvaju ključnih pitanja, reforme zemljišnih posjeda i budućih odnosa s Rusijom.

Ukrajinska Narodna Republika i boljševički pritisci

U sklopu revolucionarnog pokreta, moderati i ljevičari u Centralnoj Radi vidjeli su buduću Ukrajinu s određenim statusom autonomije u federaciji s Rusijom. Nakon što su određeni prijedlozi ukrajinskih delegata i konkretni dogovori sa Privremenom vladom odgođeni i odbijeni, Centralna Rada 23. lipnja 1917. samostalno razmatra pitanje autonomije ta samostalno proglašava autonomiju. Parlament ujedno formira ukrajinski kabinet ministara poznat kao Generalni sekretarijat koji je predvodio Vinničenko. Vidno uzrujana, Privremena vlada šalje u Kijev svoje delegate koje je predvodio budući premijer Aleksandar Kerenski. Kako su Njemačka i Austro-Ugarska uzurpirale situaciju u sukobu sa socijalističkom vojskom, Petrograd je bio spreman za uspostavljanje određenih dogovora pa čak i pojedinih ustupaka. Centralna Rada i Generalni sekretarijat već su postigli jednostrano priznanje i autonomiju u pet

od devet ukrajinskih provincija u kojima su etnički Ukrajinci činili većinu. Tu su uključene provincije: Kijevska, Černigivska, Poltavska, Podiljska i Volinjska. Predstavnici ostalih nacionalnih manjina, koji su pomno pratili diplomatska prepucavanja Kijeva i Petrograda, u konačnici su podržali i pristupili Centralnoj Radi. Delegati ruskih, poljskih i židovskih političkih organizacija zauzeli su u Centralnoj Radi značajnih 202 od ukupno 822 zastupnička mjesta, dok su u Maloj Radi imali 18 od 58 zastupničkih mjesta. Ipak, izbori za gradska vijeća, koji su održani u srpnju, pokazali su da ukrajinske stranke imaju slabu podršku u relativno uspješno rusificiranim gradovima. U gradovima do 50.000 stanovnika ukrajinske stranke su osvojile svega 12,6 posto glasova, a u gradovima s više od 50.000 stanovnika taj je rezultat iznosio svega 9,5 posto. Iako su ukrajinske stranke osvojile 67,8 posto glasova, taj je rezultat postignut zahvaljujući ruralnom stanovništvu, dok su u gradovima stranke osvajale vrlo slabe rezultate. Tako su ukrajinske stranke u Kijevu osvojile svega 25 posto glasova, a u drugom važnom središtu Harkivu 13 posto glasova. Kako su Centralnu Radu najviše podupirali ukrajinski seljaci, od nje se očekivalo da će pokrenuti zahtijevane reforme zemljišnih posjeda. Centralna Rada ipak nije uspjela zadovoljiti principijelne zahtjeve seljaštva oko raspodjele zemljišta te je glavna predstavica, Ukrajinska socijalistička revolucionarna stranka, iz protesta odbila sudjelovati u radu Generalnog sekretarijata. Centralna Rada je nakon ovih događaja gubila povjerenje šire ukrajinske populacije, nije iskoristila određene pogodnosti kojima bi ojačala svoju dominantnost, a frustracija u neriješenim odnosima sa Privremenom vladom u Petrogradu sve je više tinjala. Nakon što su petrogradski boljševici 7. prosinca 1917. u Oktobarskoj revoluciji svrgnuli vladu Kerenskog, vojska Centralne Rade podržala je lokalne kijevske boljševike u njihovoj borbi protiv Kijevske vojne jedinice. Nakon boljševičke pobjede, Centralna Rada se proglašava nadležnom za devet ukrajinskih provincija: Kijevsku, Podiljsku, Volinjsku, Černigivsku, Poltavsku, Harkivsku, Katerinoslavsku, Hersonsku i Tauridsku (bez Krima). Dana 20. studenog 1917. Centralna Rada proglasila je Ukrajinsku Narodnu Republiku kao autonomnu jedinicu u sklopu buduće demokratske federacije staroruskih nacionalnosti.

Ukrajinski boljševici u svom programu proklamirali su desnu orijentaciju, ali nisu bili spremni na potpuno odcjepljenje Ukrajine, posebno zbog toga jer je Ukrajina u sklopu Ruskog Imperija bila višestruko povezana, predstavljajući glavnu

industrijsku i poljoprivrednu regiju. U prosincu 1917., boljševici u Kijevu organizirali su Sveukrajinski kongres Sovjeta koji je trebao nadmašiti utjecaj Centralne Rade, ali ukrajinske stranke su ih nadmudrile organiziravši masovni dolazak mnogobrojnih ukrajinskih delegata iz jakih ruralnih redova. Boljševici su bili prisiljeni svoje središte premjestiti u Harkiv, gdje su 25. prosinca održali drugi Kongres Sovjeta na kojemu su proglasili Sovjetsku Ukrajinsku Republiku. Nakon toga su uslijedila česta doseljavanja ruskih boljševika, koji su s lokalnom Crvenom stražom vršili utjecaje na Kijev. Rat protiv boljševika ispostavio se kao vrlo loš potez za budućnost Ukrajinske Republike. Većina od 300.000 vojnika na Istočnom frontu koji su podržavali Centralnu Radu, vratila se u svoja sela, a nova ukrajinska vojska koju je predvodio ministar obrane Simon Petljura sadržavala je svega 15.000 slobodnih kozaka i dragovoljaca. Drugim riječima, nastao je otvoren prostor za građanski rat. Ukrajinski boljševici su svoje političke i društvene stavove branili s bolje organiziranom vojskom od 8.000 vojnika, koja je jaku potporu imala u Rusiji. Oni su frustriranim masama nudili vrlo radikalne socijalne programe koje su uspješno predstavljali diljem Ukrajine. S druge strane, Centralna Rada nije uspjela dobiti zadovoljavajuću podršku značajne radničke klase, koja je već teško surađivala na prethodno održanom Radničkom kongresu. Boljševici su puno brže stjecali ugled u rusificiranim gradovima, a to je posebno pojačano napredovanjem Crvene armije. Uskoro je ukrajinska vlada bila prisiljena napustiti grad Kijev, a potom su uslijedila nemilosrdna masovna ubojstva ukrajinske mladeži u mjestu Kruti gdje su boljševici ubili 300 mladića. Ubijeni mladići kasnije su proglašeni ukrajinskim nacionalnim mučenicima.

Od prosinca 1917. Sovjetska Rusija i Ukrajinska Narodna Republika bile su uključene u pregovore sa Centralnim silama kako bi se osiguralo primirje. Boljševici su se trudili da u pregovorima sudjeluju bez ukrajinskih predstavnika, ali Njemačka i Austro-Ugarska su inzistirale iz vlastitih interesa na uspostavljanju prijateljskih odnosa sa svim političkim opcijama. U siječnju 1918. ukrajinskim predstavnicima postalo je jasno da im je potrebna podrška Centralnih sila kako bi uopće opstali. Dana 25. siječnja 1918. Centralna Rada na tzv. Četvrtom Univerzalu proglašava potpunu samostalnost Ukrajinske Narodne Republike te odcjepljenje ukrajinskog teritorija od boljševičke Rusije. Ukrajinom je zavládala kratkotrajna euforija, zemljom se raspršila suvremena ukrajinska simbolika grb Trizub i plavo-žuta zastava, no oduševljenje je

potrajalo samo do početka veljače 1918., kada je u Kijev upala boljševička Crvena armija. U međuvremenu, odvojene potpisnice mirovnog Brest-litovskog sporazuma s Centralnim silama, rezultirale su time da je Sovjetska Rusija priznala nezavisnost Ukrajinske Narodne Republike, njezinih svih devet provincija i provinciju Holm, a ono što je još važnije jest tajna klauzula koja je obvezala Njemačku i Austro-Ugarsku da pruže vojnu pomoć Ukrajinskoj Narodnoj Republici u zamjenu za pošiljke životnih potrepština. Također je postignut još jedan tajni dogovor kojim je obećano ujedinjenje regija Galičine i Bukovine pod jedinstvenu Krunu ukrajinskih zemalja u sklopu Habsburške Monarhije. Nakon što je Kijev zauzet, u silovitom napadu predvođenim boljševikom Mihailom Muravievom, ubijeno je do 5.000 klasnih neprijatelja, ali je njihova kontrola nad gradom trajala svega tri tjedna. Kako bi se oduprla boljševicima koji su zavlada li većim dijelom zemlje, Centralna Rada izdaje dokument pod nazivom *Obraćanje ukrajinskog naroda Njemačkoj s molbom za oružanu pomoć*. Nakon poziva u pomoć, boljševici su iz Kijeva protjerani pridošlom njemačkom i austro-ugarskom vojskom koja je brojala 450.000 vojnika. Do travnja 1918. iz svih devet ukrajinskih provincija boljševici su protjerani s vlasti. Poraženi ukrajinski i ruski boljševici nastavili su jačati suradnju s ruskom maticom te su započeli formiranje Komunističke partije Ukrajine (KPU). Ukrajinski boljševici koji su se priključili Crvenoj armiji smatrali su da Ukrajina s Rusijom treba uspostaviti svojevrsnu federaciju i imati autonomiju, ali iz više razloga nisu podržavali potpuno odcjepljenje.

Uspostavljanje vlade Hetmanata na čelu s Pavlom Skoropadskim

Nakon bitke za Kijev u veljači 1918., njemačko zapovjedništvo koje je protjeralo boljševike, uvidjelo je složenu političku i društvenu situaciju u Ukrajini gdje ukrajinsko predstavništvo Centralna Rada iz više razloga nije uspostavilo stabilne uvjete za funkcioniranje buduće države. Seljaci nisu bili zadovoljni politikom ograničene raspodjele zemlje, ukrajinska vlada nije imala funkcionalnu lokalnu administraciju, a Nijemci su to vidjeli kao ozbiljan problem u vrijeme kada je Centralnim silama bilo nužno dostaviti ukrajinsko žito. Njemačke vlasti u ožujku

1918. preuzimaju kontrolu nad željeznicom te uspostavljaju svoju nadležnost uvažavajući Centralnu Radu zbog prethodno dogovorenog savezništva u kojem je prema Njemačkoj i Austro-Ugarskoj dogovorena velika isporuka znatne količine žita i ostale hrane iz Ukrajine. Centralna Rada novim postignutim sporazumima o isporuci hrane tijekom ožujka zapečatila je pad svojih nadležnosti jer nije mogla kontrolirati i provesti isporuku hrane. U nestabilnoj političkoj situaciji krajem ožujka, njemačko zapovjedništvo u Ukrajini predvođeno generalom Wilhelmom Groenerom, potajno se susreće s vrlo utjecajnim konzervativnim ukrajinskim političarom Pavlom Skoropadskim.¹⁷⁶ Potomak kozačkih hetmana i bivši utjecajni carski general Skoropadskij posebno je bio koristan jer je u ljeto 1917. organizirao Ukrajinske dobrovoljne jedinice koje su u početku surađivale sa Centralnom Radom, ali su se kasnije razili u političkim stajalištima. Tijekom međusobnog sastanka Groener je upoznao Skoropadskog sa svojim planom da se uspostavi stabilna ukrajinska monarhija koju bi on mogao službeno voditi i osigurati čvrstu suradnju s Centralnim silama. Skoropadskij se složio s ponuđenim njemačkim uvjetima te je na kongresu Ukrajinske unije zemljoposjednika 29. travnja 1918. proglašen novim hetmanom, odnosno vrhovnim zapovjednikom Ukrajine. Tim činom uz potporu Njemačke, u Ukrajini je izveden državni udar i na vlast dolazi bivši carski i ukrajinski general Pavlo Skoropadskij, koji je uzeo titulu hetmana. Ukrajina je ponovno pod vlašću Hetmanata u sklopu njemačkog protektorata. Istoga dana Centralna Rada se uzaludno požurivala da usvoji dva posljednja zakonska akta, odnosno da prihvati konačan ustav i proglasi Mihajla Gruševskog predsjednikom Ukrajinske Narodne Republike. Mihajlo Gruševskij postao je prvim predsjednikom Ukrajine na samo jedan dan. Ukrajinska Narodna Republika nakon toga mijenja ime u Ukrajinska Država.

Uspostava novog konzervativnog režima dogodila se potajno gotovo bez prolijevanja krvi. Skoropadskij je među suvremenim povjesničarima viđen kao predstavnik ukrajinskih prijevolutionarnih elita odnosno carske birokracije, vojnih oficira, zemljoposjednika, industrijske klase i građanske više srednje klase. Ovakva izmjena ovlasti, njemačkom zapovjedništvu se učinila mnogo jednostavnijom nego izgradnja novog državnog aparata. Kadar imperijalne birokracije i grupe oficira bilo je jednostavnije organizirati, a njihov stupanj vjernosti prema novom hetmanu i

¹⁷⁶ Pavlo Skoropadskij (1873.-1945.) potomak je uglednih ukrajinskih plemićkih obitelji 17. stoljeća.

bivšem ukrajinskom generalu Ruskog Imperija i dalje je ostao na relativno visokom nivou. Reorganizacija vlasti započela je brзом i uspješnom reformom uspostavljanja dobro kontroliranog sustava, problemi su nastupili tek zbog velike rasprostranjenosti ruskog jezika među lokalnim administratorima. Sve značajne ukrajinske političke stranke prepoznale su manjkavosti i svojevrsnu carsku unazađenost novog režima te su odbile suradnju sa Skoropadskim, što je stvorilo dodatne probleme. Vizija novog hetmanskog režima Ukrajinu je zamišljala kao građansku i teritorijalnu jedinicu koja će uspostaviti dobre odnose sa svim susjedima. U isto vrijeme predstavljen je novi koncept političkog formiranja ukrajinske nacije koja se nije ravnala prema ukrajinskom jeziku, već prema odanosti novoj ukrajinskoj državi. Hetmanska vlada poništila je sve zakone, reforme i institucije Centralne Rade, zabranila je štrajkove i ponovno uvela cenzuru. Hetmanat je podržao konfiskaciju prethodno nacionaliziranih seljačkih posjeda, često uz pomoć njemačkih vojnih snaga. Takav postupak rezultirao je mnogim oružanim pobunama i stvaranjem ukrajinskih gerilaca među ukrajinskim seljacima. Iako su postojali pregovori oko stabilizacije odnosa, pregovaračima s druge strane prvenstveno je bilo u interesu smijeniti vladu Hetmanata. Pribojavajući se ukrajinske inteligencije u redovima građanstva, te izrazitog patriotizma među nacionalno osviještenim ukrajinskim seljacima, Skoropadskij reorganizira kozačke privilegije za uspješne seljake. Kako su njemački zahtjevi za izvoz ukrajinske hrane bili svakim danom sve veći, Skoropadskij od seljaka nije uspio dobiti lojalnost te su u lipnju 1918. izbili neredi i pobuna seljaka koju je predvodila Ukrajinska socijalistička revolucionarna stranka. U kijevskoj regiji prosvjedovalo je više od 30.000 ljudi, a manji prosvjedi su zabilježeni i u drugim krajevima Ukrajine.

Paradoksalno, sve ukrajinske vlade u razdoblju između 1917. i 1920. nisu uspjele nadmašiti uspješno organiziranu administraciju Skoropadskog, koja je u kratkom roku uspostavila zavidne rezultate u vanjskoj politici, edukaciji i razvitku ukrajinske kulture. Pod rukovodstvom Dmitra Dorošenka koji je postavljen za ministra vanjskih poslova Ukrajinske Države, uspostavljeno je mnogo značajnih diplomatskih kontakata u više susjednih država. Uspostavljen je prestižan diplomatski odnos s Centralnim silama, susjednim državama pa čak i neutralnima, poput Švicarske i Švedske. Vrlo funkcionalna hetmanska birokracija uspjela je uspostaviti 150 novih visokih škola koje su se služile isključivo ukrajinskim jezikom i dva nova sveučilišta. U tri postojeća državna sveučilišta otvorena su odjeljenja za ukrajinski

jezik, književnost i povijest. U samo nekoliko mjeseci Hetmanat je omogućio tiskanje nekoliko milijuna tekstualnih sadržaja na ukrajinskom jeziku. Skoropadskij je učvrstio Ukrajinsku akademiju znanosti, Nacionalnu knjižnicu i Državni arhiv te niz drugih kulturnih institucija od kojih mnoge funkcioniraju i danas. U međuvremenu, seljaci su se suočavali sa sve većim izvozom hrane i svojevrsnim ugnjetavanjem od strane njemačke politike, što je rezultiralo stvaranjem jake političke opozicije koja se u konačnici konsolidirala kroz Ukrajinski nacionalno-državni savez. Savez u rujnu 1918. Vinničenka proglašava svojim predsjednikom. Dok je Državno ukrajinsko kazališno društvo pod pokroviteljstvom Hetmanata prikazivalo cijenjene Vinničenkove drame, on sam je pripremao smjenu i pobunu protiv Skoropadskog i hetmanske vlade. U isto vrijeme formiralo se drugo jako opozicijsko predstavništvo Sveukrajinski savez Zemstv čiji je predsjednik postao Simon Petljura.

Krajem 1918. poražene su Centralne sile, Hetmanat je pokušao u nekoliko navrata osigurati opstojnost svoje vladavine pronalazeći nove jake saveznike, odnosno čvrsto uporište. U početku je Hetmanat pregovarao s Ukrajinskim nacionalno-državnim savezom i gotovo da je postignut obostran dogovor, ali kada su Centralne sile potpisale kapitulaciju u studenom 1918. i povukle svoju vojsku iz istočne Europe, ti su pregovori propali. Hetmanat je pokušao naći novog saveznika i na ruskoj strani, zagovarajući federaciju Ukrajine i Rusije bez boljševičke vlasti. Nestabilna situacija i neodređena politika Hetmanata rezultirale su vojnim ustankom Ukrajinskog nacionalno-državnog saveza, kojeg su predvodili Vinničenko i Petljura. Formiran je peteročlani odbor Direktorij nazvan po jednoj francuskoj revolucionarnoj vladi iz 18. stoljeća, koji je trebao voditi oslobođenje od hetmanskog režima. Kod mjesta Bila Cerkva okupilo se desetak tisuća ukrajinskih seljaka koji su podržali politiku Direktorija, a njima su se ubrzo priključile i najbolje vojne jedinice Hetmanata. Među njima se nalazila moćna ukrajinska vojska *Sičovi striljci*, koja je prethodno formirana u zapadnoj Ukrajini odnosno Austro-Ugarskoj te je podržavala nekadašnju Centralnu Radu. Nakon niza relativno manjih sukoba, dana 14. prosinca 1918. Hetmanat je abdicirao, a Nijemci su bez sukoba uz dopuštenje napustili Kijev. Skoropadskij se povukao s njemačkom vojskom prerušen u ranjenog njemačkog oficira. Konzervativna politička struja u Ukrajini tim je činom ugašena.

Zapadna Ukrajinska Narodna Republika i ujedinjenje Ukrajine

Dok se ukrajinska nacija u političkom smislu razvijala u problematičnim okolnostima istočnog dijela zemlje, zapadni Ukrajinci kritizirali su austrijske vlasti tijekom zasjedanja austrijskog parlamenta Reichsrata pokušavajući pridonijeti jačanju cjelokupnog ukrajinskog pokreta za uspostavljanje političke neovisnosti.

Destabilizirana u vojnim porazima, Austro-Ugarska se tijekom listopada 1918. pokušala konsolidirati proglašavajući carsku transformaciju u slobodnu federaciju njezinih naroda. Dana 18. listopada 1918. ukrajinski zastupnici u Reichsratu i provincijalnim sredinama, zajedno s ostalim značajnim strankama, u Ljvivu su formirali Ukrajinsko nacionalno vijeće. To državno tijelo proglasilo je ukrajinsku državu u sklopu Austro-Ugarske. Nova je država uključivala istočnu Galičinu, sjevernu Bukovinu i Zakarpatje, odnosno prostor na kojemu su uglavnom živjeli Ukrajinci. Tijekom pregovora 31. listopada 1918. s austrijskim vlastima u Beču, grupacije ukrajinske vojske preuzele su vlast u Ljvivu. Sljedeći dan Ukrajinsko nacionalno vijeće proglasilo je nezavisnu ukrajinsku državu, koja je nakon toga službeno nazvana Zapadna Ukrajinska Narodna Republika. Mlada ukrajinska republika odmah se u startu suočila s otporom reformirane države Poljske. Poljaci su pretendirali zauzeti cijelu regiju Galičinu, uključujući i njezine istočne dijelove na kojima su živjeli Ukrajinci, ali i Poljaci, kada je riječ o većim gradovima. Početkom studenog započeli su ulični prosvjedi i borbe u gradu Ljvivu, a 22. studenog 1918. Poljaci su nasilno počeli protjerivati sve Ukrajinke iz većih gradova. Uslijedio je Ukrajinsko-poljski rat, kojim su Poljaci željeli spriječiti formiranje i razvijanje ukrajinske države.

Zapadna Ukrajinska Narodna Republika imala je velike koristi od prethodno razvijenog ukrajinskog političkog života u sklopu Austro-Ugarske. Usprkos tome što je nova Republika imala određene probleme s uspostavljanjem učinkovite administracije i rješavanjem socijalnih nemira postavljenih u drugi plan, zapadno ukrajinsko društvo postalo je jedinstveno u novom ratu protiv tradicionalne poljske okupacije. Ukrajinsko nacionalno vijeće verificiralo je svoje članstvo na izborima koji su uslijedili u studenom 1918., nacionalni demokrati počeli su surađivati s

radikalnom strujom, a uskoro Republika je proglasila političke slobode i posebna prava za manjine. U budućem parlamentu između 266 zastupničkih mjesta, njih 66 je bilo predodređeno za Poljake, Židove i Nijemce. Ukrajinsko-židovski odnosi tijekom revolucije u zapadnoj Ukrajini ostali su prijateljski unatoč prethodnoj netrpeljivosti. Ipak, Republika nije uspjela zadržati kontrolu nad svim ukrajinskim teritorijima te su Rumunji ubrzo okupirali ukrajinski dio regije Bukovina, a Zakarpatje je ostalo pod kontrolom Mađarske, da bi naknadno bilo uključeno u Čehoslovačku. Funkcionalna ukrajinska administracija uspostavljena je tek u istočnoj Galičini.

Od samih početaka Zapadna Ukrajinska Narodna Republika se namjeravala priključiti Ukrajinskoj Državi u istočnoj Ukrajini. Dana 22. siječnja 1919. u Kijevu je proglašeno ujedinjenje zapadne i istočne Ukrajine, potpisan je sporazum *Akt Zluky*. Zapadna Ukrajina je zadržala svoju autonomiju i administrativnu strukturu u sklopu ujedinjene Ukrajine i unatoč primjetnim razlikama između političkih stajališta zapadnih moderata i istočnih socijalista, jedinstvo teritorija Ukrajine svi su podržavali i oko tog pitanja nije bilo daljnjih rasprava. Ukrajinci su imali dva neugodna neprijatelja, Poljake na zapadnoj fronti i boljševike na istočnoj fronti. Oba neprijatelja ili su željela uništiti Ukrajinsku Državu, ili su je vidjeli u teritorijalnom savezništvu s drugom državom, odnosno Rusijom. Unatoč tome, Ukrajinska Država postala je nova respektabilna snaga na istoku Europe. Zahvaljujući svojoj tradiciji nacionalne organizacije, zapadni Ukrajinci su u novim uvjetima pridonijeli da Kijev dobije vrlo snažnu nacionalnu vojsku zvanu Ukrajinska galičinska armija (UHA).¹⁷⁷ Vojnici UHA-e imali su iskustvo u gerilskim ratovima protiv Poljaka te su bili u stanju učiniti promjene u građanskom ratu protiv boljševika u istočnoj Ukrajini. Vojska je u svojim redovima uključivala mnogobrojne časnike iz Njemačke i Austrije te uspješne zapovjednike odnosno bivše carske generale poput Mihajla Omelianoviča-Pavlenka i Oleksandra Hrekova. Cjelokupna vojska već je na samom početku brojala oko 60.000 ljudi da bi taj broj u kratkom roku narastao i do 75.000 vojnika.

Ukrajinska vojska započela je kontraofenzivu u veljači 1919. kada je uspješno oslobodila dijelove zapadne Ukrajine i grad Ljviv. Ipak, Saveznici su u dogovoru s Poljskom na mirovnoj konferenciji u Parizu Ukrajinu predviđjeli kao zemlju kroz koju se komunizam može uvući u Europu. Kao protutežu Njemačkoj i boljševičkoj

¹⁷⁷ Ukrajinska regija Galičina u ukrajinskom se jeziku piše *Halyčyna*, od tuda skraćenica UHA.

Rusiji, dozvoljeno je formiranje jake poljske vojske od 100.000 vojnika koji su trebali poraziti Ukrajinke. Saveznici su borbu poljske vojske koju je predvodio general Józef Haller vidjeli kao borbu protiv boljševizma, no u stvarnosti rat se odvijao protiv Ukrajinaca. U lipnju 1919. ukrajinska vojska kod mjesta Čortkiv nakon iscrpnih borbi ostala je bez streljiva te je započela povlačenje prema istočnoj Ukrajini. U prilog poljskoj vojsci išli su socijalni nemiri u zapadnoj Ukrajini koji su u proljeće 1919. iz drugog plana počeli izlaziti na površinu. Seljaci su prosvjedovali jer vlasti nisu započele s provedbom zemljišnih reformi, koje su trebale omogućiti dodjelu velikih zemljišnih posjeda seljačkoj klasi. Ukrajinsko nacionalno vijeće u travnju je pokrenulo reforme, ali se ponovljene odluke nisu mogle provesti u djelo prije završetka rata. Na drugoj strani Ukrajine, predsjednik vlade Direktorija Simon Petljura također je upozoravao zapadne Ukrajinke da socijalni nemiri seljaka mogu nepovoljno presuditi rat. U zapadnoj Ukrajini uslijedili su nemiri i među radnicima koji su svoj ustanak podigli u gradu Dorohobiču. Svi socijalni nemiri u zapadnoj Ukrajini dodatno su oslabili snagu Ukrajinske galičinske armije, koja je već gubila rat s Poljacima. Dana 16. srpnja 1919. ukrajinska vojska povukla se preko rijeke Zbruč, koja je predstavlja bivšu granicu između Austro-Ugarske i Ruskog Imperija. Prije samog događaja, Poljaci su sa Saveznicima uspjeli dogovoriti okupaciju cijele Galičine, sve do rijeke Zbruč. Nakon što je zapadna ukrajinska vojska ušla u teritorij istočne Ukrajine, priključila se u borbi s direktorijskom vladom na malom borbenom prostoru sa središtem kod utvrde Kamjanec-Podiljskij. Ondje su se zapadni i istočni Ukrajinci po prvi put mogli ujediniti u zajedničkoj administrativnoj i vojnoj borbi. Ipak, nacionalni demokrat Jevgen Petruševič, kojeg je Ukrajinsko nacionalno vijeće u lipnju 1919. postavilo za svojevrsnog autokratskog vođu zapadnih ukrajinskih provincija, i vodstvo Direktorija s druge strane, nisu mogli stvoriti zajedničku taktiku u borbi protiv različitih ideoloških neprijatelja. U najgorem slučaju, zapadni Ukrajinci nisu mogli zamisliti primirje s Poljacima, dok su istočni Ukrajinci u Poljacima vidjeli potencijalnog prirodnog saveznika u borbi protiv boljševika. S druge strane, ukrajinski patrioti u istočnoj Ukrajini vidjeli su imperijalističku rusku Bijelu armiju kao smrtno neprijatelje, dok su ih zapadni Ukrajinci smatrali mogućim saveznikom u borbi protiv boljševika. U novoj složenoj situaciji, ukrajinska vojska, opterećena ideološkim razlikama, od početka je ratovala protiv zajedničkog neprijatelja –

boljševika. S pogoršanom situacijom, Ukrajinci su se uskoro našli usred građanskog rata, koji je oslabio obje strane i završio u tragičnoj zasjedi.

Ukrajinska vlada Direktorij i građanski rat

Nakon što je ukrajinska vlada Direktorija stupila u Kijev tijekom prosinca 1918., ponovno je uspostavljena Ukrajinska Narodna Republika. Obnova vlasti Centralne Rade nije se razmatrala, a predsjednik Mihajlo Gruševskij nije pozvan da sudjeluje u formiranju nove ukrajinske politike. Peteročlani Direktorij podrazumijevao je najvišu izvršnu i zakonodavnu vlast. U njemu su dominirale dvije političke struje odnosno ultrasocijalist Volodimir Vinničenko koji je postao predsjednikom Direktorija i nešto više nacionalno orijentiran Simon Petljura. Direktorij je u početku provodio politiku konfiskacije velikih zemljišnih posjeda bez kompenzacije, nacionalizaciju industrije i radničku kontrolu nad tvornicama. Direktorij je u svom radu djelovao prema modelu Centralne Rade, te je u siječnju 1919. održan prvi Radnički kongres u Kijevu, na kojemu su donesene sve odluke parlamentarnog tipa. Direktorij je jačao neovisnu nacionalnu ideju Ukrajinaca, ukrajinski jezik je postao službeni, a Ukrajinska pravoslavna crkva je proglasila neovisnost od Ruske pravoslavne crkve. Dana 22. siječnja 1919. vlasti su organizirale ceremoniju kojom su Ukrajinci proslavili unifikaciju istočne i zapadne Ukrajinske Republike.

Prije nego što je Direktorij mogao provoditi svoje odluke Kijev je morao biti još jednom evakuiran. Situacija se nakon odlaska njemačke vojske i administracije još više usložnila. U prosincu 1918. oko 60.000 vojnika francuske vojske zaustavilo se kod grada Odese i još nekih južnih ukrajinskih gradova. Ondje su podržali Bijelu armiju koja im je obećala reformaciju u budućoj antiboljševičkoj državi. U isto vrijeme boljševici su započeli ofenzivu sa sjevera. Vinničenko je bio sklon zagovaranju preispitivanja odnosa sa Sovjetskom Rusijom u namjeri da se njegova Vlada priključi zajedničkoj revoluciji sovjetskih republika. Nakon niza razgovora s boljševicima, konkretni dogovori nisu bili uspostavljeni, a potencijalnom savezništvu konačno je došao kraj kada je boljševička vojska Crvena armija vidno napredovala prema Kijevu. Seljaci koji su prethodno podržavali Direktorij u borbi protiv vlasti

Hetmanata i generala Skoropadskog, vratili su se u svoja prebivališta te je ukrajinska vlada bila pred novim izazovom da formira novu ukrajinsku vojsku. Ukrajina je u sljedećem razdoblju postala vojno bojište u građanskom ratu između Crvene i Bijele armije, u kojemu su sudjelovali mnogobrojni Ukrajinci. Taj rat Ukrajinci su proživjeli kao ukrajinski građanski rat, gdje su se u vojnim redovima Direktorija, boljševika i Bijele armije međusobno ubijali kako bi sproveli vlastitu političku viziju buduće Ukrajine. Nakon pada Kijeva u veljači 1919., vlast su preuzeli boljševici, a Vinničenko je dao ostavku na mjesto predsjednika Direktorija. Njegovu vlast je preuzeo Petljura, koji je u sljedećem razdoblju od svega dva mjeseca, socijalističke ideje kabineta stavio u posve drugi plan. Petljura je razmatrao dogovore sa Saveznicima, koji su, s druge strane, potencirali suradnju s Bijelom armijom. Kao rezultat takvih okolnosti u tijeku povratka socijalista, ukrajinska vlada i administracija postepeno su se počele povlačiti u okrilje zapadne Ukrajine.

Povrat boljševika na vlast trajao je oko sedam mjeseci. U to vrijeme Ukrajinska Socijalistička Sovjetska Republika uspjela je stvoriti privremeno savezništvo s intelektualcima ukrajinske ljevice i mnogobrojnog seljaštva koristeći se snažnom propagandom i jednosmjernom edukacijom. U administraciji se uz ukrajinski koristio i ruski jezik, a novu vladu predvodio je Georgij Piatakov izrazito ruske orijentacije, te njegov suradnik Hristian Rakovski. Ukrajinom su zavladaile postrojbe tajne policije *Čeka*, koja je nemilosrdno hvatala kontrarevolucionare i ostale neprijatelje vlasti. Naposljetku, boljševici su stvorili nelagodne uvjete za mnogobrojno ukrajinsko seljaštvo kojima u konačnici nije dodijeljeno zemljište koje je sada pripadalo vlasti. Kada su sovjetski radnici iz Rusije poslani u Ukrajinu kako bi oduzimali prikupljeno žito i ostalu hranu, ukrajinski seljaci su u tom činu vidjeli prijelomnu točku nesnošljivog režima te su povelili pobunu. Ukrajinom je zavladao svojevrsna anarhija, a seljaci su se samostalno počeli organizirati. U kratkom vremenu seljaci su formirali nekoliko jakih ukrajinskih pobunjeničkih vojska koje su postale bitan politički čimbenik u zaraćenoj Ukrajini. Na čelu tih vojnih skupina nalazili su se otamani, odnosno niže rangirani zapovjednici čiji je naziv preuzet još iz kozačkog razdoblja. Istaknuti seljački aktivist Matvij Hrihorjiv, inače bivši carski oficir, i Nestor Mahno, koji je prethodno organizirao vojsku od 40.000 ljudi, zagovarali su svojevrsnu anarhističku republiku seljaštva. Oni su nakon niza prethodnih izmjena svojih

ideoloških stajališta i suradnje s boljševicima i Direktorijem odlučili zagovarati svoju samostalnost zahvaljujući mnogobrojnoj podršci. Tijekom isticanja seljačke klase, među ženskim zapovjednicima također su se isticale tri žene, sve tri zvane Marusja, koje su i kasnije preživjele u tradiciji ukrajinske folklorne umjetnosti. Činjenica da je u Kijevu tijekom 1919. uslijedila neprestana promjena slabih vlada dodatno je utjecala na odluke ukrajinskih seljaka koji su u ratnom vremenu stekli veliko samopouzdanje i bili relativno dobro naoružani. Uz njihovo isticanje ukrajinskih obilježja te zagovaranja nezavisne Ukrajine, revolt su pratili ratna neimaština odnosno primarna borba za preživljavanje. Tijekom njihovog obračuna s netolerantnim lokalnim vlastodršcima koje je formalno predvodio Simon Petljura, stradala je u velikoj mjeri i nedužna židovska populacija koja je svoj kolonizacijski teret nosila iz prethodnih razdoblja ukrajinske povijesti. Tijekom tog vremena, u kojem u Ukrajini međusobno ratuju nezavisni ukrajinski zapovjednici u ruralnim mjestima, Bijela armija, boljševička Crvena armija i vojne trupe Direktorija, odnosno službena ukrajinska vojska, stradalo je oko 30.000 Židova. S druge strane, unatoč svojevrsnom lokalnom obračunu sa židovskim narodom, Ukrajinska Narodna Republika imala je tolerantne zakone spram nacionalnih manjina, uključujući i Židove. Ukrajinska Narodna Republika bila je prva moderna država koja je uspostavila Židovsko ministarstvo vanjskih poslova te jamčila jednaka prava za židovsku kulturu. Vlada Ukrajinske Narodne Republike inzistirala je tijekom svojeg mandata da se istraže svi zločini koji su počinjeni nad Židovima.

Boljševici su nakon preuzimanja vlasti od Direktorija naišli na vrlo teške uvjete upravljanja državom. Dodatni problem su stvarale dvije jake i organizirane vojske, Bijela armija s istoka i vojska Simona Petljure, te Ukrajinska galičinska armija sa zapada Ukrajine. Boljševici su u do kolovoza 1919. poraženi od strane Direktorija i Bijele armije te su svoju vojsku povukli u Sovjetsku Rusiju. Sličnih ideoloških, ali ipak različitih stajališta, vojne jedinice Ukrajinske galičinske armije i Bijele armije gotovo su u isto vrijeme ušle u grad Kijev. Dana 30. i 31. kolovoza 1919. dvije jake, nacionalno orijentirane vojske, nakon okupacije grada, gotovo su prijateljski uspostavile neutralnu zonu. Ukrajinska vlada se nadala da će uspjeti sklopiti primirje sa Saveznicima zbog svoje tolerancije prema Bijeloj armiji tijekom susreta u Kijevu, ali takvi planovi nisu bili posve realni. Iako su se kroz kratko vrijeme vijorile dvije različite zastave, imperijalistička vojska Bijele armije Ukrajinke

nije željela vidjeti u zasebnoj državi, te je zatražila povlačenje Galičinske armije iz Kijeva. Nakon što je Bijela armija prisilila ukrajinsku vojsku da se povuče, a Saveznici su odbili suradnju s ukrajinskim vlastima, zemljom je zavladao posve novi režim u kojem je odmah na početku zabranjen ukrajinski jezik. Bijela armija je počela s masovnim uhićenjem ukrajinske inteligencije i uspostavom propagande koja ih je trebala vratiti u sličan carski režim Ruskog Imperija. Ukrajinska vlast Direktorija u rujnu 1919. službeno je proglasila rat protiv njihove *Dobrovoljačke armije*, no u borbi nisu imali uspjeha. U listopadu 1919. Bijela armija potpomognuta Saveznicima sprječavala je dotok potrebnih lijekova i potrepština te je time nanijela ogromne ljudske gubitke ukrajinskoj vojsci, te je od tifusa u vrlo teškim uvjetima umrlo gotovo 90 posto vojnika. Umrlo je oko 70 posto muškaraca. Zapadni Ukrajinici su u nemilom događaju pokleknuli te su potajno pristali na zahtjeve Bijele armije i obustavili otpor. Na drugoj strani Ukrajine, vojska Petljure je pristala na savezništvo s poljskom vojskom, inače nepomirljivim neprijateljem zapadnih Ukrajinaca, u kojoj nije vidjela posebnu opasnost,. Ukrajinska vojska i dvije ukrajinske vlade tim su činom zapečatile lošu sudbinu svoje jedinstvene vojske. Poljaci su nakon sklopljenog savezništva s Petljurovom vojskom počeli uspostavljati svoje vojne redove u dijelovima zapadne Ukrajine, uglavnom u provincijama Volinj i Podilja. Ono što je ostalo od vlasti Direktorija je svrgnuto i opljačkano u napadima pojedinih seljačkih pobunjenika. Od prosinca 1919. Petljura je svoj daljnji rad nastavio kroz kraće vrijeme u Varšavi, a vođa zapadne provincije Petrušević u Beču. Pojedine ukrajinske vojne jedinice ostale su i nakon poljske okupacije u borbi protiv boljševizma u zapadnoj Ukrajini, njihovo djelovanje poznatije je pod imenom *Zimski marš*, no one nisu imale značajnijeg utjecaja.

Tijekom reforme ukrajinskih položaja u zapadnoj Ukrajini, Crvena armija u sklopu koje je sudjelovao znatan dio Ukrajinaca, prednjačila je u borbi protiv Bijele armije. U prosincu 1919. boljševici su zauzeli Kijev po treći put te su počeli ozbiljno razmatrati ukrajinsku politiku. Poseban povod tomu su bili prethodno pobunjeni ukrajinski seljaci i njihov značajan otpor, koji je Lenjin okarakterizirao kao ukrajinski nacionalni otpor kojem je nekako trebalo udovoljiti. Stvoren je zaključak da se bez stvaranja kompromisa s mnogobrojnim ukrajinskim seljaštvom u državi, neće osigurati stabilnost sovjetske vladavine. Kremlj je odlučio službeno odobriti

nezavisnost Sovjetske Ukrajine, koja će se nalaziti u federativnoj državi sa Sovjetskom Rusijom. Prema zahtjevima stanovništva, u novoj državi ukrajinski jezik postat će službeni, a poljoprivredna politika posebno će se razmatrati. Na Lenjinovo inzistiranje, ukrajinski boljševici su stvorili savezništvo s pojedinim utjecajnim grupacijama Ukrajinske socijalističke revolucionarne partije te su formirani borotbisti¹⁷⁸ koji su prvenstveno trebali provoditi sovjetsku vlast na ukrajinskom teritoriju. Boljševici su uskoro započeli s reformom zemljišnih posjeda te je u proljeće 1920. godine 14,2 milijuna hektara državne zemlje dodijeljeno seljacima. Unatoč reklamiranoj pozitivnoj politici boljševika i njihove dodjele zemljišta, seljaci su se postepeno suočavali s novim i pomalo drastičnim nametima sovjetskih vlasti jer su trebali namirivati potrebe sovjetskih gradova i Crvene armije. Nasilno im je oduzimana hrana, a predviđene kvote su se povećavale. Dodijeljena zemlja se pokazala kao svojevrsna prijevara, jer je nakon mukotrpnog rada hrana oduzimana i vrlo netransparentno raspodijeljena, često završavajući u rukama onih kojima nije bila potrebna. Uslijedila je svojevrsna pljačka ukrajinskih seljaka koja je rezultirala stvaranjem novog revolta i poticaja na nove pobune. Crvena armija je do ljeta 1920. učvrstila vlast na gotovo cijelom prostoru Ukrajine. Pobornici Bijele armije su se zadržali jedino na poluotoku Krimu, ali nisu predstavljali vojnu prijetnju novom sovjetskom režimu.

U međuvremenu Simon Petljura pokušao je održati savezništvo s Poljacima aktivnima u borbi protiv boljševika. Poljaci su doista željeli iz tog savezništva stvoriti ukrajinsku državu koja bi Sovjetsku Rusiju držala podalje od Poljske, ali pod uvjetom da pojedini zapadni ukrajinski teritoriji pripadnu Poljskoj. Poljaci su posebno bili ohrabreni francuskom i britanskom potporom, te je Petljura u toj situaciji bio prinuđen prihvatiti nezadovoljavajući dogovor. Borba ukrajinskih i poljskih snaga protiv boljševika intenzivno je započela u travnju 1920., a u svibnju je uspješno zauzet Kijev te je tada formiran zadnji državni kabinet Ukrajinske Narodne Republike. Nakon toga je uslijedio silovit napad Crvene armije koja je stigla na poljske granice i prinudila Poljake da sklope primirje sa Sovjetima. Nakon sklapanja poljsko-sovjetskog primirja, veći dio zemlje bit će pod kontrolom sovjetske vlasti na čijem teritoriju nastaje Ukrajinska Sovjetska Socijalistička Republika i vlast

¹⁷⁸ Borotbisti su predstavljali ukrajinske komuniste s posebnim ovlastima na prostoru Sovjetske Ukrajine, direktno odgovorni vlasti u Kremlju.

postepeno preuzimaju ukrajinski komunisti. U Rigi tijekom ožujka 1921. postignut je službeni sporazum između Poljske i sovjetskih republika Rusije i Ukrajine, gdje su priznate obostrane granice u kojima je Poljska zadržala pojedine zapadne ukrajinske teritorije, odnosno istočnu Galičinu i zapadni Volinj. Boljševička vlast se stabilizirala usprkos dodatnim pojedinim eskalacijama nezadovoljnih ukrajinskih seljaka i njihovih vojnih formacija. Tim činom Ukrajinska revolucija je završena. Nakon Prvog svjetskog rata, preostale ukrajinske regije Bukovina i Besarabija pripale su Rumunjskoj, a Zakarpatje je pripojeno Čehoslovačkoj. Nakon krvavog građanskog i međunarodnog rata u Ukrajini, Rusiji i Bjelorusiji, koji se sastojao u borbi više vladinih snaga i stranih trupa u raznim dijelovima tih zemalja osiguran je novi boljševički režim.¹⁷⁹

IX. ANTICARSKA POLITIKA I UKRAJINIZACIJA

Obnova uništene ekonomije i prva masovna glad

Nakon smirivanja sukoba iz Prvog svjetskog rata, tijekom 1920-ih formirana je Ukrajinska Sovjetska Socijalistička Republika. Novo političko središte Sovjetske Ukrajine postao je istočni ukrajinski grad Harkiv. Ukrajinska nacionalna ideja u društvu ostaje vrlo jaka, no ne i dominantna. Početni reformirani politički i socijalni uvjeti primirili su mase nacionalno orijentiranih Ukrajinaca i njihove razloge za nove eskalacije sukoba. Ukrajinski boljševici s razlogom su nagrađeni slobodnim korištenjem svoje ukrajinske simbolike, formiranjem političkih institucija i postavljanjem svojeg rukovodstva. Ukrajinski jezik i kultura u početku su dobili prostor za nesmetano razvijanje, no takvo tolerantno stanje s političkim ciljem neće dugo potrajati. S druge strane, tri godine građanskog rata uništilo je ekonomiju u Ukrajini te je nanijelo dodatnu štetu učinjenu u Prvom svjetskom ratu. Takva uništena

¹⁷⁹ Generalno sagledavajući situaciju, Ukrajinska revolucija postigla je utemeljenje moderne ideje stvaranja nezavisne Ukrajine, koja je ruske boljševike prisilila da formiraju teritorijalno zasebnu Ukrajinu Republiku u sklopu Sovjetskog Saveza.

ekonomija bila je dodatno sovjetsko opravdanje da se uvede *Ratni komunizam*¹⁸⁰ u cijeloj Ukrajini. Prema određenim boljševicima, rat je komunizmu trebao otvoriti vrata u egalitarno društvo budućnosti, gdje neće biti privatnog vlasništva ili slobodnog tržišta, gdje će se roba distribuirati prema potrebi. U realnosti takva relativno pozitivna ideja nikada nije zaživjela, a ukrajinsko društvo se našlo pred golemim i neučinkovitim birokratskim aparatom. Građanski rat odložio je na neko vrijeme uvođenje sovjetske ekonomske politike u Ukrajini, a tijekom 1920. u samom početku se javio veliki otpor ukrajinskih seljaka, posebno onih *imućnijih*. Kako bi se pridobilo većinu siromašnijih ukrajinskih seljaka, osnovan je Odbor siromašnih seljaka koji je trebao pomoći državi u rješavanju pitanja oko spornih zemljišta i provođenja državnih programa, odnosno pomoći u borbi protiv imućnijih ukrajinskih seljaka. U listopadu 1920. Lenjin se jednom prilikom požalio: *Uzimamo kruh iz Sibira, Kubanja, ali ga ne možemo uzeti u Ukrajini, zato što je tamo rat u zamahu i Crvena armija se treba boriti protiv tamošnjih bogataša.*

Ratni komunizam, kao ekonomski model, u konačnici je propao, prije svega zato što nije mogao pokrenuti ekonomski oporavak. Tijekom 1921. industrijska proizvodnja u Ukrajini bila je na razini jedne desetine prijeratnog stanja, a važno prometno sredstvo vlakovi, između gradova su prometovali tek jednom tjedno. Nakon što je završio građanski rat, stanovništvo Ukrajine otvoreno se pobunilo protiv *ratnog komunizma*. Tijekom 1921. u ukrajinskim gradovima uslijedili su radnički štrajkovi, a vlasti protiv štrajkaša izvođe vojsku u takozvanoj radničkoj državi. Vlasti s Lenjinom na čelu bile su prisiljene uvesti djelomičnu tržišnu ekonomiju i u travnju 1921. formiraju *Novu ekonomsku politiku*. Ta politika je tolerirala djelomičnu tržišnu ekonomiju sa svim svojim dodatnim nedostacima i zabranama, koja će kasnije osigurati kvalitetno uvođenje socijalizma. Takav postupak trebao je uslijediti nakon deset do dvadeset godina. Pod Novom ekonomskom politikom, umjesto da se seljacima oduzima roba, uslijedile su direktive u kojima seljaci moraju platiti određene poreze državi, a tek nakon toga smiju prodavati robu. Politika koja je navodno trebala olabaviti pritisak na pobunjene ukrajinske seljake, u Ukrajinu je došla prekasno i time nije spriječila prvi značajniji pomor gladu tijekom 1921. i 1922. godine.¹⁸¹ Taj događaj ukrajinski povjesničari smatraju prvim neosuđenim zločinom sovjetske državne vlasti protiv

¹⁸⁰ Vanredan ekonomski model oporavka države.

¹⁸¹ Ukrajinski povjesničari ovaj zločin često nazivaju *Prvi Holodomor*.

ukrajinskog naroda. Tadašnje službene vlasti tvrdile su da je izgladnjivanjem umrlo 235.000 ljudi, no suvremeni ukrajinski povjesničari tvrde da je riječ o oko milijun ubijenih ljudi. U ljeto 1921. sovjetske vlasti su zatražile pomoć Zapada, od kuda je pristigla značajna količina pomoći koja je uspostavila relativnu stabilnost zemlje.

Nakon popuštanja represivne ekonomske politike i relativnog oslobađanja tržišta, ukrajinsko gospodarstvo se oporavilo relativno brzo te je već 1923. zaradilo impresivnih 850 milijuna zlatnih rubalja. Iako su velike industrije ostale u vlasništvu države, centralizirano upravljanje je zamijenjeno uspostavljenim ugovorima s većim brojem tvrtki koje su same trebale voditi te industrije. Primjenom Nove ekonomske politike, Sovjetska Ukrajina 1927. vratila je svoj prijeratni ekonomski status. Unatoč ekonomskom uspjehu, boljševici su i dalje zamjerali uvođenju Nove ekonomske politike. Rasprava o budućnosti gospodarstva pružila je podlogu sovjetskim vođama za borbu oko vlasti nakon Lenjinove smrti 1924. godine. Postupnom konsolidacijom svog utjecaja i izoliranjem rivala unutar stranke, osobito Lenjinovog očitog nasljednika Lava Trockog, Josif Visarionovič Džugašvili poznatiji kao Staljin krajem 1920-ih postao je samostalni vođa i diktator Sovjetskog Saveza. Imućniji ukrajinski seljaci koji su se osigurali u golemom korumpiranom državnom aparatu, brzo su napredovali, a njihova svojevrsna izoliranost od sovjetske politike državnoj vlasti je predstavljala, između ostalog, i politički problem. Nezadovoljna međusobnim poslovanjem, država je tijekom 1927. i 1928. provodila zastrašujuću ideološku kampanju protiv glavnih proizvođača žita, pretežito imućnijih ukrajinskih seljaka. Taj pritisak je kasnije predstavljen kao borba protiv kurkula (rus. кулак – kulak), odnosno bogatih ukrajinskih seljaka koji su kroz silovitu sovjetsku propagandu u narodu prikazani kao monstruozi izrabljivači siromašnih seljaka, izrabljivači koji ne žele surađivati s državom na dobrobit društvene klase.

Sovjetski Savez – obrana države i partije

Pobjednički boljševici proglasili su Ukrajinsku Socijalističku Sovjetsku Republiku kao nezavisnu državu radnika, seljaka i vojnika. Iako ustav sovjetske Ukrajine iz 1919. nije u sebi sadržavao pojmove federacije sa sovjetskom Rusijom, obje su

države imale respektabilne boljševičke partije. Uz prisutnost Crvene armije na prostorima Ukrajine, Ukrajinci po prvi put respektabilno sudjeluju u donošenju političkih odluka zajedno sa vlašću sovjetske Rusije. Svi zakoni nove sovjetske države u početku se primjenjuju jednako i u Ukrajini. Do 1934. novo ukrajinsko političko središte bio je grad Harkiv. Nova vlada sovjetske Ukrajine zvala se Vijeće narodnih komesara, a u njoj su smjeli sudjelovati isključivo boljševici. Formirane su četiri sovjetske republike: Rusija, Ukrajina, Bjelorusija i Transkavkaz. Tadašnji ukrajinski političari Kristian Rakovskij, Mikola Skripnik i Volodimir Zatonskij definirali su suverenitet sovjetske Ukrajine. Lenjin je u prosincu 1922. definirao konačan status i odnos između četiriju sovjetskih republika te je proglasio Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika (SSSR) kao federaciju teritorijalno izjednačenih nacionalnih republika: Ruske, Ukrajinske, Bjeloruske i Transkavkaske. Prema popisu stanovnika iz 1926., Sovjetska Ukrajina broji 31,195 milijuna stanovnika, Sovjetska Rusija 77,791 milijuna, a Sovjetska Bjelorusija 4,739 milijuna. Cjelokupan Sovjetski Savez prema istom popisu broji 147,028 milijuna stanovnika. Tijekom 1929. sovjetska federacija nastavit će obuhvaćati nove priznate narode te će sadržavati devet sovjetskih republika. Godine 1936. Sovjetski Savez je obuhvatio jedanaest nacionalnih država, a Rusi i Ukrajinci u njemu i dalje su činili nadmoćnu većinu.

Nakon završetka građanskog rata, ukrajinska politička scena s više od 20 političkih stranaka bila je znatno heterogenija od one u sovjetskoj Rusiji. Tu su bile uključene tri različite komunističke stranke. Dvije vodeće ukrajinske stranke Ukrajinska partija socijalističkih revolucionara i Stranka ukrajinskih socijaldemokratskih radnika, tijekom građanskog rata su podržavale boljševike. Tadašnji prokomunistički socijalni revolucionari često su poistovjećivani s novinama *Borotba* koje su tada izlazile, a u društvu su bili sve poznatiji kao *borotbisti*. Druga grupa Ukrajinaca koja je podržavala ideju jače ukrajinske neovisnosti bili su *ukapisti*, koji su formirali Ukrajinsku komunističku partiju. U razdoblju između 1921. i 1924. boljševici su na razne načine opstruirali različita politička mišljenja ukrajinskih socijalista te je u tom razdoblju velik broj ukrajinskih političara suđen i pritvoren iz političkih razloga. Unatoč boljševičkom političkom pritisku, autonomni trend ukrajinskog komunizma nije bio posve ugušen. Ukrajinska autonomija znatno je bila uvučena i među samim boljševicima, pa je Lenjin posebno simpatizirao ideje ukrajinskog intelektualca

Mikole Skripnika. On je zagovarao neovisno djelovanje i razvijanje proleterskih institucija i kulture unutar svake republike s ciljem da se na taj način ojača socijalizam cijelog Saveza. Tu ideju u konačnici su podržali i drugi ukrajinski političari poput Lava Trockog i Kristiana Rakovskog. Rakovskij je kao predsjednik ukrajinske vlade do 1923. ojačao zastupanje ukrajinskih lokalnih interesa i nezavisne vanjske politike Ukrajine u sklopu ojačanih sovjetskih republika te je s još nekoliko ukrajinskih političara bio otvoreni politički neprijatelj Staljinove ofenzivne politike, odnosno nepotrebnog proširenja Saveza.

Među takozvanim ukrajinskim autonomistima, koji su djelovali u sklopu ukrajinskog Vijeća narodnih komesara, i dalje je bilo nekoliko podijeljenih opcija. Za Ukrajince je možda najopasnija bila ona rusofilska, koja je podržavala centraliziranu politiku iz Kremlja. Nakon što je Staljin došao na vlast i 1925. postavio svojeg čovjeka od povjerenja Lazara Kaganoviča za novog vođu ukrajinskih stranaka, cijela situacija je izmijenjena. Centralizirana država našla se pod direktivom sovjetsko-komunističke represivne politike iz Kremlja i novog diktatora Staljina.

Nacionalni komunizam i nove ideje neovisnosti

Ukrajinci su činili vrlo značajan postotak stanovnika u tek formiranom Sovjetskom Savezu, značajan dio stanovnika u Rusiji imao je ukrajinsko podrijetlo, a ukrajinski seljaci bili su od presudne gospodarske važnosti za početni uspješan oporavak Sovjetskog Saveza. Vlasti u Moskvi bile su svjesne gospodarske važnosti Ukrajine, ali isto tako i kontrole koju tamo trebaju zadržati. Tijekom ljeta 1923. u Ukrajini je započeto takozvano anticarsko ukorjenjivanje nove komunističke vlasti s političkim središtem u Kremlju. Ona je u Ukrajini također poznata kao *Ukrajinizacija*, tijekom koje je Ukrajincima dopušteno aktivno uključivanje u politiku i institucije Sovjetskog Saveza sa svim njihovim politički proukrajinskim stajalištima. Na taj način bilo je omogućeno tolerantno razvijanje ukrajinske kulture i jezika s ciljem bržeg razvoja i kvalitetnijeg prilagođavanja s novom sovjetsko-komunističkom politikom iz Kremlja. Jedan od ključnih ciljeva novih sovjetskih vlasti bio je iskorijeniti žilavu i neprilagodljivu staru carsku političku elitu odnosno njihovu birokraciju iz ukrajinskih

državnih institucija. Ipak, nagli postupci uvođenja ukrajinskog jezika u rusificirane institucije i državne škole nisu odmah urodile očekivanim rezultatima, a dužnosnici Komunističke partije Ukrajine Emanuel Kviring i Dmitro Lebid koji su bili suodgovorni za ukrajinsku politiku su smijenjeni 1925. godine. Novi Staljinov predvodnik komunističke politike u Ukrajini bio je Lazar Kaganovič, koji je dužnost obnašao do 1934. godine.

Kaganovičev je primarni zadatak bio riješiti raznoliku sliku ukrajinske politike (nalik demokratskoj) te stvoriti jednoličnu sliku ukrajinske politike koja će biti vjerna politici Kremlja. Takva politika za Ukrajinke se pokazala tolerantnom jer su maknute sve prethodne restrikcije prema ukrajinskoj kulturi, jeziku i etnosu. Nakon ukidanja demokratskog političkog naličja u urbanim sredinama, ukrajinizacija je u sljedećem periodu ubrzana u svim društvenim sferama. Do 1927. oko 70 posto državnih poslova u urbanim sredinama reguliralo se na ukrajinskom jeziku, dok je dvije godine ranije ukrajinski jezik obuhvaćao samo 20 posto državnih poslova. U ukrajinskim državnim institucijama tada je zaposleno više od 50 posto etničkih Ukrajinaca, s time da većina njih nije bila uključena u najviše državne poslove upravnog karaktera. Krajem 1927. ukrajinskim i ukrajinsko-ruskim jezikom koristilo se oko 70 posto državnih službenika. Ukrajinizacija u prosvjetnom sustavu ubrzana je dolaskom narodnog komesara za pitanja prosvjete Mikole Skripnika, koji je svoju dužnost obnašao između 1927. i 1933. godine. Do 1929. godine oko 75 posto državnih škola (osnovnih i srednjih) predavalo je na ukrajinskom jeziku. Više od 95 posto Ukrajinaca koristilo je usluge državnih škola na ukrajinskom jeziku. Sličan trend ukrajinizacije obuhvatio je ukrajinska sveučilišta. Godine 1922. svega 30 posto knjiga u Ukrajini tiskano je na ukrajinskom jeziku, a od stotinjak aktualnih novina njih tridesetak je koristilo ukrajinski jezik. Taj se trend okrenuo do 1931. kada je na ukrajinskom jeziku izlazilo više od 88 posto novina, a broj knjiga napisanih na ukrajinskom jeziku prešao je 77 posto. Unatoč takvim promjenama ruski jezik u ukrajinskom društvu i dalje je bio znatno prisutan kao i naslijeđena caristička politika. Tiskao se izuzetno velik broj knjiga na ruskom jeziku koji je bio stalno zastupljen u Ukrajini. U ukrajinskim je gradovima konstantno prolongirana dvojezičnost, koja je i u tom razdoblju kreirala svojevrsnu društvenu podijeljenost, koja je na kraju rezultirala upotrebom i isprepletenošću dvaju različitih jezika, ukrajinskog i ruskog. No, unatoč svim sovjetsko-komunističkim dvosmislenostima, Ukrajinci tijekom nacionalnog

komunizma jačaju svoju kulturu i jezik, koja potencira svojevrsnu opasnost za centralističku politiku iz Kremlja. Nakon što je predvodnik ukrajinskih komunista u Poljskoj Oleksandar Šumskij javno predložio da Komunističku partiju Ukrajine predvode etnički Ukrajinci, Staljin je odgovorio da pretjerana tolerancija, bez partijskog nadzora, može biti pretvorena u borbu protiv ruske kulture iz Moskve i vrhovnog Lenjinovog postignuća.

Tijekom 1925. i 1926. Staljinovi lojalisti u Ukrajini proveli su antikampanju protiv Šumskog i njegovih pristaša, koji su bili smijenjeni sa svih odgovornih pozicija. Ukrajinski boljševici u sovjetskoj Ukrajini javno objavljuju pojam *šumskizam*, a izvan Ukrajine izlazi pojam nacionalna devijacija sovjetske Ukrajine, koji se odnosio na izrazitu dvosmislenost sovjetske politike. Tijekom 1928. mladi ekonomist Mihajlo Volobujev objavljuje dva kontroverzna članka u službenom glasilu Komunističke partije Ukrajine, *Boljševici Ukrajine*. Objašnjava kako je nekada carizam, a zatim centralistička vlast Moskve odredila Ukrajinu za eksploatiranje njezinih dobara s ciljem stvaranja kolonizirane zemlje. U svojim člancima napominje kako se prema Ukrajini od početka ne postupa pošteno, ubire se za 20 posto uvećan porez čiji se sadržaj na štetu Ukrajine neopravdano prebacuje u ostale republike Sovjetskog Saveza. Volobujev je želio pojasniti kako je ukrajinsko gospodarstvo drugačije od onih u ostalim republikama, zbog kojih bi Ukrajinci trebali samostalno kontrolirati svoju relativno uspješnu ekonomiju, jer će se jedino na taj način Ukrajinci osloboditi dojma da ih se pokušava kolonizirati. Prema tadašnjim razmišljanjima, Ukrajinci bi kao najbolji gospodari vlastite ekonomije trebali samostalno voditi svoju ekonomsku politiku, a time indirektno jačati cjelokupno gospodarstvo Sovjetskog Saveza.

Tijekom ranog sovjetskog razdoblja ubijeni su ili protjerani mnogi ukrajinski intelektualci, koji su iznosili neovisne političke ideje Ukrajine. Jedan od njih bio je i pisac Mikola Hvilovij koji je tijekom 1925. često naglašavao da Ukrajina mora odbaciti do tada nametnutu moskovsku politiku i priključiti se europskoj kulturno-političkoj orijentaciji kojoj oduvijek pripada. Hvilovij je ujedno bio član vrlo aktivne Slobodne akademije proleterske književnosti (Vaplite)¹⁸² sa središtem u Harkivu. Njegov slogan: *Što dalje od Moskve!* u konačnici je prisilio Staljina da ga u

¹⁸² Vaplite (punim imenom: *Vilna akademija proletarskoj literaturi*), neovisna spisateljska organizacija koja je djelovala od 1925. do 1928. godine.

potpunosti izbaciti iz političkog života Ukrajine, kao opasnog pobornika zapadnih ideja. Intelektualac Matvij Javorskij, ravnatelj tadašnjeg *Ukrajinskog instituta za marksizam-lenjinizam*, često je u svojim javnim nastupima naglašavao posebnost ukrajinske revolucije u Prvom svjetskom ratu, koja se razlikovala od one ruske. Objašnjavao je posebnost te revolucije koja je predstavljala borbu ukrajinskog naroda za uspostavljanje neovisnosti. Godine 1928. sovjetsko-komunističko rukovodstvo ga je smijenilo i odstranilo iz kulturnog i političkog života Ukrajine.

Ukrajinsko društvo i kultura sredinom 1920-ih

Tijekom razdoblja relativne etničke tolerancije i uvođenja procesa ukrajinizacije, dogodile su se značajne društvene promjene. Broj novorođene djece u Ukrajini je porastao za petinu, a u ukrajinskim gradovima nastanilo se oko 50 posto etničkih Ukrajinaca. S obzirom na to da je taj postotak za vrijeme represivnog režima u Ruskom Imperiju bio kontroliran i znatno manji, u ukrajinskim gradovima jača izrazito ukrajinska kultura, često pojačana karakteristikama manje urbanih sredina gdje je ostala vrlo očuvana. Ukrajinski jezik sve se aktivnije koristio u prethodno rusificiranim većim ukrajinskim gradovima, i uz prethodno nametnuti ruski jezik, postao je gotovo ravnopravan. S obzirom na to da su moskovske vlasti prestale vršiti intenzivan rusifikacijski kulturni pritisak, povećanje broja etničkih Ukrajinaca u ukrajinskim gradovima više nije značio njihovu kulturnu asimilaciju već jačanje ukrajinske kulture i jezika. Na ulicama su se mogli vidjeti poster, znakovi i slična obilježja ispisana na ukrajinskom jeziku. Škole i kazališta reklamirali su svoje sadržaje također na ukrajinskom. Trend ukrajinizacije toliko je ojačao da su i službene policijske vlasti, ako je to bilo potrebno, odgovarale svojim građanima na ukrajinskom jeziku.

Broj ukrajinskih industrijskih radnika porastao je sa 260.000 u građanskom ratu, na 675.000 u 1927. godini. Većina tih radnika bili su Ukrajinci koji su napustili seoske poslove i prihvatili nova zanimanja u industriji. Ukrajina je i dalje ostala poznata bogata poljoprivredna zemlja, često zvana *žitnicom Europe*, no to nije bio povod da se Ukrajinci ne uključuju u sva aktualna društvena zanimanja koja su

novom državnom politikom omogućena. Jedan tadašnji gigantski projekt bila je izgradnja hidroelektrane Dniprohiš na rijeci Dnjepar, projekt u čijoj su izgradnji sudjelovale dvije trećine Ukrajinaca. Iako je proces ukrajinizacije oslobodio razvijanje ukrajinske društvene kulture i Ukrajincima omogućio svojevrсно dodatno jačanje nacionalne svijesti, proces je bio strogo odijeljen od politike boljševika koji su ukrajinske nacionalne ideje držali strogo pod nadzorom. Unatoč društvenom relativnom napretku, standard života u Ukrajini tijekom dvadesetih godina nije znatno ojačao. Politička elita je imala možda najviše zadovoljavajući status, dok su radnici i seljaci živjeli na granici sa siromaštvom. Nezaposlenost se najviše odrazila na ukrajinske gradove, u kojima je porastao i kriminalitet. Na ulicama su se mogli i dalje vidjeti siromasi koji prose. Vlada je sredinom dvadesetih poticala razvijanje sporta i umjetničke kulture te je nastojala potpuno zabraniti konzumaciju žestokog pića, posebno rakije (ukr. горілка – horilka, rus. водка – vodka), jer su pića bila dobar izvor zarade ilegalnih trgovaca.

Proces ukrajinizacije potaknuo je veće iseljavanje s ukrajinskih sela kao čvrste ukrajinske nacionalne baze. S druge strane, život na ukrajinskom selu, uza sve svoje prirodne pogodnosti, nije se posebno promijenio. Država je nametnula visoke poreze i držala ukrajinske seljake pod kontrolom. Seljaci nisu mogli stupiti u potreban kontakt sa gradskim potrošačima svoje robe. Masovna kultura na selo je stigla tijekom 1925., kada su se počeli koristiti radijski zvučnici, koji su često prenosili državnu politiku rukovodstva. Ukrajinsko selo bilo je pod budnim nadzorom države. Ukrajinski seljaci koji su činili većinu stanovnika pravoslavne vjere, donekle su oslobođeni ateističkih pritisaka koji su postojali u ukrajinskim gradovima. Znatian dio Ukrajinaca u narednom periodu nije kršten i sa pravoslavlja je prešao u novo društveno uvjerenje aktualnih boljševističkih vlasti. Taj trend pratio je cijeli Sovjetski Savez. Pritisak na nekoliko ukrajinskih Crkava i dalje je postojao, njihova politička aktivnost bila je pod strogim nadzorom. U to se vrijeme posebno isticala Ukrajinska autokefalna (nezavisna) pravoslavna crkva, koja se željela osloboditi naslijeđenih ideoloških pritisaka Ruske pravoslavne crkve.

Ukrajinska znanost i prosvjeta tijekom dvadesetih godina razvijala se brže od svih ostalih republika u Sovjetskom Savezu. U Ukrajinu se 1924., između ostalih, vratio i istaknuti ukrajinski intelektualac i povjesničar Mihajlo Gruševskij, koji je

počeo surađivati s ostalim kolegama na Ukrajinskoj akademiji znanosti u Kijevu. Tijekom rane sovjetske vlasti dopušteno je slobodno umjetničko izražavanje sve dok nije bilo u suprotnosti s režimom. Tada se također formiraju vrijedna umjetnička djela vezana za povijest ukrajinske kulture.¹⁸³ Aktivni su i ukrajinski pjesnici Pavlo Tičina, Maksim Rilski i Volodimir Sosjura te slikari Mihajlo Bojčuk i Anatolij Petrickij koji su razvijali prirodni modernistički umjetnički stil.¹⁸⁴ Kompozitori Boris Ljatošinski i Lev Revuckij upečatili su nove standarde u simfonijskoj glazbi Ukrajine. Također je popularan mladi kazališni direktor Les Kurbas i genijalni filmski redatelj Oleksandr Dovženko, koji je zbog svojih izvanrednih filmskih djela primio međunarodno priznanje. Velik utjecaj ukrajinskih umjetnika dao je poticaj boljševičkim vlastima da pokušaju kontrolirati tu umjetnost u službi aktualne vlasti. Državno političko uključivanje u razvitak ukrajinske kulture ostavilo je svojevrzne tragove, ali nije osporilo vrijednost njihovih ukrajinskih autora. Ukrajinizacija je nakon stoljetnog razdoblja carističkog ugnjetavanja, Ukrajincima konačno dopustila da se kratkoročno donekle slobodno izražavaju u kulturnom i prosvjetnom smislu, bez političkih konotacija. Takva politika imala je za cilj ukorijeniti novu sovjetsko-komunističku vlast pod izravnom direktivom iz Moskve.

X. STALJINOV TEROR I POMOR GLAĐU

Petogodišnji plan i industrijalizacija Ukrajine

¹⁸³ Ukrajinsku avangardu u slikarstvu predstavljaju svjetski renomirani majstori u glavnim smjerovima modernizma kao što su: *kubizam* (Arhipenko, Burljuk, Ekster), *kubofuturizam* (Bogomazov), *suprematizam* (Malevič, Sobačko-Šostak), *neoprimitivizam* (Jermilov, Paljmov, Burljuk), *ekspresionizam* (Epstejn, Šekhtman, Paljmov), *nadrealizam* (Tišler), *konstruktivizam* (Tatlin, Ekster, Meller, Petrickij, Jermilov), *bojčukizam* (Bojčuk) te niz drugih autora kao Narbut, Kuljčicka, Kričevski, koji su izražavali svoju individualnost u umjetnosti.

¹⁸⁴ Početkom 20. stoljeća formiraju se izričito estetske udruge pisaca i slikara: simbolisti (Pavlo Tičina), futuristi (Mihajlo Semenko), neoklasici (Maksim Riljskij, Mikola Zerov) te drugi koji su vodili vatrene diskusije o pozivu umjetnosti te odnosu prema masama. U dinamičnim aktivnostima nastaje cijeli naraštaj pjesnika, prozaika i dramatičara koji su prezentirali europsku razinu ukrajinske kulture.

Sredinom 1920-ih boljševičko vodstvo, nezadovoljno svojim nedostatnim rezultatima Nove ekonomske politike, pokušava naći rješenje kako učvrstiti socijalizam u državi. Iako bez osobite uloge u pripremi Oktobarske revolucije, Staljin je ušao u sovjetsku vladu kao komesar za neruske narodnosti te postao član Politbiroa Komunističke partije 1917. godine. Zajedno s Jakovom Sverdlovim i Lavom Trockim pomogao je Lenjinu riješiti sva goruća pitanja u teškim vremenima građanskog rata. Godine 1922. postao je generalni sekretar Komunističke partije, a nakon Lenjinove smrti Staljin je sa Zinovjevim i Kamenevim počeo voditi državnu politiku. S tim privremenim saveznicima Staljin je napao Lava Trockog, kandidata s najviše šansi da naslijedi Lenjina. Kada je uklonio Trockoga, Staljin je promijenio svoj političko-ekonomski smjer. U jednoj od mnogobrojnih debata koje su nastojale transformirati sovjetsko društvo, Staljin iz početka podržava stranu svojih stranačkih drugova Nikolaja Buharina i Alekseja Rikova nastojeći poraziti svoje oponente. Kasnije Staljin prihvaća poziv svojih oponentata za ubrzanom industrijalizacijom države, koja će se prvenstveno negativno odraziti na život Ukrajinaca, odnosno ukrajinskih seljaka. Postavljeno rukovodstvo Ukrajine, Staljinovu je politiku podržavalo bez posebnih polemika i sustezanja. Nakon što se Lazar Kaganovič 1928. vratio u Moskvu, za novog šefa ukrajinske Partije postavljen je Poljak Stanislaw Kosior, koji je već imao iskustvo birokratskog rada u Ukrajini i Moskvi. Staljinov lojalist Kosior, vjerno je tijekom dvadesetih podržavao Staljinovu političku borbu za vlast. Nakon 1929. napravljena je radikalna čistka Staljinovih neistomišljenika te je iz ukrajinske Partije isključeno oko 24.000 ukrajinskih komunista. Svi ukrajinski političari koji nisu bili poslušni, na različite načine su smaknuti s političke scene. Tijekom iste godine Staljin je nad Ukrajinom postao apsolutni vladar i svojim političkim odredbama i restrikcijama uzrokovao je niz društvenih i ekonomskih kriza. Uslijedio je Staljinov teror koji je direktno odgovoran za milijune ubijenih Ukrajinaca.

Ukrajinci su tijekom 1920-ih od prirodno bogate Ukrajine napravili ekonomskog giganta. Ukrajina je doslovce prehranjivala cijeli Sovjetski Savez te je centralistička vlast Moskve, Ukrajinu u bescijenje iskorištavala za ostvarivanje vlastitih vanjskopolitičkih i unutarnjih ciljeva. Nacionalno osviješteni ukrajinski seljaci, koji su činili 80 posto stanovništva Ukrajine, trpjeli su sve veće porezne namete i restrikcije u korist jačanja industrijalizacije. Seljaci su počeli predstavljati opasan

otpor represivnoj politici ubrzane industrijalizacije Sovjetskog Saveza. Politika sveopće kolektivizacije koju je 1929. uveo Staljin, ne bi li tako ojačao financiranje industrijalizacije zemlje i indirektno oslabio politički utjecaj ukrajinskih seljaka, imala je početkom 1930-ih katastrofalan učinak na ukrajinsku poljoprivredu. Sovjetska vlast na čelu sa Staljinom povećala je ukrajinski dio obaveznog prinosa žita sa 16 posto 1928. na 45 posto 1931. godine.

Tijekom Petogodišnjeg plana koji se trebao završiti do 1932., Ukrajina je nasilno pretvorena u industrijsku tvornicu Sovjetskog Saveza. Obavezan prinos iskopa ugljena narastao je sa 27 na 80 milijuna tona godišnje, dok je prinos za željezo narastao sa 2,4 na 6,6 milijuna tona godišnje. Više od 70 posto crne metalurgije crpljeno je iz Ukrajine, a finalni proizvod završavao je u Rusiji i na svjetskom tržištu. Iako je, s druge strane, ukrajinski industrijski rast bio zapanjujući, Ukrajinci od njega nisu imali izravne koristi, a razvijena ukrajinska poljoprivreda postala je potpuno izrabljena. Ukrajinu se doslovce eksploatiralo kako bi se namirile ogromne sovjetske, ali i svjetske potrebe za prirodnim resursima. Jedina korist za tadašnju Ukrajinu bile su industrijske investicije. Mjereći u tadašnjoj novčanoj valuti rubljima, investicije u ukrajinskoj industriji su porasle sa 438 milijuna 1928. na 1,229 milijuna 1932. godine. Tijekom Petogodišnjeg plana u Ukrajini je izgrađeno oko 400 industrijskih tvornica. Hidroelektrana Dniprohiš, koja je ujedno bila najveća u Europi, postala je simbolična slika jake sovjetske industrijalizacije i postavljena na sovjetske državne razglednice. Također su tada poznate gigantske strojarske i prerađivačke tvornice u Harkivu i Zaporizžju. Ukrajina je postala najindustrijaliziranija zemlja Sovjetskog Saveza, ali su Ukrajinci tijekom 1930-ih svejedno počeli sve učestalije gladovati i potom pružati sve veći političko-društveni otpor vlastima u Kremlju. U industriju zapadne Ukrajine manje se ulagalo nego u istočnoj Ukrajini jer su sovjetsko-komunističke vlasti smatrale da je taj dio zemlje izložen potencijalnim sukobima i pretenzijama Poljske i Njemačke.

Rat protiv ukrajinskih seljaka – elementi genocida

Nakon što su boljševici svoju partiju predstavili industrijsko-radničkom, imućniji ukrajinski seljaci propagandno su proglašeni neprijateljima države i neovisnim manjim trgovcima buržujskih apetita i instikata. Revolucionari su od samih početaka razmišljali kako ukloniti glavnu prepreku razvijanju socijalizma, odnosno kako ukloniti privatno vlasništvo. Privatno vlasništvo u Ukrajini, zahvaljujući dominantnom utjecaju zapadne Europe i bogatih prirodnih bogatstava, oduvijek je bilo jače razvijeno nego ono koje je bilo prisutno u Rusiji i ostalim dijelovima Sovjetskog Saveza. Nova ekonomska politika prisilila je boljševike da zaustave svoje eksperimente sa državnim farmama i poljoprivrednim zajednicama, ali oni nikada nisu napustili planove vezane za socijalne reformacije poljoprivredne kulture. Kako bi zadovoljio državne i izvozne potrebe u povećanoj potražnji hrane te kako bi osigurao sredstva za pojačanu industrijalizaciju zemlje, 1928. Staljin započinje provedbu prisilne kolektivizacije poljoprivrede, koja je prvenstveno obuhvatila Ukrajinu koju su često nazivali žitnicom Sovjetskog Saveza.

Seljacima se oduzima zemlja, stoka i sve češće hrana. Nastaju kolektivne farme, odnosno kolhozi. U konfisciranju imovine država je koristila regularne jedinice policije, kao i postrojbe tajne policije i same vojske. Mnogi su se odupirali takvoj odluci državnih vlasti pa i sami pojedinci iz državnih institucija Ukrajine. Otpor je u startu radikalno ugušen i započela je očajnička borba ukrajinskog seljaštva protiv represivne politike sovjetskih vlasti iz Kremlja. Tijekom 1928. i 1929., Staljin provodi propagandu protiv mnogobrojnih imućnih ukrajinskih seljaka kao glavnih promotora otpora. Navodno bogate seljake nazivali su kurkulima odnosno kulacima, proglašavajući ih neprijateljima države. Tadašnji državni tisak kurkulima Ukrajine proglasilo je uglavnom ratne veterane i invalide iz Prvog svjetskog rata, udovice i obitelji s mnogobrojom djecom, čija su primanja često bila manja od onih kod industrijskih radnika. Svi ti seljaci u pozadini su često zagovarali ukrajinsku neovisnost od sve represivnijeg režima iz Moskve. Godine 1929. službene vlasti su klasificirale 73.000 seoskih domaćinstava koja su proglasili kulačkima, ali je država odmah u startu provodila konfiskaciju na dvostruko većem broju domaćinstava. Pet godina kasnije, službene su vlasti objavile *dekulakizaciju* 200.000 domaćinstava, podijeljenih u tri kategorije: *antisovjetski aktivisti* koji trebaju biti strijeljani, zatvoreni ili protjerani; *bogati eksploatatori* koji će izgubiti sve svoje vlasništvo i biti protjerani; *politički bezopasni kulaci* koji se ne smiju priključiti kolektivizaciji farmi i

moraju biti strogo podređeni službenoj vlasti. Na desetke tisuća seljaka je strijeljano. Oko 75.000 kulačkih obitelji u kratkom je vremenu deportirano u neki od mnogobrojnih radnih logora na Dalekom istoku gdje je većina njih umrla u neljudskim uvjetima. Ukrajinsko lokalno seljačko rukovodstvo u relativno kratkom roku je smaknuto i seljačke mase su ostale obezglavljene.¹⁸⁵

Rat protiv kulaka nije zaustavio otpor mnogobrojnih nacionalno osviještenih ukrajinskih seljaka koji su se protivili prisilnoj kolektivizaciji. Tijekom 1930. službene su vlasti zabilježile u Ukrajini 1.716 antisovjetskih incidenata, no danas je poznato da je u teretnim vlakovima na Daleki istok deportirano najmanje 850.000 seljaka koji su ubijeni ili pušteni da se smrznou u vrlo hladnim sibirskim uvjetima. Primijećeno je da su se žene bunile mnogo više nego ikada prije do tada, jer su smatrale da će radikalni otpor muškaraca spram njih biti manji. Tijekom prvih godina petogodišnjeg plana, Ukrajina je izgubila polovicu svoje stoke, broj svinja je smanjen sa 7 na 2 milijuna. Često su se manje neorganizirane grupe suprostavljale režimu kolektivizacije i na taj način stradavale. Tijekom 1930. službene vlasti su raspustile petinu niže rangiranih administratora koji nisu dosljedno provodili naredbe. Zavlдалo je nasilje, a u travnju Staljin u službenom listu *Pravda* objavljuje svoj hipokritički članak u kojem naglašava da *socijalizacija zemlje treba biti dobrovoljna*. Do listopada iste godine udio kolektivno obrađene zemlje u Ukrajini je pao sa 71 na 34 posto. Staljinova represija nad seoskim stanovništvom Ukrajine i dalje se nastavila. Privatno vlasništvo i uzdržavanje obiteljskih gospodarstava, zbog raznih pritisaka i poreznih nameta, nije bilo moguće održati. Do 1932. porezi na privatne farme postavljeni su tako da budu viši od njihovih prihoda, a do sredine 1930-ih kompletna zemlja ukrajinskih seljaka postala je kolektivizirano ili državno vlasništvo. U kolovozu 1932. na snagu stupa *Zakon o zaštiti državne socijalističke imovine* koji za bezazlene prekršaje predviđa smrtnu kaznu, a krajem iste godine objavljen je dekret kojim je izvršena potpuna blokada sela.

¹⁸⁵ Dio svjetskih povjesničara pretpostavlja da je Staljin odlučio likvidirati ukrajinske seljake kao klasu, no s obzirom na to da su nacionalno osviješteni ukrajinski seljaci činili 80 posto ukrajinske populacije, dio povjesničara tvrdi da je izvršen genocid nad ukrajinskim etnosom kako bi se na vrijeme slomio zahuktali otpor prema režimu u Moskvi.

Takozvana *politika prisilne kolektivizacije* imala je katastrofalan učinak na poljoprivredu i cjelokupnu društvenu situaciju u Sovjetskoj Ukrajini. Vremenski uvjeti 1930. bili su povoljni, žetva je iznosila 23,1 milijun tona žita ili oko 27 posto u cijelom Sovjetskom Savezu. Sovjetska vlast u Kremlju te je godine oduzela 7,7 posto žita požetog u Ukrajini, svjesna da čak i poljoprivredno bogatu zemlju takav nedostatak hrane može dovesti u ozbiljno izgladnjivanje ukrajinskog stanovništva. Godine 1931. žetva u Ukrajini iznosila je bitno manje, odnosno 18,3 milijuna tona, no politika Kremlja je i dalje namjeravala izvoziti 7,7 milijuna tona žita, znajući da će doći do masovnog izgladnjivanja ukrajinskih seljaka i njihovih obitelji. Uslijedilo je dodatno nasilno oduzimanje hrane koje je provodila državna vojska i policija. Usprkos masovnom izgladnjivanju, sovjetska vlada na čelu sa Staljinom 1932. povećava ukrajinski dio obaveznog prinosa žita za čak 44 posto. Ukrajinu je nakon toga u kratkom vremenu zahvatila masovna glad, a ljudi su potom svakodnevno umirali na ulicama i u svojim kućama. Sovjetski zakon i dalje je naređivao da se preostalo žito iz kolhoza ne može dijeliti među ukrajinskim seljacima sve dok se ne napuni državna kvota koju je odredila sovjetska vlast. Apsolutno sva hrana sa sela se nastojala oduzeti, i uglavnom je bila oduzeta. Tijekom 1933. ukrajinska sela su se doslovce pretvorila u prostorna groblja, a bježanje u neizgladnjele polurusificirane gradove postalo je zakonom zabranjeno. Seljake su sprječavali da potraže hranu i pomoć u ukrajinskim gradovima¹⁸⁶ putem posebnih *unutarnjih putovnica*, koje su im zabranjivale da napuste svoje selo. Tisuće članova seljačkih obitelji ubijeno je u bjegovima i potrazi za hranom. Uslijedilo je stravično razdoblje danas poznato pod nazivom *Holodomor 1932./1933.*,¹⁸⁷ u kojem je od gladi umrlo više milijuna ljudi.

Tijekom 1932. i 1933. Sovjetski Savez je nastavio s izvozom ukrajinskog žita unatoč ponudama međunarodnih trgovaca da se smanje uobičajene kvote. Sovjetska vlast zaniijekala je bilo kakvo postojanje gladi, a pojedini ugledni zapadni novinari poput Waltera Durantyja, koji su tada obnašali dužnost dopisnika iz Moskve za američki list *New York Times*, asistirali su u prikrivanju gladi koja je brojala svoje

¹⁸⁶ Početkom tridesetih godina 20. stoljeća ukrajinski gradovi su bili polovično naseljeni ruskim stanovnicima koji su ondje u nešto povoljnijim okolnostima obavljali uglavnom državničke funkcije.

¹⁸⁷ Međunarodni termin Holodomor (ukr. голодомор, голод (holod) – glad i морити (moriti) – umoriti), u Hrvatskoj poznat i kao Gladomor, je pojam kojim Ukrajinci označavaju jedan od najstrašnijih zločina 20. stoljeća i službene vlasti u Ukrajini okarakterizirale su ga aktom genocida sovjetsko-komunističkog režima nad ukrajinskom nacijom.

žrtve u milijunima. Prema stručnjaku Stanislavu Kulčickom, jednom od vodećih povjesničara za pitanja ekonomije i društvenih zbivanja u Ukrajini tijekom 20. stoljeća, sa sigurnošću se može tvrditi da je samo u Ukrajini tijekom 1932. i 1933. od gladi umrlo između 3 i 3,5 milijuna ljudi. Ako se računaju i žrtve koje su umrle od popratnih posljedica poput raznih bolesti, što je posebno utjecalo na prirodni prirast ukrajinske populacije, broj žrtava se kreće između 4,5 i 4,8 milijuna ljudi.¹⁸⁸ S obzirom na to da zbog političkih okolnosti do danas nisu omogućeni potrebni uvidi u sve sovjetske arhive i sovjetske dokumente iz tog razdoblja, koji možda još nisu uništeni, dio svjetskih i ukrajinskih stručnjaka sugerira i tvrdi da je u Holodomoru od posljedica izgladnjivanja umrlo između 7 i 10 milijuna ljudi. U prilog tim tvrdnjama ide i zabilježeni pad prirodnog prirasta, konstantiran tijekom uvida u dva dostupna popisa sovjetskog stanovništva provedena prije i poslije izgladnjivanja u Ukrajini.¹⁸⁹ Ključnim osobama odgovornim za zločine počinjene u Holodomoru smatraju se sljedeći sovjetski dužnosnici: Josif Visarionovič Džugašvili – Staljin, Lazar Kaganovič, Pavel Postišev, Stanislav Kosior, Vlas Čubar, Mendelj Hatajevič, Stanislav Redens i Vsevolod Valickij.

¹⁸⁸ Specifičnost masovnog izgladnjivanja 1932. i 1933. godine jest ta da su izgladnjivanjem pogođeni gotovo isključivo upravo etnički Ukrajinci, koji su živjeli u Ukrajini, ali i izvan nje na susjednom prostoru Sovjetske Rusije, posebno kubanjskom prostoru uz Azovsko more kojeg su zaporoški Ukrajinci u prisilnoj emigraciji naselili tijekom 18. i 19. stoljeća.

¹⁸⁹ Pet godina nakon masovnog izgladnjivanja, Sovjetski Savez je 1937. izvršio prvi popis stanovništva Ukrajine koji prikazuje izrazito smanjen broj stanovnika. Rezultati tog popisa nisu objavljeni, a dvije godine kasnije 1939. ponovno se obavlja popis stanovništva koji, unatoč ponavljanju, predočava da je u Ukrajini broj stanovnika izrazito smanjen. Na konačan broj stanovnika u Ukrajini 1939. utjecali su i novi valovi ruskih doseljenika koji su u sklopu sovjetske politike organizirano naseljavali Ukrajinu u više navrata između 1937. i 1939. godine. Ipak, usporedbom dvaju objavljenih službenih popisa sovjetskog stanovništva iz 1926. i 1939. godine, ustanovljeno je da se broj stanovnika u Ukrajini smanjio za 3,084 milijuna, a pad prirodnog prirasta iznosio je -9,9 posto. U Rusiji i Bjelorusiji, primjerice, dobiveni su bitno drugačiji rezultati, zabilježen je prirast stanovništva od +28,0 i +11,2 posto. Službeni rezultati popisa 1926. iznosili su: SSSR 147,028 milijuna stanovnika, od toga: Rusija 77,791, Ukrajina 31,195, Bjelorusija 4,739. Rezultati popisa iz 1939. iznosili su: SSSR 170,557 stanovnika, od toga: Rusija 99,591, Ukrajina 28,111, Bjelorusija 5,275. S obzirom na to da se prirodni prirast ukrajinskog stanovništva prema određenim statistikama prethodno kretao u prosjeku oko 16 posto, prema navedenim podacima, postoji pretpostavka da je u Holodomoru ubijeno najmanje 8 milijuna ljudi. Prema istim tvrdnjama, ukrajinska populacija tada je smanjena za oko 25 posto, što je do danas ostavilo posljedice na demografsku, etničku i kulturološku sliku naknadno rusificirane istočne Ukrajine. – Izvor podataka: Genocidni zločin totalitarnog režima u Ukrajini 1932.-33., urednik: Dr. Jevgenij Paščenko, Zagreb 2008. (str. 15).

Staljinov teror i političke čistke

Staljinova socijalna transformacija kasnih 1920-ih i ranih 1930-ih uključivala je tzv. kulturnu revoluciju, koja se sastojala od potiskivanja buržuske kulture i njihovog rukovodstva. Za razliku od Rusije, kulturna revolucija u Ukrajini predstavljala je dodatnu borbu protiv nacionalnih devijacija, koje su se snažno razvijale gotovo do Drugog svjetskog rata. S dvostruko manjim brojem stanovnika, Ukrajinu su mnogo više obuhvatila masovna uhićenja i pogubljenja nego samu Rusiju i dok je Staljinov teror u Rusiji obilježio 1937. godinu, u Ukrajini je teror obilježio više godina, ali posebno 1933. i 1937. godinu. Početak teroriziranja primjetno je započet tijekom 1930. kada su sovjetske vlasti započele suđenje fiktivnoj organizaciji Unija za oslobođenje Ukrajine. Suđenje je održano u Harkivskoj operi i bilo je prenošeno preko radioprijemnika s primarnim ciljem da se nanese strah i šteta ugledu ukrajinskih intelektualaca. Osumnjičeni su osuđeni za pokušaj odvajanja Ukrajine od Sovjetskog Saveza te podržavanje ukrajinskog otpora spram kolektivizacije. Osumnjičeni su osuđeni i za namjeru da ubiju Staljina. Među četrdeset i pet ukrajinskih intelektualaca kojima se sudilo nalazio se i navodni vođa organizacije Sergij Jefremov, predsjednik Ukrajinske akademije znanosti i istaknuti književnik. Od svih osumnjičenih samo njih devet je oslobođeno, a ostali su pritvoreni i nakon toga o njima nema nikakvih informacija, pretpostavlja se da su umrli u vrlo lošim zatvorskim uvjetima. Većina osuđenika pripadala je generaciji koja je gradila modernu ukrajinsku kulturu tijekom ukrajinske revolucije za vrijeme Prvog svjetskog rata i nakon njega. Mnogi od osuđenika također su surađivali s Ukrajinskom autokefalnom pravoslavnom crkvom, koja je napadnuta netom prije samog suđenja intelektualcima. Crkva je bila prisiljena na raspuštanje i gotovo svi od 34-orice njezinih biskupa (osim dvojice) su uhićeni između 1930. i 1934. godine. Suđenje ukrajinskim intelektualcima također je nanijelo štetu Ukrajinskoj akademiji znanosti, kojoj su ukinuti mnogobrojni instituti, između ostalog, i Institut za povijest kojeg je predvodio istaknuti povjesničar Mihajlo Gruševskij. Državne službe optužile su Gruševskog i njegovog kolegu Matvija Javorskog, inače poznatog kritičara marksizma, da su poticali razvoj Ukrajinskog nacionalnog centra, otvorivši ga 1931.

godine. U tom slučaju osumnjičeni su bivši članovi Ukrajinske partije socijalnih revolucionista, studenti Gruševskog i emigranti iz Galičine. Gruševskij je priveden i prisiljen da prizna članstvo u fiktivnoj organizaciji, no na kraju kao vrsni intelektualac nije osuđen već je deportiran u Moskvu, gdje je trebao nastaviti svoj znanstveni rad pod strogom državnom kontrolom. Gruševskij je umro u Rusiji 1934. godine i do danas se smatra jednim od ključnih ukrajinskih političara, povjesničara i intelektualaca. Njegov osuđeni prijatelj Javorski iz radničkog logora hrabro je u svojem pismu osudio *staljinizam* te je zbog toga 1937. strijeljan.

Krajem 1932. Staljin je bio u potpunosti uvjeren da su otpor protiv kolektivizacije predvodili ukrajinski intelektualci te je proces ukrajinizacije nazvao krinkom za ukrajinski nacionalizam. Pokrenuo je državnu predostrožnost koja je obuhvatila i mnogobrojne Ukrajinke u Rusiji. Do 1933. proces ukrajinizacije u potpunosti je zaustavljen, ali ne i službeno. U siječnju 1933. Staljin u Ukrajinu šalje svojeg političkog predstavnika Pavla Postiševa, koji je postao drugi sekretar Ukrajinskog centralnog komiteta. Njegovi primarni zadaci bili su osigurati ubiranje planirane količine žita i boriti se protiv nacionalne kontrarevolucije Ukrajinaca. Na vrhuncu gladi u Ukrajini, Potišev je naredio smjenjivanje 237 od ukupno 525 lokalnih partijskih sekretara te je većinu njih uhitio. Njegov najveći uspjeh bio je smjena narodnog komesara za obrazovanje Mikole Skripnika, koji je bio istaknuti pobornik jačanja ukrajinizacije. Skripnik je u srpnju 1933., navodno u znak protesta, počinio samoubojstvo. Dva mjeseca ranije, s istim razlozima samoubojstvo je počinio i istaknuti književnik i nacionalni komunist Mikola Hvilovij. Staljinova čistka u redovima ukrajinske inteligencije i partijskih aktivista nastavila se dalje. Tijekom 1933. oko 100.000 ukrajinskih komunista protjerano je iz Komunističke partije Ukrajine, velik broj njih je uhićen i ubijen. Ideja komunizma kakvom su je početkom dvadesetih godina vidjeli i krojili ukrajinski komunisti tim je činom zauvijek ugušena. Pod krinkom tajnih antisovjetskih organizacija državne su vlasti uhitile tisuće ukrajinskih intelektualaca, a jedan od njih je bio i Oleksandr Šumskij koji je osuđen da je djelovao u sklopu fiktivne organizacije *Ukrajinska vojna organizacija*. Staljinovo čišćenje politički nepodobnih ljudi odrazilo se na mnoge stanovnike Ukrajine koji su pripadali i drugim nacijama, posebno na Židove, Poljake, Nijemce i Grke. Ono što je njima dodatno otežavalo situaciju jest da su bili često optuženi za

špijunažu kao ljudi iz stranih matičnih država, koji su mogli biti pod kontrolom politike izvan Sovjetskog Saveza. Velik broj ih je protjeran na *daleki istok* gdje je većina ubijena, a uporaba njihovog jezika smanjena je na minimum. U Ukrajini su tada jedino Rusi kao nacionalna manjina koja je brojala gotovo 10 posto stanovništva bili pošteđeni vrlo represivnih metoda u borbi protiv nacionalnih devijacija. Uz ukrajinski jezik, jedino je ruski ostao i dalje potenciran i oslobođen restrikcija. Ipak, ni ruska manjina u Ukrajini često nije bila pošteđena čistki tijekom terora koji je drastično zahvatio ukrajinsku političku elitu sve do 1938. godine.

Staljinov razlog za ciljane čistke u tridesetim godinama stvoren je već na partijskom kongresu koji je održan u siječnju 1934. godine. Tijekom tadašnjeg glasovanja o kandidatima za Centralni komitet, Staljin je dobio najviše kritika i vrlo malu potporu. Osoba koja na tom zasjedanju tajnim glasovanjem dobiva najmanje kritike jest Sergej Kirov koji na taj način postaje konkurent za vlast. Smrt popularnog Kirova u atentatu 1. prosinca 1934. dovodi do masovnog terora u kojem je stradalo više milijuna ljudi. Glavna administrativna zgrada radničkog logora ili zatočeništvo poznato kao *Gulag*, od 1929. dočekali su milijuni ljudi. Osim političkih zatvorenika, tamo su bili zatvoreni i prijestupnici ostalih zakona. Sovjetskim Savezom zavlada je nemilosrdna borba protiv Staljinovih neistomišljenika, Gulag je bio često mjesto njihove deportacije. Ukrajinu je veliki teror zahvatio posebno 1937. i 1938. kada je prema dostupnim službenim statistikama uhićeno 267.579 osoba, od njih je strijeljano 122.237 s oznakom *neprijatelji naroda*. Tada su ujedno ubijeni Kosior i Potišev, kao i tisuće visokih dužnosnika Ukrajine. Godine 1937. Komunistička partija Ukrajine imala je 62 člana parlamenta, tijekom čistki ubijeno je 55 članova. Samo je jedan od ukupno jedanaest članova tadašnje najviše institucije vlasti u Ukrajini, odnosno Ukrajinskog politbiroa, preživio Staljinov veliki teror. Staljin je u konačnici dramatično počistio čitavu proukrajinsku političku elitu Ukrajine. Novi Staljinov predstavnik postao je budući sovjetski vođa Leonid Brežnjev koji je svoju političku karijeru započeo u ukrajinskom gradu Dnipropetrovsku 1938. godine.

Početak sovjetske rusifikacije

Godine 1934. glavno političko središte Ukrajine premješteno je iz Harkiva u Kijev. Takva iznenadna odluka vlasti u Moskvi je iznenadila članove Centralnog komiteta Komunističke partije Ukrajine. Tradicionalno kulturno i političko središte Kijev započelo je obnavljanje svojeg utjecaja sa zadatkom da novi sovjetsko-ukrajinski identitet prenosi u zapadne krajeve Ukrajine. U pravom smislu riječi, proces ukrajinizacije je bio zaustavljen, ali Postišev je neprekidno kritizirao daljnji prirodan i snažan razvoj ukrajinizacije, kao i prikrivene ukrajinske nacionaliste (patriote) koji su je poticali. Nakon što su službene vlasti približile ukrajinski jezik ruskome, ukinut je ukrajinski pravopis Skripnika koji je formiran tijekom 1920-ih. Tijekom 1930-ih u Ukrajini je uslijedilo evidentno zaustavljanje ukrajinizacije i pad razvijanja ukrajinske kulture na korist ruske, kreirane u Moskvi, koja se često poistovjećivala sa sovjetskom. Izdavanje knjiga na ukrajinskom jeziku palo je sa 80 na svega 42 posto, dok je izdavanje novina na ukrajinskom jeziku palo sa 90 na 69 posto. Populacija koja je koristila usluge škola na ukrajinskom jeziku pala je za 6 posto u razdoblju između 1932. i 1939. godine. S druge strane, ruski jezik koji je bio dodatno obavezan u ukrajinskim školama, morao se početi učiti već u drugom razredu osnovnih škola. Ruski jezik se potencirao kao službeni jezik Sovjetskog Saveza, koji je trebao biti budući glavni jezik svih komunista. Režim je tijekom 1930-ih snažno forsirao *rusocentrizam* koji je predstavljao tzv. *veliko povlačenje sa proleterskog internacionalizma*. Pod diktaturom Staljina ideja svjetske revolucije izgubila je na važnosti, a on svoju pozornost usmjerava na razvijanje socijalizma s ciljem jačanja jedne države sa središtem u Moskvi.¹⁹⁰ Staljin je u konačnici inkorporirao ruski nacionalizam u svoj ideološki arsenal, koji podređuje sve ostale države i narode Sovjetskog Saveza i započinje njihovo rusificiranje. Ostale, pa tako i druga po brojnosti ukrajinska nacija, imale su slobodne ruke pri obilježavanju vlastite nacionalne tradicije, sve dok to nije bilo na štetu promicanja kulta Rusije kao *starijeg*

¹⁹⁰ Tijekom 1930-ih formira se izraz *staljinizam* koji više određuje stil vladanja nego ideologiju. Iako je rašireno mišljenje da je staljinizam zapravo komunizam, on u stvarnosti nije imao veze s Marksovim komunizmom, nego je bio boljševizam. Marksov komunizam bio je ideja gotovo savršenog besklasnog društva, potpune jednakosti među ljudima, u kojem ne postoji privatno vlasništvo, nego zajedničko odnosno društveno vlasništvo. Staljinizam ni po čemu nije bio niti savršen, niti je postojala jednakost, a privatno vlasništvo nije zamijenjeno zajedničkim vlasništvom nego je država sve nacionalizirala, tj. stavila pod svoju upravu.

brata. Napravljen je potpuni zaokret s revolucionarnih eksperimenata na strogi konzervativizam, koji se odrazio posebno na školovanje i kulturu.

Godine 1938. preostalom ukrajinskom rukovodstvu predstavljen je njihov novi vođa Nikita Hruščov, poslušan etnički Rus iz Ukrajine. On je svoju karijeru započeo u Ukrajini i duže vrijeme je djelovao u sklopu Moskovske stranačke organizacije. Budući da su prije njegova dolaska gotovo svi ukrajinski političari uhićeni, zatvoreni ili ubijeni, Hruščov je znatan dio svoje političke elite morao dovesti iz Moskve kako bi ukrajinski državni aparat ponovno profunkcionirao. Hruščov je, poput Staljina, bio sklon da bez razmišljanja eliminira sve koji su bili imalo sumnjivi ili politički neposlušni. Tijekom 1938. u Ukrajini je odobrio privođenje desetke tisuća imena. Mnogi Ukrajinci u strahu su nastavili prihvaćati nametnute rusificirane inačice vlastitih prezimena jer su time bili manje sumnjivi. Ipak, za dosta Ukrajinaca koji su preživjeli strahote Holodomora, Hruščov je nesvjesno predstavljao vrijeme vraćanja u relativnu normalu. Nakon što je Staljin u potpunosti preuzeo kontrolu nad političkim životom Sovjetskog Saveza, *staljinisti* su si mogli priuštiti prihvaćanje nove konstitucije u prosincu 1936. godine gdje su sve republike dobile određeni status fiktivne autonomije. Tijekom izbora za sovjetski parlament 1937. godine, 99 posto ukrajinskih glasača podržalo je službenu državnu listu kandidata, kao jedinu ponuđenu opciju. Prema novom sustavu koji je tada uveden, navodno odani glasači na svojim izbornim listićima nisu trebali ništa zaokruživati već samo s listićem odšetati do izborne kutije u koju će ubaciti listić. Oni koji su se slučajno poslužili glasačkom kabinom odmah su bili osumnjičeni da ne prihvaćaju imena službenih kandidata. U lipnju 1938. ukrajinski glasači prema istoj metodi glasovali su za republički parlament Ukrajine koji ima 304 kandidata. Lažirani izbori za kandidate su odabrali 186 etničkih Ukrajinaca i 111 etničkih Rusa. S obzirom na to da je u Ukrajini tada živjelo svega 10 posto etničkih Rusa, disbalans ovih rezultata ostao je posve očit.

Staljinizam je učvrstio književnost i umjetnost u masivni politički edukacijski sustav. Država je onespособila i ukinula sve neovisne grupacije književnika. Od 1932. u glavnu organizaciju Savez sovjetskih književnika ubačeni su režimu lojalni književnici. Na isti način Staljin je kontrolirao grupe umjetnika, kompozitora, filmskih redatelja i drugih javnih djelatnika. Sve organizacije su imale posebne

podružnice u Ukrajini formirane prema istom centraliziranom načelu. Prvi kongres književnika 1934. definirao je novi službeni stil u kulturi odnosno socijalistički realizam, koji je trebao spojiti *ono što jest s onim kako treba biti*. Poput svojih ruskih kolega, Ukrajinci su također trebali kroz umjetnost i književnost predstaviti snagu i vrijednost sovjetskog naroda, koji stječe komunističku svjesnost u sklopu revolucije i nesebičnog rada. Među ukrajinskim književnicima tada se ističu Andrij Holovko, koji piše o klasnoj borbi, te nešto više politički orijentirani Jurij Jakovskij, koji opisuje građanski rat u Ukrajini. Spominjanje velikog izgladnjivanja u Ukrajini bilo je vrlo opasno, no neki pjesnici poput Maksima Rilskog, Pavla Tičine i Volodimira Šosjura dotaknuli su se i tih tema. Većina književnika koja je Holodomor pokušala kroz svoja djela osuditi, političkim aktom bila je ubijena. Stopa pismenosti u Ukrajini tada je bila na vrlo visokom nivou, oko 90 posto osoba mlađih od pedeset godina znalo je čitati i pisati na ukrajinskom jeziku. Državna kritika tada je ukrajinske umjetnike učila da je socijalistički realizam ustvari prirodno i didaktičko slikanje. Nakon što je 1930. produciran veliki nijemi film *Zemlja*, sa složenim simbolizmom i lirskim slikama prirode, Oleksandr Dovženko je 1932. pustio svoj prvi zvučni film *Ivan*, koji je slavio industrijalizaciju države na manje dvosmislen način. Godine 1939. Dovženko je slijedio Staljinov savjet da napravi film *Ščors* koji će prikazati sovjetskog heroja u ukrajinskom građanskom ratu. Rusi su u to vrijeme također počeli isticati svoju hrabru nacionalnu povijest, a s ukrajinske strane to su započeli glumac Oleksandr Kornijčuk i redatelj Igor Savčenko. Kornijčuk je kao glumac 1938. prvi put odigrao ulogu ukrajinskog kozačkog zapovjednika Bogdana Hmeljnickog, a sam film je postao vrlo cijenjen 1941. zahvaljujući redatelju Savčenku.

Unatoč svim katastrofalnim posljedicama za stanovništvo Sovjetske Ukrajine i cjelokupnog Sovjetskog Saveza tijekom 1930-ih, Staljin i službena kultura promical su optimizam i slavlje. Ruska kultura pod velikim pritiskom Staljina počela je radikalno zasjenjivati ukrajinsku. Cenzura i propaganda u Ukrajini bile su na najvišem nivou. Primarni cilj službene sovjetske propagande bio je zasjeniti zločin koji je počinjen u masovnom izgladnjivanju i deportaciji ukrajinskih građana na Daleki istok. O gladi je bilo strogo zabranjeno govoriti. Sovjetske novine tijekom tridesetih opisivale su razvitak ukrajinske industrije, uspješnu kolektivizaciju i masovno uzdignuće kulture, postupci koji su prema službenoj vlasti unaprijedili Sovjetsku Ukrajinu prema svijetlom dobu socijalizma. Realnost je ipak bila znatno

više zabrinjavajuća: u Ukrajini su deportirani ili ubijeni gotovo svi politički aktivni ukrajinski intelektualci, među također nacionalno osviještenim ukrajinskim seljaštvom od gladi je umrlo više milijuna ljudi, tolerantna politika ukrajinizacije u potpunosti je spriječena, a ruska kultura se sve češće počela propagirati kao sovjetska. Ruska kultura i jezik tijekom 1930-ih imala je povlaštenu poziciju u cijelom Sovjetskom Savezu, a Moskva je provodila politiku intenzivnog ekonomskog koloniziranja svih ostalih republika na korist Rusije. Ukrajina koja je tada potencijalno predstavljala jaku ekonomsku silu i Ukrajinci koji su po brojnosti slijedili Ruse, teško su se pomirili sa staljinizacijom i svojevrsnim obnavljanjem rusifikacije. To se posebno moglo primijetiti u zapadnim ukrajinskim zemljama i izvan granica Sovjetskog Saveza, gdje se počeo pojavljivati snažan ukrajinski nacionalizam, kao revolt na prikriveno podjarmljivanje ukrajinske nacije.

XI. JAČANJE UKRAJINSKOG NACIONALIZMA

Posljedica nacionalizacije država

Nakon Prvog svjetskog rata, pobjednički Saveznici organizirali su niz konferencija u Parizu kako bi iscrtali novu političku kartu Europe. Iako su u većini otvoreno zagovarali ideju nacionalne opredijeljenosti, čiji je glavni zagovarač bio Woodrow Wilson, nisu sve nacije nagrađene stvaranjem vlastite države. Nakon raspada Austro-Ugarske, Saveznici su podijelili zapadne ukrajinske zemlje između dvije nove države, Poljske i Čehoslovačke, te su proširili teritorij Rumunjske. Poljska i Rumunjska također su obuhvatile pojedine ukrajinske teritorije koji su pripadali bivšem Ruskom Imperiju. Kao rezultat novih podjela, zapadna Ukrajina, koja je između dva svjetska rata često definirana kao teritorij naseljen ukrajinskim stanovnicima izvan Sovjetskog Saveza, otprilike je bila jednake veličine kao i pod vlašću Habsburgovaca. Više od 7 milijuna Ukrajinaca tijekom 1930-ih formiralo je jednu od najvećih i najjačih manjinskih grupacija u poslijeratnoj središnjoj Europi. Pariška konferencija napravila je preduvjete kako bi se nacionalne manjine zaštitile. Nove države trebale su osigurati

jednaka prava za sve građane, osigurati slobodnu uporabu manjinskih jezika i škola, pa čak dopustiti većim etničkim grupama i određeni stupanj autonomije. Većina europskih država takvih planova se nije pridržavala.

U međuratnom vremenu Poljska i Rumunjska su prema suvremenim sociolozima postale *nacionalizirane države*, koje su otvoreno koristile državnu moć kako bi promovirale svoj nacionalni status s ciljem asimilacije i marginalizacije njihovih nacionalnih manjina. Takva politika imala je indirektan učinak na jačanje separacije ukrajinskog nacionalnog identiteta u njihovoj državi i dodatno jačanje ukrajinskog nacionalizma. Bez obzira na posve iste kulturne i vjerske karakteristike, paralelno je jačala nacionalna ideja *rusinizma*, uglavnom među manjim dijelom ukrajinskog naroda koji pod tuđom politikom nije bio zahvaćen ukrajinskim nacionalnim preporodom. Kako je jezik političara postao snažno podređen etničkim pitanjima, socijalizam u zapadnoj Ukrajini je izgubio očekivanu važnost. Ojačala je ideja radikalnog nacionalizma, koja je krajem 1930-ih podrazumijevala i terorističke ispade mnogobrojnih mladih političkih aktivista. Ukrajinci ipak nisu ostvarili glavni cilj, odnosno teritorijalno odcjepljenje i raspad poljske države. Bitne promjene za Ukrajince počele su se događati tek početkom Drugog svjetskog rata 1939., kada će se radikalni ukrajinski nacionalizam naći u sukobu s dvjema moćnim imperijalističkim silama.

Pokušaji asimilacije Ukrajinaca u Poljskoj

Novouspostavljena Poljska država uključivala je dvije regije u kojima su etnički Ukrajinci činili većinu: istočna Galičina i zapadna Volinj. Iako su Poljaci kontrolirali regiju Galičinu još od ljeta 1919., Saveznici su zadržali svoj utjecaj i provincijalni status Galičine sve do 1923., nakon čega su Poljaci taj dio ukrajinskog teritorija potpuno inkorporirali u svoju državu. Takav čin uznemirio je Ukrajince koji su se pouzdali u Saveznike i poseban status Galičine te su 1922. bojkotirali izbore kako bi spriječili stjecanje potpune poljske kontrole. Traumatizirani porazom Zapadne Ukrajinske Narodne Republike, Ukrajinci Galičine razvili su izrazito jaku nacionalnu samosvijest. Grkokatolička crkva i brojne civilne organizacije podržavale su razvoj

nacionalnog života Ukrajinaca kako bi smanjili prisilan i negativan utjecaj Poljaka. Primjer indirektna asimilacije je zapadna regija Volin, koju je Poljska prisvojila u poljsko-sovjetskom ratu 1920. godine. Volin kroz nametnutu politiku postaje manje razvijena poljoprivredna regija, uglavnom naseljena pravoslavnim seoskim stanovništvom, koje je zbog učestalog poljskog zastrašivanja i slabog kontakta s ukrajinskom nacionalnom propagandom (sa prostora Galičine), dovedeno u nepovoljnu društvenu i političku situaciju u kojoj se u popisu stanovništva njih oko 700.000 identificiralo kao lokalno stanovništvo, ne izjasnivši se službeno kojoj naciji pripadaju i kojim jezikom govore.

Dok se Sovjetska Ukrajina našla pod ubrzanom industrijalizacijom i urbanizacijom, ukrajinske zemlje u Poljskoj sačuvale su svoj tradicionalni karakter u pomalo zapuštenom poljoprivrednom prostoru. Proizvodnja ulja u Galičini je zaustavljena, investicije su usporile, a eksploatacija prirodnih bogatstava postala je jako skupo. Manja radnička grupa Ukrajinaca u Galičini i zanemarivo mala u Volinju našla je poslove uglavnom u šumarskoj industriji i proizvodnji hrane. Situacija je postala još gora tijekom razdoblja *Velike depresije*. Nakon kolapsa poljoprivrednih cijena i nedostatka industrije koja bi donekle pokrenula razvoj stanovništva, seljaci su vidjeli emigraciju kao jedini izlaz za poboljšanje života. SAD i Kanada u to su vrijeme ograničili ulazak stranih emigranata iz istočne i južne Europe, kao i Azije. Ipak, prema službenim statistikama najmanje oko 150.000 zapadnih Ukrajinaca uspjelo je emigrirati, uglavnom u Argentinu, Francusku, SAD i Kanadu. Oni koji su ostali u Poljskoj, živjeli su u relativno teškim uvjetima, obrađujući manje površine zemlje. Više od polovice zapadnih ukrajinskih seljaka posjedovalo je svega do 2 hektara zemlje. Nakon što se poljska vlast umiješala u poljoprivrednu politiku seljaka, veći posjedi dodjeljivani su uglavnom novim poljskim kolonizatorima. Borba ukrajinskih seljaka da ostvare pravo na veće komade zemlje ostala je neispunjena, te je rezultirala i jačanjem ideja ukrajinskih nacionalista na selu. Samosvijest seljaka za nacionaliste je predstavljala vrlo važnu komponentu s obzirom na to da su više od 80 posto Ukrajinaca u Galičini i Volinju činili upravo seljaci. Nasuprot selu, tijekom 1930-ih, Poljaci i Židovi u zapadnim ukrajinskim gradovima činili su premoćnu većinu.

Jedina uspješna ekonomska priča u ukrajinskoj regiji je ruralni Ukrajinski zadrugarski pokret, koji je počeo funkcionirati krajem 19. stoljeća i razvijao se usporedno s

državnim i ekonomskim agencijama koje su kontrolirali Poljaci. Krajem 1930-ih istočna Galičina brojala je oko 4.000 ukrajinskih zadruga s cjelokupnim članstvom većim od 700.000 ljudi. Među njima se najviše isticala zadruga *Maslosojuz* (mljekarski savez), koji je uspješno potpomogao 200.000 ukrajinskih seljaka kako bi svoje proizvode uspješno prodali na poljskom i vanjskom tržištu. Mnoge zadruge stabilizirale su cijene i seljacima omogućile dodatnu edukaciju. Općenito, oni su podržavali ukrajinski kulturni život i osiguravali činovničke poslove za nacionalnu inteligenciju. Izazovi za ukrajinsku ekonomiju tada su često kombinirani s diskriminatornom politikom poljske vlasti. Unatoč dogovoru sa Saveznicima, Poljaci koji su u svom državnom ustavu naveli zaštitu nacionalnih manjina, nastojali su steći političku premoć u ukrajinskim regijama koristeći se različitim političkim metodama. Poljske vlasti su ukinule jedinstvenu administrativnu jedinicu Galičinu, podijelivši njezin istočni dio u tri manja vojvodstva, gdje su granice povučene tako da Ukrajinci u njima ne mogu formirati izbornu većinu. Kako bi što više polonizirali istočnu Galičinu, vlasti iz Varšave u svojim zapisima često koriste naziv *Istočna mala Poljska* s ciljem da preimenuju cijeli dio regije.

Ukrajinske kulturne institucije također su se našle pod raznovrsnim nasrtajima. Poljske vlasti su zatvorile dvije trećine prostorija ukrajinskog društva *Prosvita* te je ukinut *Odjel za ukrajinski studij* na Ljvivskom sveučilištu. Poljske vlasti su prešle preko svoje, prethodno dogovorene, obveze da uspostave zasebno ukrajinsko sveučilište te su postojeće ukrajinske studente na poljskim sveučilištima dodatno marginalizirale. Ukrajinci su kao odgovor na takve postupke 1921. uspostavili Ukrajinsko potajno sveučilište, koje je donekle uspješno djelovalo više od četiri godine i kroz koje je prošlo oko 1.500 studenata. Godine 1924. vlasti su zabranile uporabu ukrajinskog jezika u vladinim agencijama te su započele transformaciju sustava prema staromodnom austrijskom modelu u kojemu su sve ukrajinske osnovne škole postale dvojezične, a poljski je trebao biti dominantan. Poljska diskriminacija organiziranog ukrajinskog društvenog i kulturnog života posebno je buknila krajem 1930. godine. Nakon što su ukrajinski seljaci zauzeli velike posjede poljskih pridošlica i tako napravili međunacionalni incident, poljske su vlasti dobile povod da službena vojska okupira cijelu ukrajinsku regiju Galičinu i provede nekoliko tisuća uhićenja. Isticanje ukrajinskih običaja i kulture u sljedećem razdoblju svedeno je na minimum, gotovo da je zabranjeno, a ta se represija provodila

pod izlikom spječavanja potencijalnih međuetničkih sukoba. Poljske vlasti na sud su izvele 909 ukrajinskih aktivista, uključujući i pet delegata.

Tijekom ranih 1930-ih poljske vlasti su formirale Nacionalni komitet, koji je djelovao u sklopu Vijeća ministara Poljske s evidentnim ciljem pokušaja asimilacije nacionalnih manjina Poljske. Istodobno, stvoren je i službeni program pod imenom *Učvršćivanje poljaštva*, koji se posebno odnosio na rješavanje etničke problematike u istočnoj Poljskoj, naseljenoj Ukrajincima. Nijedan od više predloženih programa etničkog karaktera, nije u potpunosti implementiran. Razni neefikasni pokušaji asimiliranja Ukrajinaca u konačnici nisu polučili značajnije rezultate. Jedini relativno značajan disbalans među Ukrajincima napravljen je potenciranjem starog etnonima *Rusin*, kojeg su Poljaci često koristili i sugerirali u namjeri da oslabe politički i društveni utjecaj ukrajinske nacionalne manjine. Tijekom 1930-ih poljske su vlasti otišle korak dalje te su žestoko zagovarale i ohrabrivale ukrajinske etničke subgrupe (Bojke, Lemke i Hucule) da se same počnu sagledavati kao nacija drugačija od ukrajinske. Poljske vlasti su također izrazito podržavale rusofilске grupe Ukrajinaca, koje su trebale razjedinjavati ojačano političko jedinstvo ukrajinskih intelektualaca. Usprkos pokušajima poljskih vlasti da Ukrajince razjedini u tri oslabljene političke grupe: nacionaliste, rusofile i novu zasebnu naciju, takvi pokušaji nisu urušili ojačan ukrajinski nacionalizam i jedinstvenu identifikaciju zapadnih Ukrajinaca. Ipak, ti poljski potezi kasnije su poslužili drugim antiukrajinski nastrojenim politikama da nameću nova pitanja identiteta među pojedinim ukrajinskim subgrupama izvan granica Ukrajine.

U slučaju ukrajinske regije Volin, poljske vlasti početnim su kompromisom nastojale ostvariti svoj utjecaj i kontrolu. Poljski državnik Henrik Jozewski ponudio je ondašnjim ukrajinskim političarima određene koncesije kako bi seljaci mogli steći koristi od većih poljoprivrednih posjeda. Njegov pozitivan prijedlog, nažalost, bio je popraćen i drugim negativnim mjerama. Uslijedila je polonizacija tijekom osnovnog školovanja, zabranjene su proukrajinske organizacije te je posebno proganjana Volinjska pravoslavna crkva. Dok je Grkokatolička crkva bila donekle tolerirana jer je bila pod zaštitom Rimske crkve u Vatikanu, Pravoslavna crkva općenito je ostavljena na nemilost poljskih vlasti. Poljaci su često vršili pritisak na lokalno pravoslavno stanovništvo i potencirali prelazak na grkokatoličanstvo, sve dok

Grkokatolička crkva nije počela predstavljati simbol Crkve ukrajinskih nacionalista. Naposlijetku, snažan proukrajinski politički utjecaj iz Galičine usvojen je u Volinju. Između dva svjetska rata stotine ukrajinskih grkokatoličkih crkvi koje su pod prijašnjom vlašću postale ponovno pravoslavne, tijekom poljske vladavine vraćene su rimokatoličkom obredu. Stotine ukrajinskih pravoslavnih crkvi tada je porušeno ili prenamijenjeno, velik dio njih je predstavljao neprocjenjive spomenike ukrajinske srednjovjekovne kulture. Samo kroz dva mjeseca tijekom 1938. godine porušeno je 138 ukrajinskih autokefalnih pravoslavnih crkvi s obrazloženjem smanjivanja prevelikog broja crkvi, posebno na prostorima srednjovjekovnih ukrajinskih regija Holmšćini (Holm) i Pidljašćini (Polissja). Tim činom Poljaci su htjeli izbrisati stoljetne tragove ukrajinske kulture na prostorima Poljske i eventualne teritorijalno-političke zahtjeve Ukrajinaca na tim prostorima.¹⁹¹ Usprkos tome što su Poljaci među Ukrajincima često željeli uvesti nered i nezadovoljstvo te su raznim restrikcijama otežali ionako težak život, Ukrajinci uspijevaju formirati nekoliko političkih stranaka koje će donekle predstavljati sigurnost u ukrajinskom društvu te će biti svojevrsan osigurač kako ne bi došlo do nenadane ukrajinske nacionalne eksplozije koja bi mogla destabilizirati cijelu Poljsku.

Ukrajinske političke stranke i formiranje OUN-a

Sredinom 1920-ih većina ukrajinske političke elite konačno je prihvatila položaj nacionalne manjine u državi Poljskoj te su počeli sudjelovati u poljskom političkom životu. Godine 1925. nekoliko manjih stranaka pod rukovodstvom Dmitra Levickog formira Ukrajinsko nacionalno demokratsko objedinjenje (UNDO), koje je bilo svojevrsna rekonstrukcija prijeratnih nacionalnih demokrata, sada predstavljajući vodeću ukrajinsku stranku. Jedna od najzaslužnijih osoba u kvalitetnom funkcioniranju stranke bio je njezin desetogodišnji predsjednik Kost Levickij, bivši predsjednik vlade Zapadne Ukrajinske Narodne Republike. UNDO je bila moderna

¹⁹¹ Detaljne informacije o tim povijesnim događajima rušenja ukrajinskih pravoslavnih crkvi mogu se potražiti: Prawosławna Diecezja Lubelsko-Chelmska (Lublin.cerkiew.pl), Towarzystwo Ukrainskie w Lublinie (ukr. Українське Товариство в Люблині). Internetska stranica: Kholm1938.net/.

liberalna stranka koja je uživala vodeću podršku ukrajinskog establišmenta. Stranka nije napustila primarnu ideju ukrajinske neovisnosti, ali je u novim okolnostima bila fokusirana na kvalitetan razvoj ukrajinskog civilnog društva. Društvo *Prosvita* i sve njezine podružnice te glavna ukrajinska novina *Dilo*, bile su upravo podupirane od UNDO-a, ali i Grkokatoličke crkve i mitropolita Andrija Šeptickog te Zajednice ukrajinskih žena koju je predvodila Milena Rudnicka. Zajednica ukrajinskih žena koja je osnovana 1921. imala je cilj ojačati položaj žena u društvu te je brojala i do 45.000 članova. Zajednica je svoje mnogobrojno članstvo često mobilizirala i zbog ukrajinskih nacionalnih interesa. Značajniji uspjeh modernih nacionalista rezultirao je uspostavljanjem Ukrajinskog istraživačkog pokreta *Plast*, kojeg je poljska vlada zabranila sredinom 1930-ih zbog osnivanja privatnih srednjih škola koje su se služile isključivo ukrajinskim jezikom. Poljske vlasti u ukrajinskim državnim školama su forsirale dvojezičnost, koja nije dobro prihvaćena te je Prirodno školsko društvo povelio impresivnu kampanju koja je otvorila poseban fond za uspostavljanje privatnih ukrajinskih škola. Završetkom kampanje pola državnih ukrajinskih škola prešlo je u privatne škole koje su koristile isključivo ukrajinski jezik.

Stranka UNDO među Ukrajincima u Poljskoj imala je najjaču podršku te je na izborima 1928. osvojila više od 50 posto glasova, što je u poljskom parlamentu i senatu predstavljalo dominirajući dio ukrajinskih političara. Iste godine u poljski parlament, odnosno *Poljski Sejm* izabrano je 46 ukrajinskih zastupnika i njih 11 postalo je senatorima. Razdoblje *Velike depresije* potenciralo je učestale nasilne metode djelovanja kod obiju strana, nacionalista i ljevičara. Godine 1935. UNDO je posljednji put pokušao uspostaviti svojevrstan kompromis s poljskom vladom. Kao rezultat tih pokušaja stvoren je *Normalizacijski sporazum*, u kojem je vlada garantirala Ukrajincima određeni broj zastupnika u državnom parlamentu, amnestiju za ukrajinske političke zatvorenike i kreditiranje ukrajinskih zadruga i banaka. Vasilj Mudri, novi predsjednik UNDO-a, postao je dopredsjednik u poljskom parlamentu. Iste godine, nakon smrti autoritativnog vođe maršala Jozefa Pilsudskog, Poljska politički snažno zaokreće udesno, što je dodatno narušilo postignute dogovore. Velik broj Ukrajinaca postao je isfrustriran UNDO-vom inercijom spram nagomilanih problema i političkog zaokreta poljske vlasti. Uslijedili su sukobi između ukrajinskih političkih struja te mnogi aktivisti napuštaju UNDO i Ukrajinci ostaju bez jakog političkog centra.

Znatan dio ukrajinskih političara u Poljskoj (posebno ljevičari) često je zagovarao opciju sjedinjenja sa Sovjetskom Ukrajinom kao najbolje rješenje njihovih problema. Tijekom 1920-ih prosovjetski svjetonazor proširio se među mnogim Ukrajinčima, koji su proces ukrajinizacije doživljavali vrlo pozitivnim primjerom tolerantne politike ukrajinskih komunista. Jevgen Petruševič, bivši vođa Zapadne Ukrajinske Narodne Republike, među ostalima, tada je pristupio prosovjetskom taboru. Danas je poznato da su mnoge ukrajinske organizacije u Poljskoj, uključujući i vrlo aktivnu Prosvitu, dobivale određene beneficije zahvaljujući sovjetskoj ukrajinizaciji i pomoći ukrajinskih političara iz Kijeva. S druge strane, nijedna od tih vodećih organizacija u Poljskoj nije bila komunistička, što prikazuje visoku nacionalnu orijentiranost među ukrajinskim komunistima ranog sovjetskog razdoblja. Ukrajinski komunisti u sovjetskoj Ukrajini nadali su se da bi se u Poljskoj mogla stvoriti takozvana peta ukrajinska kolona koja bi u konačnici teritorijalno bila pripojena Sovjetskoj Ukrajini. U Poljskoj tada postoji nekoliko prosovjetskih organizacija. Godine 1932. manja grupa više lokalnih ukrajinskih komunista formirala je Komunističku partiju Zapadne Ukrajine (KPZU) koja je postala autonomna grana u sklopu Komunističke partije Poljske. Iako je KPZU 1924. službeno zabranjena, ona je i dalje legalno djelovala kroz druge organizacije poput stranke Radničko i seljačko socijalističko udruženje. Tijekom izbora 1928. komunisti su stekli oko 48 posto glasova u zapadnoj regiji Volin, usmjerivši svoje programe prema siromašnim seljacima. Čak su i u istočnoj Galičini stekli dojmljivih 13 posto glasova. Osnovna značajka KPZU u Poljskoj bila je identificiranje sa značajkama Nacionalnih komunista u sovjetskoj Ukrajini i procesom ukrajinizacije. Nakon što je Staljin dotukao proces ukrajinizacije i preuzeo apsolutnu vlast, posebno nakon izgladnjivanja 1932. i 1933. godine, utjecaj komunista u Poljskoj potpuno je pao i nestao. Godine 1938. Staljin je naredio konačno raspuštanje oslabiljene KPZU sa cjelokupnom Komunističkom partijom Poljske, smatrajući da takva organizacija predstavlja utočište za špijunažu i političke provokacije.

Oslabljena ljevica već u ranom stadiju bila je pogodno tlo za formiranje snažnog nacionalizma, otvoren je put ultranacionalistima. Već tijekom ranih dvadesetih, grupa mladih veterana iz Ukrajinsko-poljskog rata, koju je predvodio Jevgen Konovalec, formirala je Ukrajinsku vojnu organizaciju. Od samih početaka ta i slične grupe

uzrokovale su razne sukobe s ciljem destabilizacije poljske vlade i njezinog utjecaja na ukrajinsko stanovništvo u Poljskoj. Godine 1921. nacionalisti su pokušali i zamalo ubili Pilsudskog tijekom državnog posjeta Ljvivu. Sljedeće godine izvršili su uspješan atentat na Sidira Tverdohliba, vođu Ukrajinske poljoprivredne stranke, koji je odbio sudjelovati u izbornom bojkotu. Nasilje i terorizam nacionalista nastavili su se kroz cijelo međuratno razdoblje. Tijekom konferencije u Beču 1929. Ukrajinska vojna organizacija ujedinila se sa drugim studentima i nacionalističkim grupama iz emigracije. Zajedno su formirali Organizaciju ukrajinskih nacionalista (OUN). Iako je Konovalc bio priznati vođa nove organizacije, njezin glavni ideolog postao je Dmitro Doncov, karizmatični vođa iz istočne Ukrajine, koji službeno nije ni postao član OUN-a. Bivši socijalist Doncov zagovarao je cjelovit nacionalizam, doktrinu koja je naglašavala važnost etničke nacije kao vrhovnu formu ljudske organizacije usko vezanu uz vlastitu državu. Demokratska i socijalistička uvjerenja ukrajinskih nacionalista smatrao je glavnim razlogom pada Ukrajinske revolucije. Ipak, Doncove ideje bile su tek djelomično uvrštene u OUN-ovu borbu za stvaranje ukrajinske neovisnosti i revolucionarnog terora.

Radikalno desna orijentacija postepeno je prerasla u masovni pokret, koji je uključio uglavnom ratne veterane, obespravljene seljake, dio educirane ukrajinske mladeži koja je u poljskom društvu namjerno marginalizirana i isključena iz javnog života. Ukrajinska mladež i studenti sa sveučilišta, koji nisu prihvatili razmišljanja prethodne generacije koja je zagovarala parlamentarnu demokraciju, postali su opasni vandali OUN-a. Kako bi se suprotstavili raznim restriktivnim mjerama poljskih vlasti, organiziraju kampanju terora s ciljem rušenja i destabilizacije poljske vlasti. Nacionalna ideologija postala je kampanja protiv poljske vlasti. Oni Ukrajinci koji nisu dijelili radikalne ideje OUN-a, također su postali žrtve. Godine 1934. OUN je izvršio presudan politički atentat na ministra unutrašnjih poslova Bronislwa Pierackija i Ivana Babija, ugledne ukrajinske ravnatelje visoke škole koji su veliki broj svojih studenata spriječili da se priključe OUN-u. Grkokatolička crkva i stranka UNDO osudili su nacionalistički teror OUN-a, koji je prema njima dodatno otežavao položaj Ukrajinaca u Poljskoj. OUN-ove akcije osudile su mnoge Ukrajince na zatvore, a veliki dio njih je bio nedužan. Tada je posebno bio poznat koncentracijski logor Bereza Kartuzka gdje su poljske vlasti smjestile stotine ukrajinskih političkih aktivista.

OUN koji je bio formiran od prethodne Ukrajinske vojne organizacije naslijedio je dobre kontakte s njemačkom vojnom obavještajnom službom. Radikalni ukrajinski nacionalisti prirodno su bili povezani s revanšističkim krugovima u Njemačkoj, a obje su strane smatrale kako su bili nepravedni gubitnici nakon Prvog svjetskog rata. Naslonjeni na antipoljska i antikomunistička stajališta njemačkih nacista, pripadnici OUN-a podržali su dolazak nacističke vlasti u Njemačkoj. No, razlike između ukrajinskih i njemačkih nacionalista brzo su došle do izražaja, a OUN sa svojim vodstvom u konačnici se podijelio. Nakon što su sovjetski agenti 1938. u Rotterdamu ubili ideološkog vođu Konovalca, OUN se podijelio u dvije struje: onu s modernističkim pristupom poznatu kao OUN-M kojeg je predvodio Andrij Meljnik (bivši zamjenik Konovalca) te nešto radikalniji OUN-B kojeg je predvodio Stepan Bandera iz Galičine u kojoj je imao vrlo jak utjecaj. Podjela i borbe unutar OUN-a, između 1938. i 1941. godine, stvorile su među Ukrajincima zbrku te je jedna od najjačih ukrajinskih organizacija, koja je brojila desetke tisuća članova i bila pokretač raznih društvenih zbivanja u Poljskoj i susjednim državama, ušla u Drugi svjetski rat nespremna.

Ukrajinci u Rumunjskoj i Čehoslovačkoj

Krajem Prvog svjetskog rata, Rumunjsko Kraljevstvo uključilo je dvije regije u kojima je bilo naseljeno oko milijun etničkih Ukrajinaca. U sastav države uključen je poljoprivredni teritorij, bivša ruska provincija Besarabija, sa značajnom ukrajinskom populacijom na njezinom jugu,¹⁹² te bivša austrijska provincija Bukovina, u kojoj je već duže vrijeme bio vrlo aktivan ukrajinski politički i kulturni život. Poput Poljske, Rumunjska je također krenula smjerom asimilacije nerumunjskog stanovništva te je njezin asimilacijski pritisak bio još snažniji. Iako ukrajinski i rumunjski jezik gotovo da nemaju sličnosti, službena ideologija vladajuće rumunjske Nacionalne liberalne stranke klasificirala je lokalne Ukrajince kao Rumunje koji su zaboravili svoj drevni jezik. Tijekom prvog desetljeća rumunjske vlasti (1918.-1928.), Bukovinom je vladao

¹⁹² Dio tog ukrajinskog stanovništva predstavlja potomke Zaporoških kozaka koji su krajem 18. stoljeća prebjegli iz središnje Ukrajine na ušće Dunava i tamo se zadržali.

ratni zakon, koji je vlastima dozvoljavao da istrijebe ukrajinske kulturne grupe, zabrane ukrajinske novine i da ukinu ukrajinski javni školski sustav. Vlada je također ukinula predsjedništvo Ukrajinskih studija na sveučilištu u Černjivcima. Pravoslavna crkva, kojoj su pripadali Ukrajinci, podređena je Rumunjskoj pravoslavnoj crkvi, koja je prakticirala rumunjski jezik i njime nastojala podučavati širu ukrajinsku populaciju. Svojevrsan sukob između Rumunja i Ukrajinaca događao se i u Poljskoj za vrijeme poljoprivredne reforme tijekom dvadesetih, gdje su rumunjski kolonisti često imali veća prava pri dobivanju zemlje nego ukrajinski seljaci.

Ukrajinski politički i kulturni život doživio je manji oporavak tijekom razdoblja od 1928. do 1933. kada je Nacionalna seljačka stranka preuzela vlast u Rumunjskoj. Ukrajinske političke organizacije poput Ukrajinskog nacionalnog demokratskog objedinjenja (UNDO), imale su mogućnost funkcionirati od 1922., ali nisu smjele slati svoje predstavnike na državne izbore. Preimenovana Ukrajinska nacionalna stranka 1927. se fokusirala na udruživanje svih Ukrajinaca Bukovine s ciljem očuvanja nacionalnih interesa. Njezina platforma podudarala se s UNDO-vom platformom iz Galičine. Godine 1933. na vlast se vratila rumunjska Nacionalna liberalna stranka koja je zaustavila kratki oporavak ukrajinskih političkih organizacija. Među Ukrajinacima u Bukovini rasla je politička frustracija te se sredinom tridesetih aktivno uključuju u prikrivene političke aktivnosti radikalnih nacionalista. Taj proces svoj vrhunac je dosegao tijekom 1938., kada Rumunjska postaje kraljevina vojne diktature pod kraljem Karolom II., koji je raspustio sve političke stranke i preostale ukrajinske društvene organizacije.

Dok je ukrajinski društveni život u Rumunjskoj bio pod izrazitom kontrolom, život Ukrajinaca u Zakarpatju bitno se poboljšao. Čehoslovačka Republika bila je jedina nova država u istočnoj Europi koja je zadržala liberalnu demokraciju tijekom cijelog razdoblja između dva svjetska rata. To je bila jedina država, ako se izuzme rano razdoblje tolerantne politike Sovjetskog Saveza, koja je podržala obrazovanje, kulturu i korištenje ukrajinskog jezika, ali i drugih slavenskih jezika u lokalnim administracijama. Takva čehoslovačka politika bila je posljedica njihove želje da istaknu svoje slavenstvo i da kontroliraju nametnutu povijesnu politiku Mađara (Ugara), koja je obuhvatila Zakarpatje. Lokalni Rusini, koji su brojili oko pola milijuna stanovnika, dobro su prihvatili novu vlast u Pragu. Rusinski emigranti iz

SAD-a na referendumu 1919. službeno su potvrdili da se njihova zemlja sada nalazi u Čehoslovačkoj. Iako Čehoslovačka obećanja za uspostavljanje autonomije Zakarpatja, odnosno Zakarpatske Rusi (službeni naziv) nikada nisu ispunjena, u tim krajevima lokalni vlastodršci imali su veliku autonomiju i utjecaj.

Čehoslovačka vlast je investirala u ekonomsku modernizaciju planinske regije, primarno se orijentirajući na izgradnju hidroelektričnih sustava i mostova. Zakarpatje je također postalo i značajno poljoprivredno područje. Tijekom dvadesetih, Rusini su imali velike koristi od poljoprivredne reforme te su dobivali velike posjede pretežito u nenaseljenim seoskim krajevima. Vrlo značajna pozitivna promjena za Rusine odnosila se na obrazovanje, gdje su čehoslovačke vlasti povećale broj osnovnih škola sa 34 na 425, koje su koristile ukrajinski, rusinski i ruski jezik. Vlast je službeno podupirala i dvije visoke ukrajinske institucije: Ukrajinsko slobodno sveučilište u Pragu i Ukrajinsku gospodarsku akademiju u Podebradju. Prag je davao izdašnu potporu razvoju svih zakarpatskih kulturnih organizacija i izgradio je Zakarpatsko rusinsko nacionalno kazalište.

Kulturna renesansa Zakarpatja tijekom dvadesetih godina, ponovno je pokrenula raspravu o pitanju nacionalnog identiteta. U konačnici, velik broj raznovrsnih zakarpatskih organizacija, rezultirao je međusobnim sukobljavanjem. Po nekim pitanjima, posebno su se sukobile proukrajinska organizacija *Prosvita* i rusofilska organizacija *Duhnovič*. Rukovodstvo Grkokatoličke crkve u Zakarpatju, zadržalo je naslijeđena promađarska stajališta i simpatije te je u konačnici podržalo neovisnu rusinsku opciju. Tijekom vremena, proukrajinska struja u Čehoslovačkoj postala je dominantna politička snaga među svim drugim zakarpatskim organizacijama. Posebno su bile istaknute organizacije Prosvita, Istraživački pokret Plast i Kršćanska nacionalna stranka. Tada se posebno isticao proukrajinski grkokatolički svećenik Avgustin Vološin i Ukrajinska nacionalna unija, koja je slijedila politiku stranke UNDO u Galičini. Čehoslovačke vlasti su se sredinom tridesetih počele pribojavati izrazitog utjecaja ukrajinskih nacionalno orijentiranih organizacija te pokušavaju stvoriti balans odnosa službeno podržavajući rusofilske političke struje, koje su egzistirale sve do Drugog svjetskog rata. Radikalni ukrajinski nacionalizam imao je svega nekoliko značajnih akcija u relativno tolerantnoj regiji, gdje su ipak bile prisutne raznovrsne političke opcije koje su često djelovale kroz brojne manje grupacije Rusina, Ukrajinaca i Rusa.

Karpatska Ukrajina i ratna prijetnja u Zakarpatju

Zbog svojeg strateškog položaja u središnjoj Europi, u proljeće 1939. malo Zakarpatje postalo je jedno od prvih područja vojnog konflikta u Europi od kako je završio Prvi svjetski rat. Prva zapadna ukrajinska regija namjeravala je proglasiti neovisnost još od revolucionarnog vremena 1917. godine. Situacija se počela razvijati u rujnu 1938., kada su Britanija i Francuska žrtvovala cjelovitost Čehoslovačke zbog dvojbenog primirja sklopljenog u Münchenu. Nakon što je nacistička Njemačka pripojila svom teritoriju zapadni dio Čehoslovačke, vodstvo Slovačke i Zakarpatja zahtijevalo je svoju dugo obećavanu autonomiju. U listopadu, praška vlada imenovala je Josefa Tisa za premijera autonomne Slovačke, a rusofil Andrej Brodij imenovan je premijerom novoosnovane autonomne Zakarpatske Rusi.¹⁹³ Kroz sljedeća dva tjedna, češke vlasti su bile vrlo zabrinute zbog Brodijevog izrazito promađarski orijentiranog stajališta i političkog djelovanja te su ga uhitili. Nova regionalna administracija sastojala se uglavnom od proukrajinskih aktivista koje je predvodio Avgustin Vološin.

U međuvremenu, Adolf Hitler nastavio je s odcjepljivanjem čehoslovačkih teritorija. U studenom, nagradio je svoje mađarske saveznike u jugozapadnom djelu Zakarpatja, uključivši glavni grad Užgorod. Vološinova vlast je preseljena u grad Hust, gdje se počela provoditi ukrajinizacija uprave i regionalnog školskog sustava, a regija dobiva novi službeni naziv Karpatska Ukrajina. Uspostavljena je službena vojska *Karpatska Sič* koja je brojala oko 5.000 vojnika, sastavljena pretežito od ukrajinske mladeži.¹⁹⁴ U veljači 1939., tijekom izbora za lokalni parlament, Vološinova stranka Ukrajinske nacionalne unije odnijela je premoćnu pobjedu sa 86 posto glasova. Teritorij zakarpatske vlasti ostao je dio Čehoslovačke, no postojala je težnja ukrajinskih nacionalista da Njemačka postane novi saveznik

¹⁹³ Zakarpatska Rus' svoje korijene vuče iz 11. stoljeća kada je taj dio teritorija pripojen srednjovjekovnoj ukrajinskoj državi Kijevskoj Rusi. Isti prostori kasnije su izloženi izrazitoj mađarizacijskoj politici koja je zadesila i sjeverne krajeve Hrvatske.

¹⁹⁴ Znatni dio mladeži u službenoj vojsci *Karpatska Sič* bio je iz Galičine, a mnogi su od njih pripadali Organizaciji ukrajinskih nacionalista.

lokalnih Ukrajinaca, kako je to već i ranije nastojala učiniti s prikrivenim ciljem da Zakarpatje postane značajan borbeni položaj tijekom potencijalnog napada na Sovjetski Savez. Već tijekom sastanka u studenom 1938., Hitlerov ministar vanjskih poslova Joachim von Ribbentrop i Vološin dogovorili su otvaranje zajedničkog ureda u Hustu i ekonomsku suradnju pritom usuglasivši autonomnost zakarpatske regije. Na osamnaestom Partijskom kongresu održanom tijekom travnja 1938. u Moskvi, Staljin je izmijenio dogovor kojim je 30-milijunsku sovjetsku Ukrajinu trebao pripojiti Zakarpatju, regiji koja je onda brojala svega oko 700.000 stanovnika. Isti mjesec Hitler je započeo invaziju na Čehoslovačku, Tiso je bio prisiljen proglasiti neovisnost Slovačke, a Mađarska je trebala steći kontrolu nad drugom značajnom regijom Zakarpatjem. Kako se vojska Zakarpatske Siči hrabro oduprla mađarskoj invaziji, u travnju 1939. zakarpatski parlament proglasio je Republiku Karpatske Ukrajine politički neovisnom. Vološin je tada izabran za njezinog predsjednika, no pojačana mađarska vojska u samo nekoliko dana preuzela je vlast u zakarpatskoj regiji. Uz pomoć nacista, Mađari će vladati Zakarpatjem sve do 1944. godine.

Sljedeći značajan vojni konflikt koji se dogodio na ukrajinskoj zemlji započet je nakon službenog proglašenja Drugog svjetskog rata. Na dan 23. kolovoza 1939., nacistička Njemačka i Sovjetski Savez iznenadili su svjetsku javnost dogovorom o međusobnom nenapadanju, kao rezultat trgovinskih dogovora. Formirani Pakt Molotov-Ribbentrop, nazvan po istoimenim pregovaračima, zaustavio je dugogodišnji propagandni rat između Njemačke i Sovjetskog Saveza. Možda još važnije, dogovor je sadržavao tajni protokol koji je podijelio istočnu Europu u dvije sfere utjecaja. Poljska je trebala biti podijeljena, njezine istočne regije trebale su pripasti pod kontrolu Sovjetskog Saveza. Nakon što je u rujnu 1939. uspostavio dogovor sa Staljinom, Hitler je naredio napad na Poljsku i započeo Drugi svjetski rat.

Na dan 17. rujna 1939., nakon što su njemačke snage razbile poljski vojni otpor, sovjetske snage napale su Poljsku s istoka obrazloživši to kao namjeru da zaštite ukrajinsku i bjelorusku nacionalnu manjinu u Poljskoj. Poljska vojska nije mogla pružiti veliki otpor, a sovjetske snage su u sukobima izgubile oko 500 vojnika. Lokalni Ukrajinci s oduševljenjem su dočekali kraj poljske vladavine, ali nisu znali što trebaju očekivati od novih sovjetskih vlasti. General sovjetske vojske na poljskom

bojištu etnički Ukrajinac Semen Timošenko, oslobođenje zapadnih ukrajinskih zemalja u Poljskoj proglasio je značajnim povijesnim događajem, koji napokon objedinjuje veliku ukrajinsku naciju. Službene vlasti u Moskvi, odlučile su zapadne ukrajinske zemlje u Poljskoj priključiti Sovjetskoj Ukrajini. U listopadu 1939. sovjetske vlasti organizirale su izbore u istočnoj Galičini, utječući na stanovništvo da izabere službene državne kandidate. Nakon što je uspostavljena kontrola sovjetske vlasti, zapadna Bjelorusija priključena je Sovjetskoj Bjelorusiji. Nakon tajnog dogovora s Hitlerom, u lipnju 1940. ulaskom snaga Crvene armije (navodno dobrovoljno), sovjetske vlasti pripojile su Estoniju, Litvu i Letoniju. U isto vrijeme, Sovjetski Savez Rumunjskoj prijeti ratom te joj oduzima regije nastanjene Ukrajinacima, sjevernu Bukovinu i južni dio Besarabije, koje su odmah pripojene Sovjetskoj Ukrajini. Autonomna regija Moldova i dio Besarabije našao se pod okriljem nove sovjetske vlasti u novoj republici Sovjetskoj Moldovi, koja je također u svom stanovništvu uključivala značajan broj etničkih Ukrajinaca i Rusa.

Nakon uspostavljanja sovjetske vlasti u zapadnoj Ukrajini, započelo je impresivno oslobođenje od poljskog utjecaja. Velikom broju dvojezičnih škola dozvoljeno je koristiti samo ukrajinski jezik te su uspostavljene mnoge nove škole. Tijekom 1940. istočna Galičina imala je oko 5.798 osnovnih škola koje su koristile samo ukrajinski jezik. Proces takozvane dozvoljene ukrajinizacije zahvatio je i Ljvivsko sveučilište, nazvano prema istaknutom ukrajinskom piscu i društvenom djelatniku Ivanu Franku. Uspostavljeno je Ukrajinsko kazalište i dodatne regionalne grane Ukrajinske akademije znanosti. Mnogi vodeći ukrajinski intelektualci ponovno su našli zaposlenje u novo formiranim institucijama, no znatan dio njih prebjegao je u zapadni dio Poljske pod njemačkom okupacijom i sovjetsko-komunističku vlast nije smatrao prijateljskom. Tu su se posebno istaknuli društvo *Prosvita* i Znanstveno društvo *Taras Ševčenko*. Iako se proces oslobađanja zapadne Ukrajine od poljskog utjecaja odvijao relativno brzo, komunisti su proces usklađivanja sa Staljinovom politikom držali pod strogim nadzorom i kontrolom. Rušenje poljskog utjecaja i ukrajinsko uspostavljanje vlasti bio je jedan u nizu koraka da se učvrsti apsolutna vlast Staljina.

Većina lokalnih Ukrajinaca u početku je zadovoljno dočekala promjene koje su uslijedile dolaskom sovjetske vojske, no postepeno lokalna ukrajinska kultura i

tradicija postavljena je pred zid staljnističkog režima. Zapadni ukrajinski seljaci također su se našli pred pritiskom da pristupe planiranoj kolektivizaciji pod državnom kontrolom. Zadruga koje su postojale su raspuštene ili reorganizirane, Grkokatoličkoj crkvi su oduzeti mnogobrojni posjedi te su religijska predavanja u lokalnim školama postala zabranjena. Staljinovi dužnosnici raspustili su sve političke stranke i ukinuli su sve potencijalno destabilizirajuće ukrajinske novine. Zastrašujuće lice novog režima otkriveno je već 1940., kada su započela masovna uhićenja i deportacije. Velik broj ukrajinskih političkih aktivista tada je prebjegao u njemačku okupacijsku zonu, no mnogo njih zajedno s Poljacima i Židovima premješteno je u unutrašnjost Sovjetskog Saveza, gdje su smješteni u radne logore. Prema suvremenim istraživanjima, u razdoblju između 1939. i 1940. iz zapadne Ukrajine u Sibir i arktičko područje, prebačeno je više od 312.000 obitelji ili do 1,250.000 ljudi. Na sibirske prostore iz zapadne Ukrajine prisilno je odvedeno najmanje 250.000 Ukrajinaca. U zapadnoj Poljskoj, koja je bila pod okupacijom nacističke Njemačke, prebjegli Ukrajinci našli su se pred manjim restrikcijama i osudama, za razliku od Poljaka i Židova. Nijemci su Poljake i Židove smatrali prijetnjom zbog teritorija i političke ideologije. Ukrajinci su ondje zadržali neko vrijeme svoja društvena i kulturna prava te u Krakovu uspostavljaju Ukrajinski centralni komitet, kojeg je predvodio ugledni geograf Volodimir Kubijovič. Organizacija u kratkom vremenu uspostavlja mrežu ukrajinskih osnovnih škola, zadruga i omladinskih udruženja lokalne populacije. Ukrajinska autokefalna pravoslavna crkva započela je sa svojim radom u regiji Holm, gdje je slobodnije prakticirala religijski život. Organizacija ukrajinskih nacionalista također je našla utočište među njemačkom nacističkom politikom i njezinom vladom te se nadala da će privremeni pakt između Njemačke i Sovjetskog Saveza biti prekinut, jer su smatrali da bi rat sa Sovjetskim Savezom mogao postati šansa da Ukrajinci uspostave državnu neovisnost.¹⁹⁵

¹⁹⁵ Na samom početku Drugog svjetskog rata ukrajinski nacionalisti surađivali su s nacističkom Njemačkom, nadajući se njenoj pomoći u obnavljanju državnosti, kao što je bio slučaj s Hrvatskom i Slovačkom, koje su bile zasebne države pod kontrolom Trećeg Reicha. Jedna od bitnih razlika zbog koje Ukrajinci nisu imali potporu nacističke Njemačke u stvaranju vlastite državnosti bila je u tome što je Ukrajina zauzimala puno veći i strateški korisniji europski prostor.

XII. UKRAJINCI U DRUGOM SVJETSKOM RATU

Ukrajinsko bojište i sovjetski paralelni rat

Ukrajinci su prema broju svoje populacije kroz povijest slijedili mnogobrojne Ruse, no ipak često nisu imali presudan utjecaj jer su sve do 1940. teritorijalno bili razdvojeni u nekoliko moćnih suprotstavljenih imperija. I nakon 1940., znatan dio Ukrajinaca ostao je živjeti teritorijalno razjedinjen u pojedinim dijelovima Europe, posebno u dijelovima istočne Poljske i Slovačke, koje su Ukrajinci također smatrali svojom zemljom. Nakon što je sovjetska vojska 1939. i 1940. pripojila zapadne ukrajinske regije Galičinu, Volinj i Bukovinu sovjetskoj Ukrajini, u novoj republici našlo se više milijuna izrazito nacionalno osviještenih zapadnih Ukrajinaca. Staljinovi ideolozi bili su prisiljeni mijenjati pojedinosti svojih stajališta i politiku prema mnogoljudnim Ukrajincima. Svjesni nove ojačane sovjetske Ukrajine, vlasti su izašle sa prikrivenom retorikom, tolerantno proglašivši sjedinjenje gotovo svih ukrajinskih zemalja komplementacijom objedinjavanja ponosne ukrajinske nacije, koja je kroz nekoliko stoljeća bila razjedinjena nametnutim granicama tuđih naroda (politika). Naglašeno je da su Ukrajinci konačno zauvijek ujedinjeni u jedinstvenoj Sovjetskoj Ukrajini. Ovakve vrlo neuobičajene službene izjave sovjetskih vlasti, s jedne strane pokušale su donekle ublažiti iskrivljenost sovjetske propagande, koja je industrijaliziranu Sovjetsku Ukrajinu prikazivala kao besprijekornu državu blagostanja spram oslabljenog Zapada. S druge strane, zapadni Ukrajinci viđeni su kao novi relativno opasan segment sovjetskog društva, koji je u stanju pokrenuti novu ukrajinsku revoluciju i rat između Ukrajinaca i Moskve, odnosno rat između Ukrajinaca i Rusa kao dvije najbrojnije nacije Sovjetskog Saveza. Prepoznavši potencijalne opasnosti među mnogobrojnim ukrajinskim nacionalistima i patriotskim aktivistima, Staljinovi ideolozi dopustili su kratkoročne elemente nacionalnog naglaska među Ukrajincima u povećanoj sovjetskoj Ukrajini, s ciljem stvaranja stabilne i poslušne ukrajinske politike koja će biti odana vlastima u Moskvi. Ogroman sukob koji je 1941. stvoren između nacističke Njemačke i Sovjetskog Saveza, podržao je Staljinovu politiku koja je na umu imala dobivanje mnogobrojnog ukrajinskog naroda Sovjetske Ukrajine u vlastite vojne redove. Tijekom 1941., vlasti

u Moskvi počele su izrazito naglašavati veliku ukrajinsku naciju kako bi pod svojom kontrolom pokrenuli mobilizaciju Ukrajinaca u ratu protiv Njemačke. Tijekom Drugog svjetskog rata, znatan dio Ukrajinaca ipak nije prihvatio tako-reći tolerantne izmjene u sovjetskoj politici te je u konačnici ratovao protiv nacističke Njemačke i komunističkog Sovjetskog Saveza s ciljem uspostavljanja nezavisne Ukrajine.

Jaka vojska nacističke Njemačke na prepad je napala Sovjetsku Ukrajinu 22. lipnja 1941. godine. Iako su sovjetske vlasti bile viša puta upozorene od strane Mikole Hluščenka, uglednog ukrajinskog umjetnika i sovjetskog špijuna u Njemačkoj i Francuskoj, nisu poduzele nikakve konkretne radnje gotovo sve dok sam oružani napad nije doista počeo. Blitz-krieg nacističke vojske *Nazi Blitzkrieg*, koji je uključivao brzo i silovito kretanje teške mehanizacije popraćen zrakoplovima, uspješno je funkcionirao i protiv nespremne Crvene armije u zapadnoj Ukrajini, slično kao i protiv drugih europskih država kroz protekle dvije godine. Crvenu armiju početkom Drugog svjetskog rata karakterizirali su relativno neiskusni časnici, jer je znatan dio iskusnih ubijen ili deportiran tijekom Staljinovog terora između dva svjetska rata. Iskustvo regrutacije bilo je na vrlo niskom nivou, a malobrojno oružje bilo je u vrlo lošem stanju i zastarjelo. Tijekom početka nacističkog napada, vlast u Moskvi računala je isključivo na ljudstvo, a ljudski je život vojnika Crvene armije sveden gotovo na vrijednost potrošenog nacističkog metka. Tijekom prvih par mjeseci, kasnije proklamiranog *Velikog patriotskog rata*, uslijedile su masovne dezertacije i dobrovoljna predaja vojnika, što je upućivalo na vrlo nizak moral vojnika Crvene armije.

Početkom Drugog svjetskog rata, tek su regije Kijeva i Odese pretvorene u respektabilnu Južnu i Jugozapadnu frontu. Bojišta ipak nisu dugo izdržala potpomognute nacističke napade, posebno na Južnoj fronti. Tri regularne vojne grupe njemačke vojske i *Panzer divizija*, koje su brzo napredovale na teritoriju Ukrajine bile su potpomognute s dvije grupe rumunjske vojske, te slovačkim i mađarskim divizijama. Nespreman Ljviv osvojen je već 30. lipnja 1941., nakon desetak dana slijedio je pad Žitomira, a već tijekom srpnja Kijev je bio na domaku izravnog napada njemačke vojske. Nacistički su napadi zaustavljeni kako bi se njemačke snage regrutirale, što je bila idealna prilika Crvene armije da se pripremi za obranu vrlo značajnoga grada. U kolovozu, nacističke snage okupirale su gotovo cijelu Južnu

sovjetsku frontu, preuzevši kontrolu nad značajnim ukrajinskim gradovima Kirovohradom, Krivij Rihom i Dnipropetrovskom. U rujnu, Panzer divizija Heinza Guderiana pomogla je da se opkoli pet grupacija sovjetske vojske u okolici Kijeva. U suprotnosti s vojnim stajalištima sovjetskih generala, Staljin je zabranio povlačenje sovjetske vojske. Kontrolu nad iznimno značajnim najvećim ukrajinskim gradom Kijevom, 19. rujna 1941. ipak su preuzeli nacisti. Samo tijekom borbe za kontrolu Kijeva, u razdoblju između srpnja i rujna, ubijeno je oko 616.304 sovjetskih vojnika, a oko 665.000 je zarobljeno. Većina zapovjednika Jugozapadne fronte ubijena je tijekom sukoba.

Dana 16. listopada 1941., drugi značajan grad Odesa na Južnoj fronti pao je pod kontrolu rumunjske vojske, a nakon što je njemačka vojska 25. listopada osvojila grad Harkiv, borba za teritorij Ukrajine praktički je završila. Crvena armija zadržala je svoje vojnike na krajnjem sjeveru Ukrajine i na još nekoliko istočnih mjesta te na poluotoku Krimu, koji je u to vrijeme pripadao Sovjetskoj Rusiji. Nakon što su sovjetske snage kod bitke za Moskvu, konačno zaustavile uspješne njemačke proboje, u proljeće 1942. sovjetski vojnici pokušali su bezuspješno osloboditi krajnje istočne dijelove Ukrajine, uključujući grad Harkiv. Nove bitke u istočnoj Ukrajini odnijele su samo velike ljudske gubitke, a njemačka vojska pokazala je svoju vojno-tehničku nadmoć. U srpnju 1942. nacistička vojska je potjerala preostalu Crvenu armiju s poluotoka Krima, a isti mjesec napušten je i posljednji istočni ukrajinski grad Sverdlovsk u Vorosilovgradskoj regiji,¹⁹⁶ koji je bio pod sovjetskom kontrolom.

Od samih početaka borbe za teritorij Ukrajine, teška njemačka vojna artiljerija i masovno bombardiranje, nanijelo je ogromne ljudske gubitke i ogromnu materijalnu štetu. Više od 3 milijuna stanovnika Ukrajine ratovalo je u sklopu Crvene armije od samog početka rata, a dobrovoljno ih je pristupilo više od 200.000. Većina tih ljudi u samo nekoliko mjeseci je ubijena ili zarobljena. Do 1941. nacistička vojska je zarobila više od 3,6 milijuna sovjetskih vojnika, njih više od 1,3 milijuna bili su etnički Ukrajinci. Samo oko 50 posto tih Ukrajinaca preživjelo je strašne uvjete zarobljeničkih logora. S druge strane, tijekom povlačenja sovjetskih snaga, vođen je paralelni rat te je u mnogim gradovima tajna sovjetska policija ubila više od 9.000

¹⁹⁶ Današnja Luhanska regija u istočnoj Ukrajini.

političkih zatvorenika, koji su imali kazne duže od tri godine. Također su ubijeni mnogi nedužni civili koji su mogli predstavljati prijetnju sovjetskom režimu. Nakon završetka rata nepoznat broj ljudi ponovno je pritvoren. Tijekom rata sovjetske vlasti prisilno su deportirale više od 3,5 milijuna ukrajinskih državnih službenika, intelektualaca, radnika i njihovih obitelji, na udaljena područja istočnog Sovjetskog Saveza u različita zarobljeništva. Vlast je pri povlačenju poticala iseljavanje Ukrajine, no u praktičnom smislu sama nije učinila ništa te je većina ljudi u Ukrajini i dalje ostala na svojim ognjištima i nije bila svjesna radikalne nacističke politike. Dio Ukrajinaca kao i drugi stanovnici Ukrajine smatrali su da život pod nacističkom vlašću može biti tolerantan. Ukrajinski Židovi pamteli su njemačku okupaciju 1918. koja je tada pokušala uspostaviti socijalni red i nisu bili svjesni radikalne nacističke politike i jedne sasvim nove Njemačke. Sovjetske vlasti nisu željele zaštititi stanovništvo Ukrajine pa tako ni Židove za koje su bili svjesni da se nalaze u najvećoj opasnosti, nisu poduzeli nikakve mjere kako bi evakuirali ugroženo stanovništvo znajući da će biti poraženi.

Umjesto evakuacije stanovništva, sovjetske vlasti tada su premjestile 800 glavnih ukrajinskih tvornica u Rusiju i daleki Sibir, iz Kijeva ih je premješteno oko 170, a istodobno je prebačen i dio radnika tih tvornica. Sve što nije moglo biti evakuirano, bilo je uništeno prema politici *Spaljena zemlja* koju je uveo Staljin. Politika je naredila uništavanje sve državne industrijske imovine, tvorničkih i prirodnih resursa, pa i hrane, koja ne može biti prenesena u Rusiju, a može poslužiti nacističkoj vojsci. Uslijedila su stravična uništavanja, primjerice u Krivom Rihu Sovjeti su eksplozivom raznijeli veliku tvorničku spalionicu, a donecki rudnici su poplavljeni. Također je minirana ogromna brana na rijeci Dnjepar, gdje je zahvaljujući nestručnim prognozama ogromna količina vode preplavila dijelove grada Zaporizžja i prouzročila nove ljudske žrtve. Prije nego što je Crvena armija napustila Kijev, srušila je sva četiri kijevska mosta na rijeci Dnjepar. Sovjetski agenti prije samog povlačenja naredili su miniranje velikog dijela grada i samog centra, s namjerom da tijekom njemačke okupacije neprijatelju nanese dodatnu štetu i nove žrtve. Nijemci tim činom nisu podnijeli značajne gubitke, a najvažnije kulturno središte svih Istočnih Slavena i takozvana *majka gradova rus'-ukrajinskih – Kijev*, bio je znatno porušen. Tijekom 1941. nacisti su opisivali svoju Istočnu frontu izuzetno zahtjevnom i teškom, posebno nakon što je sovjetska vojska uvela strogu

kontrolu dezerterstva. U Ukrajini je tada uslijedila snažna propaganda koja je slavila važnu ukrajinsku povijest, posebno kozake i moćnog hetmana Bogdana Hmeljnickog, koji je *oslobodio Rus'-Ukrajinu poljske vlasti i uspostavio savez sa Rusijom*, odnosno Moskovijom. Usprkos tome što su sovjetske vlasti pratile jaku nacističku propagandu, na terenu su nacisti u usponu svoje snage i početka rata bili premoćni i Ukrajina se relativno brzo našla u sklopu nacističke vladavine.

Nacistička vladavina i egzekucije kod Babin Jara

Ukrajinski nacionalisti su se nadali da će pobjeda Njemačke nad Sovjetskim Savezom dovesti do stvaranja samostalne države Ukrajine, no njemački nacisti nisu imali takve planove. Nakon što su osvojili Ukrajinu, njemački nacisti su je podijelili u nekoliko administrativnih jedinica. Galičina je postala jedinica koja je pripala Generalnoj vladi Poljske, a većina središnje Ukrajine uz rijeku Dnjepr, uključena je u Reichskommissariat Ukrajine, kao kolonija Trećeg Reicha. Istočne ukrajinske regije uključujući i grad Harkiv, zbog blizine istočne njemačke fronte, funkcionirale su pod njemačkom vojnom administracijom. Rumunjska je uz njemačko dopuštenje prisvojila Bukovinu i još neke dijelove južnog ukrajinskog teritorija,¹⁹⁷ uključujući i grad Odesu. Nakon represivne Staljinove politike koja je deportirala mnoge ukrajinske intelektualce i uvela prisilnu sovjetizaciju administrativnog aparata prije samog njemačkog napada, u zapadnoj Ukrajini njemačka vojska je dočekan kao oslobodilačka. Takav isti doček Nijemci nisu imali u istočnoj, relativno rusificiranoj Ukrajini, gdje se stanovništvo zatvaranjem svojih trgovina i spremanjem preostale hrane uglavnom pripremalo za teške trenutke okupacije. Istočnu Ukrajinu također su zahvatili valovi ukrajinskog nacionalizma, gdje su Nijemci dočekani kao oslobodioci, ali su takve grupacije ljudi spram zapadne Ukrajine ipak bile neznatne. Pridošla nacistička vlast u Ukrajini do neke je mjere tolerirala običaje i kulturu lokalnog stanovništva, društvo se nastavilo razvijati s nazivnikom nacističke vlasti. Pojedini radnici ponovno su zaposleni u tvornicama, otvorene su pojedine škole, a seljaci su

¹⁹⁷ Taj je teritorij poznat kao provincija Transnistria, nazvana prema regiji koja se nalazi iza rijeke Dnjestar.

nastavili obrađivati zemlju pod sličnim uvjetima. Ukrajinske kulturne organizacije i društvo *Prosvita* prebjegla su u seosku sredinu, jedina mjesta gdje su donekle mogla neovisno djelovati i opstati. Stotine pravoslavnih svećenika prestalo se skrivati i započeli su sa prakticiranjem vjerskog života, koji je sada poveo obnovu religijskog života među širom populacijom. Uz pomoć tisuće dobrovoljnih nacionalista iz zapadne Ukrajine, ukrajinski aktivisti Reichskommissariata Ukrajine počeli su uspostavljati novu lokalnu administraciju, novine i vlastitu policiju.

U samom početku nepoznata politika i nacističko vodstvo stekli su relativno povjerenje ukrajinskog stanovništva tako što su lokalnom stanovništvu omogućili neznatnu mjeru autonomije odlučivanja, posebno kada je u pitanju podjela poljoprivrednih zemljišta i sličnih lokalnih pitanja. Ipak, nacisti su za budućnost Ukrajine i njezinog stanovništva, posebno ukrajinskih Židova, imali vrlo brutalne planove koje su pred lokalnim stanovništvom držali u velikoj tajnosti. Dovoljno je spomenuti da su njemački nacisti, u svojim rasnim teorijama, sve Slavene smatrali podhumanom rasom spram njemačke nadmoćne rase. Osim što su svi veći ukrajinski gradovi trebali biti srušeni, Hitler je predviđao potpunu deslavenizaciju kulturno bogate Ukrajine, namjeravajući od nje napraviti njemačku poljoprivrednu regiju. Jedino dvoumljenje nacističke politike bilo je u tome da li taj proces deslavenizacije pokrenuti za vrijeme svjetskog rata ili po njegovom završetku.

Svi njemački planovi i dvoumljenja oko lokalne autonomije u Ukrajini postali su konačno riješeni nakon rujna 1941., kada je Hitler u potpunosti zabranio autonomne ideje lokalnih vlasti naglasivši da nacisti nemaju nikakve koristi u tome da ostave baltičke države i Ukrajinu u njihovima granicama sa njihovom državnošću. Njemačka okupacijska politika podrazumijevala je pljačku preostale ukrajinske državne imovine, deslavenizaciju naroda i sustavno istrebljenje dijela naroda. Kako bi istrijebili sve komuniste, Židove i Rome koje su uspjeli izdvojiti iz ukrajinskog naroda, nacisti su uspostavili posebne odrede za egzekuciju zvane Einsatzgruppen, koji su se sastojali od ljudi iz SS-a i Gestapa. SS je skraćenica za Schutzstaffel, ogromnu paravojnu organizaciju nacističke Njemačke i uz Wehrmacht, drugu službenu vojsku Trećeg Reicha, dok je Gestapo označavao akronim za Geheime Staatspolizei (Državna tajna policija) koja je u razdoblju od nastanka Trećeg Reicha pa sve do kraja Drugog svjetskog rata djelovala kako na području samog Reicha, tako i u svim okupiranim zemljama, uključujući Ukrajinu.

Na prijelazu sa 29. na 30. rujna 1941. posebni nacistički odredi Einsatzgruppen C kod Babin Jara u Ukrajini ubili su 33.771 ljudi, uglavnom etničkih Židova. U ukrajinskim gradovima, Židovi su bili odijeljeni u posebni geto, gdje su nakon toga uslijedile njihove masovne egzekucije. Tijekom Drugog svjetskog rata u Ukrajini je ubijeno do 1,5 milijuna Židova. Kao i u drugim državama koje su proživjele Holokaust, postojale su grupe ljudi ili pojedinci među većinskim narodom koji su nastojali pomoći kako bi se spriječile rasne odluke nacističke politike. Razlika između Ukrajine i pojedinih država u zapadnoj Europi bila je u tome da je pomaganje Židovima, u slučaju da je otkriveno, u Ukrajini bilo osuđeno trenutnom egzekucijom. Ipak, 2004. godine država Izrael je nagradila 1.984 ukrajinska državljanina priznanjem Pravednik među narodima, kojim je odala počast ljudima koji su spašavali Židove u Drugom svjetskom ratu, a koji nisu i sami bili Židovi. Nažalost, zbog više objektivnih razloga mnogi pomagači nisu primili svoje priznanje, a među njima se isticao i mitropolit Andrij Šeptickij koji je također pomagao Židovima prilikom skrivanja u ratnom vremenu. Prema direktivi mitropolije, za vrijeme Drugog svjetskog rata, oko 150 Židova skrivano je u manastirima Grkokatoličke crkve u Galičini.

Ukrajinci u ratu nisu bili predodređeni za rasno istrjebljenje, ali su se pod nacističkom politikom našli u podređenom položaju, omalovažavani i izloženi vrlo represivnoj politici. U okupiranoj Ukrajini otvorene su njemačke trgovine i restorani, u većim gradovima pojavio se javni prijevoz, tramvaj, ali je sveukupni trend bio negativan. Ukinute su lokalne medicinske usluge, zatvorena su ukrajinska sveučilišta, u primarnim školama obrazovanje se svelo na minimum, a nacističko vodstvo nije namjeravalo razvijati slavenska gradska središta jer su smatrali da to nije potrebno u njihovoj novoj poljoprivrednoj koloniji. Nacisti su sprječavali dotok hrane u velike ukrajinske gradove potičući izgladnjivanje s namjerom iseljavanja lokalnog stanovništva i preuzimanja društvene kontrole. Ukrajinu se smatralo poljoprivrednom zemljom, jer je razvijena kultura Ukrajine za nacističku politiku predstavljala svojevrsnu prijetnju. Hitler je njemačku vojsku i Ukrajinu tijekom okupacije posjetio nekoliko puta, te se tijekom 1942. i 1943. zadržao u njezinom istočnom dijelu kod grada Vinnicja. U središnjoj Ukrajini nije posjetio porušeni Kijev, već je središte predstavljalo grad Rivne, koji se nalazio u blizini.

Tijekom okupacije, nacistički režim u Ukrajini konstantno se suočavao s velikim lokalnim otporom ukrajinskog stanovništva. Tijekom tog otpora stradali su mnogobrojni nedužni civili, mnogi su pritvoreni i mučeni. Samo je na Babin Jaru tijekom i poslije masovne egzekucije 33.771 Židova, stradalo više od 100.000 ostalih ukrajinskih državljana, ukrajinskih komunista, nacionalista i drugih pripadnika prijašnjeg aktivnog ukrajinskog političkog i društvenog života. Koliko je režim postao apsurdan i zastrašujući govori činjenica da su nakon izgubljene utakmice amaterskog tima Njemačkih zračnih snaga s profesionalnim klubom Dinamo iz Kijeva, njemačke snage ubile pojedine igrače kijevskog Dinama. Nakon čestih borbenih akcija ukrajinskih partizana, nacističkom voljom mnoga cijela ukrajinska sela su spaljena i često su svi stanovnici sela poubijani. Ukrajinci su kažnjavani i kada su prisilno poštovali nacističke zakone, koji su često činili štetu drugim stanovnicima. Nepotrebno kažnjavanje Ukrajinaca na prisilnom radu bilo je učestalo. Režim je vrlo usko podsjećao na onaj iz doba Ruskog Imperija, koji je za ukrajinski puk predstavljao konstantnu represiju. S druge strane, njemačka ekonomska politika Ukrajinu je kao poljoprivrednu koloniju namjeravala u potpunosti iskoristiti i zapustiti njezinu industriju. Više od 2,3 milijuna sposobnih mladih Ukrajinaca prebačeno je u Njemačku na prisilan rad gdje su bili poznati kao *Ostarbeiter* (radnici s istoka). Uz vrlo male razlike u kulturno-prosvjetnoj slobodi, takva nacistička politika bila je prisutna i u zapadnoj Ukrajini. Jedina prednost zapadnih Ukrajinaca sastojala se u tome što su nacisti prema njima imali više povjerenja nego prema Poljacima, te su u pojedinim lokalnim administracijama često bili prisutni i etnički Ukrajinci.

Rat ukrajinskih nacionalista – Ukrajinska ustanička armija

Ukrajinski nacionalisti početkom Drugog svjetskog rata prvenstveno su se nadali ponavljanju situacije iz Prvog svjetskog rata kada su kratkoročno uspjeli uspostaviti samostalnu ukrajinsku državu. Kako su pod kontrolom Sovjetskog Saveza bile uključene gotovo sve zemlje naseljene etničkim Ukrajinacima, Organizacija ukrajinskih nacionalista (OUN) svu nadu polagala je u savezništvo s nacističkom

Njemačkom smatrajući ga prirodnim rivalom Sovjetskog Saveza. Ono što su nacionalisti smatrali najmanje mogućim jest da uspostave vlastite vojne redove i da steknu kontrolu i uporište u istočnoj Ukrajini. U najboljem slučaju, uz pomoć nacističke vojske nacionalisti bi uspjeli uspostaviti nezavisnu ukrajinsku državu s dužim stažem, na čijem bi čelu bili članovi OUN-a, čije su obje frakcije zagovarale ukrajinsku neovisnost. Iskustvo iz Prvog svjetskog rata, kada je znatan dio Ukrajinaca ratovao na strani Austro-Ugarske sačuvavši svoj etnički identitet i kulturu, bilo je svojevrsna vodilja da nešto slično pokušaju ostvariti i tijekom Drugog svjetskog rata s ciljem očuvanja ukrajinskog identiteta u sklopu nacističke vojske. Ukrajinske vojne redove od početka su trebali predvoditi ukrajinski nacionalisti koji bi bili usklađeni s vojnim djelovanjem nacističkog rukovodstva. Prvi značajniji primjer suradnje zabilježen je u travnju 1941., kada je njemačka vojska uspostavila dvije vojne jedinice koje su službeno poznate kao bataljoni *Nachtigall* i *Roland*, a neslužbeno kao Legije ukrajinskih nacionalista. Legija je bila formirana prvenstveno uz pomoć OUN-B-a, odnosno radikalnije struje ukrajinskih nacionalista. Dva bataljuna zajedno su sudjelovala u nacističkom napadu na Sovjetski Savez, a bataljun *Nachtigall* sudjelovao je i u napadu na najveći zapadni ukrajinski grad Ljviv.

Nakon što je 30. lipnja 1941. grad Ljviv osvojen, pripadnici OUN-B-a u gradu su proglasili stvaranje nezavisne države Ukrajine. Predvodnik nacionalista Stepan Bandera bez konzultacija s nacistima pokušao je uspostavljati neovisnu vlast i stvarati osnovne preduvjete za stvaranje neovisne ukrajinske države. OUN-B je dobio podršku mitropolita Andrija Šeptickog i drugih utjecajnih aktivista u Galičini. Titula predsjednika Nacionalnog kongresa dodijeljena je Jaroslavu Stecku. Stvorena je neovisna ukrajinska vlada. Uvjeti za funkcioniranje nove ukrajinske države su dogovoreni, država je profunkcionirala, ali nacističko vodstvo i Gestapo nisu primili novu vijest s odobravanjem. Gestapo je po naređenju iz Berlina započeo s uhićivanjem svih glavnih ukrajinskih političkih i drugih aktivista. Neki su odmah strijeljani, a dio njih s posebnom namjerom otpremljen je u koncentracijske logore. Uhapšeni su Bandera i Stecko. Od Bandere se tražilo da sazove novu vladu i da opozove proglašenje nezavisnosti. Bandera nije pristao na nove uvjete te je otpremljen u koncentracijski logor Sachsenhausen. Uhićena su i dva njegova brata te likvidirana u Auschwitzu. Po Ukrajini su počela masovna uhićenja ukrajinskih nacionalista. Problema su imali čak i Ukrajinci u novostvorenoj Nezavisnoj Državi

Hrvatskoj. Ondašnji ukrajinski nacionalisti pod rukovodstvom pukovnika Andrije Meljnika prema naredbi su surađivali s rukovodstvom Nezavisne Države Hrvatske, te su formirali Ukrajinsku legiju za Istočnu bojišnicu. Iz Berlina je u Zagreb stigla naredba o zabrani upućivanja ukrajinskih nacionalista na *Istočni front*. Tada su uhićeni pojedini ukrajinski aktivisti u Zagrebu te ih Gestapo otprema u koncentracijske logore. Ukrajinski bataljun koji je stigao s njemačkom vojskom u Zapadnu Ukrajinu, povučen je u vrlo kratkom roku te je uskoro i raspušten.

Ukrajinski nacionalisti koji su podržavali politiku Stepana Bandere poznati su kao banderisti (OUN-B), a oni koji su podržavali politiku Andrija Meljnika poznati su kao meljnikisti (OUN-M). Nešto više diplomatska struja ukrajinskih nacionalista OUN-M-a slične namjere uspostavljanja neovisnosti započela je kreirati u glavnom ukrajinskom središtu Kijevu. Organizacija je držala pod kontrolom razvijenu špijunsku mrežu OUN-a koja je djelovala u brojnim državama na svim kontinentima. Već su prije početka rata obje struje ukrajinskih nacionalista pripremale teren za širenje nacionalne propagande. Probojem njemačke vojske zapadni nacionalisti su pratili njemačku okupaciju i širili svoj utjecaj u istočnoj Ukrajini. Tisuće mladih aktivista priključilo se nacionalističkim grupama Ukrajinaca s ciljem uspostavljanja vlastitog političkog života na okupiranim prostorima. Ipak, povremeno je dolazilo do sukoba između pridošlih ukrajinskih nacionalnih aktivista OUN-B-a i lokalnih aktivista OUN-M-a, jer su drugačije vidjeli razvoj situacije pri pokušaju uspostavljanja nezavisnosti Ukrajine. Nakon što je u zapadnoj Ukrajini proglašena nezavisnost, Nijemci su odlučili uništiti politiku ukrajinskih nacionalista. Mnogi nacionalisti iz obaju tabora su ubijeni ili uhićeni, njihovo vojno djelovanje je zabranjeno, a veze između zapadne i istočne Ukrajine su prekinute. U kolovozu 1941. sa bojišnice su povučeni bataljuni Nachtigall i Roland, ukrajinski legionari su poslani na ratište u Bjelorusiju gdje su služili vojsku do 1942., kada je njihova vojska raspuštena, a većina njihovih vođa je uhićena. Pod njemačkom represijom, radikalni aktivisti OUN-B-a nisu mogli stupiti u kontakt s aktivistima OUN-M-a u istočnoj Ukrajini, što je bilo od presudne važnosti s obzirom na to da su imali neophodne veze sa svim značajnim segmentima ukrajinskog društva. Legalno djelovanje OUN-B-a u Ukrajini bilo je zabranjeno. Nakon njemačke represije krajem 1941., banderisti više nisu mogli legalno djelovati, a meljnikisti su postali najjača politička snaga u istočnoj Ukrajini.

U listopadu iste godine OUN-M u Kijevu uspostavlja Ukrajinsko nacionalno vijeće kao preduvjet za stvaranje buduće ukrajinske vlade. U studenom su organizirali domoljubno okupljanje u mjestu Bazar u blizini Kijeva. To okupljanje trebalo je Nijemcima predstaviti važnost *ukrajinskog pitanja* u kojem se naglašavalo stvaranje nezavisne Ukrajine. Izrazito patriotske namjere OUN-M-a ipak nisu naišle na razumijevanje nacističke vlasti te su uslijedila brojna ubojstva i uhićenja ukrajinskih patriota u više ukrajinskih gradova, uključujući Kijev. Tada je ubijena i poznata ukrajinska pjesnikinja Olena Teliga, jedna od vodećih aktivistica OUN-M-a koja je među mnogima ubijena na Babin Jaru. Nacistički rasni zakoni u Ukrajini do tada nisu bili razmatrani. Općenito, dio ukrajinskih nacionalista imao je određene predrasude prema poljskom i židovskom narodu zbog prijašnjih povijesnih iskustava u sklopu okupacije, jer su ta dva potlačena naroda prije vršila svojevrstan pritisak na ukrajinski narod. Slične predrasude imali su prema svim potencijalnim okupatorima Ukrajine, uključujući Ruse i Nijemce. S druge strane, nacisti u Ukrajincima nikada nisu vidjeli saveznike, jer je Ukrajina bila teritorij koji je jedno vrijeme u tajnosti bio predviđen kao poljoprivredna kolonija. Obje nacionalne struje Ukrajinaca, radikalna OUN-B i nešto više diplomatska OUN-M, čiji je primarni cilj bio uspostavljanje nezavisne Ukrajine koja bi okupila sve etničke ukrajinske teritorije, u konačnici su zabranjene i uništavane, jer su djelovale u suprotnosti s njemačkom nacističkom politikom. Već u početku 1942., prvotni pokušaj ukrajinskih nacionalista da iskoriste njemačku okupaciju kako bi uspostavili nezavisnost cjelokupne Ukrajine završila je neuspjehom.

Pri Generalnoj vladi, nacističke vlasti bile su nešto tolerantnije prema kulturnom i društvenom ukrajinskom životu, ali nisu dozvoljavale uspostavljanje političkih predstavnika. Ukrajinsko nacionalno vijeće, koje su u srpnju 1941. uspostavili ukrajinski modernisti Kost Levickij i mitropolit Andrij Šeptickij, ugašeno je i zabranjeno u ožujku 1942. godine. Jedino ukrajinsko predstavničko tijelo koje su Nijemci priznavali bio je Ukrajinski središnji odbor (USO), koji je djelovao u Krakovu od 1939. pod rukovodstvom Volodimira Kubijoviča. Uloga USO-a nije smjela biti politička, već je trebala predstavljati ukrajinsku dobrotvornu organizaciju. USO u ratnom vremenu osigurava utočište mnoge nezbrinute djece, ratnih žrtava i puštenih zarobljenika još iz njemačko-poljskog rata. USO je poticao školovanje i

izdavaštvo u ratnom vremenu. Kubijovič je smatran predstavnikom Ukrajinaca pri Generalnoj vladi te se tako i sam izjašnjavao. U teškim uvjetima pokušao je što bolje zaštititi ukrajinske interese i ukrajinsko stanovništvo. Uspostavio je vrijedne kontakte s lokalnom njemačkom administracijom te je jedan od rijetkih Ukrajinaca koji je naišao na uvažavanje i pogodnost da može voditi pregovore s utjecajnim nacističkim predstavnicima i vođom Gestapa Heinrichom Müllerom. Uz povremene dogovorene ustupke, tijekom 1943. Kubijovič je s nacističkim generalom Hansom Frankom uspješno dogovorio da se zaustavi ubijanje pobunjenih ukrajinskih seljaka u Zamoškoj regiji. Na vrhuncu Drugog svjetskog rata 1943., kada se njemačka vojska počela suočavati s obratom ofenzivne situacije, USO je kao svojevrsan znak zahvalnosti njemačkim ustupcima, ponudio formiranje posebne Ukrajinske dobrovoljne divizije koja bi djelovala u sklopu njemačke vojske. Prema Kubijoviču, tu diviziju ne bi sačinjavali pripadnici OUN-B-a, koji su u međuvremenu formirali gerilsku vojsku koja je ratovala protiv Njemačke, već pojedini pripadnici iz OUN-M-a i Grkokatoličke crkve. U travnju 1943. guverner okupirane Galičine, Otto Wächter, proglašava formiranu SS Dobrovoljnu diviziju Galičine. Oko 82.000 mladih dragovoljaca prijavljuje se u rat protiv takozvanog najvećeg ukrajinskog neprijatelja *boljševizma*. Njih oko 13.000 pristupilo je u redove njemačke vojske, gdje su prošli iscrpnu obuku. Ukrajinska *Divizija Galičine* u sklopu njemačke vojske, tek u srpnju 1944. u blizini grada Brodia u zapadnoj Ukrajini dolazi u izravan sukob sa sovjetskom vojskom u kojoj su također ratovali Ukrajinci. Tada su zajedno potučeni Trinaesti njemački vojni korpus i Divizija Galičine. Mnogi su Ukrajinci ubijeni i zarobljeni, a preživjeli su tijekom 1944. i 1945. regrutirani i upućeni na nova ratišta u Slovačkoj i Jugoslaviji. Tamo su prema naredbi ratovali protiv lokalnih partizana.

Dok je dio ukrajinskih nacionalista ratovao protiv boljševizma u sklopu njemačke vojske u Diviziji Galičine, značajan dio zapadnih nacionalista formirao je jaku vojsku koja je ratovala protiv Njemačke i lokalnih Poljaka, ali nije bila na strani Sovjetskog Saveza. Odmah nakon njemačkog pokušaja potpunog razbijanja Organizacije ukrajinskih nacionalista i rušenja njezinog političkog utjecaja, formirana je

Ukrajinska ustanička armija (UPA – *Ukrajinska povstanska armija*).¹⁹⁸ UPA se razvila iz godinu dana starije manje antisovjetske partizanske vojske čije je središte bilo u šumama regije Volinj i Polissja, čiji su ideali bili vezani uz neovisnog ukrajinskog aktivista Tarasa Buljbu – Boroveca. Grupa proukrajinskih aktivista je svoje ime promijenila u proljeće 1942., kada je pod novim imenom UPA započela rat protiv novog neprijatelja Njemačke. Lokalno stanovništvo koje je bilo ugnjetavano nacističkom politikom, ponukalo je aktiviste iz OUN-B-a i OUN-M-a da formiraju vlastite vojne redove za borbu protiv nacističke vojske u sjeverozapadnoj Ukrajini. Godine 1943. pretežito banderisti su se ujedinili s nacionalnim partizanima koji su preuzeli komandu nad ojačanom vojskom. Zapovjednik vojske UPA postao je Roman Šuhevič, bivši oficir ukrajinskog bataljuna *Nachtigall*. UPA je s više od 40.000 vojnika oštro ušla u rat protiv Njemačke, Sovjetskog Saveza i vojske poljskih pobunjenika. Tijekom 1943. OUN-B, koji je formirao glavninu UPA-e, službeno se izjasnio kako vodi rat protiv nacističkog i boljševičkog imperijalizma s ciljem uspostavljanja demokratskih sloboda i nezavisne Ukrajine.¹⁹⁹ Na teritoriju zapadne Ukrajine također se pojavila poljska vojska Armija Krajowa kojoj je UPA zbog mnogobrojnog poljskog stanovništva u početku ponudila savezništvo, ali su Poljaci odbili surađivati smatrajući da zapadna Ukrajina pripada državi Poljskoj. Velik broj poljskih kolonista i Poljaka također je služio u njemačkim policijskim jedinicama koje su Nijemci nazvali Ukrajinska policija, no to je s Ukrajinom bilo više vezano zbog zemljopisnog položaja. Sastav te policije, osim etničkih Poljaka, činili su i njemački *folksdeutscheri* iz Ukrajine, dok su etnički Ukrajinci činili zanemarivu manjinu.

Napadajući njemačke policijske jedinice, UPA je došla u sukob s Armijom Krajowom koja se pojavila kao zaštitnik poljskih kolonista koji nisu željeli prihvatiti

¹⁹⁸ Ukr.: Українська повстанська армія (УПА) – Ukrajinska povstanska armija. Vrhovni vojni zapovjednici UPA-e su bili: Vasilj Ivahiv (-1943.), Dmitro Kljačivskij (1911.-1945.), Roman Šuhevič (1907.-1950.), Vasilj Kuk (1913.-2007.).

¹⁹⁹ Ključni vođa ukrajinskih nacionalista Stepan Bandera u jednom dokumentu izjavljuje: *Ideja ukrajinskog nacionalista, nacionalističkog pokreta, nije istoznačna terminu sa Zapada. Ukrajinski nacionalni pokret nema ništa zajedničko s nacizmom, fašizmom ili nacional-socijalizmom. Ukrajinski nacionalizam se bori protiv imperijalizma, protiv totalitarizma, protiv rasizma i bilo kojeg oblika diktature te zagovaranja nasilja. Termin ukrajinski nacionalist istovjetan je s terminom ukrajinski patriot, koji je spreman boriti se za slobodu svoga naroda i žrtvovati sve za svoj narod, ...* (ОУН в 1941 році: документи: В 2-х ч Ін-т історії України НАН України К. 2006 ISBN: 966-02-2535-0)

ideju nezavisne Ukrajine. U ljeto 1943. UPA je u regiji Volin počela s nemilosrdnim protjerivanjem lokalnog poljskog stanovništva koje je okupiralo zapadnu Ukrajinu puno ranije te je uslijedio krvavi rat između Poljaka i Ukrajinaca koji je intenzivno trajao više od godinu dana. UPA u samom početku nije imala dobro naoružanje, njezini vojnici prakticirali su vrlo surov način ratovanja, mnogobrojni ukrajinski seljaci su ratovali upotrebljavajući svaki smrtonosni alat i oruđe koje su imali pri ruci. Međusobni pokolji rezultirali su desecima tisuća poljskih i ukrajinskih civilnih žrtava. UPA je silovito napadala poljska sela s namjerom da u potpunosti protjera *poljske koloniste* iz cijele zapadne Ukrajine. Poljaci iz njemačke policije i Armije Krajowe razdvojeno su napadali ukrajinska sela. U konačnici su izvršeni strašni pokolji na obje strane. Nijemcima je odgovaralo poljsko-ukrajinsko klanje te su smireno promatrali taj rat. Intervenirali su samo za ubijene Nijemce, gdje su za jednog ubijenog njemačkog vojnika ubijali više od 100 Ukrajinaca. Velik broj Ukrajinaca i dalje je otpreman u koncentracijske logore ili na prisilni rad u Njemačku. Kad su se u Ukrajini pojavili sovjetski partizani stvar se još više usložnila. Borbe su se vodile između više međusobno zaraćenih strana. Za Nijemce su povremeno ratovali i njihovi saveznici Rumunji i Mađari. Sovjetska strana, na kojoj se borio značajan broj Ukrajinaca, pokušavala je sklopiti primirje sa vrlo problematičnom UPA-om, namjeravajući je pridobiti na svoju stranu. Vođeni su sovjetsko-ukrajinski pregovori u kojima su Sovjeti tražili da se UPA stavi pod vrhovno zapovjedništvo oružanih snaga Sovjetskog Saveza. Rukovodstvo UPA-e je odmah u startu postavilo jednostavno pitanje: *Priznajete li nezavisnu Ukrajinu?* Vlast u Moskvi na to pitanje nije dala zadovoljavajući odgovor i borbe između UPA-e i sovjetskih partizana, kasnije regularne sovjetske vojske, su nastavljene te su trajale deset godina nakon završetka Drugog svjetskog rata. Iako je UPA u svoje najaktivnije vrijeme izmijenila radikalnu ideologiju te je zagovarala demokratske i liberalne vrijednosti koje su često bile prisutne među zapadnim saveznicima, njezina politika nije nikada došla do izražaja jer Zapad nije namjeravao izgubiti mnogoljudnog saveznika – Sovjetski Savez.

Povratak sovjetske vlasti i poslijeratne bitke

Nakon ogromnih ljudskih žrtava tijekom 1941. i 1942. Staljin je mobilizirao cjelokupno sovjetsko društvo u ratu protiv njemačke vojske. Sovjetsko vojno rukovodstvo tijekom rata je formiralo iskusnu, brojčanu i nadmoćnu vojnu silu, koja je bila praćena sovjetskom patriotskom propagandom i zastrašivanjem autokratskim vladanjem nacista na okupiranim područjima. Teška industrija, prethodno preseljena iza uralske planine, nadmašila je proces naoružanja Njemačke. U isto vrijeme, naoružanje i hrana su stizali iz Velike Britanije i SAD-a kroz program *Lend-lease*. Potpomognuta vojska Sovjetskog Saveza u siječnju 1943. uspješno je potukla Nijemce u ratu kod Staljingrada i to je bila prekretnica u ratu nakon koje su Nijemci počeli doživljavati ozbiljne poraze. U kompleksnim oslobodilačkim operacijama tijekom *Staljingradske bitke* 1942. i 1943., posebno se isticao ukrajinski general sovjetske vojske Andrij Jeremenko. Ipak, Nijemci nisu odustajali u borbi te su vratili izgubljena područja i ponovno napadali. Tako je u veljači 1943. nakon kratkotrajnog oslobođenja po drugi put zauzet ukrajinski grad Harkiv. Važna bitka odvijala se kod grada Kurska, gdje su sovjetske i njemačke snage tijekom srpnja i kolovoza 1943. uključile značajan dio svoje vojne snage i naoružanja. Ta se bitka smatra jednom od najvećih u Drugom svjetskom ratu, a za Ukrajinu je značajna jer je u to vrijeme stvorena prilika u kojoj je oslobođen teritorij Ukrajine. Tu priliku za oslobođenje teritorija Ukrajine vidjeli su i sovjetski partizani u Ukrajini koji su do tada snažno podržavali regularnu sovjetsku vojsku.

U drugoj polovici 1942. njemačke snage u sovjetskim partizanima su vidjele glavnu prepreku regularnom protoku nužnih ratnih potrepština i komunikacijskih linija zapadno od rijeke Dnjepar u središnjoj Ukrajini. Više od 2.000 partizanskih jedinica gotovo svakodnevno je ometalo normalno funkcioniranje njemačke vojske na okupiranom prostoru Ukrajine. Prema određenim konzervativnim zapadnim stajalištima, u okupiranoj Ukrajini aktivno je djelovalo više od 40.000 prosovjetskih gerilaca, dok prema službenim procjenama ukrajinskih vlasti, Mihajlo Koval 1946. procjenjuje da u Ukrajini tada djeluje oko 200.000 prosovjetskih gerilaca. Glavninu tih pobunjenika u nametnutoj nacističkoj vlasti činili su upravo etnički Ukrajinci, među kojima je većina imala vojno iskustvo iz prethodnog svjetskog rata. Jedan od najistaknutijih partizanskih zapovjednika toga vremena bio je Sidir Kovpak koji je na velikom prostoru zapadne Ukrajine poveo uspješne borbe protiv njemačke vojske, zaustavivši se u karpatskim planinama tijekom ljeta 1943. godine. Sovjetska vojska

uza značajnu pomoć sovjetskih partizana u Ukrajini oslobađala je ukrajinske gradove jedan za drugim. U kolovozu 1943. oslobođeni su Harkiv i prostor do rijeke Dnjepar. Nakon hrabre i nemilosrdne borbe glavni grad Kijev oslobođen je 6. studenog 1943., a drugi značajan grad Ljviv na zapadu Ukrajine oslobođen je 27. srpnja 1944. godine. U listopadu 1944. sovjetska vojska, odnosno Crvena armija ušla je u regiju Zakarpatje te je proglasila oslobođenje svih ukrajinskih zemalja. Godine 1945. SSSR potpisuje s Čehoslovačkom sporazum o uključenju Zakarpatja u Sovjetsku Ukrajinu u okviru koje je 1946. osnovana Zakarpatska oblast sa središtem u Užgorodu.

Sovjetsko rukovodstvo prilikom mobilizacije ukrajinskog stanovništva u rat služilo se ogromnom propagandom. Primjer takve propagande podijelio je Ukrajinu u ukrajinske *frontove*: Prvi, Drugi, Treći i Četvrti ukrajinski front. Sovjetski ukrajinski intelektualci, koji su podupirali službenu propagandu u Ukrajini, vidjeli su u tome priliku za jačanje nacionalne povijesti i kulturne ideje Ukrajinaca. Na preporuku uglednog sovjetskog redatelja Oleksandra Dovženka, redatelja filmova u kojima se veliča slavna ukrajinska povijest, 1943. stvoreno je vojno priznanje, odnosno Medalja Bogdana Hmeljnickog. S ciljem mobilizacije ukrajinskog stanovništva poticano je veličanje slavne ratničke povijesti ukrajinskih kozaka u borbi za oslobođenje od okupatora. Propagandno su isticane ideje Tarasa Ševčenka, koji je predstavljen ocem ukrajinske nacije. Ukrajinci su u konačnici toliko snažno iskoristili dozvoljenu proukrajinsku, odnosno antinacističku propagandu da se sovjetski vrh preplašio novih eskalacija antisovjetskih sukoba. Krajem 1943. Kremlj je utjecajnog Dovženka prvi put upozorio da njegov scenarij za film *Ukrajina u plamenu* ima nepoželjne elemente nacionalizma. Sljedeće godine ukrajinski intelektualci ipak su ponovno dobili poticaj kreirajući vlastita državna ministarstva za obranu i vanjske poslove, a pojedini ukrajinski aktivisti zauzeli su utjecajne pozicije u državnom vrhu Sovjetskog Saveza. Ipak, prvenstvena namjera tih ustupaka prema Ukrajini proizlazila je iz Staljinovog interesa da dobije veći broj zastupničkih mjesta u značajnoj organizaciji Ujedinjenih naroda (UN). Bjelorusija i Ukrajina tada su postale jedne od osnivateljica UN-a. S druge strane, sovjetski vrh s vremenom je ukinuo sve projekte koji su isticali posebnost ili neovisnost Ukrajine i njezinog naroda.

Na samom kraju rata, sovjetska propaganda silovito je naglašavala povijesno ujedinjenje ukrajinskog i ruskog naroda, kao dva bratska naroda koji su temelj

Sovjetskog Saveza. Staljin je donekle popustio pred vrlo strogim režimom spram pojedinih ukrajinskih i ruskih Crkava te je pomalo oslobađao religijski život u socijalističkom društvu, koji je za većinu Ukrajinaca bio od velike važnosti.²⁰⁰ Ruska pravoslavna crkva u Ukrajini je prva naišla na razumijevanje Staljina te je 1943. postignuta određena tolerancija. S druge strane, dvije jake ukrajinske Crkve: Autokefalna pravoslavna crkva i zapadna Grkokatolička, i dalje su bile zabranjene i ugnjetavane.²⁰¹ Staljina i sovjetsku vlast posebno je zabrinjavala neporažena vojska ukrajinskih nacionalista UPA, koja je sebe smatrala isključivo patriotskom vojskom, željna uspostavljanja nezavisne Ukrajine. UPA je sredinom 1944. uspješno branila dijelove zapadne Ukrajine znatno usporivši proboj Crvene armije, a nakon službenog okončanja svjetskog rata stvarala je velike probleme sovjetskom rukovodstvu koje nije bilo u stanju uspostaviti potpunu kontrolu na i dalje zaraćenom zapadnom ukrajinskom teritoriju. Tijekom rata između Sovjeta i UPA-e, ubijen je general Crvene armije Nikolaj Vatutin, koji je vodio rat na Prvom ukrajinskom frontu. UPA je ušla u gradove zapadne Ukrajine pod sovjetskom vlašću te je nanijela ogromne ljudske gubitke, uključujući i takozvane lokalne kolaboracioniste Staljinova režima. Takvi postupci razljutili su sovjetsko rukovodstvo te je u zimu 1944. i 1945. krenuo veliki napad sovjetske vojske na sva lokalna područja u kojima su mogli prebivati pripadnici UPA-e. Sovjeti su do sredine 1945. službeno potvrdili ubijanje 91.615, te uhićenje 96.446 gerilskih nacionalista, a cjelokupan broj ubijenih ljudi u zapadnoj Ukrajini vjerojatno je mnogo veći i do danas nije poznat. Preostale manje vojne grupacije ukrajinskih nacionalista ratovale su protiv sovjetske vlasti sve do 1956. godine.

Tijekom prodora Crvene armije prema zapadnim ukrajinskim zemljama, znatan dio ukrajinske inteligencije iz cijele Ukrajine, koji je bio društveno aktivan pod nacističkom okupacijom, osjetio se ugrožen od strane staljinističke represije te se povlačio u istočnu Njemačku zajedno sa povlačenjem njemačke vojske. Iako se

²⁰⁰ Ukrajinci su u 10. stoljeću prvi prihvatili i širili kršćanstvo među ostalim susjednim narodima, a sve do uspostave Ruskog Imperija u 18. stoljeću kršćanska bizantsko-slavenska tradicija, odnosno pravoslavlje (grkokatoličanstvo) je često predstavljala sinonim za ukrajinsku kulturu.

²⁰¹ Ukrajinska autokefalna pravoslavna crkva i Grkokatolička crkva smatraju se autentičnim ukrajinskim crkvama koje su u najvećoj mjeri očuvale tradicionalnu ukrajinsku kršćansku kulturu i duhovnost. Ukrajinska autokefalna pravoslavna crkva danas u Ukrajini ima 600 parohija, a Ukrajinska grkokatolička crkva je druga po veličini i ukupno broji 3.030 općina. U Ukrajini danas djeluje 8 ukrajinskih grkokatoličkih biskupija i 19 širom svijeta.

znatan dio tih ukrajinskih izbjeglica nakon rata vratio u Sovjetsku Ukrajinu, oko 200.000 Ukrajinaca odlučilo je ostati u poslijeratnoj Njemačkoj i Austriji. Jedan dio Ukrajinaca raselio se po Italiji, Francuskoj, Britaniji i drugim zapadnim državama Europe, dok je znatan dio Ukrajinaca iselio u prekontinentalne zemlje, posebno u Sjevernu Ameriku, ne pomirivši se s nametnutim sovjetskim životom i diktaturom Staljina.²⁰² Nakon Drugog svjetskog rata uslijedile su mnogobrojne špijunske čistke Ukrajinaca. Preostale manje formacije UPA ilegalno i uz borbe prelazile su Čehoslovačku i predavale se zapadnim snagama u Njemačkoj. UPA je tada aktivno surađivala s pojedinim zapadnim obavještajnim agencijama te je povremeno primala njihovu pomoć u samoj Ukrajini. U određenim njemačkim centrima vršen je daljnji trening vojnih specijalaca UPA, nakon čega su britanskim vojnim avionima izbacivani padobranima iznad Ukrajine. Pojedinačna nekontrolirana suradnja Britanske obavještajne službe s Rusima, rezultirala je time da su prebjegli Ukrajinci često bili dočekani, privedeni, ubijeni ili deportirani na Daleki istok.

Iako s naglašenim patriotskim, liberalnim pa i demokratskim karakteristikama, UPA je u Sovjetskom Savezu predstavljana kao izrazito nacionalistička s nacističkim predznakom, što veliki dio ukrajinskog naroda (kao sudionici) nikada nije prihvatio. U sklopu UPA-e ratovali su mnogi vojnici koji nisu bili etnički Ukrajinci, a njemački vojni arhivi kasnije su jasno posvjedočili da je UPA intenzivno ratovala protiv Nijemaca, što je sovjetska vlast prikrivala. S druge strane, Sovjetsko prokazivanje zapadnih Ukrajinaca kao kolaboracionista nije bilo utemeljeno, s obzirom na činjenicu da je ruska kolaboracija u Drugom svjetskom ratu nadmašila ukrajinsku više desetaka puta. Stotine tisuća Rusa i drugih sovjetskih naroda tijekom rata, služilo je u njemačkoj vojnoj službi te je postojalo nekoliko ruskih vojnih formacija koje su ratovale na strani nacističke ideologije. Staljinov represivni režim spram većeg broja neovisnih ukrajinskih intelektualaca često je poslije opravdavan nacionalističkim

²⁰² Ukrajina danas ima jednu od najvećih dijaspora u svijetu, posebno brojnu i povijesno značajnu u Ruskoj Federaciji. Prema istraživanjima ukrajinskih državnih institucija i stručnjaka Sergija Cipka, realan broj etničkih Ukrajinaca u Ruskoj Federaciji iznosi najmanje 4,379.690 ljudi, što uključuje i Kubanske kozake. Slična istraživanja ukazuju da realan broj osoba u Ruskoj Federaciji s nešto starijim ukrajinskim podrijetlom prelazi brojku od 7 milijuna ljudi. – Detaljni podaci: Serge Cipko: *Ukrainians in Russia-A Bibliographic and Statistical Guide*, 43 pp., Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, University of Alberta (Edmonton, 1994.) – Vsevolod Naulko, Ihor Vynnychenko, Rostyslav Sossa: *Ukrainians of the Eastern Diaspora: An Atlas*, 24 pp., Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, University of Alberta (Edmonton, 1994.).

zastrašivanjem. Često se isticanjem ukrajinskog nacionalizma prikrivao ruski nacionalizam koji je uz potporu sovjetske vlasti imao cilj podrediti neovisan svjetonazor Ukrajinaca. Nakon završetka Drugog svjetskog rata, jedan od glavnih predvodnika UPA-e Stepan Bandera, prebjegao je u Zapadnu Njemačku, odakle je nastavio voditi UPA-u uz pomoć i podršku britanskih obavještajnih službi. Ubijen je po nalogu KGB-a 15. listopada 1959. godine u Münchenu. Njemački Federalni ustavni sud je potvrdio da je uz korištenje cijanidnog metka ubojstvo izvršio sovjetski špijun Bogdan Stašinski.²⁰³ UPA je nastavila djelovati i nakon njegove smrti, ali s neprimjetnim efektom.

Sovjetizacija zapadne Ukrajine i treća masovna glad

S ojačanom sovjetskom vojskom koja je bila ključni saveznik SAD-a i Velike Britanije, Staljin je zahtijevao da se prizna cjelokupnost teritorija Sovjetskog Saveza prema koordinatama iz 1939. i 1940. godine. Staljin, predsjednik Franklin D. Roosevelt i premijer Winston Churchill već su u studenom 1943. uspostavili preliminarni dogovor na prvoj konferenciji u Teheranu. Tijekom druge konferencije na Jalti, u veljači 1945., takozvana *Velika trojica* finalizirala su možda najproblematičnije pitanje poljskih granica. Dogovoreno je da se znatan dio istočne Poljske na kojem su živjeli etnički Ukrajinci priključi zapadnoj Ukrajini. Istočna Galičina, zapadni Volin i regija Polissja priključene su Sovjetskoj Ukrajini. Cjelokupna Poljska pomaknuta je za otprilike 300 kilometara prema zapadu, gdje je nova poljska država prema dogovoru pripojila neke istočne njemačke teritorije. Sovjetski Savez dogovorio je pripajanje manjeg dijela Rumunjske, odnosno sjeverne Bukovine na kojima su također živjeli Ukrajinci. Na Čehoslovačku su vršeni diplomatski pritisci kako bi Ukrajincima naseljeno Zakarpatje 1945. službeno predali Sovjetskoj Ukrajini. Po prvi put u modernoj povijesti, gotovo sve etničke ukrajinske zemlje formirale su jedinstvenu državu, odnosno Ukrajinu Sovjetsku Socijalističku

²⁰³ Mnogi Ukrajinci danas smatraju da je Stepan Bandera isključivo pozitivna povijesna osoba, ukrajinski patriot i principijelni borac za nezavisnost Ukrajine. Sahranjen je 20. listopada 1959. na groblju Waldfriedhof u Münchenu (Njemačka).

Republiku. Uza sav doprinos ukrajinskih antifašista u Drugom svjetskom ratu, nedvojben je Staljinov određeni doprinos koji je u konačnici omogućio stvaranje suvremene Ukrajine u njezinim današnjim granicama. Sovjetski plan apsorpiranja zapadne Ukrajine uključivao je nekoliko razmjena pučanstva s Poljskom, tako da je iz zapadne Ukrajine iseljeno 810.415 Poljaka, a iz istočne Poljske pridošlo je 482.880 Ukrajinaca. Tim činom prekinuto je višestoljetno naseljavanje i obitavanje Poljaka na prostoru zapadnih ukrajinskih zemalja te nemilosrdan paralelni ukrajinsko-poljski rat. Sovjetske vlasti nakon etničkih izmjena u populaciji zapadne Ukrajine i dalje nisu bile sigurne kako će novi stanovnici Galičine prihvatiti vlast u Moskvi.

Između 1944. i 1950. iz zapadne Ukrajine na Sibir protjerano je najmanje 203.662 Ukrajinaca, koji su uglavnom bili članovi nacionalne gerile. Nijedna dovoljno pouzdana statistička informacija nije otkrila točan broj žrtava u ratu između sovjetske vlasti i UPA vojske koji se nastavio voditi više od deset godina nakon Drugog svjetskog rata. Danas je sa sigurnošću utvrđeno da su obavještajne službe SAD-a i Velike Britanije povremeno pomagale borbu UPA-e tijekom 1946., što je nakon otkrića službenih vlasti Sovjetskog Saveza najvjerojatnije rezultiralo presudnim nepovjerenjem ratnih saveznika i stvaranjem dugotrajnog Hladnog rata. Nekoliko godina nakon završetka Drugog svjetskog rata UPA je proživljavala veliki poraz kad su je u zajedničkoj akciji napale sovjetska, poljska i čehoslovačka vojska. Do tog vremena UPA je kontrolirala većinu teritorija zapadne Ukrajine, naročito šumovite Karpate. U slučaju velikih sovjetskih ofenziva prelazila je granicu i provodila vojne akcije prema potrebi u šumama na teritoriju istočne Poljske i Slovačke. Da bi presjekli ekonomsku liniju UPA-e, Poljaci su nasilno očistili svoj teritorij od Ukrajinaca koji su živjeli uz poljsko-sovjetsku granicu. Nakon uspostavljanja zasjede poljskom generalu Karolu Świerczewskom, u okviru poljske vojne akcije *Visla*, oko 150.000 lokalnih Ukrajinaca nasilno je raseljeno na sjever Poljske tijekom ljeta 1947. godine. Do 1948. značajan otpor ukrajinskih nacionalnih partizana u Sovjetskoj Ukrajini također je zaustavljen. Manje grupacije UPA-e djelovale su do sredine 1950-ih godina, ali nisu imale kontrolu u zapadnoj Ukrajini.

Sovjetske vlasti u zapadnoj Ukrajini nisu provodile značajnije socijalne i ekonomske reforme tijekom intenzivnog rata s UPA-om, ali sustavno od početka nametale su sovjetsku ideologiju u svim važnim ukrajinskim mjestima i gradovima. Nakon smrti mitropolita Šeptickog u studenom 1944., službeni sovjetski tisak odmah

je započeo napadati nacionalnu crkvu galičinskih Ukrajinaca. Tijekom 1946. uz velik broj pritvorenih grkokatoličkih biskupa, Crkva je nasilno pripojena Ruskoj pravoslavnoj crkvi te je formirano novo duhovno vijeće, a sve crkvene zgrade u zapadnoj Ukrajini našle su se pod rukovodstvom Moskovske patrijaršije. U isto vrijeme, nova administracija koju je sačinjavalo više stotina pridošlih Rusa i odanih Ukrajinaca, organizirala je intenzivnu političku propagandu. Škole, novine, lokalne udruge i stranke našle su se pod strogom kontrolom sovjetskih vlasti. Sovjetske vlasti već su 1948. započele s politikom prisilne kolektivizacije cijele poljoprivredne regije, a taj je proces završen tijekom 1951. godine. Zbog službenog koncepta socijalne transformacije koja je uključivala industrijalizaciju, Moskva je naredila razvijanje industrije i iskop mineralnih resursa u zapadnoj Ukrajini. Tijekom prvih godina nakon Drugog svjetskog rata, industrijski potencijal regije je učetverostručen, a središnji grad Ljviv, osim kulturno-povijesnog središta, postaje i važno gospodarsko središte. Zapadna Ukrajina iz relativno zapostavljene seljačko društvene regije, u vrlo kratkom roku postaje regija stabilne radničke klase i priznatog profesionalno-gospodarskog statusa. Pridošli ruski radnici i novozaposleni administrativni dužnosnici, postavljeni i potpomognuti sovjetskom politikom, imali su značajan utjecaj na širenje ruskog jezika u društvu i visokim školama. Službena sovjetska vlast bila je svjesna da dodatna masovna deportacija, iseljavanje i raseljavanje nacionalno nastrojenih zapadnih Ukrajinaca nije realna s obzirom na njihovu brojčanost i poslijeratne okolnosti te je stoga službena politika išla u smjeru balansiranja ukrajinsko-ruskih sfera utjecaja. Etnički Rusi imali su svojevrsne privilegije pri političkom zastupanju stanovništva zapadne Ukrajine, dok su etnički Ukrajinci znatno marginalizirani te je njihov broj u predstavničkim tijelima sveden na mogući minimum. Provodila se svojevrsna obostrana asimilacija kroz antinacionalnu propagandu i usvajanje napredne socijalističke sovjetske kulture.

Dok su se Staljinovi birokrati trudili sovjetizirati zapadnu Ukrajinu, u istočnoj Ukrajini se počela obnavljati uništena ekonomija. Posljedice rata bile su toliko velike da je većina industrije građena ispočetka. Četvrti na redu *Petogodišnji plan* (1946.-1950.) uspješno je proveden s obzirom na upravljanu ekonomiju koja je svoju obnovu centrirala na jačanje teške industrije. Do 1950. industrijski dobitak Ukrajine premašio je prijeratne godine, a krajem sljedećeg petogodišnjeg plana (1950.-1955.) dobitak je

bio dvostruko veći nego prije rata. Vanjskih ulaganja u Ukrajinu nije bilo, no takav napredak Ukrajina je postigla zahvaljujući planiranom i svekolikom žrtvovanju ukrajinskog naroda kako bi se gospodarski rast ubrzao. Ukrajinska agrokultura, s druge strane, nije imala koristi od jačanja teške industrije. Ambiciozni projekti Nikite Hruščova, čiji je jedan od ciljeva bio konsolidirati kolektivne farme u velike agrogradove nije uspio zbog nedostatka radnika. S obzirom na ogromne ljudske žrtve tijekom Drugog svjetskog rata, Ukrajina se suočavala s nedostatkom radne i kvalificirane snage. Cjelokupan zbroj svih ljudskih žrtava tijekom rata i njemačke okupacije u Ukrajini procjenjuje se na više od 8 milijuna ljudi, uključujući i više od milijun stradalih Židova koji su bili ubijeni od strane posebnih njemačkih *SS jedinica (Einsatzgruppen)* i njihovih ukrajinskih saveznika. Veliki dio ukrajinskog naroda koji je bio radno sposoban, bio je žrtva masovnih ubojstava, prisilnog rada sa smrtnim posljedicama pa i čestih pokolja cijelih ukrajinskih sela kao osveta zbog konstantnih napada na nacističke snage. Sve poslijeratne posljedice nisu dozvoljavale brzi oporavak ukrajinske poljoprivrede te je službena sovjetska vlast odustala od prije rata postavljenih ciljeva. Ukrajinsko selo ponovno je zahvatila poslijeratna glad, istina ne tako strašnih razmjera poput one iz Holodomora, ali tijekom 1947. zabilježeni su česti slučajevi izgladnjivanja do smrti i zdravstveni problemi šire seoske populacije koja je bila vidno izgladnjena. Kod 1,154.198 osoba zabilježeni su problemi s težinom opasni za život, a suvremeni povjesničari pretpostavljaju da je od gladi umrlo do 1,000.000 ljudi.²⁰⁴ Ukrajinski komunistički vođa Hruščov koji je upozoravao na pretjeranu izgladnjelost ukrajinskog seoskog stanovništva 1947., kratko je izgubio svoju nadležnost u obavljanju visokih državnih poslova Sovjetskog Saveza. Njega je u problemu fiktivnog rješavanja gladi zamijenio Lazar Kaganovič.

²⁰⁴ Pojedina istraživanja upućuju da je u Ukrajini tijekom i odmah nakon rata umrlo između 9 i 10 milijuna ljudi, a oko 8 milijuna žrtava Drugog svjetskog rata činili su upravo etnički Ukrajinci. Taj se u svijetu manje poznati podatak smatra još jednom ukrajinskom demografskom katastrofom. Prema službenim podacima, u cijelom Sovjetskom Savezu nanovo formiranom 1941. od posljedica rata umrlo je između 20 i 26,6 milijuna vojnika i civila. Do 1945. godine stradalo je do 5,5 milijuna ukrajinskih civila i 2,5 milijuna ukrajinskih vojnika. Usporedbe radi, u istom periodu je stradalo oko 1,8 milijuna ruskih civila i oko 3,5 ruskih vojnika. Od ukupnog broja ratnih i poslijeratnih žrtava u Sovjetskom Savezu, Ukrajinci su činili najmanje 40 posto. Usporedbom službenih popisa stanovništva iz 1941. i 1945. godine može se uvidjeti da je u Ukrajini zbog neprirodnih smrti, migracija i prisilnih deportacija, broj stanovnika smanjen sa 41,9 na 27,4 milijuna. (Volodimir Kosik, Ukrajina za vrijeme Drugog svjetskog rata 1938-1945, Kijev – Pariz – New York, 1992., str. 515-519).

Odani staljinist Kaganovič nastavio je borbu protiv nacionalnih devijacija u Ukrajini s ciljem jačeg podvrgavanja ukrajinske politike režimu u Kremlju. Nastavljene su čistke ukrajinskih intelektualaca, pisaca, povjesničara, književnika, kulturnih umjetnika itd., a glad je u potpunosti zanemarena. Rat za Kaganoviča nije završio, vlasti su često isticale borbu protiv vojske UPA-e u zapadnoj Ukrajini. Krajem 1947. Hruščov je ponovno postao Staljinov miljenik te su on i njemu ideološki slični, poput glavnog tajnika Leonida Meljnikova, uspjeli konsolidirati ukrajinski birokratski aparat. Nakon snažne propagande koja je poticala reformaciju ukrajinskog političkog života u pobjedničkom Sovjetskom Savezu, 1949. Komunistička partija Ukrajine (KPU) vratila je prijeratnu snagu te je okupila 680.000 članova. Etnički Ukrajinci potrudili su se osigurati većinu u novoj ojačanoj partiji, čineći više od 70 posto članstva. Okupljen je velik broj mladih ukrajinskih intelektualaca, koji su svoj ugled stjecali tijekom Drugog svjetskog rata. Oni su bili i ostali značajni suradnici Hruščova, i represivnu retoriku iz Kremlja nastojali su uravnotežiti s htijenjima ukrajinskog naroda. Iako su etnički Ukrajinci u to vrijeme zauzeli vrlo važne državničke funkcije i postali vrlo utjecajni, one najvažnije funkcije, poput dužnosti generalnog tajnika, ostale su u rukama etničkih Rusa poput Hruščova. Tijekom 1951. Kremlj je ponovno zamijetio jačanje ukrajinskog samopouzdanja objavljivanjem patriotske pjesme *Volim Ukrajinu* pjesnika Volodimira Sosjura, koji se borio tijekom Prvog svjetskog rata i zalagao se za nezavisnost Ukrajine. Godine 1944. službene vlasti proglasile su tu pojavu skrivenim nacionalizmom te su započele čišćenje nacionalnih devijacija opstruiranjem rada i maltretiranjem ukrajinskih kulturnih djelatnika u svim sferama društva. Pod direktivom Staljina, krajem 1940-ih također je provedena antisemitska propaganda i vrlo represivna politika prema preživjelom židovskom narodu u Ukrajini, koji je prozvan *bezkorijenskim kozmopolitom*. Sve do Staljinove smrti 1953. u Ukrajini je vladala svojevrsna nesigurnost koja nije odavala jasnu sliku buduće Ukrajine. Ukrajinska Sovjetska Socijalistička Republika nakon *Velikog domovinskog rata* predstavljala je novu društvenu i geografsku sliku Sovjetskog Saveza, jer je nova Ukrajina unatoč ogromnim ljudskim gubicima brojila 11 milijuna Ukrajinaca više i bila je za jednu četvrtinu veća od prethodne. Sovjetski Savez je kroz zapadne granice Ukrajine, svoje granice učvrstio u samom središtu Europe te je predstavljao novi vrlo značajan politički faktor u poslijeratnom svijetu.

XIII. SOVJETSKA UKRAJINA NAKON 1953.

Staljinova sovjetska ostavština

Sovjetski diktator Staljin umro je u ožujku 1953., ostavivši iza sebe socijalističku državu koja se prostirala na jednoj šestini Zemljine kopnene površine, imajući političke satelite i svekoliki posljeratni utjecaj u njezinom širem okruženju. Nakon najkrvavijeg rata u ljudskoj povijesti, gdje su uz ljudske gubitke Ukrajini nanesene ogromne materijalne štete od preko 100 milijardi američkih dolara, Sovjetski Savez relativno brzo je krenuo u uspješno obnavljanje gospodarstva koje je starom režimu trebalo udariti pozitivan predznak u međunarodnim odnosima. Kremlj je prethodno eliminirao ili ušutkao sve svoje neprijatelje: one koji su to doista bili i one koje je režim umišljao. Ukrajinska ustanička armija i njezini aktivisti u zapadnoj Ukrajini sustavno su istrebljivani i njihova prijetnja do kraja 1950-ih posve je nestala. Staljinov birokratski aparat krenuo je u stvaranje novog svenarodnog ideala, uzor je postao lojalan *sovjetski čovjek*, indoktriniran komunističkom ideologijom i sovjetskim patriotizmom. Započeta je temeljita sovjelizacija ukrajinskog društva koja je imala naglašene elemente ruske kulture uz službenu uporabu ruskog jezika. Prema režimu iz Moskve, ruski jezik neosporno je trebao biti temelj ostalih sovjetskih jezika, koji su se često tretirali i kvalificirali kao regionalni dijalekti. S druge strane, Ukrajinska Sovjetska Socijalistička Republika posljeratnu sovjelizaciju doživljavala je kao industrijski razvoj, urbanizaciju i razvitak modernog društva, ali je bila svjesna represivne političke kontrole iz Moskve te krajnje političke marginalizacije bogate ukrajinske kulture.²⁰⁵

²⁰⁵ Uz prešućena masovna ubojstva, nanovo rusificirana sovjetska politika popraćena je jednom od najjačih propagandi na svijetu, koja je ukrajinski narod gotovo do osamostaljenja često bez opravdanja prokazivala nacionalističkim. Na indirektan način rusificirana sovjetska politika je kreirala društvenu atmosferu u kojoj je ukrajinski element u sovjetskom društvu često tretiran i promatran kao sumnjiv, manje vrijedan ili pak nacionalistički. S druge strane, sovjetski službeni jezik podrazumijevao je ruski, sovjetska kultura je podrazumijevala prije svega rusku, a ruski narod podrazumijevao se kao primjeran

Nakon Drugog svjetskog rata i masovnog istrjebljenja židovskog naroda te deportacije mnogobrojnih Poljaka iz zapadne Ukrajine, etnička populacija Ukrajine izmijenila se u korist Ukrajinaca. Ukrajinsku Republiku uglavnom su činili etnički Ukrajinci, ali takav rasplet događaja nije ostao dugotrajan s obzirom na to da je Moskva odlučila sustavno naseliti Ukrajinu etničkim Rusima. Takva politička odluka donesena je zbog više razloga, a možda presudan razlog je istaknuti ukrajinski nacionalizam, koji je nakon Drugog svjetskog rata i dalje predstavljao opasnu prikrivenu kariku u sovjetskom društvu. Ipak, ukrajinski nacionalizam mnogi smatraju ukrajinskim patriotizmom, jer je ukrajinska nacionalna ideja na jedan vrlo demokratski način uključivala ostale narodnosti u vidno naglašavanoj nezavisnoj Ukrajini i priznavala granice susjednih zemalja. Drugi značajan razlog naseljavanja Ukrajine etničkim Rusima bio je ukrajinski jezik koji je bio raširen i nije odgovarao politici ukrajinske asimilacije u sovjetski režim. Sustavna asimilacija ukrajinskog stanovništva trebala se ostvariti uz pomoć ruskog jezika.²⁰⁶

Osim određenih ukrajinskih intelektualaca, mnogi nacionalno orijentirani Ukrajinci, uključujući i mnogobrojne ukrajinske seljake, u teškom poslijeratnom vremenu nisu imali društvene snage oduprijeti se mnogim iznenadnim promjenama koje su uveli boljševici kako bi nesmetano započeli s obnovom uništenoga gospodarstva i asimilacije cjelokupnog sovjetskog stanovništva. Nacionalni politički identitet Ukrajinske Republike u Ukrajini je stavljen u drugi plan, a Ukrajinci su se masovno uključivali u obnovu gospodarstva i oporavka svakodnevnog života. Nakon što se životni standard i modernizacija u Ukrajini digla na poželjnu razinu, Ukrajinci su novi uspjeh doživljavali kao vrijednost sovjetskog društva koju treba i dalje razvijati. Mnogi su se Ukrajinci iz sela preselili u gradove, dobili su stanove i koristili dobivene medicinske usluge. Kupovali su hladnjake i televizijske prijemnike. Ukrajinska Republika je prednjačila u razvoju sovjetskih računala, zrakoplova i vojnog naoružanja, a Ukrajinci su tom uspjehu davali poseban značaj. U velikim gradovima tada su se slušale poznate glazbene grupe poput Beatlesa, pratile su se *hippie* grupacije i njihov trend. U tim vremenima oporavljenog gospodarstva među

narod, dok su drugi nacionalno osviješteni narodi, poput Ukrajinaca ili, primjerice, baltičkih naroda, bili stavljeni u položaj naroda drugog reda, bez prava na vlastitu državu.

²⁰⁶ Takav oblik asimilacije na kraju je rezultirao time da značajan broj etničkih Ukrajinaca na istoku zemlje danas govori ruskim jezikom, a posljednje generacije ukrajinske mladeži u sovjetskoj Ukrajini počele su ga doživljavati kao materinji jezik.

ukrajinskim intelektualcima ponovno je započeto razmatranje političkog identiteta Republike, ponovno se razmatrao ukrajinski nacionalni identitet, koji je imao namjeru osloboditi se asimilacijskih pritisaka iz Moskve i samog centraliziranog sustava.

Destaljinizacija i Hruščovljeve reforme

Tijekom borbe za prevlast u Kremlju, Ukrajinci su još jednom potvrdili svoju političku važnost. Staljinov dugogodišnji šef tajne policije Lavrentij Beria sugerirao je da u politici Kremlja sudjeluju i pojedini političari iz Ukrajine, odnosno etnički Ukrajinci. U lipnju 1953. organizirao je smjenu Hruščovljevog nasljednika u Ukrajini, glavnog tajnika Leonida Meljnikova, pod optužbom da je bio neosjetljiv prema nacionalnim pitanjima u zapadnoj Ukrajini. Etnički Rus Meljnikov, bio je zadužen za uvođenje ruskog jezika u ukrajinske lokalne institucije i sveučilišta te za društveno prilagođavanje ruskih doseljenika u Ukrajini. Meljnikov je indirektno bio odgovoran za prisilnu sovjetizaciju, odnosno rusifikaciju izrazito ukrajinskog društva, ali nije bio odgovoran za donošenje političkih odluka koje su se na to odnosile. Njegova nova zamjena bio je etnički Ukrajinac Oleksij Kiričenko, sljedbenik Nikite Hruščova i prvi vođa Komunističke partije Ukrajine, preimenovane 1952. godine, kojom je prilikom iz njezina punog naziva izbačena riječ *boljševika*. U birokratskom aparatu Ukrajine uslijedile su pojedine promjene, relativno poželjnije za Ukrajince, a nakon što je Beria izgubio bitku za prevlast u Kremlju, birokratske izmjene u Ukrajini nisu zaustavljene. Pojava podobnih Ukrajinaca u državnom aparatu nastavila se s obzirom na to da je Hruščov jačao svoj utjecaj u Kremlju. Nakon što je više od desetljeća obnašao dužnost ukrajinskog šefa Partije i stekao u Ukrajini određeni utjecaj, Hruščov je Ukrajinu smatrao svojom bazom političke moći te se nastavio boriti sukladno interesu svoje baze.

Godine 1954. Hruščov je otišao korak dalje, kada je Sovjetski Savez proslavio 300. godišnjicu Perejaslavskog sporazuma,²⁰⁷ kojim su Ukrajina i Rusija stupile u

²⁰⁷ Perejaslavski sporazum je potpisan 1654. između ukrajinskog hetmana i ruskog cara čime su Rus' (Ukrajina) i Moskovija (Rusija) prvi put u povijesti postale teritorijalno objedinjene saveznice, ali za taj su sporazum i dalje vezane određene kontroverze jer se spominje nepoštovanje donesenih odluka vezanih za ukrajinsku autonomiju i falsifikacija samog sporazuma.

savezništvo. Službena izjava Centralnog komiteta Komunističke partije Sovjetskog Saveza (KPSS) tumačila je povijesni događaj korisnom odlukom za Ukrajince, koji su ponovno odlučili graditi zajedničku povijest s Rusijom, aludirajući na višestoljetne povijesne ukrajinsko-ruske veze. Tijekom službenog procesa proslave u svibnju, Kremlj je odlučio objaviti *poklon* jedne sovjetske republike prema drugoj bez presedana. Kao rezultat tristogodišnjeg prijateljstva, sovjetska Rusija odlučila je dodijeliti poluotok Krim Sovjetskoj Ukrajini. Poluotok Krim, povijesna domovina Ukrajinaca, a potom krimskih Tatara, u razdoblju između 1921. i 1945. tretirana je kao Autonomna Sovjetska Socijalistička Republika Krimskih Tatara, no od carističkog vremena Ukrajinci i Rusi ondje su počeli činiti većinu. Ipak, čin dodjele Krima Ukrajini nije imao toliko prijateljske konotacije, kako se to širem narodu predstavilo, već su za takav neočekivani potez postojali politički i vrlo praktični razlozi. Osim što je Hruščov gradio svoju političku bazu u Ukrajini, trebalo je riješiti pitanje novih doseljenika iz Rusije. Nakon što je u proljeće 1944. Staljin u istočnu Aziju deportirao gotovo sve preostale Tatare, osuđujući ih za kolaboracionizam s nacistima, Kremlj je ukinuo autonomiju Republike i preformulirao njezin status u regularnu rusku provinciju koju je sustavno naseljavao etničkim Rusima. Rusi su u kratkom razdoblju nakon Drugog svjetskog rata na Krimu postali većina odnosno bitno izmijenili etničku sliku poluotoka, što je za politiku Kremlja predstavljao novi lokalni problem, ali i pokušaj da se u sklopu jugoistočne Ukrajine dodatno razrijedi homogenost ukrajinske etničke i kulturne slike. Krim je trebalo gospodarski revitalizirati jer se doseljeni etnički Rusi nisu snašli u novom okruženju i u kućama protjeranog tatarskog stanovništva. Kopnom povezana Ukrajina za isušenu krimsku regiju morala je osigurati vodu iz rijeke Dnjepar, što je dodatno padalo na opterećeni proračun Sovjetske Ukrajine. Etnički Rus Hruščov, u to vrijeme nije mogao zamisliti da bi se Ukrajina jednoga dana mogla odvojiti od Rusije te je 300. obljetnica Perejaslavske unije bila za njega proslava neraskidivog prijateljstva i dodatan utješni sugestiv osiguranja nametnutog ukrajinsko-rusko zajedništva. Krim se nakon formalnog priključivanja Ukrajini počeo vrlo brzo revitalizirati, a životni i društveni standard na njemu počeo se znatno uspinjati.²⁰⁸

Krim je u sljedećem razdoblju postao omiljeno sovjetsko ljetovalište, cijenjeno krimsko vino učvrstilo je stabilnu industriju, a sovjetsko rukovodstvo

²⁰⁸ Krim je geografski oduvijek prirodno povezan s Ukrajinom, dok je u teritorijalnom sklopu sovjetske Rusije bio nezgodno geografski razdvojen.

uložilo je posebne napore da dodatno osigura južne sovjetske granice, ali i rusku dominaciju, posebno izgradnjom Crnomorske flote s bazom u gradu Sevastopolju. Sustavno naseljavanje Rusa nakon Drugog svjetskog rata imalo je presudnu posljedicu da na Krimu počne dominirati ruska kultura koja dominira i danas. S druge strane, Ukrajincima se za uzvrat sve više toleriralo sudjelovanje u visokoj državnoj politici, koja je i dalje bila sukladna rusko-sovjetskim interesima. Ukrajinci su postali takozvani mlađi partneri Rusa. Oni su sada javno sudjelovali u upravljanju modernom sovjetskom državom. Mnogi Ukrajinci su počeli stvarati karijere u Moskvi i ostatku Sovjetske Rusije. Kada je Hruščov tijekom kasnih 1950-ih uspostavio stabilnu vlast u Kremlju, te u važnoj političkoj bazi – Ukrajini, više stotina Ukrajinaca uključeno je u političku život Moskve na visokom nivou. S druge strane, Hruščov je na taj način gradio političku podršku u Ukrajini koja je bila od posebnog značaja s obzirom na dodatnu gospodarsku važnost. Dugo očekivani proces *destaljinizacije* koji je započeo s Hruščovljevom politikom, Ukrajinci su podupirali i u nekoliko navrata mu pomogli da održi poziciju u Kremlju. Hruščov je u pojedinim Ukrajincima našao pouzdane suradnike te je Kiričenka promovirao na političku poziciju u Moskvi, dok je na njegovo mjesto u Kijevu došao još jedan etnički Ukrajinac Mikola Pidhornij. Pidhornij je tijekom 1960-ih također premješten u Moskvu, gdje je imao značajnu političku ulogu u upravljanju Sovjetskim Savezom. Pojedini visoko obrazovani Ukrajinci postali su tijekom šezdesetih godina svojevrstan politički novitet u sovjetskom državnom aparatu, koji je potencirao novu dinamičnost napretka u cjelokupnom sovjetskom društvu. Etnički Ukrajinci tada su preuzeli tri četvrtine populacije u političkim strankama i institucijama Ukrajine. Ipak, u bitno manje represivnom režimu nego za vrijeme Staljina, oni su formirali novu ukrajinsku političku elitu koja je djelovala unutar sovjetske politike koja je bila pod direktivom Kremlja, a ukrajinski nacionalni projekt uspostavljanja samostalnosti stavljen je u drugi plan.

U novim sovjetskim uvjetima Ukrajinci su otvoreno podupirali i Hruščovljev *tajni govor* na Dvadesetom kongresu partije 1956., koji je po prvi put oštro osudio Staljinov kult ličnosti i državni teror koji je bio potpuna devijacija Marxove ideologije. Kongres je otvorio pitanje rehabilitacije političkih zatvorenika te sporost procesa u rješavanju optužbi, dok se pritvorenici nalaze u zatvorima i umiru u vrlo

nehumanim uvjetima. Prema djelomično dostupnim arhivima tajne službe KGB-a, od ukupno 961.645 ukrajinskih građana, koji su u razdoblju između 1929. i 1953. optuženi zbog političkih aktivnosti, optužbe je oslobođeno njih 290.967 u razdoblju između 1953. i 1961. godine. Hruščovljeva rehabilitacija i dalje je ostala limitiran proces, u kojem su nacionalni vojnici, nacistički kolaboracionisti i mnoštvo onih koji su optuženi za špijuniranje i urotu protiv staljnističkog režima, ostali i dalje na optuženičkoj klupi, odnosno u zatvoru. Njima suđenje nije ni započelo.

Iznimka u manje represivnom sustavu bilo je dopuštenje mnogobrojnom članstvu Ukrajinske ustaničke armije da se sa svojim izbjeglim obiteljima vrate u Ukrajinu. Već prve odobrene godine 1956. u zapadnu Ukrajinu se vratilo oko 60.000 ljudi, koji su ponovno predstavljali prijetnju za izbijanje ukrajinskog nacionalizma. Povratnici su se našli pred represivnim sustavom koji im je često otežavao povratak i prilagodbu, a kamoli aktivno uključivanje u važnije društvene sfere. Mnogi od degradiranih ukrajinskih povratnika bili su prisiljeni vratiti se u inozemstvo, jer nisu mogli osigurati uvjete za normalan život. S druge strane, u razdoblju između 1956. i 1958. oslobođeni su mnogobrojni ukrajinski patrioti, književnici i umjetnici koji su za vrijeme Velikog terora završili u zatvorima jer su naglašavali svoje ukrajinske korijene i kulturu. Nakon smrti Staljina, generalni proces kulturne liberalizacije poznat i kao *Hruščovljevo odmrzavanje*, između ostalih, obilježio je ukrajinski intelektualac Oleksandr Dovženko. Godine 1955. objavio je članak *Šire poznavanje socijalističkog realizma*, kojim je pozvao na kreativnu slobodu širom Sovjetskog Saveza, posebno Ukrajine. Dovženko je sljedeće godine umro i ostao zabilježen kao jedna od najuglednijih osoba iz područja kulture u Ukrajini.

Proces destalinizacije ujedno je zahvatio razvitak gospodarstva, gdje je Sovjetska Ukrajina i dalje tretirana kao bitan faktor budućeg ekonomskog napretka. Započeta je obnova teške industrije jer su Sovjeti smatrali da ugled zemlje i snaga njezine vojske ovise posebno o industriji. Za sovjetske vlasti, problem nedostatka hrane pa čak i u prirodno bogatoj Ukrajini nije predstavljao primarni problem. Sovjetska poljoprivreda u cjelini duže je vrijeme stagnirala i po tom pitanju nisu se razmatrale nikakve bitne investicije. Hruščov je i dalje smatrao da je sovjetski projekt potpune državne kontrole i uspostava komunizma bolje rješenje od kapitalizma. Godine 1957. uputio je nerealističan poziv za povećanjem proizvodnje mesa, mlijeka i maslaca, ali ne kako

bi se nahranili gladni u ogromnoj sovjetskoj državi, već kako bi pretekli količinu proizvodnje istih proizvoda u SAD-u. Međunarodno natjecanje Sovjetskog Saveza prije svega je teretilo najjaču gospodarsku regiju, žitnicu Europe – Ukrajinu, koja je usprkos svim nametnutim zahtjevima sredinom 1950-ih postigla zavidne rezultate. Ukrajinska republika u intenzivnim poslijeratnim reformama bilježila je gospodarski rast od 8 posto godišnje i premašila je prijeratnu razinu gospodarskog razvitka. Predstavljala je gospodarski ponos Sovjetskog Saveza, a Ukrajinci su ponovno predstavljali pozitivan primjer uspješnih gospodarstvenika. Usluge više od nekoliko tisuća ukrajinskih poljoprivrednih specijalista premještene su na Daleki istok i regije Kazahstana,²⁰⁹ gdje su prema sovjetskoj direktivi osposobljavali teško obradive površine, takozvanu *djevičansku zemlju*, te projektirali uspješan razvoj tih regija u nepodobnim prirodnim uvjetima.

Tijekom 1950-ih Ukrajinci su razvoj poljoprivrede učinili poželjnim i gotovo jednako vrijednim razvoju industrije. Ipak, pojedine Hruščovljeve reforme, često u dobroj namjeri, nisu uvijek bile toliko poželjne i konstruktivne, a ponekad su podsjećale i na Staljinov vrlo represivan režim. Upravo su reforme stroge kontrole i upravljanja gospodarstvenicima, uzrokovale loše rezultate u gospodarstvu Sovjetskog Saveza. Godine 1955. država je bez ikakvih objašnjenja za polovicu smanjila individualno dopušten posjed zemlje, koja se nalazila uz stambene jedinice aktivnih poljoprivrednika, pretežito Ukrajinaca. Takva odluka nije pogodila samo poljoprivrednike koji su od toga živjeli i indirektno razvijali cijelu Republiku, već je pogađala i ukrajinske gradove kamo je hrana u konačnici dopremana. Drugi nepoželjan primjer u upravljanju gospodarstvom odnosio se na nepotrebnu proizvodnju kukuruza. Izdana je direktiva sovjetskih vlasti da više od 20 posto obradivog ukrajinskog zemljišta treba biti zasađeno kukuruzom, i to na štetu proizvodnje žita. Zbog takvih i sličnih loših političkih odluka, u Ukrajini je krajem 1950-ih smanjen rast proizvodnje poljoprivrednih proizvoda, a ista odluka je

²⁰⁹ Godine 1989. u Kazahstanu je prema službenom popisu živjelo 896.000 etničkih Ukrajinaca koji su ondje činili 5,4 posto od ukupnog broja stanovnika. Ukrajinski doseljenici i njihove obitelji imale su vrlo važnu ulogu u ekonomskom, znanstvenom i kulturnom razvoju Kazahstana. Veći valovi preseljavanja zabilježeni su tijekom 1930-ih kada je u Kazahstan deportirano oko 64.000 ukrajinskih kulačkih obitelji, a nakon Drugog svjetskog rata pod direktivom Staljina iz zapadne Ukrajine pristiže još nekoliko desetaka tisuća ukrajinskih obitelji. I nakon završetka rata, ondje je u sovjetskim logorima bilo zatočeno i mučeno najmanje 8.000 vojnika iz Ukrajinske ustaničke armije.

rezultirala time da je tijekom žetvi 1960. i 1963. cijeli Sovjetski Savez doveden do presedana, da mora uvoziti žito. Godine 1962. povećanjem cijena u Ukrajini izbili su izolirani socijalni nemiri i pljačke trgovina. Ukrajinski poljoprivrednici se nisu ravnodušno pomirili s posljedicama loše sovjetske politike, odnosno s činjenicom da moraju uvoziti žito s obzirom na to da je Ukrajina s razlogom percipirana *žitnicom Europe*. Hruščovljeve reforme u poljoprivredi postale su vidno neproduktivne.

U industriji, Hruščov je rano započeo decentralizaciju birokratskog aparata, ali nije naginjao ideji tržišnog natjecanja. Započelo je smanjivanje broja nesposobnih federalnih ministara u Moskvi, a u razdoblju između 1953. i 1956. oko 10.000 glavnih gospodarstava i organizacija stavljeno je pod direktnu kontrolu ukrajinskih ministara, čime je Kijev stekao oko 76 posto udjela u industriji Republike. Tijekom istog razdoblja, oko 60.000 ljudi iz ukrajinskog dijela birokracije ostalo je bez posla. Takve nezahvalne i iznenadne Hruščovljeve reforme imale su u planu brži industrijski razvoj cjelokupnog Sovjetskog Saveza. Masivna posljeratna reforma rezultirala je periodom impresivnog industrijskog rasta tijekom 1950-ih, koji je počeo usporavati tek u sljedećem desetljeću. Godine 1957. Hruščov je nastavio s dodatnim smanjivanjem birokratskog aparata i uveo regionalna ekonomska vijeća odnosno *radnarhospi*, koja su trebala kontrolirati ekonomiju na regionalnoj razini. U Ukrajini je na početku uspostavljeno 11 takvih vijeća, kasnije su uspostavljena još tri, a sve ih je koordiniralo republičko tijelo Ukrajinsko ekonomsko vijeće. Nakon uvođenja određenih reformi, ukrajinske vlasti su uspostavile kontrolu nad 97 posto industrije u Ukrajinskoj Republici. Hruščov je nastojao zaustaviti sustavno ometanje evidentno uspješnog razvoja ukrajinskih tvornica koje su prema dugogodišnjoj direktivi iz Moskve bile povezane s manje razvijenim tvornicama u drugim sovjetskim državama, posebno Rusiji. Nakon Staljinove smrti održane su mnogobrojne konferencije vezane za neometano funkcioniranje tvornica i njihovu isplativu povezanost pri nabavi niza materijala s ciljem bržeg industrijskog rasta. Primjerice, električni kablovi koji su korišteni u električnoj elektrani u Kijevu, nepotrebno su se dobavljali iz Kuibiševa u središnjoj Rusiji, a isti materijali su se proizvodili i u samom Kijevu. Drugi primjer je drvena građa koja se u Ukrajinu uvozila iz grada Arhangelska na sjeveru Rusije, a isti potrebni materijal se proizvodio i u Ukrajini. Hruščov je odlučio pokušati prekinuti svojevrsnu ekonomsku

spregu ruskih regionalnih vlasti i centralnih vlasti u Moskvi, zbog koje su pojedine ukrajinske tvornice marginalizirane te je u Republici znatno usporen industrijski rast, koji se smatrao značajnim industrijskim rastom cijelog Sovjetskog Saveza.

Nakon mnogobrojnih polemika i političkih pritisaka, Moskva je tek početkom 1960-ih kratkotrajno odlučila izmijeniti proizvođačko-dobavljačku politiku koja je bila prepuna malverzacija, ali nakon svojevrsne smjene Hruščova, Kremlj je vratio vlast središnjim ministrima u Moskvi te je djelomično ugašeni regionalni interes i svojevrsna pljačka ponovno zaživjela. U pokušaju da decentralizira strukture partijskog zapovjedništva Hruščov je žestoko zagovarao *destaljinizaciju*, što mnogim političarima nije odgovaralo. Godine 1962. pustio je u proceduru odluku da se podijele svi provincijalni i niže rangirani partijski komiteti koji su trebali preuzeti industrijsku i poljoprivrednu ulogu. U Ukrajini su takve reforme gotovo svagdje uspješno profunkcionirale usprkos protivljenjima lokalnih partijskih političara. Do ljeta 1964. Hruščov je stvorio određene političke neprijatelje posebno zato što je provodio neugodne reforme. Kada se razmatralo pitanje njegove daljnje vladavine, Hruščov nije dobio potrebnu podršku pojedinih Rusa i Ukrajinaca te je otišao u mirovinu.²¹⁰

Sovjetski identiteti Ukrajine i politika Petra Šelesta

Dok su osobni interesi i subjektivna razmišljanja partijskih vođa u Moskvi drмали generalnom politikom Sovjetskog Saveza, partijski šefovi u Ukrajini posvetili su se stjecanju osobnog utjecaja u Republici. U odsutnosti demokratskih mehanizama i represivnog Staljinovog režima, mnogobrojni birokrati i lokalni dužnosnici Sovjetskog Saveza nastojali su uvećati svoje ovlasti. U Ukrajini su tijekom 1960-ih i 1970-ih dominirala imena dvaju glavnih poststaljinskih generalnih tajnika Komunističke partije Ukrajine (KPU). Ime Petra Šelesta (1963.-1972.) i Volodimira Ščerbickog (1972.-1989.), koji ne samo da su predstavljali dva različita stila u

²¹⁰ Za vrijeme svoje vladavine, ukrajinski političar i etnički Rus Nikita Hruščov po prvi put relativno oštro je odbacio dugogodišnje Staljinove mjere terora u čijem je aparatu prethodno jednim dijelom sam sudjelovao. Svojom vladavinom donekle je olabavio represivnu kontrolu nad Partijom i narodom, odnosno započeo je proces destaljinizacije u kojemu mnogi ukrajinski političari dolaze do izražaja te su započeli sudjelovati prvenstveno u politici jačanja gospodarstva Sovjetskog Saveza.

vođenju države već i dva modela sovjetskog identiteta Ukrajine. Šelest je prvenstveno zagovarao ekonomske i kulturne interese Republike, dok je Ščerbickij podržavao centralizaciju i svojevrsnu asimilaciju u sklopu modernog sovjetskog društva. Ščerbickij je zagovarao i smjenu Hruščova 1964., a kada je 1972. došao na vlast u Ukrajini, zemlja se ponovno našla pod snažnim utjecajem iz Moskve. S druge strane, moćni i otvoreni govornik Šelest predstavljao je uspješnog ekonomista koji je karijeru započeo u industrijskom menadžmentu da bi tijekom 1950-ih počeo raditi u Partiji. Uloga Šelesta je retrospektivno tumačena na više načina, a nakon njegove smjene 1972. službene vlasti su ga optužile da je bio previše tolerantan prema pojavama nacionalizma te je previše zagovarao ekonomski regionalizam. Ukrajinom su godinama kružile glasine da je tajno potpomagao ukrajinske disidente, a kada se tijekom 1980-ih ponovno pojavio u sovjetskoj javnosti, potvrdio je svoje zagovaranje Gorbačovljeve glasnosti. Od 1970-ih zapadni analitičari raspravljaju o tome je li Šelesta moguće okarakterizirati kao nacionalnog komunista ili je on predstavnik ukrajinskog autonomaštva.

Danas kada je dodatno oslobođen pristup pojedinim povijesnim arhivima, stečeni su novi uvidi u Šelestovo razdoblje. Prema njima, Šelest je bio relativno čvrst komunist, koji je zaštitu ukrajinske ekonomije i kulture smatrao svojom dužnošću kao republičkog šefa Partije. Službena ideologija vidjela je socijalističku izgradnju i razvoj sovjetskih nacija kao dva komplementarna procesa. Za Šelesta, Sovjetska Ukrajina predstavljala je snažnu Ukrajinu s potpuno razvijenom ekonomijom i nacionalnom kulturom. Kada je dolazio u sukob s birokratima iz Moskve kako bi obranio interese Sovjetske Ukrajine to je činio s uvjerenjem da brani i stavove Lenjinove nacionalne politike, ne podcjenjujući cjelokupan Savez. Ta saznanja ujedno nisu i negiranja da je Šelestova pozicija isto tako imala određenog odraza u interesima posljeratne ukrajinske elite. Odmah nakon što je došao na vlast 1963. predvodio je Biro za industriju i izgradnju KPU, koja je nadgledala rad regionalnih ekonomskih vijeća. Na njegove odluke dok je obnašao dužnost ukrajinskog partijskog vođe bitno su utjecala prethodna zanimanja: zanimanje industrijskog menadžera i rukovodioca na Birou. Izrazio je nezadovoljstvo odlukama centralnih planera u Moskvi koji nisu željeli udovoljiti objektivnim ukrajinskim potrebama te su dodatno otežavali situaciju u Ukrajini time što investicije u Ukrajini nisu bile u skladu s

ukrajinskim davanjima u cjelokupan budžet Sovjetskog Saveza. Drugim riječima, Ukrajinska Republika sustavno je iskorištavana kako bi se namirili interesi drugih zaostalih regija uglavnom onih u Rusiji, bez obzira na to što se to čini na golemu štetu Ukrajine. Šelest se također silovito protivio odluci Kremlja da se investicije koje su namijenjene rudarskoj i metalurgijskoj industriji premjeste u Sibir kako bi se ondje razvijala industrija nafte i plina.

Petro Šelest zaslužan je za jačanje utjecaja KPU, koju su po prvi put u većini predstavljali etnički Ukrajinci. Članstvo Partije u Ukrajini između 1958. i 1972. povećano je sa 1,1 na 2,5 milijuna ljudi, gdje su etnički Ukrajinci činili oko 65 posto članstva. Ukrajinski dužnosnici nastavili su dominirati Politbiroom KPU, a 1971. devet od deset stalnih članova i svih pet kandidata pripadalo je autohtonim nacionalnostima. Kao glava KPU, Šelest je bio opravdano ponosan svojom partijskom ulogom političkog izviđača ukrajinskog naroda. Oni koji su za Šelesta radili u aparatu Centralnog komiteta KPU bili su svjesni njegovog naglašavanja više neovisnog službenog naziva Komunistička partija Ukrajine, nego termina koji su se povremeno koristili poput Republičke partijske organizacije, naglašavajući da KPU pripada cjelokupnom Savezu komunističkih partija. Budući da mu je ukrajinski bio materinji jezik, Šelest se uvijek njime služio, pa tako i u svojim javnim nastupima. Za razliku od svojih prethodnika, Šelest je indirektno veličao vrijednost ukrajinskog jezika. Većina službenih zapisa Centralnog komiteta KPU iz njegovog vremena napisana je na ukrajinskom jeziku. Prema navodnom odobrenju Šelesta, 1965. ukrajinski ministar za visoko obrazovanje Jurij Dadenkov proslijedio je cirkularno pismo vezano uz proces ukrajinizacije sveučilišnih predavanja, koje je nakon toga ubrzo i povučeno. Ipak, pogrešno je pretpostaviti da je Šelest bio direktno vezan s ukrajinskom inteligencijom ili je da tajno podržavao disidente. Pojedini zapadni promatrači spekulirali su da je Šelest pomogao Ivanu Džubi da napiše programsku knjigu ukrajinskih disidenata pod imenom *Internacionalizam ili Rusifikacija?*, no Džuba je takve tvrdnje odbacio. Nakon proglašenja nezavisnosti Ukrajine, u jednom novinarskom intervjuu, ugledni pjesnik Dmitro Pavličko tumači ukratko kakav je doista bio odnos Šeleste i pojedinih ukrajinskih intelektualaca pa izjavljuje: *Pozvao me i kaže: – Skrati svoj jezik!, i na njegovu pravicu, sačuvao me od uhićenja te mi je osigurao prebivalište u Kijevu.* Ukrajinski šef Partije je evidentno izbjegavao

masovna uhićenja ili druge ozbiljne probleme na ideološkoj fronti, ali nije bio saveznik ukrajinske inteligencije.

Šelestova knjiga *Naša sovjetska Ukrajina* koja je objavljena 1970., ujedno je u javnosti korištena kao izlika za njegovu denominaciju, što su mnogi promatrači na Zapadu tretirali kao zanimljivu političku pojavu. Iako je sama knjiga imala naglašeni patriotski stav, koji je glorificirao ukrajinsku povijest i postignuća Sovjetske Ukrajine, knjiga je prije samog objavljivanja, kao i njezine prethodnice toga razdoblja, temeljito pregledana, dodatno uređena i po potrebi cenzurirana u Centralnom komitetu KPU. Šelest je tijekom Praškog proljeća 1968. bio među zagovaračima sovjetske vojne intervencije kako bi se spriječio bilo kakav oblik liberalizma koji bi mogao zahvatiti susjednu zapadnu Ukrajinu. Ispostavilo se da je nakon te intervencije u Čehoslovačkoj legalizirano funkcioniranje Grkokatoličke crkve te je ukrajinskim disidentima dopušteno javno objavljivanje njihovih publikacija. S druge strane, govoreći o ekonomiji, više je puta podržao politiku teške industrije na štetu poljoprivredne. Njegov dolazak i odlazak s vlasti u velikoj su mjeri ovisili o drugim više rangiranim sovjetskim političarima i njihovima političkim potezima.

Šelestov utjecaj počeo je opadati nakon smjene Hruščova, kada je 1964. u sovjetskom rukovodstvu započeo proces zagovaranja ponovne uspostave kolektivnog vodstva. U sljedećih nekoliko godina novog režima Sovjetskim Savezom su rukovodila tri relativno jaka političara Leonid Brežnjev, Aleksej Kosigin i Mikola Pidhornij. Do kraja 1960-ih glavni tajnik Centralnog komiteta KPSS-a Brežnjev postao je neupitni vođa Sovjetskog Saveza. Za razliku od Staljina i zadnjih godina vladavine Hruščova, novi šef Partije Brežnjev pokušavao je imati konsenzus, balansirajući pozicije različitih interesnih grupa. Poput Hruščova, Leonid Brežnjev je bio etnički Rus koji je rođen u Ukrajini, gdje je i započeo svoju karijeru kao inženjer u pripremi. Pridružio se partijskoj birokraciji u rodnom gradu Dnipropetrovsku 1938. godine, kada je iskoristio neke društvene neprilike izazvane nametnutim *Velikim terorom*. U to se vrijeme izjašnjavao kao etnički Ukrajinac s obzirom na to da je rođen u Ukrajini, a nakon svog značajnijeg promaknuća u Moskvi tijekom 1950-ih počeo se izjašnjavati kao etnički Rus. Zahvaljujući Hruščovu, Brežnjev je prije same Moskve imao relativno uspješnu karijeru u Ukrajini, Moldovi i Kazahstanu. Šelest je

Brežnjeva vidio kao Hruščovljevog nevjernog klijenta te ga nije simpatizirao, već ga je više gledao kao ravnopravnog političkog oponenta. Šelest je više bio sklon favoriziranju Pidhornoga koji je također imao bitan utjecaj na vrhu vlasti. Kada je Brežnjev preuzeo kontrolu u Kremlju, započele su svojevrsne konfrontacije sa Šelestom i njihov međusobni odnos postao je vrlo napet.

Brežnjev je pronašao alternativu Šelestu, svoga dugogodišnjeg prijatelja iz Dnipropetrovske provincije Volodimira Ščerbickog. Tijekom ranih 1960-ih Ščerbickij je kratko obnašao dužnost predsjednika Vlade Republike te je nakon toga vraćen u Dnipropetrovsk, gdje je obnašao dužnost glavnog tajnika provincije. Godine 1965. Brežnjev mu je pomogao da ponovno dođe do funkcije predsjednika Vlade Republike, ispočetka preko upravljačke funkcije, a zatim i političke. Šelest je u međuvremenu i dalje obnašao svoju dužnost i tijekom idućih sedam godina, jer je u tom vremenu politički utjecaj Brežnjeva znatno ovisio o njemu. Pripreme za smjenu Šelesta započele su u ranim 1970-im, kada je ukrajinski šef KGB-a, inače vrlo odan Šelestu, smijenjen kao i više provincijalnih šefova KGB-a. Uslijedilo je više društvenih prijeloma, utjecaj ukrajinskih disidenata je slomljen, provedena je kampanja protiv ukrajinskog nacionalizma, a Šelest je u svibnju 1972. premješten na upravljačku dužnost u Moskvu, gdje je obnašao dužnost zamjenika predsjednika Vlade Sovjetskog Saveza. Nakon kratkog vremena Šelest je poslan u mirovinu, a u međuvremenu je javno optužen za idealiziranje ukrajinske prošlosti, promicanje ekonomske neovisnosti Ukrajinske Republike i tolerantnost prema pojavi nacionalnih devijacija.

Novi glavni tajnik Ščerbickij počeo je graditi uspješnu političku karijeru zahvaljujući svojem prijateljstvu s Brežnjevom. Njegova je politika, u neku ruku, bila previše poslušnička, jer je udovoljavao niskim osobnim interesima, a samostalna politika Ukrajinaca u zemlji za njega nije imala presudnu važnost. Ščerbickij je započeo vladavinu u represiji protiv disidenata i šireg kruga ukrajinskih intelektualaca u razdoblju između 1972. i 1974. godine. Tijekom 1973. oko 37.000 članova je izbačeno iz KPU, a mnogi od njih optuženi su za *ideološke pogreške*. Mnogo je uglednih akademika izgubilo svoje poslove, a zabranjeno je nekoliko povijesnih časopisa i glazbenih ansambala. Ščerbickij je imao kvalitetnu asistenciju u provođenju svojih odluka zahvaljujući novom ideološkom tajniku KPU Vasilju

Malančuku, čijeg su oca ubili nacionalni gerilci u zapadnoj Ukrajini. Malančuk je sa Ščerbickim nastavio voditi osobnu borbu protiv fiktivnog ukrajinskog nacionalizma. U isto vrijeme u vrh vlasti dolazi etnički Rus Ivan Sokolov, koji je obnašao dužnost zamjenika glavnog tajnika te se tako etnički broj Ukrajinaca u samim vrhovima vlasti ponovno počeo smanjivati. Ščerbickij se nije suprotstavljao centralnim planerima u Moskvi, za razliku od svog prethodnika Šelesta. Stanovnici Ukrajine nove državne dužnosnike doživljavali su kao produženu ruku moskovskog birokratskog aparata. Određena razina neovisnih javnih odluka Ščerbickog svela se na sasvim marginalne teme poput sporta, a u javnosti se, prema direktivi, koristio ruskim jezikom. Za vrijeme njegove vladavine stagnirala je upotreba ukrajinskog jezika u izdavaštvu i edukacijskim ustanovama.

Disidencija ukrajinskih intelektualaca i Ukrajinska helsinška grupa

Prikriven asimilacijski pritisak pojačao je otpor *ukrajinske inteligencije*, koja je tijekom relativnog popuštanja represivnog aparata 1950-ih u svojim redovima imala novu generaciju književnika, pisaca i umjetnika. Ti mladi kadrovi ukrajinske inteligencije jačali su svoj utjecaj tijekom sovjetskog rehabilitacijskog vremena, prvih kulturnih kontakata sa Zapadom i donekle blaže ideološke kontrole. U relativno zastrašenoj sovjetskoj zemlji, stvorena je briljantna grupa mladih ukrajinskih intelektualaca čije je grupno ime glasilo *Šistdesjatniki*, prema generaciji iz šezdesetih godina. Oni su bili javni buntovnici protiv represivnog partijskog režima, a svoja su politička stajališta iznosili kroz umjetničko izražavanje te su ujedno osuđivali konformizam kod starijih kolega. Među Šistdesjatnikima su se posebno isticali sljedeći intelektualci: pjesnici Ivan Drač, Lina Kostenko, Dmitro Pavličko, Vasilj Simonenko i Mikola Vinhranovskij; prozaici Volodimir Drozd, Valerij Ševčuk i Grigir Tjutjunnik; književni kritičar Ivan Džjuba; filmski redatelj Sergij Paradžanov; kazališni redatelj Les Tanjuk; umjetnici Alla Gorska, Galina Sevruc i Panas Zalivaha, ali i mnogi drugi. Ta generacija mladih aktivista nije bila ujedinjena kroz jedan kreativan stil ili jedinstvenom ideologijom, ali je bila svjesna represivnog režima koji je za ukrajinsku društvenu slobodu bio vrlo poguban. Pripadnici Šistdesjatnika imali

su različite odnose s vlastima, neki su sudjelovali u određenim vladinim aktivnostima, drugi su trpjeli posljedice režima, a neki su bili prisiljeni djelovati u izolaciji. Svi oni imali su bitan utjecaj na predstavljanje jedne moderne ukrajinske kulture, a njihovi demokratski istupi svejedno su proglašeni političkim disidentstvom.

Podržavajući mladenački žar ukrajinskih intelektualaca, predsjednik Saveza ukrajinskih pisaca Oles Hončar 1968. napisao je vrlo kontroverzan roman *Katedrala*. U romanu predstavlja moralan primjer pokušaja očuvanja ukrajinske kulturne baštine te opisuje gradić u istočnoj Ukrajini čiji stanovnici pokušavaju sačuvati staru ukrajinsku crkvu koja je predodređena za rušenje. Sovjetske su vlasti ubrzo zabranile taj roman, ali je on postao vrlo popularan među pripadnicima ukrajinske inteligencije. U vrijeme Brežnjeva, Ukrajinci su stekli reputaciju ozbiljnih disidenata pa čak i među zatvorenicima u Gulagu no ukrajinsko disidentstvo nikada nije bilo ujedinjeno u jedinstven pokret. Ukrajinski disidenti nisu imali veze s ukrajinskim nacionalizmom u zapadnoj Ukrajini, već su bili produkt represivnog sovjetskog režima i sustavno prikrivane asimilacije bogatih kulturnih vrijednosti ukrajinskog društva.²¹¹ U Ukrajini su disidenti bili raštrkani u manjim grupama često i nepovezanim. Također su postojale grupe disidenata koje su predvodili i etnički Rusi poput Andreja Saharova, a mnogi od njih su zagovarali nacionalna prava i religijske slobode. Svi ukrajinski disidenti često su izražavali zabrinutost za građanska prava i temeljne slobode.

Prvi problem ukrajinskih disidenata bila je represivna politika režima prema ukrajinskom jeziku i kulturi. Pojedini ukrajinski disidenti u kuloarima su naglašavali da ruska kultura nije ni približno razvijena kao ukrajinska, i to je dodatni povod Moskvi da stvara i razvija fiktivnu sovjetsku kulturu s ruskim elementima na štetu ukrajinske. Kijevski Klub kreativne mladeži javno je o sličnim temama progovorio 1963. godine. Na Kijevskom sveučilištu iste je godine održana edukacijska konferencija vezana za ukrajinski jezik koju su pratile demonstracije protiv dugotrajne asimilacijske politike. Mjesto pored spomenika ukrajinskom pjesniku Tarasu Ševčenku, nasuprot Sveučilištu, postalo je javno mjesto za okupljanje nekonformističke mladeži, a KGB je konstantno fotografirao i pratio mladež koja se tamo okupljala. Uslijedila je pojačana propaganda i službena kritika ukrajinske

²¹¹ Prvi arhetipski tip disidenata u Ukrajini zagovarao je čak i povratak na izvornu Lenjinovu doktrinu te uvođenje izmijenjenih reformi u sovjetski sustav.

disidentske mladeži, a mnogi od njih bili su zastrašeni neprimjerenim prijetnjama i posljedicama. Sovjetske službe posebno su imale problema s politizacijom neslužbene literature koja se kopirala na pisaćim strojevima ili pak ručno te se u tajnosti razdjeljivala širem broju intelektualaca i mladeži. Ispočetka zabranjen rukopis počeo je ulaziti u službeni sovjetski tisak, što je počelo predstavljati ozbiljnu prijetnju stabilnosti Sovjetskog Saveza. Tijekom 1965. ukrajinski KGB tajno je pohvatao i pritvorio šezdesetak ukrajinskih disidenata, što je među disidentima stvorilo još veći revolt spram sovjetskog režima. Mladi novinar Vjačeslav Čornovil odbio je prikriti tajna uhićenja disidenata te je napisao knjigu o izmjeni tajnog disidentskog tiska pod imenom *Samvidav* (samostalni tisak), zbog koje je odslužio i određenu zatvorsku kaznu. U Kijevu je 1965. uslijedio još jedan svojevrsni prosvjed Sergija Paradžanova kada je premijerno prikazao film *Sjenke zaboravljenih predaka*, kojim je prikazana vrijednost i tradicija ukrajinske kulture. Prije samog prikazivanja filma književni kritičar Ivan Džuba javno je okupljenima obznanio uhićenje mladih ukrajinskih intelektualaca te je kasnije poslao pismo Šelestu, u kojemu prosvjeduje protiv represije i asimilacije koja se provodi u kulturi. Javno je obznanio svoj rukopis *Internacionalizam ili Rusifikacija?* koji je postao vrlo cijenjen manifest među ukrajinskim disidentima.

Džuba je u prepirkama sa sovjetskim vlastima prikladno citirao Lenjina te je kritizirao napuštanje Lenjinove nacionalne politike u korist planske asimilacije. U svom rukopisu, odnosno knjizi naglasio je razliku između prethodnog sovjetskog razdoblja za vrijeme *ukrajinizacije*, koje se u novom sovjetskom razdoblju pretvorilo u plansku asimilaciju ukrajinske kulture i jezika. U oštrim kritikama Džuba je otišao toliko daleko da je asimilacijsku politiku u Sovjetskoj Ukrajini usporedio s onom kolonijalističkom u doba carizma. Ipak, nije dovodio u pitanje cjelovitost Sovjetskog Saveza i Ukrajinu nije propagirao izvan sovjetskih okvira jer bi se tim činom kao poznati javni aktivist vjerojatno neslužbeno osudio na smrtnu kaznu. Naprotiv, tada je kao svojevrsan paravan zagovarao originalnost Lenjinove doktrine. U isto vrijeme postojale su i jasne separacijske struje, poput one koju je predvodio Levko Lukjanenko u manjoj organizaciji Saveza ukrajinskih radnika i seljaka. Zagovarali su izdvajanje Ukrajine iz Sovjetskog Saveza te provedbu vlastite komunističke politike jer, kako su smatrali, tadašnja politika nije ostala dosljedna izvornim komunističkim stavovima. Pokret ukrajinskih disidenata stvorio je dodatni otpor pojedinih

ukrajinskih intelektualaca koji su dodatno veličali nacionalnu ideju. Godine 1970. povjesničar Valentin Moroz odbacio je sovjetski sustav u svojoj knjizi *Izvyestaj iz Berijskog rezervata*, koju je prethodno napisao u Gulagu. Drugi primjer svojevrsnog nacionalizma primjećivao se kod Stepana Hmare, koji je preuzeo uređivanje lista *Ukrajinski glasnik* 1972., a prethodno je surađivao s Vjačeslavom Čornovilom koji je javno obznanio tajno uhićenje ukrajinskih disidenata. Nakon drugog Čornovilovog uhićenja, Hmara je usvojio otvoreni nacionalni smjer govoreći o etnocidu nad Ukrajinčima u Sovjetskom Savezu. U isto vrijeme postojale su manje nacionalističke grupe prikrivene u pojedinim dijelovima zapadne Ukrajine, koje su samovoljno cirkulirale antisovjetsku propagandu te su ih uglavnom sačinjavali bivši pripadnici Ukrajinske ustaničke armije.

Najomiljenije legalno oružje nekonformističkih intelektualaca postala su prosvjedna pisma i prijedlozi službenim vlastima s kojima se nastojalo potaknuti donošenje sustavnih promjena. Godine 1965. ukrajinski pisci i prosvjetni djelatnici potpisali su peticiju u obranu uhićenih disidenata, a tri godine nakon toga, 139 hrabrih intelektualaca potpisalo je pismo upućeno Brežnjev, u kojemu prosvjeduju protiv uhićenja i prisilne asimilacije. Iste godine, više od 300 ljudi u rodnom Brežnjevovom gradu Dnipropetrovsku potpisalo je *Pismo Kreativne mladeži* kojim se željela zaustaviti neprirodna asimilacija ukrajinskog jezika u ukrajinskom gradu Dnipropetrovsku. Ukrajinska mladež koja se tijekom 1960-ih jednom godišnje kontinuirano okupljala ispred spomenika Tarasa Ševčenka odajući počast, predstavljala je za sovjetske vlasti opasnu disidentsku mladež. Godine 1967. KGB je nasilno rastjerao mladež, koja je nakon toga organizirala prosvjede ispred zgrade Centralnog komiteta KPU. Nakon ponovnog okupljanja ispred spomenika Tarasa Ševčenka 1972., vlasti su otkazale proslavu umjetničkog festivala Kijevsko proljeće '73., pribojavajući se da bi festival mogao okupiti nepoželjne mase i stvoriti nove antisovjetske prosvjede. Tijekom 1972. uslijedile su mnogobrojne čistke, stotine ljudi širom Ukrajine uhićeno je i kažnjavano mnogo ozbiljnijim kaznama nego što su bile one sredinom šezdesetih. Mnogi disidenti poput Dziube nakon toga su bili prisiljeni promijeniti politička stajališta u korist sovjetskog režima, u suprotnom bi bili pritvoreni i mučeni kao mnogi drugi manje značajni aktivisti ukrajinskog društva. Mnogi disidenti završili su u sovjetskim zatvorima i

radnim logorima u Rusiji te su preživjeli kasnije zahtijevali status političkih zatvorenika.

Sredinom sedamdesetih, disidentima je u prilog išla pojačana međunarodna suradnja. U tom je periodu u finskom gradu Helsinkiju potpisan *Finalni akt* između Sovjetskog Saveza i trideset i pet nacija Europske konferencije za sigurnost i suradnju. Sudionici su potvrdili poslijeratne europske međunarodne granice te su ujedno podržali službena promatranja osnovnih ljudskih prava u cijeloj Europi. Nakon što su sovjetske vlasti objavile članak o ljudskim pravima, disidenti su taj čin iskoristili kao novu priliku da vlasti izmijene svoja radikalna stajališta spram slobode kulturnog izražavanja. U svibnju 1976. u Moskvi je uspostavljen *Helsinški odbor* koji je trebao nadgledati stanje ljudskih prava u cijelom Sovjetskom Savezu. Slična institucija postavljena je i u ostalim sovjetskim republikama, pa tako i Ukrajini. U Ukrajini je za promicanje osnovnih ljudskih prava u sklopu *Helsinškog sporazuma* bila zadužena Ukrajinska helsinška grupa (UHG), koja je kreirana u studenom 1976. godine. UHG je ujedinio pojedine grupacije disidenata, a predvodio ga je Mikola Rudenko, inače cijenjeni sovjetski veteran i pisac, koji je svojevremeno napisao kritiku Marxove ekonomske teorije. Članstvo UHG-a, između ostalih, sastojalo se od političkih zatvorenika iz vremena Staljinovog režima, disidenata iz šezdesetih godina, sljedbenika zabranjenih ukrajinskih Crkvi, ostali pripadnici etničkih i religijskih manjina, među kojima se nalazio i poznati židovski aktivist Josif Zisels, te prethodno pritvoreni baptistički vođa Petr Vins. Ujedinjen u borbi za očuvanje građanskih i nacionalnih prava, UHG je surađivao sa svojim imenjacima u Rusiji, Litvi, Gruziji i Armeniji. UHG nije isključivao mogućnost odvajanja Ukrajine iz Sovjetskog Saveza u slučaju da se na demokratskim državnim izborima tako odluči. U duhu legalističke filozofije, UHG je inzistirao da djeluje otvoreno te je do 1980. imao više od šezdeset deklaracija, apela i biltena, koji su bilježili pojavu nasilja i ugrožavanje ljudskih i nacionalnih prava u Ukrajini. Dvadeset i četiri od trideset i devet članova UHG-a je uhićeno te im je dosuđena kazna zatvora u ukupnom trajanju od 170 godina. Njih šestero, uključujući i Rudenka, bili su prisiljeni emigrirati, a četvero ih je umrlo u Gulagu. Do ranih 1980-ih Ukrajinska helsinška grupa u potpunosti je destabilizirana, ali nije bila službeno zatvorena. Disidenti u Gulagu i egzilu nastojali su i dalje djelovati u skladu s načelima UHG-a. Tek tijekom Gorbačovljevih reformi preživjeli članovi UHG-a učinili su potrebnu reorganizaciju.

Borba za slobodu religijskih uvjerenja predstavljala je plemeniti čin u ukrajinskom disidentstvu. Premda je dvjema ukrajinskim Crkvama bilo zabranjeno javno djelovanje, Grkokatolička crkva nastavila je djelovati kroz takozvano podzemlje. Do kraja 1970-ih imala je nekoliko biskupa i stotine svećenika, a mnogi od njih službeno su bili zaposleni kao činovnici u socijalnim ustanovama i sindikatima. Službe KGB-a kontinuirano su maltretirale institucije Crkve te su zatvarale stotine grkokatoličkih i drugih svećenika. Godine 1963. papa Ivan XXIII. osobno je intervenirao kod sovjetskih vlasti zatraživši puštanje na slobodu grkokatoličkog nadbiskupa Josifa Slipoha, koji je naposljetku premješten u Rim. Godine 1982. crkveni aktivist Josif Terelia organizirao je odbor za obranu Grkokatoličke crkve, u ono vrijeme disidentsku grupu čiji je cilj bio legalizirati rad Crkve. Ukrajinska autokefalna pravoslavna crkva također nije funkcionirala zahvaljujući zabranama sovjetskih vlasti. Oni koji su pisali apele zagovarajući njezinu legalizaciju, često su bili maltretirani i zatvarani. Jedan od njezinih pobornika i budući patrijarh Volodimir Romanjuk 1972. je osuđen na deset godina zatvora. Hruščovljeva antireligijska kampanja otišla je toliko daleko da je krajem 1950-ih nanesena velika šteta i Ruskoj pravoslavnoj crkvi, koju su vlasti prethodno tolerirale i iskorištavale kao asimilacijski alat u ukrajinskom društvu. Antireligijska kampanja u konačnici je dovela do raspuštanja više od 4.000 crkvenih zajednica, čiji povratak nije omogućen sve do 1980-ih godina. Sovjetske vlasti su ugrožavale vjerske slobode baptista, pentekostalaca, adventista, Jehovinih svjedoka i drugih vjerskih grupacija. Vjerske grupacije često su pisale zamolbe da ih se pusti iz zemlje čime su se dovodili u dodatnu opasnost. Među takvim vjerskim grupacijama najviše su se isticali Židovi, koji su pod sovjetskim režimom često doživljavali antisemitske ispade te im je kao i kod nekih drugih zajednica također bilo ograničeno socijalno i edukacijsko djelovanje. Apel su pisali i protjerani krimski Tatari koji su sastavili zamolbu da im se iz sovjetske Azije dopusti povratak na Krim.

Modernizacija sovjetskog društva

Tijekom 1960-ih svi sovjetski ministri ponovno su stekli vrhovnu kontrolu nad Ukrajinskom Republikom. Kremlj je 1965. započeo s novim reformama u ekonomskoj politici koje su trebale zadovoljavati dostatnu količinu proizvodnje primarnih dobara bez obzira na njihovu kvalitetu. Cilj takve politike bio je povećati proizvodnju i zaradu, ali je praktični projekt u startu nailazio na probleme te u konačnici nije polučio dobre rezultate i nije se podudarao s konceptom politike centralnog planiranja. U odsutnosti trgovačkih mehanizama, koji će garantirati kvalitetu, natjecateljsku cijenu proizvoda i indirektno udovoljavanje potrebama potrošača, ekonomski disbalans bio je neizbježan. Ispočetka impresivan poslijeratni gospodarski rast u Sovjetskoj Ukrajini, krajem 1960-ih počeo je bitno opadati. Prema tadašnjim službenim podacima gospodarski rast u ukrajinskoj industriji tijekom petogodišnjih razdoblja između 1966. i 1970. te 1981. i 1985. pao je sa 8,4 na 3,5 posto, a kada je riječ o poljoprivredi, postotak se smanjio sa 3,2 na svega 0,5 posto. Neučinkovita teška industrija zahtijevala je masovna ulaganja, a davala je nedostatne rezultate. Cijeli Sovjetski Savez počelo je snalaziti vrijeme zastarjele tehnologije koju je trebalo modernizirati ili zamijeniti, posebno kada je riječ o metalurškoj industriji u istočnim dijelovima Ukrajine. Veliki dio novca koji se mogao iskoristiti u razvoju i modernizaciji industrije, iskorišten je u nepotrebnom nagomilavanju vojne opreme i naoružanja. Pozitivan primjer razvoja lake industrije zabilježen je jedino u zapadnoj Ukrajini, ali i on za cijelu zemlju nije bio značajan. Vidno iscrpljeni rudnici ugljena u Donbasu tijekom 1960-ih nisu davali količinu potrebnih sirovina kao u prethodnom razdoblju te su prirodni plin i brane hidroelektrana na Dnjepru postale primarni energetske izvori. Tijekom 1970-ih započela je gradnja prvih nuklearnih elektrana, a prve dvije u Čornobilju i Rivnom uspješno su profunkcionirale 1979. godine. Kako je Ukrajina nakon Drugog svjetskog rata masovno koristila prirodne resurse za potrebe održavanja teške sovjetske industrije u cijelom Sovjetskom Savezu, tijekom 1980-ih prvi se put suočila s nedostatkom sirovina prirodnog plina i nafte koje je tada počela uvoziti iz mladih nalazišta u Sibiru. Ukrajinska poljoprivreda se donekle oporavila Hruščovljevim reformama i procesom destaljinizacije, ali kao posljedica potencirane industrijske politike, bivša žitnica Europe već tijekom 1960-ih nije mogla zadovoljiti potrebne količine žita za Sovjetski Savez. Kolektivizirana poljoprivreda u cijelom Sovjetskom Savezu pokazala se vrlo neučinkovitom i nestimulativnom, a golema ukrajinska poljoprivredna polja u sklopu aktualne politike postala su zapuštena. Žito

se od 1963. uvozilo iz Kanade i SAD-a, a taj se trend nastavio do raspada Sovjetskog Saveza.

Sovjetsku Ukrajinu tijekom 1960-ih i 1970-ih zahvatile su i socijalne promjene. Rast populacije počeo se smanjivati, ubrzana je industrijalizacija te su se mnogi preselili sa sela u gradove. Do 1979. više od polovice ukrajinskog seoskog stanovništva preselilo se u gradove. Krajem 1950-ih započeta je masovna izgradnja stanova u koje su se doselili novi pridošli stanovnici. Godine 1974. oko 1,3 milijuna ukrajinskih obitelji čekalo je vlastiti stan na službenoj državnoj listi. Površina stambenih prostora iznosila je po osobi u prosjeku oko 12,6 četvornih metara. Kvaliteta i kvantiteta u bitnom su odnosu zaostale za europskim zapadnim državama. Godine 1974., 60 televizora, 49 hladnjaka i 16 električnih usisavača bilo je raspoređeno na 100 ukrajinskih obitelji. U vrijeme Brežnjeva započelo je širenje privilegiranosti i neizjednačenosti društva, a državni dužnosnici i direktori su predstavljali vrh socijalne hijerarhije. Nova sovjetska elita imala je pristup kvalitetnim kućama, seoskim vilama, ekskluzivnoj robi, limuzinama pa i najboljoj hrani te kvalitetnim uvezenim robama. Zbog socijalnih i ideoloških razloga cijene su ostale relativno niske, ali je potražnja za nedostatnim robama gotovo uvijek bila prisutna. Ukrajinsko stanovništvo tada slavi porast plaća i bez izbora štedi značajne količine novca, jer se pojedini proizvodi nisu mogli kupiti. Takva situacija održala se duži niz godina i postala sovjetski način života. Oni koji su željeli kupiti automobil morali su čekati više godina, a oni koji su htjeli kupiti stan čekali su i do desetak godina. U takozvanom razvijenom socijalističkom društvu žene nisu bile u posve ravnopravnom položaju s muškarcima, prije svega zbog neravnomjernog zapošljavanja u visokim državnim službama i institucijama. Njihovo radno vrijeme nije se odnosilo samo na često liječničke, edukacijske ili knjižničarske dužnosti, već su obavljale i kućanske poslove te čuvale djecu. Općenito, sovjetska izolacija svoje stanovništvo ipak je učinila kratkotrajno zadovoljnim, ali nakon pojave novih socijalnih, zdravstvenih i drugih problema, društvo je postajalo sve nezadovoljnije. Zdravstvena skrb postepeno je svedena na nisku razinu, među najnižima u Europi.

Krajem vladavine Brežnjeva i razvitkom sovjetskog socijalizma, korupcija i razni oblici nelegalnog otuđivanja postali su jako rasprostranjeni. Povećana stopa

kriminaliteta, alkoholizma i ostalih društvenih problema predstavljala je drugačiju sliku Sovjetske Ukrajine od one koja se prikazivala na državnoj televiziji. S vremenom su otužne slike realnosti djelovale na svijest sovjetskih ljudi koji su godinama živjeli pod snažnom sovjetskom propagandom. Donekle svjesni svih nedostataka, ali i dalje s vjerom u državu i socijalizam počeli su gubiti početni optimizam. Zanimljiv odnos sovjetskih vlasti i društva zabilježen je pred jesen 1969. kada je američka putujuća izložba *Obrazovanje u SAD-u* trebala stići u Kijev na razdoblje od mjesec dana. Unatoč tome što se izložba nije promovirala u lokalnim medijima, glasine su svima obznanile njezin dolazak te dodjeljivanje besplatnih primjeraka magazina *America* koji predstavlja američki način života, na ruskom jeziku. Dijelili su se i određeni američki suveniri, poput olovaka i notesa. Američka putujuća izložba otvorena je u manjem paviljonu u blizini centra Kijeva te je na dan mogla primiti oko 5.500 posjetitelja. Interes ukrajinskih građana bio je toliko velik da su nastale gužve, ljudi su čekali u redovima za ulazak, a sovjetske vlasti su po hitnom postupku organizirale propagandu koja bi trebala potajno ogovarati američki način života. Vlasti su poslale više od pedeset ljudi da u neposrednoj blizini paviljona blate američki način života. Također je u isto vrijeme održan besplatan program u lokalnom cirkusu, održani su koncerti i društvene igre, koje su trebale skrenuti pozornost s događaja i izbalansirati toliki interes građanstva. Doslovce je razgrabljeno više od 100.000 primjeraka američkog magazina, a 14. rujna 1969. nastala je velika gužva ispred paviljona jer je građanstvo željelo na silu ući u paviljon. Intervenirala je i policija, koja je trebala spriječiti toliku navalu i interes građanstva da upozna američki način života. Nakon što je američka putujuća izložba završena, sovjetsku Ukrajinu preplavio je skepticizam da Sovjetski Savez nikada neće postići razinu životnog standarda zapadnih zemalja.

Vrlo značajna slavenska republika Ukrajina, ostala je test slučaj sovjetske nacionalne politike. Službena teorija nacionalnih pitanja, prikrivala je i zadržana ispod ideje socijalizma. Sovjetski ideolozi smatrali su da je najveći stupanj socijalizma *komunizam* te da će sve nacionalne razlike nestati, iako Marx i Lenjin nisu davali naznake kako bi se to moglo dogoditi. Hruščov je na 22. partijskom kongresu 1961. izjavio da će sovjetsko društvo postići *komunizam* do 1980., što je uključivalo utapanje svih sovjetskih nacionalnosti u jednu kulturu (nalik američkoj). Cjelokupno

sovjetsko društvo počelo je trpjeti razne oblike sustavne asimilacije u korist takozvane moskovske kulture i ruskog jezika, koji je za sovjetsku vlast predstavljao *konačno rješenje* sovjetske kulture i jezika. Ruska kultura iz Moskve posebno je jačana povećanom izmjenom etničke populacije u pojedinim republikama. Hruščov je također u svojim inovacijama pokušao izbalansirati etničke odnose sovjetskih republika te stvoriti sovjetsko društvo u kojem će ruski jezik postati službeni sovjetski jezik. Već 1954. ukrajinski jezik više nije bio nužan (ali ni poželjan) kako bi se upisala visoka škola. Godine 1958. pokrenut je projekt kojim je uvedena opcija učenja budućeg službenog sovjetskog jezika, odnosno ruskog, i to u svim državnim školama takozvanih neruskih republika. Takvom obliku asimilacije snažno su se usprotivili pojedini ukrajinski intelektualci koji su upozoravali da će djeca biti gotovo prisiljena da umjesto ukrajinskog jezika uče službeni državni jezik odnosno ruski, bez kojeg se u državnim institucijama i društvenom životu nije moglo napredovati i uopće normalno funkcionirati. U Ukrajini su potom raspostranjene rusko jezične škole, u kojima je ukrajinski jezik zahvaljujući politici s vremenom postao marginalan jezik.²¹²

Prema službenoj politici, roditelji nikada nisu bili direktno prisiljeni da im djeca uče ruski jezik, ali je represivni sustav davao sve pogodnosti ruskom jeziku koji je trebao postati svekoliki moderni sovjetski jezik. Krenula je paralelna politika podcjenjivanja ostalih jezika, pa tako i ukrajinskog, koji je unatoč svojoj sličnosti s ruskim jezikom predstavljao poseban problem sovjetskim vlastima.²¹³ Razvijeni

²¹² Posebnu nepravdu u ukrajinskoj povijesti pretrpio je ukrajinski jezik koji je često propagiran kao dijalekt, čija povijest počinje sa staroslavenskim jezikom iz središnje Kijevske Rusi te se smatra sukladnim potomkom kolokvijalnih jezika kojima se govorilo u srednjovjekovnom Kijevu i bližoj okolini od 10. do 13. stoljeća. Ukrajinci su kroz povijest ponosno branili vlastiti jezik, i danas je nevjerojatno kako se jezik uspio očuvati u takvoj mjeri, usprkos svim restrikcijama i dinamičnim asimilacijskim politikama. Suvremeni standardni ukrajinski i bjeloruski jezik razlikuju se od ruskog prije svega jer ruski jezik ne pripada starijoj Rutenskoj grupi istočnoslavenskih jezika, koja je bila karakteristična za središnji prostor srednjovjekovne Kijevske Rusi. Ukrajinski jezik ima jasan i prepoznatljiv slavenski izgovor.

²¹³ Ukrajinski intelektualci bili su svjesni vrijednosti ukrajinskog jezika pred ruskim. Mnogi Ukrajinci su ruski jezik smatrali umjetnim poznavajući njegovu povijest nastanka opterećenu ugro-finskim i drugim elementima po čemu nije imao jasne slavenske crte za razliku od ukrajinskog. Ruski intelektualci svjesni svojih nedostataka uvijek su ukrajinski jezik promatrali kao prijetnju ruskom jeziku te su neargumentirano propagirali ukrajinski kao regionalni (seljački) jezik koji se nije koristio u već rusificiranim i rusofonim ukrajinskim gradovima. Podmukla ruska politika podcjenjivanja i

ukrajinski jezik teško je bilo iskorijeniti, a pojedini sovjetski intelektualci često su cinično tumačili; ako je jezik preživio carizam, preživjet će i komunizam. Raspostranjenost i isprepletenost dvaju sličnih, ali različitih jezika ostala je vidljiva do danas u mnogim krajevima istočne Ukrajine gdje se među lokalnim stanovništvom govori ukrajinsko-ruskom jezičnom mješavinom – *suržikom*. Asimilacijska politika iz Kremlja tijekom 1970-ih dodatno je smanjila zastupljenost ukrajinskog jezika u republičkim novinama sa 46 na svega 19 posto. Knjige koje su tiskane na ukrajinskom jeziku svedene su sa 49 na 24 posto. Do kraja 1970-ih većina djece u Ukrajini posjećivala je privilegirane osnovne državne škole u kojima se učio isključivo ruski jezik. Asimilacija je provedena do tolike mjere da je do kraja 1980. u pojedinim istočnim i južnim ukrajinskim gradovima ukrajinski jezik u društvu sveden na nevjerojatan minimum. U gradovima Donec, Harkiv i Odesa nije postojala ni jedna državna osnovna škola na ukrajinskom jeziku, a broj knjiga napisanih na ukrajinskom jeziku sveo se na svega 18 posto.

Svojevršno rušenje vrijednosti ukrajinskog jezika u ukrajinskom društvu bilo je popraćeno etničkom imigracijom iz Ruske Republike, što je tijekom stvaranja etnički miješanih brakova dodatno jačalo ruski etnički identitet u naseljenim ukrajinskim regijama. Samo tijekom 1980-ih broj etničkih Rusa u pojedinim ukrajinskim regijama skočio je sa 16,9 na 22,1 posto. Režim je bio toliko represivan prema ukrajinskom jeziku, da je do kraja 1989. više od 4 milijuna etničkih Ukrajinaca ruski jezik usvojilo kao materinji, a u praksi se tim jezikom koristilo puno više etničkih Ukrajinaca. Prema pojedinim svjetskim analitičarima, u Ukrajini je naposljetku provedena ozbiljnija asimilacija, što je mnoge ukrajinske stručnjake potaknulo da provedu različita istraživanja koja će utvrditi proces asimilacije ukrajinskog jezika. Tijekom državnog popisa stanovništva, broj Ukrajinaca koji je prema službenom popisu tvrdio da je njihov materinji jezik ukrajinski, bio je u konstantnom padu: 93,5 posto (1959.), 89,1 posto (1979.) i 87,7 posto (1989.). Posljedice dugoročne represivne politike prema jeziku, posebno su primijećene na službenom državnom popisu 2001., kada se 67,5 posto punoljetne ukrajinske populacije izjasnilo da isključivo ukrajinski jezik smatra materinjim jezikom, a nametunta ukrajinsko-ruska govorna mješavina uz ruski jezik ostala je

asimilacije ukrajinskog jezika popraćena dodatnim utjecajima djelomično je usvojena u istočnoj Ukrajini gdje su mnogi mladi Ukrajinci prihvatili ruski jezik kao materinji.

do danas prisutna u velikom omjeru. Asimilacija ukrajinskog jezika i kulture u kasnijem sovjetskom razdoblju za mnoge etničke Ruse i Ukrajinke više nije predstavljala asimilaciju, već oblik modernizacije sovjetskog društva u kojem je ruska kultura bez opravdane argumetacije bila društveno predodređena, ali je također u znatnoj mjeri poistovjećena s ukrajinskom kao regionalnom kulturom. Proglašenje nezavisnosti Ukrajine 1991. tako su podržali i mnogi etnički Rusi, koji su ostali odani mladoj ukrajinskoj državi smatrajući je vlastitom domovinom.²¹⁴

Kulturna i nacionalna politika Sovjetskog Saveza u razdoblju između 1953. i 1985. ne može se tumačiti isključivo kao asimilacijski proces. U svom natjecateljskom duhu sa SAD-om, vlasti Sovjetskog Saveza su se zalagale za razvijanje određenih kulturnih i edukacijskih vrijednosti u Ukrajini, koje su svijetu trebale odaslati posebnost kulturnih vrijednosti i čvrstinu moderne sovjetske države. Tijekom 1960-ih i 1970-ih Ukrajinska Republika sponzorirana je s više masovnih kulturnih programa. Sponzorirani su projekti izdavanja *Ukrajinske sovjetske enciklopedije*, 26 serija iz povijesti ukrajinskih regija, monumentalne povijesti ukrajinske književnosti i umjetnosti, 11 serija *Ukrajinskog rječnika* te knjige vezane za povijest Ukrajine. Ipak, sve te publikacije s kulturnim sadržajem prolazile su slojevitom cenzuru i u bitnom su dijelu bile sastavni dio propagande, koja je unijela dodatnu identifikacijsku zbrku. Literatura je u svakom pogledu bila tiskana u skladu s ideologijom sovjetskih vlasti koja se u svijetu plasirala kao jedinstvena.²¹⁵ Nakon dolaska televizijskih prijemnika Ukrajina se dodatno inkorporirala u sovjetsku masovnu kulturu te je zajedno s Moskvom započela uspješnu filmsku i audio suradnju. Važna kulturna značajka ukrajinskog društva u sovjetskom vremenu bila je donekle potencirana etnografska kultura koja je Ukrajinu u konačnici nastojala predstaviti sovjetskom društvu kao

²¹⁴ Unatoč tome što je ukrajinska državnička kultura starija od ruske najmanje oko pet stoljeća, sovjetska vlast se trudila ukrajinsku kulturu prikazati kao posve mladu, bogatu kulturu koja je proizašla iz starije ruske, pritom bitno izmuvši ili zanemarujući povijesne činjenice.

²¹⁵ Vođena naslijeđenim političkim načelima, suvremena ruska znanost i danas neopravdano nastoji interpretirati kulturu Ukrajine kao dio svoje nacionalne kulture jer bi, između ostalog, dodatno izmijenjena stajališta dovela u pitanje već prethodno poljuljanu respektabilnost spram ruskog tumačenja vlastite povijesti, posebno kada je u pitanju srednjovjekovna država Kijevska Rus'. U prilog znanstveno podržane revizije povijesti Istočnih Slavena, ide činjenica da su se u vrijeme carske i sovjetske Rusije znanstveni principi često zamjenjivali ideološkim, posebno kada je riječ o povijesnoj terminologiji.

regionalnu zemlju i donekle zadovoljiti ruralne težnje za nacionalnom neovisnošću. Tijekom 1960-ih posebno je postao poznat glazbeni skladatelj, pjesnik i folklorni umjetnik Volodimir Ivasjuk²¹⁶ i njegova glazba *Červona ruta* (1970.).

Nakon smrti Brežnjeva 1982., u ukrajinskom političkom, društvenom i kulturnom životu nije došlo do značajnijih izmjena, a naslijedio ga je Jurij Andropov bivši glavni tajnik. Andropov se našao pred višegodišnjim sovjetskim problemima: socijalnim krizama, oslabljenom ekonomijom i razgranatom korupcijom u državnom aparatu i šire. Za vrijeme mandata, Andropov je pokušao poboljšati ekonomiju i smanjiti vrlo raširenu korupciju. Pokušao je ojačati radnu disciplinu, koju je provodio pomoću tipičnog sovjetskog administrativnog pristupa i grube neodređenosti prema Staljinovim modelima. Andropova vladavina zapamćena je i po pogoršanju odnosa sa Sjedinjenim Državama. Bivši šef KGB-a Andropov nije se ni snašao u svim problemima koji su pred njega došli kao pred novog vođu u hladnoratovskim i zaraćenim odnosima, a umro je od zatajenja bubrega u veljači 1984., i to nakon višemjesečne borbe s lošim zdravljem. Naslijedio ga je Konstantin Černenko, koji također nije uspijevao napraviti nikakve značajnije preinake u zastarjelom sovjetskom sustavu. Černenko je predstavljao politiku kasnog razdoblja vladavine Brežnjeva. Usprkos tome, kroz godinu dana svoje vladavine podržavao je veću ulogu radničkih saveza, reforme u školstvu i uklanjanje birokracije. U vanjskoj politici uspio je dogovoriti trgovački pakt sa NR Kinom. Unatoč određenim političkim pogodnostima, Černenko je učinio malo da smanji hladnoratovske tenzije sa SAD-om. Ukrajinski šef Partije Ščerbickij ostao je u svom uredu za vrijeme svih izmjena sovjetskih rukovodilaca te je dočekao reforme Mihaila Gorbačova.

²¹⁶ Volodimir Ivasjuk (1949.-1979.) je bio po struci liječnik, kojemu je 2009. posmrtno dodijeljena počasna titula *Heroj Ukrajine*. Ivasjuk se smatra jednim od osnivača ukrajinske pop-glazbe, autor je 107 pjesama i 53 instrumentalna djela. Njegova glazba nije imala političke konotacije, ali je svojom originalnošću izdvajala ukrajinsku kulturu iz sovjetske. Smrt Volodimira Ivasjuka 1979. do danas je ostala kontroverzna s obzirom na to da je vrlo popularan i uspješan ukrajinski skladatelj iznenada pronađen mrtav u šumskoj jami pokraj Ljviva, što su sovjetske vlasti proglasile samoubojstvom bez posebnih istraga. Njegova publika nikada nije prihvatila takve nevjerojatne sugestije, već je kroz prosvjede upućivala na to da je riječ o ubojstvu koje su prouzročili antiukrajinski aktivisti predvođeni sovjetskom centralističkom politikom. Nakon javnih prosvjeda u Sovjetskoj Ukrajini, njegovi radovi su postali zabranjivani sve do osamostaljenja Ukrajine 1991. godine.

XIV. RASPAD SOVJETSKOG SAVEZA

Reforme Mihaila Gorbačova

Novi sovjetski vođa Mihail Gorbačov došao je na vlast u Kremlju u ožujku 1985. sa pedeset i četiri godine te je u širem sovjetskom društvu percipiran kao relativno mlad političar koji je sposoban napraviti potrebne reforme. Novi glavni tajnik, kao ni njegovi prethodnici, nije imao jasne planove kako provesti potrebne reforme, što je tijekom 1985. nekoliko puta i sam indirektno izjavio. Ekonomske reforme morale su biti hitno provedene, a politička transformacija ispočetka se odmah svela na nove čistke u političkim redovima. Pitanje nacionalne politike u Sovjetskom Savezu i dalje je ostalo stegnuto, a za vrijeme svojeg javnog televizijskog nastupa u Kijevu, Gorbačov je naglasio veliku ulogu Ukrajine u razvoju sovjetskog gospodarstva, no tijekom razgovora je napravio veliki politički gaf kada je Sovjetski Savez nazvao Rusijom, što je televizija snimila u izravnom prijenosu. Gorbačov nije dao naslutiti da bi se u Ukrajini mogle dogoditi ikakve političke promjene u pozitivnom smislu. Početkom njegove vladavine represija nad disidentima je pojačana, uslijedilo je nekoliko dodatnih uhićenja uglednih ukrajinskih kulturnih aktivista, a u zatvoru je preminuo ugledni pjesnik Vasilj Stus. Dok je Gorbačov neodređeno govorio u nužnim promjenama, prve političke glave su se počele smjenjivati i to neće biti zaustavljeno do propasti države. U samom početku jedini konkretni potez postaje početak kampanje protiv alkohola putem radija, televizije i plakata. Kako bi se ta kampanja pojačala i uspjela, dolazi do drastičnog povećanja cijena alkoholnih pića, što će stvoriti prvi debakl novog šefa države. Koliko god je ta politika bila vođena dobrim namjerama, ona nije dovela do nikakvih poboljšanja jer su ljudi umjesto da kupuju u dućanima, alkohol počeli proizvoditi u kućama i međusobno ga prodavati.

Nakon neuspješne državne borbe protiv alkoholizma tijekom 1985. i 1986. u kojoj je samo u Ukrajinskoj Republici potrošeno više od 10 milijardi rubalja, država je započela s pojedinim ekonomskim reformama kako bi ojačala gospodarstvo. Krajem 1986. država je podupirala stvaranje zadruga te je u Ukrajini nakon toga uspostavljeno 24.000 organizacija koje su osigurale 254.000 novih radnih mjesta.

Ipak, takva ekonomska politika je bila koncentrirana na trgovinu i industrijske usluge te nikada nije stvorila preduvjete za dugotrajno jačanje pojedinih državnih grana u ekonomiji. Država tada također donosi zakone koji će olakšati poslovanje i samostalnost rada u tvorničkim poduzećima, što je predstavljalo svojevrsan početak uspostavljanja tržišnog gospodarstva. Sovjetski Savez se tijekom 1980-ih našao u stanju potpuno zapuštene imovine, zastarjelih tvornica, od kojih je dosta izgrađeno tijekom 1930-ih, nepotrebnim gubicima sirovina i energije, narasla je razina zagađenosti okoliša, o čemu se gotovo uopće nije raspravljalo. Ukrajina se našla u vrlo nezgodnoj situaciji s obzirom na razvijenu tešku industriju koja je obuhvatila 60 posto njezine ekonomije. U relativno teškim sovjetskim uvjetima, Mihail Gorbačov nakon godinu dana na vlasti, ekonomskoj reformi dodaje dva nova termina: *Perestrojka* (restrukturiranje) i *Glasnost* (otvorenost). *Perestrojka* je predstavljala političku reformu koja je trebala naglašavati generalno radikalnu transformaciju sovjetske ekonomije i društva, dok je *Glasnost* predstavljala političku reformu koja je označavala buduću veću slobodu medija i veći stupanj transparentnosti u politici. Gorbačov je tijekom 1987. započeo s pokušajem da smanji birokratski aparat i njegove ogromne financijske troškove, a tomu su se snažno odupirali poslovni *manageri* pa i sami politički dužnosnici. Do 1989. broj ukrajinskih ministara je smanjen sa 55 na 46 dužnosnika, ali takav oblik reformi više nije imao nikakvu bitnu učinkovitost.

Čornobiljska nuklearna nesreća 1986.

Prije nego što su se najavljeni politički i ekonomski potezi uopće počeli provoditi, uz samu ukrajinsko-bjelorusku teritorijalnu granicu, došlo je do najveće nuklearne nesreće u povijesti. Dana 26. travnja 1986., kombinacijom nesigurnog dizajna sovjetskog nuklearnog reaktora i ljudske pogreške,²¹⁷ uzrokovana je eksplozija koja

²¹⁷ Među čimbenicima koji su pridonijeli nuklearnoj nesreći su i neadekvatno obučeni djelatnici elektrane. Direktor V. P. Brjuganov je prije transfera u čornobiljsku nuklearnu elektranu radio u termoelektрани na ugljen. Glavni inženjer Nikolaj Fomin je također imao iskustva samo na konvencionalnim elektranama. Anatolij Djatlov, zamjenik glavnog inženjera, imao je pretežito

je uništila jedan od četiri reaktora u čornobiljskoj nuklearnoj elektrani. Posljedica eksplozije nije nalikovala eksploziji nuklearne bombe, ali je relativno manja eksplozija učinila štetu na reaktoru koji će potom otpustiti velike količine radioaktivne prašine, otprilike devet puta jače kontaminacije nego prilikom eksplozije bombe u japanskom gradu Hirošimi. Radioaktivnost raznošena vjetrom potom je najviše pogodila zdravlje stanovnika susjedne južne Bjelorusije, ali isto tako i krajnjih sjevernih prostora Ukrajine te jugozapadnih prostora Rusije čija je granica također bila u neposrednoj blizini. Oblaci radioaktivne prašine zaustavili su se tek nad Skandinavijom u sjevernim dijelovima Europe.

Najveća svjetska zamjerka sovjetskim vlastima unatoč najavljivanju provedbe politike *Glasnost* bila je trodnevno prešućivanje nuklearne nesreće. U samom Sovjetskom Savezu tri sljedeća dana uopće nije obznanjena nuklearna nesreća, a pitanje je: kada bi uopće bila objavljena, s obzirom na to da su problem uočili švedski meteorolozi koji su primijetili visok stupanj radioaktivnosti nad Švedskom. Nakon što su sovjetske vlasti uhvaćene u prešućivanju najveće nuklearne nesreće, počele su opravdavati i minorizirati cijeli slučaj otprilike na isti način kako su to desetljećima činili i s ostalim problematičnim pitanjima u vlastitoj državi. Nakon same nesreće, ukrajinski političar Ščerbickij nazvao je Moskvu da otkaže proslavu Dana rada i prigodnu paradu u Kijevu, a Gorbačov mu je potom zaprijetio da će biti izbačen iz politike ako ne riješi problem u tišini. Nakon razgovora, sovjetske vlasti su svjesno žrtvovalе više od trideset vatrogasaca koji su, prema naredbi, bez potrebne zaštite trebali ugasiti požar na mjestu nuklearne nesreće. U kratkom vremenu nakon toga vatrogasci su umrli od posljedica radioaktivnog zračenja. Oko 135.000 ljudi potom je evakuirano iz neposredne blizine gradića Čornobilja u blizini kojega se dogodila nesreća, a još tisuće ljudi bilo je kasnije izloženo radijaciji tijekom saniranja posljedica. Sovjetske vlasti su pripremile sovjetskim liječnicima da ne smiju oko zdravstvenih problema okolne populacije stvarati nepoželjnu propagandu protiv sovjetskih vlasti te su se zdravstvene posljedice ljudi u pravom smislu riječi počele rješavati tek nakon uspostavljanja ukrajinske i bjeloruske neovisnosti. Oko 35.000 odraslih osoba i oko 1.400 djece zatražilo je pomoć koja je direktno vezana za

iskustva s nuklearnim reaktorima na podmornicama. Djatlov je nakon nesreće isticao da su u upustvima za rukovanje, dizajneri reaktora namjerno propustili napomenuti da su reaktori nestabilni pri pojedinim opsezima rada.

posljedice nuklearne nesreće. Različite razine zdravstvenih posljedica prouzročenih radioaktivnošću osjetilo je više od 2,4 milijuna ukrajinskih građana, a konačne zdravstvene posljedice znat će se tek nakon nekoliko desetljeća. Najveće zdravstvene probleme osjetili su građani Bjelorusije, prema kojima je s mjesta nesreće vjetar nosio radioaktivnu prašinu.

Nakon nesreće sovjetski stručnjaci uspješno su izolirali oštećeni reaktor i uz pomoć međunarodne zajednice zaustavili daljnje širenje zračenja. Nad oštećenim reaktorom sagrađen je sarkofag,²¹⁸ a između njega i zgrada koje su i dalje bile u uporabi sagrađena je betonska barijera ukupne debljine 200 metara. Svi preostali reaktori su završili s radom 2000., kada je elektrana u potpunosti završila sa svojim radom i opskrbom energije. Kompletan ozračen prostor danas je pod posebnom kontrolom i aktivnim promatranjem više ukrajinskih i svjetskih stručnjaka poput Sergija Gaščaka, Timothyja Mousseaua, Andersa Mollera i drugih. Prema pojedinim istraživanjima stručnjaka, biljni i životinjski svijet na tom prostoru počeo se naglo oporavljati krajem devedesetih godina te je primijećeno da su ozračen prostor naselile i životinje koje su bile pred izumiranjem ili potpuno istrijebljene. Prema tadašnjim istraživanjima pojedine životinje su nakon nekoliko naraštaja, stekle svojevrsan imunitet na povišenu radioaktivnost tog prostora. Posebnu pozornost drugog tima liječnika i znanstvenika privukli su mnogobrojni ljudi na koje radijacija u interakciji nije ostavila posljedice, što je pred znanstvenike postavilo nove granice proučavanja radioaktivnosti.

Ipak, nuklearna katastrofa imala je velike posljedice na političko povjerenje građana u sovjetsku vlast. Odluka sovjetskih vlasti na čelu s Mihailom Gorbačovom da prešuti nuklearnu nesreću i podmukle posljedice neprimjetnog radioaktivnog zračenja stvorila je revolt stanovništva u Ukrajini, gdje je povjerenje prema Komunističkoj partiji svedeno na najmanju razinu ikada. Čornobilj je simbolično za većinu građana Ukrajine predstavljao kriminalnu nemarnost i aljkavost sovjetske vlasti u kojoj je cvjetala korupcija. Politika *Glasnost* tek je nešto ublažila ogorčenost sovjetskih naroda, a posebno ukrajinskog koji je nove političke slobode počeo vrlo

²¹⁸ Godine 2007. potpisan je ugovor između ukrajinskih vlasti i francuskog konzorcija *Norvark* kojim se u 2010. namjerava započeti gradnja novog zaštitnog sarkofaga, čija se vrijednost i troškovi izrade kreću oko 505 milijuna američkih dolara. Cjelokupan projekt je u 2009. godini bio predstavljen i odobren od ukrajinskog Državnog nuklearno-regulatornog vijeća. Novi sarkofag će biti izrađen prema najvišim sigurnosnim standardima i njegov rok trajanja će biti najmanje 100 godina.

aktivno koristiti kako bi ukazao na opasan i zastarjeli sovjetski sustav na svim razinama.

Politika otvorenosti Glasnost i formiranje pokreta Ruh

Godine 1988. politika Glasnost dopušta do određene mjere kritiziranje Partije i njezinih čelnika putem javnih glasila. Ukrajinski novinar Vitalij Korotič koji je radio za magazin *Ogonek* u Moskvi, među prvima je počeo komentirati teme koje su desetljećima bile zabranjene. Ukrajinci su pred ruskim kioscima u redovima čekali kako bi na ruskom jeziku pročitali članke o Staljinovim zločinima, prirodnim katastrofama u Sovjetskom Savezu te težini svakodnevnog života u zemlji socijalizma. Uskoro su zabranjene teme prenesene i u Ukrajinu, gdje je svojevrsno razotkrivanje sovjetskih slabosti napredovalo nešto sporije s obzirom na to da su se tome snažno odupirali stari tvrdolinijaši i cijeli birokratski aparat kojeg je predvodio konzervativni glavni tajnik Volodimir Ščerbickij.²¹⁹ Ukrajinski novinari ispočetka su vodili žestoku borbu s lokalnim partijskim dužnosnicima koji su se protivili osjetljivim temama kojih je u Ukrajini bilo znatno više nego u Rusiji. Osim kritiziranja sovjetskog sustava i zloupotrebe vlasti u njemu, Ukrajinu je također zabrinjavala ekologija koja je u cijelom Sovjetskom Savezu gotovo u potpunosti bila zanemarena, mučile su je potisnute teme jezične asimilacije, izgladnjivanje tijekom 1932. i 1933. godine, zabrana rada ukrajinskih Crkvi – posebno Grkokatoličke i Autokefalne pravoslavne crkve. Ukrajinu su mučile stotine tisuća nevino pritvorenih ili ubijenih ljudi za koje se nije moglo utvrditi kada i gdje su umrli. Ukrajinski intelektualci pokušali su iskoristiti sve prednosti nove otvorenije politike te su u javnost upućivali mnoga zabranjena pitanja. Savez pisaca pomoću svoga lista *Literatura Ukrajine* tada je predstavljao središte ukrajinskog otpora prikrivanju zabranjenih tema. U svibnju 1986. patriotski nastrojeni ukrajinski pisci protestiraju

²¹⁹ Ukrajinski nacionalizam tijekom Drugog svjetskog rata je bio opravdanje sovjetskih vlasti da se u Ukrajini iz mjera predostrožnosti *komunizam* ukorjenjuje puno drastičnije nego u ostalim sovjetskim republikama. Takva situacija ostavila je iza sebe političke posljedice koje su bile vidljive i nakon osamostaljenja Ukrajine 1991. godine.

zbog podmukle asimilacije i smanjenog korištenja ukrajinskog jezika u edukativnim i izdavačkim ustanovama. Posebno su se osvrnuli na represivni režim u vrijeme Staljina te proganjanje ukrajinskih intelektualaca u emigraciji. Poseban politički i drugi pritisak su trpjeli Ukrajinci u Sovjetskoj Rusiji gdje ih je deportirano više stotina tisuća, a njihov cjelokupan broj od preko 4 milijuna nije se ni primjećivao. Cijele ukrajinske obitelji (uglavnom protjerane) često su prikrivale vlastiti etnički identitet kako ne bi bile izložene prokazivanju zbog nacionalizma.

Nova nešto otvorenija politika sovjetskih vlasti rezultirala je stvaranjem većeg broja građanskih organizacija, posebno nakon 1987. godine. Nakon što su pojedini politički zatvorenici u proljeće 1988. pušteni iz pritvora, prema modelu Ukrajinske helsinške grupe, stvorili su neformalnu organizaciju *Ukrajinski helsinški savez* (UHS). UHS nije bio tipična organizacija već je predstavljao dodatni oslonac nekim drugim organizacijama koje će djelovati u interesu Ukrajine. U prosincu 1987. također je formirana ekološka asocijacija *Zeleni svijet* koju su vlasti nešto više tolerirale s obzirom na to da su u njoj djelovale grupe ljudi koje nisu bile povezane s ukrajinskim disidentima. Nakon što su reforme Gorbačova proširene ukrajinskim društvom, tijekom 1989. formirana je tada prva doista masovna građanska organizacija u Republici *Društvo ukrajinskog jezika Taras Ševčenko* koje je okupilo više od 150.000 članova. U ožujku 1989. uspostavljeno je Memorijalno društvo koje je imalo za cilj razotkriti sve Staljinove zločine i predočiti ih cijelom sovjetskom društvu kako bi se odala počast svim žrtvama represivnog sustava.

Od svih organizacija možda je najpopularniji bio *Popularni pokret Ukrajine za Perestrojku* ili društveni pokret poznatiji kao *Ruh* (pokret). U rujnu 1989. održan je osnivački kongres pokreta Ruh, a sama organizacija je brojala oko 280.000 članova. Ruh je generalno podržavao Gorbačovljeve reforme i novu državnu politiku, ali u suštini se borio protiv otpora lokalnih konzervativnih vlasti koje su sprječavale normalan tijek demokratizacije društva. Drugim riječima, Ruh je indirektno podržavao rušenje Sovjetskog Saveza pa tako i većina njegovog članstva. Ruh je u svoje redove uključio ukrajinske patriote, promotore zaštite okoliša, manjinske aktiviste, aktiviste iz južnih i istočnih krajeva Ukrajine koji su govorili ruski, a zalagali su se za jačanje demokratskih vrijednosti. Ruh je počeo predstavljati snažni društveni element koji je naslućivao raspad partijske kontrole nad ukrajinskim društvom. U srpnju 1989. napravljen je prvi masovni štrajk rudara u Donbasu koji su

tvrdili da Partija ne radi u interesu radničke klase. U štrajku je sudjelovalo oko 460.000 radnika koji su imali određene ekonomske zahtjeve, ali su na kraju tražili smjenu lokalnih političkih dužnosnika. Komunistička ideologija izgubila je svoju važnost, u društvu su se počeli otvarati drugačiji stavovi i razmišljanja za razliku od prethodno nametnutog jednodomlja.

Nakon započetih reformi pred komunističku ideologiju se postavila još jedna svojevrsna prijetnja odnosno religija. Nakon dužeg vremena djelovanja izvan sovjetskih granica u zapadnoj Ukrajini se pojavljuje značajan utjecaj ukrajinske Grkokatoličke crkve. Građani zapadne Ukrajine u više su navrata javno zagovarali legalno djelovanje Grkokatoličke crkve, koja je nakon odlaska Gorbačova u Vatikan tijekom prosinca 1989., konačno počela uspostavljati legalan sustav između svojih vjerskih zajednica. Ukrajinska autokefalna pravoslavna crkva tijekom 1989. također je počela uspostavljati legalan sustav između vjerskih zajednica u Ukrajini.

Dotadašnja tolerirana Ruska pravoslavna crkva u Ukrajini se našla pred novim izazovom dviju novih Crkvi, te osim što je kao balans imenovala Ukrajinsku pravoslavnu crkvu, nastojala je zadržati što veći broj ukrajinskih vjernika u svojoj vjerskoj zajednici. Ruska pravoslavna crkva u Sovjetskoj Ukrajini uvelike je utjecala na kreiranje proruskog svjetonazora i uklanjanje ukrajinske politike separatizma. Nalazila se pod velikom indoktrinacijom asimilacijske politike iz Moskve.

Politika Glasnosti otišla je korak dalje kada je 1990. uz veliki utjecaj pridošlih crkvenih zajednica počela kritizirati cijeli komunistički projekt. U Ukrajini je pokrenuto pitanje uzroka gladi tijekom 1932. i 1933. nakon čega je Holodomor konačno postao stvaran događaj. Stravično izgladnjivanje u kojemu je umrlo više milijuna ljudi sovjetske su vlasti prikrivale više desetljeća, što je na kraju rezultiralo činjenicom da su mladi naraštaji u Sovjetskom Savezu doista dvoumili o tome je li glad uopće postojala. Ipak, tema Holodomora još je dugo nakon njezina otvaranja ostala minorizirana. Razvoj demokratskih vrijednosti po prvi put je predstavio vrijednost političkih poteza hetmana Ivana Mazepe, povjesničara Mihajla Gruševskog, predvodnika Ukrajinske revolucije te i samih disidenata tijekom 1960-ih kada je sovjetskim režim bio vrlo oprezan. Tijekom 1990. održan je masovni festival na kojemu je proslavljena 500. godišnjica Zaporožkih kozaka, na svjetlo dana polako su počeli izlaziti ukrajinski nacionalni simboli: plavo-žuta zastava, grb *Trizub*, a

tijekom pojedinih demonstracija često se čula ukrajinska nacionalna himna *Još Ukrajina nije nestala*. Sve češće se objektivno tumačilo kulturno-povijesno naslijeđe Kijevske Rusi, a ukrajinski povjesničari su se počeli oslobađati političkog pritiska.

Prvi masovni protesti zabilježeni su u zapadnim ukrajinskim gradovima posebno u gradu Ljvivu tijekom lipnja 1988. godine. Prosvjed je uslijedio nakon što su službene vlasti željele spriječiti održavanje konferencije Ukrajinskog jezičnog društva. Na sami prosvjed došlo je nekoliko stotina ljudi, ali nakon tri dana na ulicama Ljviva prosvjedovalo je više od 7.000 ljudi, koji su zagovarali veća demokratska prava i slobode. Tijekom 1989. na ulicama Kijeva i Ljviva uslijedilo je nekoliko masovnih okupljanja s više stotina tisuća ljudi, a nešto manja okupljanja bila su gotovo svakodnevna. Partijski arhivi tada su zabilježili demonstracije na kojima je prisustvovalo i do 500.000 ljudi. Vlasti nisu uspijevale zaustaviti tako masovne demonstracije, već su se okupljeni s vremenom sami razilazili. U vrijeme predizborne kampanje u proljeće 1989., ukrajinske organizacije su održale oko 1.200 javnih susreta, a na tim susretima je sudjelovalo ukupno više od 13 milijuna ljudi. Pokret Ruh je u siječnju 1990. obilježio sjećanje na ujedinjenje dvije ukrajinskih republika 1919. te su sudionici obilježavanja formirali ljudski lanac kojeg je činilo 450.000 ljudi, povezujući dva kulturna i povijesna središta Kijev i Ljviv. Komunistička partija Ukrajine počela je gubiti svoj utjecaj, a to se posebno ubrzalo nakon smrti konzervativnog ukrajinskog političara Ščerbickog.

Političke promjene i nove ukrajinske političke stranke

Koliko god se aktualna komunistička vlast Ukrajine odupirala demokratskim promjenama koje su zahvatile ukrajinsko društvo, Ščerbickij je bio prisiljen popustiti pred pritiskom novog demokratskog okruženja. Ukrajinci su u ožujku 1989. izašli na izbore kako bi izabrali svoje političare koji će ih zastupati u novoformiranom parlamentu Gorbačova. Izbori nisu bili slobodni i demokratski u samom startu s obzirom na to da je trećina zastupničkih mjesta bila rezervirana za Komunističku partiju i neke druge sovjetske organizacije. Sovjetske vlasti i dalje su kontrolirale medije pa je često najavljivano održavanje demokratskih izbora, što u praksi nije

poštovano, no ipak je došlo do značajnih promjena. U zapadnoj Ukrajini i drugim većim ukrajinskim gradovima Komunistička partija je pretrpjela velik poraz, gotovo se osramotila svojim drastično smanjenim izbornim uspjehom. Do tada prvi tajnik Kijevskog partijskog komiteta i gradonačelnik Kijeva također nisu izabrani. Od 231 jednog ukrajinskog zastupnika, više od 40 njih proglasilo se demokratskom opozicijom. Pokret *Ruh Ukrajine* je pojačao demokratsku političku aktivnost u rujnu 1989., a uskoro nakon toga Ščerbickij se povukao u mirovinu. Zamijenio ga je umjereni ukrajinski političar Volodimir Ivaško, koji je generalno podržavao nove političke i ekonomske reforme.

Ivaško za vrijeme svojeg kratkog upravljanja Republikom nije uspijevaio srušiti otpor glavešina ukrajinskog komunizma. Ukrajinski komunisti tog vremena doživljavali su nagle promjene u sovjetskom sustavu opasnim za cijeli Sovjetski Savez, a rušenje komunizma u susjednoj Poljskoj, Mađarskoj i Češkoj doživljavali su kao moguću izolaciju i postavljanje ideološkog zida uz ukrajinske granice. Ukrajinski komunisti kao i većina ruskih, dosljedni i nepovjerljivi prema Gorbačovu, nisu se snašli u reformama i nisu se mogli predvidjeti u budućem demokratskom okruženju.

Komunistička partija Ukrajine uz konstantan gubitak članstva našla se nespremna pred novim izazovom – državnim izborima 1990. godine. Pred te izbore organizacije Ruh, Zeleni svijet, Ukrajinsko jezično društvo i još neke, formirale su jedinstven *Demokratski blok* koji je u ukrajinskom parlamentu osvojio 100 od ukupno 450 zastupničkih mjesta. To je bio veliki korak za zemlju u kojoj je komunizam kroz povijest dodatno nasilnički ukorjenjivan te s obzirom na to da je u obje političke frakcije bilo članova iz Komunističke partije gdje je uslijedilo međusobno isprepletanje demokratskih i komunističkih stavova i svjetonazora.

Nakon svojevrsnog demokratsko-komunističkog isprepletanja u ukrajinskom parlamentu, broj članstva u Partiji počeo je drastično opadati. Dok je iz Partije tijekom 1989. istupilo oko 6.200 ukrajinskih građana, tijekom 1990. taj je broj povećan na 250.951 osobu. Dio partijskog članstva koji je brojao nešto manje od 3 milijuna ljudi bio je dodatno ohrabren političkim promjenama te je u sljedećem periodu istupio, a dio se priključio Demokratskom bloku. Do sredine 1990. broj zastupnika Demokratskog bloka povećan je na 125, dok je broj zastupnika Komunističke partije smanjen na 239, a dio zastupnika je odlučio djelovati neovisno. Velika politička promjena primijećena je u donošenju neovisnih odluka ukrajinskog

parlamenta Vrhovne Rade, koji je doista počeo biti središte političkog života Ukrajine. Do tada neviđene parlamentarne debate bile su popraćene televizijskim prijenosom i često prosvjedima građana pred ukrajinskim parlamentom. Nakon novih političkih preslagivanja, Ivaško je u srpnju 1990. podnio ostavku te je preuzeo funkciju zamjenika glavnog tajnika u Moskvi. Njegovi nasljednici u novim uvjetima odlučili su razdijeliti funkciju glavnog tajnika Partije i predsjednika parlamenta. Konzervativni birokrat Stanislav Hurenko postao je šef Partije, a funkcija predsjednika parlamenta otišla je nešto umjerenijem političaru i zamjeniku glavnog tajnika Leonidu Kravčuku.

Kravčuk je rođen u zapadnoukrajinskoj regiji Volin te je odlično govorio ukrajinskim jezikom. Svoju karijeru je gradio kao inteligentan političar koji je vrlo dobro razumio ukrajinsko nacionalno pitanje, ali i ideološku problematiku Sovjetskog Saveza. Indirektno je podržavao političku neovisnost Ukrajinaca i ukrajinsku autonomiju. Tijekom 1980-ih partijske vlasti su koristile njegove usluge kako bi uspostavile što bolji dijalog s ukrajinskom inteligencijom. Kravčuk je na mjesto predsjednika parlamenta došao zahvaljujući 239 komunističkih glasova, a prije samog izbora 16. srpnja 1990. Parlament je usvojio Deklaraciju o suverenitetu Ukrajine. Simbolična deklaracija nije označavala proglašavanje neovisnosti Ukrajine, već je ukrajinske zakone postavila iznad zakona Sovjetskog Saveza. Slične deklaracije su usvojene i u ostalim sovjetskim republikama. Takve promjene i jezik suvereniteta podržali su takozvani novi nacionalni komunisti koje je sada zastupao Kravčuk. Većina njih počela je neovisno sagledavati cjelokupne promjene u političkom životu Ukrajine, a znatan dio ih je budućnost izvan Sovjetskog Saveza gledao kao razdoblje u kojem Ukrajina može brže gospodarski napredovati. Promjene koje je među nacionalne komuniste uvodio Kravčuk ljutile su konzervativnog Hurenka koji je bio naklonjen starim procedurama te je u listopadu 1990. prekinuo partijsku sjednicu. Kravčuk je kroz svoj politički i drugi doprinos izvrsno balansirao odnose između novih demokratskih promjena i tvrdokornih komunističkih svjetonazora. Zaslužan je za to što u Ukrajini nije došlo do radikalnih sukoba između državne vojske i mnogobrojnih prosvjednika, što se u drugim pojedinim postkomunističkim zemljama znalo dogoditi.

Poseban doprinos razvoju demokratskog društva u Ukrajini dali su ukrajinski studenti koji su na razne načine formirali novo javno mnijenje Ukrajine. U listopadu 1990. grupa studenata je štrajkala glađu te je na glavnom trgu Oktobarske revolucije u Kijevu podigla šatore. Prije nego što su se štrajkovi proširili ostalim gradovima Ukrajine, deseci tisuća građana masovnim demonstracijama u Kijevu dali su svoju podršku studentima. Studentski zahtjevi su uključivali nove parlamentarne izbore, stacioniranje ukrajinskih vojnih snaga Sovjetske armije unutar Republike, nacionalizacija vlasništva Komunističke partije Ukrajine, naknadne pregovore u svezi novog saveznog dogovora i ostavku Vlade. Pomalo dezorijentirano partijsko vodstvo i podijeljeni Parlament nisu bili usuglašeni o tome kako dalje rješavati proizašle probleme, a o pokušaju policije da rastjera mase, nije se vodilo ozbiljnih razgovora. Kravčuk je, između ostalog, predložio dijalog te je pozvao predstavnike studenata na razgovor u Vrhovnu Radu. Dogovoreno je kako će vlast udovoljiti svim njihovim zahtjevima, ali u praksi smijenjen je samo premijer Vitalij Masol te je maknut nepopularni *Šesti članak*, koji je u sklopu republičkog Ustava sadržavao odredbu da Komunistička partija predstavlja vodeću političku silu u sovjetskom društvu. Nakon spomenutih izmjena višestranačje je doista postajalo realnost ukrajinskog političkog života. U Ukrajini se do izbora u ožujku 1990. pojavilo više manjih stranaka koje su vodile manje grupe aktivista kojima je često nedostajala financijska podrška. Prva nacionalna stranka koja je stekla bolji ugled bila je Ukrajinska republička stranka, direktni nasljednik Ukrajinskog helsinškog saveza, koju su predvodili mnogobrojni bivši politički zatvorenici. Ukrajinski modernizirani patrioti osnovali su Demokratsku stranku Ukrajine. Organizacija Zeleni svijet s istim članstvom je preimenovana u Zelenu stranku. Dok se politički spektar širio Ukrajinom, Komunistička partija Ukrajine zadržala je ekstremno lijevi dio političke pozornice, ali se i ona prethodno suočila s novim promjenama. Demokratičniji dio Komunističke partije Ukrajine formirao je Partiju demokratskog preporoda, gdje su naposljetku dvije frakcije nastojale pomiriti socijalističke ideje s poštovanjem nacionalnih prava.

Političke promjene također su utjecale na daljnje formiranje društvenog pokreta Ruh, čija je organizacija do listopada 1990. brojila 633.000 članova. Ipak, koristan dio članstva sada je pripadao novoformiranim političkim strankama uključujući Ukrajinsku republičku stranku, Demokratsku stranku Ukrajine i Partiju demokratskog preporoda. Ruh je sa prethodnih stajališta u protestima protiv

komunističke vlasti prešao na usuglašenu zajedničku politiku više stranaka koja je zagovarala neovisnost Ukrajine. Ruh je pomno birao politički rječnik te nije sugerirao da se radi o etničkim pitanjima. U svojim organizacijskim programima vodstvo je navodilo da narod Ukrajine traži raskid državnih veza s Rusijom. Pojedini utjecajni etnički Rusi i Židovi u sklopu organizacije podržavali su takvu politiku. Ipak, ako se napravi etnička usporedba članstva s njihovog Prvog i Drugog kongresa, broj etničkih Ukrajinaca narastao je sa 89 na 95 posto. Tada je u Ukrajini živjelo oko 73 posto etničkih Ukrajinaca. Broj članstva iz istočne Ukrajine u Ruhu se nešto smanjio, dok se članstvo iz zapadne Ukrajine i Kijeva povećalo sa 47 na 57 posto.

Značajne promjene političkog karaktera također su zabilježene u ukrajinskoj krimskoj regiji koja je nakon Staljinove deportacije krimskih Tatara, bitno izmijenila etničku strukturu. Nakon politike naseljavanja poluotoka Krima etničkim Rusima, oni su 1991. sa 67 posto činili većinu krimske populacije. Konzervativne partijske struje u siječnju 1991. organizirale su referendum kojim se 93 posto stanovnika ove sustavno rusificirane regije izjasnilo da želi autonomnu republiku u sklopu Ukrajine. Određene nacionalistički orijentirane struje zagovarale su i potpuno odcjepljenje od Ukrajine te ponovno pripajanje Rusiji. Ruski nacionalizam koji se susretao u krimskoj regiji isključivo je posljedica mlade aktivne rusifikacijske politike te netolerancije između različitih etničkih kultura i represivne politike prema brojnim lokalnim Tatarima.

Kraj Sovjetskog Saveza

Reforme koje su zahvatile Sovjetsku Ukrajinu krajem 1980-ih bile su odskočna točka za razvoj pojedinih demokratskih vrijednosti. Ipak, Gorbačov nije uspijevao napraviti uspješan napredak u ekonomskom sektoru prilikom prijelaza na tržišnu ekonomiju. Nekoliko državnih pokušaja da prijeđu na tržišnu ekonomiju je napušteno ili odbačeno zbog učestalog otpora industrijskih *managera* i socijalnih posljedica takvih procesa poput privatizacije i liberalizacije cijena. Državni financijski izdatak na održavanje rada neprofitnih tvornica u Ukrajini tijekom 1990. iznosio je 45 posto. Nakon što je u razdoblju od 1990. i 1991. državni proračun Ukrajine pao za 27 posto,

vlasti su pokušale pokriti proračunski deficit time što su tiskale još više državnog novca. Vrhovna Rada u kolovozu 1990. proglasila je ekonomski suverenitet Republike Ukrajine, ali te i druge mjere nisu spriječile stvaranje ozbiljnih ekonomskih problema. Ukrajinci su posebno ozbiljne posljedice osjetili kada su u cijelom Sovjetskom Savezu podignute cijene tijekom travnja 1991. kada je provedena politika liberalizacije cijena. Tijekom 1991. prodajne cijene su uvećane i do osam puta, a s druge strane, uštedećine građana u državnim bankama nisu pratile istu vrijednost. Među ukrajinskim građanima pojavio se bijes prema državnim vlastima u Moskvi, jer su to doživljavali kao svojevrsnu pljačku. Unatoč tome što Kravčuk nije imao konačan prijedlog o tome kako oporaviti ukrajinsku ekonomiju, tijekom dvije kritične godine 1990. i 1991. napravio je nekoliko vještih političkih poteza. Nakon prolijevanja krvi u baltičkim državama, Kravčuk je usprkos pritiscima iz Moskve oštro krenuo u zagovaranje ukrajinskog suvereniteta. Kako država nije imala predsjedničku funkciju, Kravčuk je na položaju predsjednika parlamenta *de facto* postao prvim čovjekom države, a njegova funkcija više nije bila ceremonijalna. U studenom 1990. Kravčuk je ugostio predsjednika Rusije Borisa Jeljcina. Oba su se političara ponašala kao da zastupaju dvije nezavisne države te su potpisala opširan sporazum između dviju republika.

Na zadnjem partijskom preslagivanju političkih stajališta između nacionalnih i ortodoksnih komunista, Kravčuk i Hurenko su zauzeli suprotstavljena stajališta oko svih glavnih političkih pitanja. Kravčuk i njegov zamjenik glasnogovornika Ivan Pljušč oštro su osudili središnju politiku Moskve zbog upotrebe sile u Litvi te se nisu složili s namjerom da se stvori novi savezni sporazum kojeg je predložio Gorbačov. S namjerom da očuva federalnu državu, Gorbačov je u ožujku 1991. uspio organizirati Savezni referendum za očuvanje Sovjetskog Saveza. Zbog vještog političkog manevriranja Kravčuka, zastupnici komunista u Vrhovnoj Radi su se podijelili te je na taj način omogućeno razmatranje dodatnog pitanja glasovanja u Ukrajini. Nakon glasovanja, 70,5 posto glasača podržalo je politiku očuvanja Sovjetskog Saveza kao obnovljene federacije jednakih, suverenih republika, ali je u isto vrijeme 80,2 posto glasača podržalo kijevsku kvalifikaciju da Ukrajina u bilo koji budući savez treba stupiti samo pod Deklaracijom državnog suvereniteta Ukrajine. U isto vrijeme lokalne vlasti triju galičinskih regija iznijele su pitanje potpune neovisnosti Ukrajine. Za potpunu neovisnost Ukrajine glasalo je 88 posto

glasača. Tri rezultata dovela su do zaključka da se suverenitet buduće države vidi na drugačiji način, ali s istim ciljem, odnosno uspostavljanjem neovisnosti. U međuvremenu je Gorbačov okružen tvrdokornim komunističkim političkim strujama prisiljavao susjede na potpisivanje novog saveznog sporazuma. Mnogi konzervativni političari iz Moskve vjerovali su kako se daljnji zahtjevi Ukrajine za suverenitetom mogu spriječiti i poništiti. Do tada je šest relativno manje značajnih republika potvrdilo politiku potpune neovisnosti, no ne i Ukrajina koja je bila u tijeku pregovora s Moskvom. Tadašnji posjet američkog predsjednika Georga H. W. Busha početkom kolovoza 1991. i njegovo sugeriranje vlastima u Kijevu da se prihvate Gorbačovljevi prijedlozi iz Moskve, potvrdili su njegovo nerazumijevanje ukrajinske neovisne politike te težnje ukrajinskog naroda da uspostavi ukrajinsku nezavisnost. Mnogi američki komentatori nisu bili sami u nerazumijevanju situacije u Ukrajini ili, općenito, Sovjetskom Savezu. Gorbačov je naposljetku bio prisiljen odgoditi proces potpisivanja novog saveznog sporazuma sve do 19. kolovoza 1991. godine.

Na dan 19. kolovoza 1991. dogodio se *Augustski puč*. Sovjetski premijer Valentin Pavlov, potpredsjednik Gennadij Janaev, ministar unutrašnjih poslova Boris Pugo, ministar obrane Dmitrij Jazov i šef KGB-a Vladimir Krjučkov samovoljno su odlučili preuzeti vlast i dali su proglas kako je Gorbačov vrlo lošeg zdravlja i da je njegova neuspjela politika rezultirala stvaranjem osmeročlanog *Hitnog odbora* koji će upravljati zemljom. Gorbačov je bio dobrog zdravlja i nalazio se u svom odmaralištu na Krimu, gdje je bio nasilno pritvoren i gdje su mu sve komunikacije nasilno prekinute. Takav kriminalni postupak pojedinih sovjetskih kreatora politike nije potrajao ni tri dana. Oni su potvrdili svoju radnu povijest aparatčika očekujući da će taj proglas podcijenjeni sovjetski narod dočekati u tišini i da se neće buniti. Kada je narod pojedinih republika izašao na ulice prosvjedovati, u strahu vlast ponovno prepuštaju Gorbačovu, a jedan od zavjerenika je počinio samoubojstvo. Prilikom obrata situacije veliku ulogu imao je i ruski predsjednik Boris Jeljcin koji se tada oštro usprotivio zavjerenicima. Kravčuk je tijekom puča ostao suzdržan te je tijekom službenih pregovora s *Hitnim odborom* bez zauzimanja jasnih stajališta pokušao primiriti posljedice iznenadne situacije. Stranka Ruh i pojedine druge organizacije otvoreno su pozvale na generalni štrajk, a odmah drugi dan počeli su masovni

prosvjedi u Kijevu. Kravčuk je 22. kolovoza 1991. sazvao hitnu sjednicu ukrajinskog parlamenta Vrhovne Rade, kada je Gorbačov ponovno vraćen na vlast kako bi primirio masovne prosvjede u zemlji. Nakon povratka Gorbačov se suočava sa degradacijom u svojem užem političkom okruženju, pred javnom televizijom obezvrjeđuje ga Jeljcin koji zabranjuje rad Komunističke partije u Rusiji. Kravčuk napušta prethodne pregovore s Gorbačovom o uspostavljanju novog saveznog sporazuma, a ukrajinski komunisti izražavaju želju da se distanciraju od vodstva u Moskvi.

Nakon kratkotrajnih pregovora između komunističke većine i demokratske opozicije u ukrajinskom parlamentu, Vrhovna Rada Ukrajine 24. kolovoza 1991. proglašava Deklaraciju o nezavisnosti Ukrajine koju podržava 346 zastupnika, 1 zastupnik je protiv i 3 zastupnika su ostala suzdržana. Na dan 30. kolovoza 1991. Vrhovna Rada Ukrajine službeno je ukinula instituciju Komunističke partije Ukrajine, a cijela njezina imovina je nacionalizirana. Prema odluci ukrajinskog parlamenta, 1. prosinca 1991. u Ukrajini je uslijedio referendum vezan za Deklaraciju o nezavisnosti Ukrajine. Na referendum je izašlo 84,2 posto ukrajinskih birača, a njih 90,3 posto glasovalo je za nezavisnost Ukrajine. U svim ukrajinskim regijama stanovništvo je s visokim postotkom glasovalo za nezavisnost Ukrajine, jedino je na poluotoku Krimu taj postotak bio bitno manji, odnosno 54,1 posto. Zbog Augustskog puča, u Ukrajini je prethodno odgođeno formiranje Predsjedničkog ureda te su predsjednički izbori održani na isti dan kad i referendum. Kravčuk je kao kandidat ljevice u prvom krugu predsjedničkih izbora dobio 61,5 posto glasova te je tako pobijedio svojih pet protukandidata uključujući i Vjačeslava Čornovila, koji je bio kandidat stranke Ruh. Nakon objavljivanja službenih rezultata, prva zemlja koja je priznala nezavisnost Ukrajine bila je susjedna Poljska, dok je Kanada bila prva iz kruga zemalja članica značajne organizacije G-7. Nakon napetih usuglašavanja stajališta u Biloveškoj šumi, 8. prosinca 1991. predsjednik Rusije Boris Jeljcin, predsjednik Ukrajine Leonid Kravčuk i predsjednik Bjelorusije Stanislav Šuškevič objavili su raspuštanje Sovjetskog Saveza. Na dan 21. prosinca 1991. službeno su proglasili kraj Sovjetskog Saveza i formiranje Zajednice Nezavisnih Država, koja nije upućivala na državnu organizaciju. Dana 25. prosinca 1991. kraj Sovjetskog Saveza potvrdio je i Gorbačov kada je kao predsjednik bivše države podnio službenu ostavku.

XV. NEZAVISNA UKRAJINA 1991.

Stabilizacija postsovjetskih tenzija

Proглаšenjem ukrajinske nezavisnosti 24. kolovoza 1991. u Europi je stvorena druga po veličini europska država, površine 603.700 četvornih kilometara, s oko 52 milijuna stanovnika. Ukrajina se našla pred izazovom da uspješno prijeđe tranzicijsko razdoblje iz sovjetskog socijalizma u društvo političke demokracije i tržišne ekonomije. Predsjednik Ukrajine Leonid Kravčuk (1991.-1994.) naišao je na podršku političke opozicije koja je prethodno zagovarala demokratizaciju društva, a Komunistička partija je ukinuta. U novom političkom okruženju Kravčuk gotovo da nije nailazio na političku opoziciju, no to nije bio dovoljan razlog da se naslijeđeni stavovi i svjetonazor stare sovjetske političke elite ne izmijene u kratkom vremenu, što je doista bilo neophodno.²²⁰ Politička relacija između Kijeva i Moskve ostala je i dalje vrlo žilava, no svaka država se sada suočavala sa vlastitim problemima raspada zajedničke države koja je u mnogo čemu povezivala dva samostalna naroda. Nakon što je Kravčuk krajem prosinca 1991. prisegnuo za predsjednika Ukrajine, početkom 1992. niz parlamentarnih mjera rezultirao je time da su izvorni, tradicionalni simboli Ukrajine, plavo-žuta zastava, grb *Trizub* i himna *Još Ukrajina nije nestala*, proglašeni službenim simbolima države. Ukrajinska novčana valuta *grivnja* iz objektivnih je razloga uvedena nešto kasnije, tijekom temeljitije provedbe ekonomskih reformi. Mladom državom s predsjedničkim sustavom vladanja upravljale su naslijeđene institucije, a cjelokupnom državnim aparatom počeo je kolati nešto liberalniji politički rječnik. Ukrajinska politika počela se razvijati, kako unutar zemlje, tako i na međunarodnom planu. Unatoč tome što je politika iz Kremlja zagovarala nova savezništva s pojedinim bivšim sovjetskim republikama, Ukrajina je samostalno krenula stjecati međunarodno priznanje politički neovisne zemlje. U sklopu

²²⁰ Nakon raspada Sovjetskog Saveza, u Ukrajini je na najvišim razinama ostao ukorijenjen tvrdokorni sovjetski mentalitet iza kojega su stajala desetljeća često prikrivene antiukrajinske propagande. U neosporno ključnoj sovjetskoj republici Ukrajini lojalnost sovjetskoj vlasti puno se više provjeravala, krotila i ukorjenjivala nego u ostalim sovjetskim republikama.

organizacije Zajednica Nezavisnih Država, Ruska Federacija indirektno je nastojala Ukrajinu držati pod političkom kontrolom s činjenicom da dijele zajedničku povijest staru više od 300 godina, obilježenu mnogim prijeporima, no Ukrajina se tome odupirala. Ukrajina je krenula u ravnopravno stvaranje prijateljskih odnosa s NATO savezom, a formalni su odnosi započeli kad se Ukrajina pridružila Sjeverno-atlantskom vijeću za suradnju. Ukrajina je tijekom 1994. krenula s potpisivanjem sporazuma Partnerstvo za mir, što je također predstavljalo novu ideološku smjernicu.

Ukrajina je otišla korak dalje u nepovjerljivim odnosima između Rusije i zapadnih saveznika, posebno SAD-a, te je jezgrovito zagovarala smirivanje napetih odnosa s ciljem ekonomskog prosperiteta u cijeloj istočnoj Europi. Predložila je SAD-u bilateralan sporazum u kojemu bi kompletno visoko opasno naoružanje prebacila na reciklažu u Rusiju, a da joj u zamjenu SAD i zapadne europske države jamče sigurnost (pa čak i od vojnog napada Rusije), teritorijalnu cjelovitost i eventualnu finacijsku pomoć. Pojedini ukrajinski političari u tom su prijedlogu vidjeli opasnost da će ukrajinska politika postati marginalna ako se riješi kompletnog nuklearnog naoružanja, ali postsovjetske prilike i finacijski problemi prisilili su Ukrajinu da djeluje promptno i da se zalaže za smirivanje odnosa u politički i društveno vrlo nestabilnom okruženju. U siječnju 1994. potpisan je trilateralni sporazum između država SAD-a, Rusije i Ukrajine, kojim je, između ostalog, dogovoreno opskrbljivanje Ukrajine ruskom naftom u zamjenu za ukrajinske nuklearne centrale, a SAD je dao garanciju na teritorijalni integritet Ukrajine i svojevrsnu vojnu sigurnost s obzirom na to da se ni Rusija u potpunosti nije pomirila s cjelovitošću Ukrajine. Tijekom 1994. ukrajinski parlament je ratificirao sporazum o *Strateškom smanjenju naoružanja i Neširenju nuklearnog naoružanja*. Zadnje nuklearne bojeve glave iz Ukrajine deportirane su tijekom 1996., kad se Ukrajina pokazala moralnim primjerom ostalim velikim vojnim silama kao država koja se prva u svijetu u potpunosti odrekla svojeg nuklearnog arsenala. Ipak, sve pozitivne ukrajinske političke poteze, pratio je sve jači kontra lobi sumnjivog Leonida Kučme, koji je u interesu pojedinih centara moći započeo politiku približavanja Moskvi. S političke strane, poboljšanje odnosa između Ukrajine i SAD-a počelo je predstavljati

trn u oku ruskih vlasti, koja se zabrinula da bi mogla izgubiti svog ključnog saveznika i time odlučujuću svjetsku ulogu koja joj pripada.²²¹

Ukrajinski zapadni susjedi Poljska, Mađarska, Slovačka i Rumunjska s oduševljenjem su dočekali proglašenje ukrajinske nezavisnosti, prvenstveno iz straha prema Rusiji. Unatoč krvavim povijesnim ratovima između Poljaka i Ukrajinaca, postkomunistička Poljska odmah je priznala teritorijalne granice Ukrajine, pa čak i one koje su za pojedine Poljake ostale sporne još od Drugog svjetskog rata. Poljska je nakon ulaska u Europsku uniju postala bitnim strateškim partnerom Ukrajine te i danas dinamično zagovara ulazak Ukrajine u Europsku uniju. Veliki razlog tomu je pokušaj da se ideološka granica s Rusijom preusmjeri s Poljske na Ukrajinu. Uz relativnu političku potporu pojedinih europskih zemalja koje su s Ukrajinom uspostavile bliske bilateralne veze, Europska unija do 1994. na Ukrajinu nije obraćala veliku pozornost. Takva neutralna i sumnjičava europska politika nije pomogla u kvalitetnom rješavanju, prije svega, ekonomskih problema u Ukrajini tijekom postkomunističke tranzicije. Inertna europska politika prema Ukrajini predstavljala je opasnost za cijelu Europu, pa i sam Balkan, s obzirom na to da je Ukrajina jedna od najnaoružanijih država na svijetu, čije je oružje u sklopu organiziranog kriminala često znalo završiti na ilegalnom tržištu. Ista situacija je bila karakteristična i za Rusiju.

U prosincu 1991. ukrajinska vlada liberalizirala je većinu cijena i stvorila pravni okvir za privatizaciju. Važan segment ukrajinske ekonomije bila je činjenica da su tvornice bivših sovjetskih republika bile međusobno povezane do te mjere da su iz praktičnih razloga jedna o drugoj ovisile, posebno kada je riječ o Ukrajini i Rusiji. Nova politička situacija u kojoj su između tvornica postavljenje barijere, poput državnih granica i zasebnih poreznih sustava koji se nisu ni razvili u pravom smislu

²²¹ Prema pojedinim geostrateškim analitičarima, stabilna i neovisna Ukrajina, kao ključni bivši saveznik Rusije, predstavlja prvi korak da se stane na kraj imperijalističkim težnjama Rusije i njezinom pokušaju da stekne politički utjecaj u svijetu i istočnoj Europi. Buduće opredjeljenje Ukrajine američki stručnjaci smatraju jednim od ključnih smjernica u novom svjetskom poretku. Često su tijekom 1990-ih komentirali naslijeđenu težnju Rusije da ponovno postane utjecajno carstvo, što priključenjem Ukrajine automatski postaje. U komentarima svjetskih stručnjaka često se tvrdi da će Rusija bez Ukrajine biti prisiljena usvojiti politiku nalik demokratskoj, dok će u savezu s Ukrajinom jačati imperijalističke ideje koje su u suprotnosti s američkom politikom uspostavljanja stabilnog svjetskog poretka.

riječi, predstavljala je dodatni problem za uspješan razvoj gospodarstva. S druge strane, nastala birokratska zbrka otvorila je ogroman prostor za korupciju i kriminal. Raspadom Sovjetskog Saveza i sklapanjem mirovnih sporazuma Ukrajina je za razliku od ostalih sovjetskih republika pretrpjela najveće ekonomske gubitke. Teška industrija i vojno-industrijski sektor Ukrajine dominirali su ukrajinskom ekonomijom, posebno ako se u obzir uzme činjenica da je oko 80 posto velikih tvornica bilo uključeno u proizvodnju oružja. Ukrajina je doista predstavljala sovjetsku tvornicu oružja, koja je paradoksalno nakon 1996. dobila status ne-nuklearne sile te se prethodno uključila u proces razoružavanja sebe i velikih svjetskih sila. U Sovjetskom Savezu značajan dio ukrajinskih industrijskih proizvoda bio je predodređen i plasiran za veliko rusko tržište, što se nakon proglašenja nezavisnosti počelo mijenjati. S druge strane, Ukrajina je iz Rusije bila prisiljena uvoziti sve skuplji plin i naftu kako bi ti industrijski pogoni, uspješno proizvodili naručenu robu.²²²

Ukrajini su nakon 1991. bile potrebne velike investicije kako bi se uspješno provela modernizacija goleme zastarjele industrije koja će omogućiti daljnji gospodarski rast. Poseban izazov predstavljao je finacijski sustav koji nije bio u potpunosti odijeljen od onog u Rusiji. Ekonomski problemi u Ukrajini koji su nastali tijekom 1990-ih za vrijeme premijera Leonida Kučme rezultirali su nizom socijalnih problema tijekom kojih se više od 3 milijuna stanovnika odlučilo preseliti u druge europske i svjetske države. Dio njih se preselio u zemlje u kojima je živjela ukrajinska emigracija, a mnogobrojni etnički Rusi i ukrajinski Židovi preselili su se u svoje matične zemlje. Problematično stanje u ekonomiji odrazilo se i na usporen razvoj demokratskih vrijednosti i standarda u ostalim sferama ukrajinskog društva, pa i u samoj politici.

Neugodna transformacija ekonomskog sustava u Ukrajini bila je dodatni poticaj da demokratske reformističke snage u ukrajinskoj politici naiđu na nove prepreke

²²² Energetski ovisna situacija započela se kreirati još tijekom 1930-ih za vrijeme ubrzane industrijalizacije energetski i poljoprivredno bogate zemlje, koja je imala dostatne zalihe prirodnih energenata. Te zalihe prirodnih energenata kolonizatorskom sovjetskom politikom drastično su iskorištavane kako bi se namirile nedostižne potrebe cijelog Sovjetskog Saveza i ostalih izvoznih kvota. Nakon 1980-ih Ukrajina je bila prisiljena uvoziti prirodne energente s novih nalazišta u središnjoj Rusiji i na taj je način nakon proglašenja nezavisnosti jednim dijelom postala ovisna o ruskom plinu i nafti.

stjecanja potpune političke i društvene neovisnosti Ukrajine. Predsjednik Kravčuk i njegovi politički istomišljenici predstavljali su politički centar, koji je duže vrijeme ostao nedefiniran. U suštini, kao nova politička elita predstavljala se stara sovjetska birokratska struja političara koja je na vlast došla ne kao posljedica revolucionarnih promjena u Ukrajini, već više spontanom kolabiranjem zastarjelog sovjetskog sustava. Takva situacija rezultirala je time da dio ukrajinskih političara tijekom 1990-ih nije bio posebno zainteresiran za doslovno jačanje demokratizacije u institucijama i tržišnoj ekonomiji, koji su pred zemlju postavljeni kao neophodni za izlazak iz postkomunističke krize. Demokratske političke struje prvenstveno je predstavljala politička stranka *Ruh* koja je proizašla iz društvenog pokreta nastalog još u sovjetskom razdoblju. Kao rezultat loše percepcije i neznanja, *Ruh* je među širim društvom istočne Ukrajine interpretiran kao stranka radikalnih desničarskih stajališta. Takve okolnosti stranku su sprječavale da pronikne u društvene sfere istočne Ukrajine gdje je u većini živjelo pomalo izolirano rusofono stanovništvo. Iz *Ruha* je 1992. istupio manji dio članstva, koji je predstavljao neku vrstu demokratskog nacionalizma. Ostatak stranke od 50.000 članova predvodio je Vjačeslav Čornovil te je zadržao političku struju potenciranja demokratskih promjena i jačanja nezavisnosti Ukrajine.

U razdoblju između 1991. i 1993. politika centra na čelu s Kravčukom nije se suočavala s ozbiljnom opozicijom ni s lijeve strane političke pozornice. Nakon što je u kolovozu 1991. Komunistička partija ukinuta, Socijalistička stranka Ukrajine koju je predvodio Oleksandr Moroz, u kratkom je roku privukla oko 60.000 članova i na taj način postala najveća politička stranka. Socijalisti su općenito podržavali nezavisnost Ukrajine i pojedine ekonomske reforme, no to nije bio slučaj i sa preostalim komunistima. Komunistička partija ponovno je zaživjela tijekom 1993. na kongresu u istočnom industrijskom gradu Donecku. Pod vodstvom starog tvrdolinijaša Petra Simonenka, komunisti su u svojevrsnom strahu za radna mjesta i nostalgiji za fiktivno sigurnijim prethodnim vremenima zatražili ponovnu uspostavu Sovjetskog Saveza i zaustavljanje započetih ekonomskih reformi. Ista indoktrinirana ideološka struja je zagovarala uvođenje ruskog kao drugog službenog jezika, što je trebalo privući neodlučne članove iz mješovitih ukrajinsko-ruskih bračnih zajednica. Partija je u kratkom roku okupila više od 100.000 članova, uglavnom starije populacije i postala oporavljena politička struja.

Tijekom parlamentarnih izbora 1994. nezadovoljni građani izglasali su 338 od 450 zastupničkih mjesta u ukrajinskom parlamentu. Komešanje između političkih i gospodarskih struja u Ukrajini ostalo je vrlo dinamično. Oporavljena Komunistička partija je odnijela čak 25 posto glasova, a sa socijalistima i Seljačkom strankom imali su ukupno 35 posto glasova te su formirali *Lijevi blok*. Lijevi blok je predstavljao najveću političku stranku u ukrajinskom parlamentu Vrhovnoj Radi. Stranka *Ruh* je na izborima dobila tek 6 posto glasova, a s ostalim strankama desne orijentacije činili su 9 posto zastupnika u parlamentu. Na izborima je također izabrano 168 nezavisnih zastupnika, koji su činili gotovo 50 posto u ukrajinskom parlamentu. Većinu tih zastupnika činili su neutralni predstavnici koorporativnih poduzeća, koji su u društvu viđeni kao mogući osiguravatelji novih radnih mjesta. U konačnici, izborni rezultati nisu osigurali većinu ni za jedan ideološki blok, stoga se parlament kao takav pokazao disfunkcionalnim. Kako Kravčuk prije parlamentarnih izbora nije formirao političku stranku, sljedeći predsjednički izbori tijekom lipnja i srpnja 1994. za njega su se pokazali presudnim. Između šest predsjedničkih protukandidata bivši premijer Leonid Kučma pokazao se nešto lukavijim političarom, koji je za loše ekonomsko stanje i jačanje nepopularnog nacionalizma, optužio Kravčuka. Kučma je otišao toliko daleko da je čak najavio i uvođenje drugog službenog ruskog jezika, što je na mnoge građane središnje Ukrajine ostavilo utisak stvaranja prethodno mirnijeg i relativno stabilnijeg razdoblja. Dok je Kučma više demagoški najavljivao oporavak ukrajinskog gospodarstva i svojevršno jačanje veza s Rusijom, Kravčuk je predstavljao svoj vanjskopolitički uspjeh koji je Ukrajinu doveo u najelitniji svjetski i europski milje. U zadnjem krugu predsjedničkih izbora Kučma je pobijedio Kravčuka sa 52 posto glasova i počeo postavljati novi smjer ukrajinske politike koja bi trebala oporaviti svoju ekonomiju ponovnom uspostavom bliskih, ali ravnopravnih političkih veza s Rusijom.

Autonomija Krima i Crnomorska flota

Početkom 1990-ih, poseban politički izazov za nezavisnu Ukrajinu predstavljala je umjetno stvorena velika ruska manjina u istočnoj i južnoj Ukrajini koja je tada brojala oko 10 milijuna ljudi te poluotok Krim i Crnomorska vojna flota, koji su desetljećima bili u središtu rusifikacijske politike. Krim je do danas ostao poligon neskrivenih sudara triju naroda koji su se našli na krimskom prostoru u povijesnim previranjima novijeg razdoblja. Ukrajinci, Tatari i Rusi inzistirali su svaki posebno na svome pravu, što je do danas obilježilo sudbinu poluotoka, kao svojevrsnog trokuta etničkih i geopolitičkih sukoba. Ukrajinski povjesničari tvrde da teritorijalno i povijesno Krim neupitno pripada Ukrajini. Prema njima, srednjovjekovna ukrajinska država Kijevska Rus' suvereno je vladala tim prostorom već od 989., kada je kijevski knez Volodimir Veliki prisvojio grčku koloniju Hersones, gdje je ujedno i kršten, sve do 12. stoljeća kada je Tmutorokanija bila u sklopu velikoga Kijevskog Imperija. Udar na srednjovjekovni Kijevski Imperij izvršili su Tatari (Mongoli), kada je Zlatna Horda u 13. stoljeću zauzela Krim. Raspadom Mongolskog Imperija ondje se zadržao manji dio tatarskog naroda i Krimsko Kanstvo – neprestana opasnost za ukrajinsku stepu. Ukrajinski kozaci su krajem 15. stoljeća prvi povelili rat protiv Tatara i Turaka, a u 17. stoljeću su im se priključili Rusi. Prema svjedočenju turskog povjesničara Evlije Čelebije, 1667. na Krimu je živjelo 1,120.000 stanovnika od kojih Tatara 180 tisuća, a Ukrajinaca 920 tisuća.

Rusifikacijom Ukrajine i planskim naseljavanjem etničkih Rusa u Ruskom Imperiju tijekom 19. stoljeća započela je ozbiljna izmjena etničke slike Krima. U razdoblju između 1917. i 1919. Krim je vraćen Ukrajini, no nakon toga boljševizam kao pučka varijanta ruske velikodržavne svijesti ubrzo je obnovio šovinističku politiku, prikrivenu propagandom *proleterskog internacionalizma*. Staljin je nakon Drugog svjetskog rata izvršio korjenitu etničku čistku iselivši gotovo sve Tatara i doselivši novo rusko stanovništvo, koje je u konačnici stvorilo natpolovičnu većinu učinivši Ukrajince građanima drugog reda na vlastitom poluotoku. Krim su nakon Drugog svjetskog rata uz potporu rusifikacijske politike kolonizirali uglavnom ruski vojni i politički umirovljenici koji su sve više isticali pravo na taj teren, ali su se slabo uključivali u ekonomski život regije i time su regiju učinili ovisnom o tuđoj pomoći. Sovjetski političar Nikita Hruščov je konkretne društvene i gospodarske probleme, uz suglasnost ruske vlade, riješio 1954. priključivanjem Krima njezinom prirodnom vlasniku, Ukrajini, koja je u kratkom vremenu revitalizirala gospodarstvo poluotoka i

stvorila normalne uvjete života. Takva situacija se održala sve do raspada Sovjetskog Saveza, kada se ponovno počeo propitivati pravni status regije.

Iako se tijekom vremena na Krimu formirala neprirodna etnička situacija, s prevlašću neukrajinskog stanovništva, većina Krimljana je 1. prosinca 1991. glasovala za neovisnost Ukrajine. No, postupno se počela formirati opozicija toj odluci u kojoj su prednjačili krimski komunisti, njih oko 160 tisuća. Pitanje Krima posebno je bilo aktualno tijekom 1991. i 1992., kada su mnogi ruski političari i kriminalni krugovi dovodili u pitanje legalnost ukrajinske kontrole nad poluotokom zbog toga što je Krim teritorijalno dodijeljen Ukrajini za vrijeme vladavine sovjetskog političara Nikite Hruščova, koji je svoju političku i biračku bazu kreirao u Ukrajini. Ideja formiranja krimske autonomije rodila se među partijskim umirovljenicima na Krimu. Da bi svoje zahtjeve pravno regulirali, oni su se povezali s komunističkom većinom u ukrajinskom parlamentu, obećavajući joj svoju potporu. Uspjeli su 1991. osigurati odluku Parlamenta o formiranju Krimске Sovjetske Autonomne Republike u sastavu Ukrajine. Formirana krimska vlada u svojim prvim akcijama potpuno je zaustavila širenje ukrajinskih masmedija na poluotoku. Obavještajna služba KGB i vojna obavještajna služba Crnomorske flote brzo su formirale uporišta rusko-nacionalističke orijentacije, uglavnom među umirovljenicima. Zbog slabog materijalnog stanja, dojučerašnji partijski aktivisti rado su se uključili u antiukrajinski agitprop, često izražavajući neobičnu mržnju, neprimjerenu svojoj životnoj dobi. Na televiziji su često prikazivane te velike *babuške* ili *djeduške* kako guraju fige u TV kamere, proklinjući mladu neovisnost Ukrajine, istu onu zemlju koja je revitalizirala gospodarstvo na tom poluotoku te im redovito isplaćuje mirovine. Svojedobno je list *Glas Ukrajine* izvijestio da je na Krimu tako mnogo bivših sovjetskih službenika da su stvorili Savez sovjetskih *čekista*.²²³ U Sevastopolju *čekisti* su organizirali kongres na kojemu su obznanili svoj cilj – zakonski obnoviti nekadašnji Sovjetski Savez. Financiraju ih tada ustanove sumnjiva podrijetla, a ponekad i otvoreno kriminalne u svojoj djelatnosti. Izdašno financirani tisak u uvjetima krize ukrajinskog tiska obrušio se na poluotok vrlo silovito, uništavajući i zadnje riječi objektivnog stanja u regiji, ali i cijeloj Ukrajini. U tu djelatnost aktivno se uključio i Republički komitet kompartije

²²³ Od riječi *čeka* – *Črezvičajnaja komisija*, kako je tajnu policiju nazvao njezin osnivač Dzeržinski.

Krima, tradicionalno najkonzervativniji ogranak Komunističke partije Sovjetskog Saveza (KPSS) i Komunističke partije Ukrajine (KPU). Partijski novac koji je nakon raspada KPSS-a užurbano prebacivan u različita sumnjiva poduzeća stizao je u velikim omjerima i na Krim. Tako se formirala moćna baza partijsko-kriminalne oligarhije. Samo je lider krimskih komunista Leonid Grač postao osnivač četiriju komercijalnih tvrtki. Velik novac bio je usmjeren i za kupnju državnog vlasništva, pripremu izbora koji bi proglasili odcjepljenje od Ukrajine, a također i likvidaciju svih nepoželjnih subjekata koji su Krim vidjeli u sklopu Ukrajine.²²⁴ Na čelu antiukrajinske politike nalazio se Nikolaj Bagrov, dojučerašnji prvi sekretar KPSS-a. Prividno se dodvoravao ukrajinskom predsjedniku Leonidu Kravčuku, pripremajući u pozadini politiku teritorijalnog odcjepljenja Krima.

Međutim, na putu komunističke urote uskoro se našla još opasnija politička i društvena snaga koja je zavládala cijelim postsovjetskim terenom – organizirani kriminal. Na Krimu je on pao na plodno tlo posebno zbog toga što je oko 12 milijuna turista svake sezone posjećivalo Krim ostavljajući velik novac, što je pogodovalo cvjetanju prostitucije, razbojništva i trgovine narkoticima. Kumovi više krimskih mafijaških klanova uložili su golem novac u partijska odmarališta. Da bi legalizirali svoju djelatnost, tražili su političko uporište te ga pronašli u ruskom nacionalizmu. Budući da je krimsko Vrhovno vijeće tražilo veliko mito, pronašli su novo rješenje, fiktivnog političkog vođu Jurija Mješкова koji je trebao legalizirati krimski kriminal. Na izborima su se sudarila dva podjednako nemoralna klana – komunistički (Bagrov) i klan kriminalnih biznisa (Mješkov). Malograđanska masa (glavni oslonac sovjetskog društva) glasala je za Mješкова koji je obećavao povećanje plaća u ruskim rubljima. Nakon pobjede Mješкова, naglo se povećao kriminal, a krvavi sukobi mafijaških klanova postali su dio krimske svakodnevice. U aktivnu politiku Krima uključuje se i dio političke elite iz Moskve, te su Krim posjetili i savjetnici ruske vlade: Grišankov - bivši šef specijalnog odjela KGB SSSR-a, Koževnikov –

²²⁴ Politika odcjepljenja Krima nalazila se gotovo isključivo u kriminalnim krugovima postsovjetskih političkih i vojnih dužnosnika koji su se pribojavali za vlastitu političku sudbinu. Isti korumpirani krimski političari su nestabilnu situaciju provocirali među relativno flegmatičnim rusko-ukrajinskim stanovništvom Krima koje je težilo poboljšanju ekonomskog, socijalnog i društvenog stanja bez izričitih političkih stajališta o cjelovitosti Ukrajine.

potpukovnik vojne kontraobavještajne službe, i Mihajlov – načelnik specijalnog odjela KGB SSSR-a.²²⁵

Općenito govoreći, najveća pravna opasnost ukrajinskoj cjelovitosti zaprijetila je 1992. godine. Ohrabreni potporom i politikom iz Moskve koja je nastojala poništiti teritorijalni transfer iz 1954., ruski separatisti u krimskom parlamentu izglasali su 1992. *Deklaraciju o nezavisnosti*, koja je ubrzo poništena. Separatistička politika planski naseljavanih etničkih Rusa koji su na Krimu od Drugog svjetskog rata činili natpolovičnu većinu stanovništva, tada je bila potisnuta jer je potencirano pitanje uspostavljanja krimске nezavisnosti, između ostalog, predstavljalo moguću eskalaciju nemira u pojedinim regijama Ruske Federacije čije je stanovništvo također težilo odcjepljenju i nezavisnosti.

Rusko otvaranje pitanja vezanog za teritorijalnu cjelovitost Ukrajine i statusa autonomije Krima nije moglo zaobići i pitanja cjelovitosti Ruske Federacije, odnosno same Rusije koja je nakon osamostaljenja obuhvatila i neke povijesno ukrajinske zemlje. Izuzev pojedinih prostora južne Bjelorusije, teritorijalna cjelovitost Ukrajine do danas podrazumijeva pitanja teritorijalnog statusa Starodubske regije u Černigivskoj oblasti koja je sve do 1918. godine bila u sastavu Ukrajine da bi Brest-litovskim sporazumom bila prebačena u teritorijalni sastav Rusije. Drugi teritoriji na kojima su većinu činili etnički Ukrajinci, a koji su transferirani u teritorijalni sastav Rusije jesu Kurska i Voroneška oblast, istočno od ukrajinskih oblasti Sumi, Harkiv i Luhanjsk. Taganroška regija ruske Rostovske oblasti, koja se nalazi istočno od ukrajinske Donecke oblasti, naseljena je ukrajinskim etničkim stanovništvom u rasponu između 65 i 75 posto te se uz prethodno navedene regije također moglo razmatrati njihovo teritorijalno pripajanje Ukrajini. Samo u sklopu posljednje spomenute regije zajedno s Kubanjskom regijom smještenom uz Azovsko more, živi više od 2 milijuna etničkih Ukrajinaca koji su te prostore naselili nakon turskog poraza u 18. stoljeću.²²⁶ S obzirom na kompleksnost svih relativno otvorenih pitanja

²²⁵ Časopis Matice hrvatske, 3, Zagreb – Prosinac 1997. – Ukrajinski leksikon (str. 309-314).

²²⁶ Ako se u obzir uzmu precizni podaci tih donekle dvojbenih ruskih teritorija, može se konstatirati da je cjelokupan ukrajinski državni teritorij smanjen za oko 25 posto, odnosno kompletna ukrajinsko-ruska kopnena granica (dužine 1.574 km) prethodno je sužena na štetu Ukrajine u prosjeku za najmanje 100 kilometara. Početkom 1990-ih ruske vlasti nisu spomenule nikakvo ukrajinsko pravo na dalekoistočni Zeleni klin (Zelena Ukrajina), koji su na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće kolonizirali

vezanih za ukrajinsko-rusku kopnenu i pomorsku granicu, Krim je naposljetku zadržao status autonomije, ali nije ostvario potpunu nezavisnost.

Drugo značajno političko pitanje između Ukrajine i Ruske Federacije odnosilo se na status sovjetske Crnomorske flote, koja je za Ruse predstavljala bitnu odrednicu u ruskoj vojnoj povijesti još od Krimskog rata, u kojemu su Rusi i Ukrajinci zajedno ratovali protiv turske vojske. Kriminal je zahvatio i tu sferu kada su se visoki postsovjetski časnici, u porastu kriminalnih radnji, aktivno uključili u totalnu rasprodaju goleme nekretnine Crnomorske flote. Trgovalo se na više načina, a često su se dijelovi i demontirali kako bi se prodavali kao sirovina. Prvenstveni cilj takvih postupaka bila je zarada kriminalnih krugova, kako na Krimu, tako i u Ruskoj Federaciji, te bojazan da će kompletan kapital doći pod ukrajinsku zastavu i time dobiti novog vlasnika. Nakon dva hitna sastanka, Kravčuk i ruski predsjednik Boris Jeljcin, u ljeto 1992., dogovorili su smirivanje nastalih tenzija potpisivanjem novog sporazuma u kojemu će Rusija i Ukrajina imati zajedničku kontrolu nad Crnomorskom flotom u sljedeće tri godine, a vlasništvo će se odrediti kasnije.

Tenzije koje su 1992. nastale oko pitanja kako dalje upravljati bivšim sovjetskim naoružanjem, samo su bile uvod u mnogo složenija pitanja raspodjele golemog naoružanja između Ukrajine i Rusije, dvije samostalne države koje su u pravom smislu riječi predstavljale prekomjerno naoružane zemlje. Novi ukrajinski ministar obrane, imao je jurisdikciju nad 800.000 komada vojne opreme stacionirane u Ukrajini. Dio tog vojnog arsenala predstavljao je 6.500 tenkova, 1.500 vojnih letjelica i više od 5.000 komada nuklearnog oružja, što je predstavljalo treći nuklearni arsenal u svijetu. Glavninu ukrajinskog naoružanja predstavljalo je taktičko oružje koje je već bilo uvršteno u proces dogovora o obostranom smanjivanju naoružanja između bivšeg Sovjetskog Saveza i SAD-a. Ukrajina se vrlo odgovorno pridržavala dogovorenog sporazuma u kojem je trebala deportirati svoje nuklearno naoružanje u Rusiju gdje će biti uništeno stručnim metodama. Nakon silne deportacije oružja, Ukrajina je i dalje predstavljala vojno nadmoćnu državu koja je imala najsmrtonosnija oružja na svijetu: 176 komada interkontinentalnih balističkih projektila sa 1.240 nuklearnih bojnih glava. Kompletan vojni arsenal Ukrajine,

Ukrajinci, a taj teritorij sa svojih oko milijun četvornih kilometara obuhvaća gotovo dvostruko veći prostor od Ukrajine.

Rusije i SAD-a formalno se do daljnjega nastavio smanjivati kao preduvjet postignutog mirovnog sporazuma i stvaranja nove svjetske sigurnosne slike.

Pogodovana izgradnja kapitalizma

Predsjednik Leonid Kučma (1994.-2004.) nastavio je voditi neovisnu vanjsku politiku Ukrajine, jer je takva politika imala legitimitet za većinu političara u ukrajinskom parlamentu. Nakon prethodnih transfera izdašne financijske pomoći SAD-a, Kučma je i dalje vodio prijateljski dijalog sa svim zapadnim državama, posebno SAD-om. Međusobni posjeti Kučme i američkog predsjednika Billa Clintona urodili su novim sporazumima kada je Ukrajina 1995. postala prva članica Zajednice Nezavisnih Država koja je potpisala sporazum sa NATO savezom pod nazivom Partnerstvo za mir. Godine 1997. NATO i Ukrajina su pojačali svoju suradnju potpisujući Povelju o posebnom partnerstvu, a Ukrajina se formalno zalagala za mirno rješavanje postsovjetskih problema i tenzija u cijeloj regiji. Iako je Ukrajina jačala kontakte s europskim državama, Kučma se u suštini nije trudio Ukrajinu približiti demokratskim vrijednostima zapadnih europskih država. U lipnju 1997. Kučma i ruski predsjednik Jeljcin potpisali su novi prijateljski sporazum, kojim je priznat ukrajinski teritorijalni integritet, a Crnomorska flota je raspodijeljena i zadržana kroz duži period na istom ukrajinskom položaju. Nakon žestokih političkih rasprava i pritisa, 28. lipnja 1996. u ukrajinskom parlamentu izglasan je novi ustav Ukrajine koji bi trebao omogućiti brže i kvalitetnije provođenje reformi, ali ujedno predstavlja veće predsjedničke ovlasti. Jače ovlasti predsjednika, Kučmi su uvelike olakšale da brže provodi reforme onako kao su ih zamislili njegovi ekonomski stručnjaci. Kučma je također izgradio predsjedničku administraciju, a cjelokupan birokratski aparat je dodatno uvećan. Nakon preuzimanja političke kontrole, zemljom je snažno počela kolati korupcija koja je u svjetonazoru postkomunističkih političara bila ukorijenjena još od rušenja Sovjetskog Saveza.

Kučma je svoju pobjedu na izborima 1994. odnio prije svega zahvaljujući financijskoj potpori pojedinih interesnih središta u središnjoj i istočnoj Ukrajini. Ondje je

prethodno obnašao dužnost predsjednika Ukrajinskog saveza industrijalaca i poslovnih ljudi. Tamošnji bivši sovjetski industrijalisti na rukovodećim položajima sagledavali su buduću politiku zemlje ravnajući se usko prema vlastitom financijskom interesu, što je uključivalo i potencijalni kriminal s prethodno razgranatom korupcijom. Bez daljnjeg provođenja bitnih ekonomskih promjena, uočene su osobne prednosti financijskih i drugih malverzacija tijekom pretvorbe i privatizacije, a Ukrajinu je naglo zahvatio val upakiranih kriminalnih radnji koje se često nisu nastojale dokazati. Kučma je tijekom svog prvog predsjedničkog mandata promijenio čak četiri premijera, a među njima se najviše degradirao treći po redu Pavlo Lazarenko, koji je svoju dužnost obavljao od svibnja 1996. do srpnja 1997. godine.

Bivši niže rangirani dužnosnik Komunističke partije Lazarenko, političku funkciju gradio je u rodnom mjestu predsjednika Kučme, gradu Dnipropetrovsku. Kroz niz sumnjivih poslova stekao je znatno financijsko bogatstvo, posebno tijekom obavljanja premijerske dužnosti. Posebno se bavio energetske i komunikacijskim poslovima, a nakon niza optužbi najteže se suočio s optužbom da je naručivao ubojstva ostalih ukrajinskih poslovnih ljudi kako bi ostvario financijsku korist. Tijekom obavljanja premijerske dužnosti Lazarenko je na više svjetskih bankovnih računa prebacivao više stotina milijuna američkih dolara, a naposljetku je uhićen izvan Ukrajine. Sličnih slučajeva u vrijeme Kučmine vladavine bilo je dosta, a s vremenom je postalo evidentno da kriminal seže do samog vrha vlasti. Tijekom Kučmine desetogodišnje vladavine gotovo da se uopće nije mogla dokazati evidentna umiješanost poslovnih ljudi u kriminalne radnje, uvijek je nedostajalo dokaza. Tijekom tog vremena stasali su mnogi bogatuni ili ukrajinski oligarsi, poslovni ljudi koji su svoju ogromnu imovinu i poslovna središta stekli na vrlo sumnjiv ili nepošten način. U to vrijeme postaju poznata imena pojedinih poslovnih ljudi poput Rinjata Ahmetova, Viktora Pinčuka, Grigorija Surkisa itd.

Nakon završenih parlamentarnih izbora 1998. koji nisu bitno utjecali na predsjednički reizbor Kučme 1999., nastavila se koristoljubiva simbioza oligarha i vlasti, takozvana prljava politika i korupcija na visokom nivou. Dok je šire građanstvo mukotrpnim radom strepilo za plaće i uopće bilo zadovoljno što ima posao, pojedinci su se enormno bogatili i počeli graditi kapitalizam uza sve veći postotak siromaštva. Zbog pojedinih interesnih sfera najviše je stradalo malo i srednje poduzetništvo, kojemu su

bili nametnuti ogromni porezi, čak i do 90 posto. Većina malih poslovnih ljudi bila je prisiljena preseliti posao u sferu sive ekonomije koja je krajem 1990-ih preplavila cijelu Ukrajinu. Vlada je duži niz godina pogodovala mnogim ukrajinskim oligarsima koji suprotno očekivanjima nisu ulagali u poboljšanje i obnovu ukrajinske produktivnosti. Netransparentna politika trošenja financijskih sredstava ujedno je omogućila da se novac poreznih obveznika nepotrebno dodjeljuje pojedinim oligarsima u svojstvu poreznih olakšica i poticaja.

Pozitivne promjene počele su se događati kada je na mjesto ukrajinskog premijera u prosincu 1999. neočekivano došao financijski stručnjak Viktor Juščenko (r. 1954.), od kojega je Kučma očekivao repliku prijašnjih premijera koji su stekli određeno bogatstvo i potom nestali s političke pozornice. Bivši upravitelj ukrajinske Nacionalne banke Juščenko, pokazao se tada nepokornim reformistom, poštenim civilnim dužnosnikom i istaknutim domoljubom, koji je nastale financijske malverzacije i probleme s dugovima nastojao riješiti bez dugotrajnih posljedica za ukrajinsko gospodarstvo. U prilog mu je išla činjenica da je kao dugogodišnji financijski stručnjak bio dobro upoznat s radom zapadnih financijskih institucija poput Međunarodnog monetarnog fonda s kojim je Ukrajina prethodno dogovorila određene zajmove i suradnju. Veliku podršku u tom ambicioznom pothvatu pružila mu je njegova supruga Katerina Čumačenko-Juščenko, inače američka državljanka ukrajinskog podrijetla, odgojena u tradicionalnom duhu prosječne ukrajinske obitelji čiji su pojedini članovi pretrpjeli stradanja u vrijeme Holodomora. Čumačenko je od 1993. radila kao savjetnica američke organizacije za međunarodnu pomoć, USAID-a, u Ukrajini. Organizirala je razmjenu stručnjaka SAD-a i Ukrajine, a 1995. posjet ukrajinskih bankara SAD-u. Među putnicima u SAD-u bio je i tadašnji visoki funkcionar Središnje banke Ukrajine Viktor Juščenko za kojeg se udala 1998. godine.

Kao novi ukrajinski premijer Juščenko se po vlastitoj savjesti prihvatio posla da vrati ukrajinske dugove i uspostavi ekonomsku stabilnost zemlje, a pritom ga je dočekala njegova zamjenica Julija Timošenko (r. 1960.) koja je prethodno bila suradnica nepopularnog Pavla Lazarenka. Timošenko je vrlo dobro poznavala politiku Kučmine vladavine u kojoj je i sama obavljala odgovorne funkcije te je, između ostalog, bila zadužena za razvoj energetskeg sektora. U prethodnom razdoblju od 1995. do 1997., Julija Timošenko je predsjedavala Ujedinjenim energetskeim sustavima Ukrajine, privatnom tvrtkom koja je 1996. postala glavni uvoznik ruskog

plina. U to vrijeme nazivali su je *plinskom princezom* pod insinuacijom da je u inozemstvo prodala veće količine navodno ukradenog ruskog plina te tako postala jednom od prvih ukrajinskih oligarhinja. Juščenko i Timošenko sada su predstavljali ključne osobe novih ekonomskih reformi koje su trebale stabilizirati ukrajinsko gospodarstvo. Provodeći mjere nove ekonomske politike, premijer Juščenko se u prvom redu sukobljavao s ukrajinskim oligarsima, posebno s onima u energetici, koji su imali najviše koristi od bliskih veza Ukrajine s Rusijom. Općenito, ukrajinsku ekonomsku krizu stvarali su ponajviše ukrajinski oligarsi, koji su nakon osamostaljenja Ukrajine postali vlasnici najvećeg dijela ukrajinske privrede.

Nakon Juščenkovog uvođenja dodatnog reda u financijske tokove i procedure, ukrajinsko gospodarstvo počelo se naglo oporavljati. Jačalo je malo i srednje poduzetništvo, počeo je jačati srednji ekonomski sloj građana. Smanjen je malverzacijski uvoz te pojedini porezi, a siva ekonomija se zbog različitih ekonomskih poticaja sve više pretapala u legalnu. Zahvaljujući Juščenkovim reformama tijekom 2000. ukupni bruto domaći proizvod Ukrajine je podignut za 13 posto ili 4 milijarde američkih dolara te je prvi put zabilježen rast od 6 posto. Uravnotežena budžetna i monetarna politika, proširenje unutarnjeg tržišta i povoljnija vanjska konjunktura osigurali su porast ekonomske aktivnosti u većini gospodarskih grana, čime je povećan standard stanovništva Ukrajine. Sredinom 2000. smirila se inflacija, i istodobno se brzim tempom počelo razvijati kreditno tržište. Konkurencija je ojačala, a restrukturiranje se aktivnije počelo ostvarivati. Svi Juščenkovi uspjesi oživljavanja ukrajinskog gospodarstva pojedinim političarima i biznismenima su smanjili priljev u privatne džepove te se započelo ozbiljno razmatrati kako ga smijeniti. Kućma je pokušao smijeniti Juščenka u više navrata, pa tako i u proljeće 2000., da bi u konačnici s funkcije premijera odstupio u travnju 2001. godine. Juščenkovi protivnici procijenili su da ga mogu kompromitirati preko njegove supruge koja je rođena u SAD-u 1961., u obitelji ukrajinskih iseljenika s izrazito patriotskim svjetonazorom.²²⁷ Juščenko je unatoč svim osmišljenim diskreditacijama

²²⁷ Ruska državna televizija 10. travnja 2001. u vrlo gledanoj političkoj emisiji objavila je prilog u kojem se tvrdilo da je premijerova žena Katerina Čumačenko najvjerojatnije američka agentica i da radi za Zbigniewa Brzezinskog, američkog geostratega i nekadašnjeg savjetnika predsjednika Jimmija Cartera, koji je u svojim knjigama posebno ukazivao na geostratešku važnost Ukrajine za SAD. Autor priloga Mihail Leontijev tvrdio je da ona potpuno kontrolira svog muža Viktora Juščenka i da je stigla u Ukrajinu upravo zato da pronade osobu koju će CIA postaviti na čelo zemlje. Ona se obratila

stekao veliki politički ugled u ukrajinskom društvu koji je za Kučmu i dalje predstavljao opasnost.

Kučmin režim i oligarhijska vlast

Političke i ekonomske promjene u Ukrajini krajem 1990-ih nalikovale su onima u Rusiji, gdje su podobni pojedinci u kratkom razdoblju stjecali ogromna financijska sredstva. Za vladavine Kučme Ukrajina generalno nazaduje i pretvara se u oligarhiju bezobzirnih magnata i regionalnih klanova. U aktivnu politiku ponovno se uključio i bivši predsjednik Kravčuk, koji je za Kučmu predstavljao novog političkog partnera s ciljem balansiranja političkih odnosa između ukrajinskog političkog centra i ostalih parlamentarnih frakcija. Pojedinci koji nisu sudjelovali u koruptivnoj koheziji bili su marginalizirani, degradirani ili izbačeni s važnih položaja i funkcija, pa čak i u redovima najbrojnijih ukrajinskih komunista poput Oleksandra Tkačenka. Nakon 2000., koristoljublje u ukrajinskoj politici među sve većim brojem ukrajinskih zastupnika nailazi na sve veći otpor pojedinačnih demokratskih snaga u Ukrajini, posebno medija.

Pojedini ukrajinski novinari počeli su javno prozivati i upozoravati na sumnjive poslove u kojima su sudjelovali i najviši državni dužnosnici. Među novinarima posebno se isticao Georgij Gongadze, koji u travnju 2000. postaje suosnivač političke internetske stranice *Ukrajinska pravda*, na kojoj je otvoreno i argumentirano prozivao bogate državne oligarhe, kako je nazivao predsjednika Kučmu i njemu bliske. Prozivao je čak i svoje *kolege* koji su neobjektivno pisali za medije u službi vlasti. Dva mjeseca nakon osnutka *Ukrajinske pravde* uputio je otvoreno pismo glavnom državnom istražitelju, u kojemu iznosi da njega i njegove suradnike prati Ukrajinska tajna služba i maltretira zbog istraživanja jednog ubojstva na jugu grada Odese. Tri mjeseca kasnije, odnosno 16. rujna 2000., Georgij

ukrajinskom sudu i zbog klevete tužila rusku državnu televiziju, novinara Leontijeva i ukrajinske medije koji su prenijeli njegov prilog. Nakon pravnog natezanja sud je presudio u njezinu korist te je ruski državni medij i Leontijeva osudio zbog klevete. Čumačenko je dobila barem djelomičnu zadovoljštinu tom presudom, ali odgovorni se nisu držali odluke suda da objave ispravak u ukrajinskim i ruskim medijima.

Gongadze je nestao bez traga, a njegov je slučaj odmah privukao pozornost javnosti i ostalih medija. Osamdeset novinara potpisalo je otvoreno pismo upućeno predsjedniku Kučmi, u kojemu traže hitno pokretanje istrage. Naročito su bili ogorčeni zato što je od osamostaljenja Ukrajine, već petero političkih novinara ubijeno, a ni u jednom slučaju nije pronađen krivac. Oporbeni političar Grigorij Omelčenko nestanak je povezao s Gongadzeovim prethodnim primitkom dokumenata koji dokazuju korupcijske radnje na najvišim položajima, uključujući i predsjednički. Iako su i Predsjednik i Vlada pokrenuli zasebne istrage nestanka, nijedna nije imala konačne rezultate.

Dana 3. studenog 2000., u šumi blizu Kijeva pronađeno je Gongadzeovo obezglavljeno tijelo natopljeno kiselinom. Ukrajinska i svjetska javnost ostala je zgrožena, kao da nije vjerovala da se to doista događa. Zahvaljujući oporbenom političaru socijalistu Oleksandru Morozu, na vidjelo su izašle tajne snimke koje, prema njegovu mišljenju, upućuju na Kučminu upletenost u ubojstvo. Kasnije se doznalo da je sporne kasete dobio od Predsjednikova tjelohranitelja Mikole Melničenka koji se do danas skriva u raznim dijelovima svijeta. Predsjednik Kučma, šef predsjedničke administracije Volodimir Litvin i ministar unutarnjih poslova Jurij Kravčenko na snimkama razgovaraju o tome kako da ušutkaju Gongadzeu, predlažući otmicu i deportaciju u Čečeniju. Međutim, ubojstvo se konkretno ne spominje, a kvaliteta snimki je vrlo loša i umanjuje njihovu autentičnost. Afera oko snimki ubrzo postaje glavni politički skandal u zemlji. Kučma je odlučno zanijekao Morozove optužbe i zaprijetio mu tužbom za klevetu, no kasnije je priznao da je glas na snimkama stvarno njegov, ali da su rečenice uzete iz različitih govora i namjerno složene na takav način da mu se smjesti krivično djelo. Čitava afera pretvorila se u međunarodnu krizu za ukrajinsku vladu. Europska unija izrazila je nezadovoljstvo službenom Vladinom istragom, a Organizacija za sigurnost i suradnju u Europi politički je ukorila Vladu. Čak se razmatralo isključivanje Ukrajine iz Vijeća Europe.

U veljači 2001. izbijaju masovne demonstracije na središnjem Trgu nezavisnosti i ostalim dijelovima grada Kijeva te se stvara društveni protestni pokret *Ukrajina bez Kučme*. Pritom se tražila Kučmina ostavka i raspuštanje drugih čelnika. Kao posljedica silovitih prosvjeda i drugih političkih prilika, pojedini oligarsi u dogovoru smjenjuju Juliju Timošenko s njezine političke dužnosti optužujući je za prijevaru i krađu, a ona se potom priključuje uličnim protestima gdje se postavlja kao

karizmatičan vođa. Nakon što su optužbe protiv nje službeno odbačene, Timošenko uspostavlja *Nacionalni forum spasa* da bi u konačnici osnovala političku stranku *Blok Julije Timošenko* u kojem je sudjelovala koalicija malih stranaka i pojedinih društvenih pokreta. Kako bi smirio uzavrele tenzije ukrajinskog naroda, Kučma je također otpustio šefa tajne službe i šefa tjelohranitelja, ali je odbio sam se povući s predsjedničkog mjesta, a daljnje prosvjede policija je silom spriječila. U svibnju je slučaj ubojstva navodno riješen i pritom su uhićena dva huligana, pripadnika bande *Kiklopi*, koji su trebali na brzinu biti osuđeni na smrt. Međutim, oporba i glavni Vladin istražitelj bili su protiv takvog čina. Masovni prosvjedi ponovno su izbili u Kijevu tijekom rujna 2002. i ponovno se tražila Kučmina smjena, no i ovaj put policija je po naredbi uspostavljala društveni red i nasilno smirivala građane. Istražitelj okruga u kojem je nađeno Gongadzeovo truplo proglašen je krivim za krivotvorenje dokumenata i nemarno provođenje istrage te je osuđen na dvije i pol godine zatvora, no odmah je pušten na slobodu zahvaljujući ukrajinskim zakonskim propisima o amnestiji zatvorenika.

Dok se Kučma u velikoj ukrajinskoj krizi sve više počeo oslanjati na interesnu podršku iz Moskve, Juščenko je predstavljao idealnog kandidata koji bi mogao ujediniti oporbene stranke i zemlju izvesti iz svojevrsne izolacije. U pripremi za parlamentarne izbore u travnju 2002. Juščenko je osnovao političku stranku *Naša Ukrajina* koja je okupila određene stranke centra i desnice. Juščenko nije razmatrao pitanja ideološkog karaktera, već praktična pitanja provedbi ekonomskih reformi, uvođenja demokratskih standarda i smanjenja korupcije u Vladi i Parlamentu. Na svom političkom putu okupio je pojedine, donekle odbačene oligarhe, poput Petra Porošenka i Jevgena Červonenka, koji su mu mogli osigurati financijsku pomoć u ostvarivanju političkog utjecaja te je isto tako objedinio manje političke i medijske grupacije koje su mu također bile od pomoći. S druge strane, Kučma je također nastojao stvoriti utjecajnu političku stranku *Za jedinstvenu Ukrajinu* kojom je okupljao manje stranke koje su financirali oligarsi. U prilog mu nije išlo to što su se pojedini oligarsi nalazili u međusobnom sukobu koji je nastao prilikom prethodnog umrežavanja poslovnih interesa.

Nakon složene društvene i političke situacije u zemlji, na parlamentarnim izborima u travnju 2002. glasovi za političke stranke i glasovi za individualne

kandidate iznijeli su vrlo različite rezultate. Prema proporcionalnoj reprezentativnoj metodi, do trenutka kada je u Parlamentu bilo popunjeno pola zastupničkih mjesta Juščenkova stranka *Naša Ukrajina* imala je 70 zastupničkih mjesta koja su popunili najvažniji ljudi sa njihove stranačke liste. Slijedili su *komunisti* sa 59, političari iz Kučmine stranke sa 36 te *Blok Julije Timošenko*, *socijalisti* i *socijaldemokrati* s oko ukupno 20 zastupničkih mjesta. Nakon glasovanja u pojedinačnim izbornim jedinicama, Kučmina stranka *Za jedinstvenu Ukrajinu* odnijela je pobjedu za čak 66 zastupničkih mjesta. Nakon što joj se uz razne pritiske priključilo 18 neovisnih zastupnika postala je najvećom političkom grupacijom u Parlamentu i imala je ukupno 119 zastupničkih mjesta. Stranka *Naša Ukrajina* pratila ju s malom razlikom, imajući 113 zastupničkih mjesta, dok su *komunisti* zauzeli 66. Opozicija je odmah prosvjedovala i optužila vlasti za izbornu prijevaru i krađu vlasti, a Zapad je počeo kritizirati Ukrajinu zbog državnih manipulacija oko parlamentarnih izbora. Nakon što su se protesti primirili, *Kučmin režim* je osigurao još veći utjecaj u ukrajinskom parlamentu postavivši svoje službene glasnogovornike i zamjenike na visokim položajima u državnom aparatu. Nastala situacija u vidno podijeljenom parlamentu rezultirala je njegovim nefunkcionalnim radom, a takva situacija se održala do predsjedničkih izbora 2004. godine.

Ukrajina se za vrijeme Kučminog režima počela suočavati sa sve većim kritikama svojih zapadnih partnera koji su je u više navrata optužili za izbornu manipulaciju i nepoštovanje slobode medija. Kučma se u istom razdoblju sve više okretao Rusiji, koju je predvodio predsjednik Vladimir Putin. SAD na čelu s predsjednikom Georgom W. Bushom posebno se zabrinuo kada je tijekom razgovora na ukrajinskim vrpčama koje je prethodno snimio Malničenko saznao za Kučminu ilegalnu prodaju oružja Iraku u vrijednosti od oko 100 milijuna američkih dolara. Navodno je u proljeće 2003. Sadam Hussein od Ukrajine kupio visoko tehnološki usavršen radarski sustav *Kolčuğa*, koji je u stanju detektirati američke vojne avione najviše klase *Stealth*. Ukrajina se nakon 2003. sve više počela povlačiti u izolaciju i okrilje Rusije koja je podupirala Kučmin režim u Ukrajini. Uz prethodne pozitivne ekonomske reforme Juščenka, takva ukrajinska politika približavanja Moskvi, imala je i neke kratkoročne pogodnosti poput, primjerice, jeftine cijene ruskih energenata. Od

siječnja do studenog 2004. rast bruto domaćeg proizvoda iznosio je 12,4 posto, što je najveći porast od proglašenja neovisnosti Ukrajine. Dinamičkim se tempom razvija industrija, čiji se opseg proizvodnje od 2000. do 2003. povećao za 60,2 posto, a samo u 2003. godini za 15,8 posto. Plaća se 2003. povećala za 15,2 posto, a tijekom jedanaest mjeseci 2004. za čak 24,1 posto. Godine 2004. privatizacija je u državnu blagajnu donijela 1,8 milijardi američkih dolara. Ekonomski napredak Ukrajine njezinim je građanima nastojao pokazati pozitivnu gospodarsku sliku u bliskim odnosima s Rusijom. Rusija je, s druge strane, ponovno širila svoj politički i ideološki utjecaj u ukrajinskom društvu. Nakon što nije uspijevao naći načina kako zadržati vlastitu autoritativnu vlast u Ukrajini, Kučma pomno traži svog nasljednika koji će i dalje držati vlast u istoj sferi interesa. Nakon pomnog odabira u prosincu 2002. na mjesto predsjednika Vlade stupa budući Juščenkov oponent Viktor Janukovič (r. 1950.) koji će predstavljati Kučminog nasljednika u borbi za predsjedničko mjesto. Janukovič je postao izabranik nakon svekolikih pritisaka na Kučmu koje su predvodili pojedini članovi takozvanog *Doneckog klana*. Janukovič je od 1997. obnašao političku dužnost guvernera Donecke provincije i nije predstavljao karizmatičnu ili stručnu osobu, već poslušnog političara kojeg se lako moglo kontrolirati. U mladosti su mu službeno zabilježene pojedine kriminalne i nasilničke aktivnosti koje je oporba u javnost posebno iznosila za vrijeme predsjedničke kampanje tijekom 2004. godine.

Narančasta revolucija 2004.

Do 2004. Ukrajinom je zavladao oligarhija koja je kontrolirala gotovo cijeli državni politički aparat. Kontrolirala je medije, sve razvijeniju industriju i rudarstvo, financijske tokove te ostale državne grane, neophodne za funkcioniranje države. U to vrijeme značajno je stasanje nekoliko političko-mafijaških klanova između kojih su se dva posebno isticala, a riječ je o donjeckom i dnipro-petrovskom. Uz kijevski i krimski klan, oni su se duži niz godina suprotstavljali i nadmetali tijekom pretvorbe i privatizacije društvenog vlasništva, a zatim su naknadno sklopili savezništvo kako bi održali svojevršno bezvlašće predsjednika Kučme. Njegov nasljednik trebao je biti

Viktor Janukovič. Na predsjedničkim izborima 31. listopada 2004. predstavljena su 24 kandidata. Izbori su održani u izrazito napetoj političkoj atmosferi u kojoj su Janukovičev tim i Kučmina administracija, imajući kontrolu nad Vladom i državnim aparatom, nastojali zastrašiti Juščenka i njegove pristaše. Za građane Ukrajine koji su silno željeli smijeniti kriminalni režim, izaći iz moskovske sjene i pridružiti se ostatku Europe i zapadnoga svijeta Viktor Juščenko i Julija Timošenko postali su simbol vjere u bolju budućnost, uspješan razvoj demokracije i društva koje se našlo u krizi.

U rujnu 2004. Juščenko misteriozno obolijeva. Liječnici iz Austrije i Njemačke, gdje je potajno otputovao na liječenje i konzultacije, otkrivaju da je riječ o trovanju dioksinom pod nepoznatim okolnostima. Juščenko shvaća da je izvršen neuspjeli atentat koji je indirektno povezao s Kučminim suradnicima u Moskvi. Predsjednički kandidat uspio je preživjeti atentat, ali lice mu je zbog otrova ostalo donekle deformirano, što je dodatno rasplamsalo gnjev ukrajinskog naroda koji se protivio vladajućem režimu. U prvom krugu glasovanja Juščenko je osvojio 39,87 posto glasova, a njegov najveći politički suparnik Janukovič tek nešto manje, odnosno 39,32 posto. Uslijedio je drugi izborni krug, nakon kojega su započeli prosvjedi jer se ispostavilo da se službeni izborni rezultati razlikuju od rezultata dobivenih u *izlaznim anketama*, koje se provode među biračima na izlazu iz birališta. Prema izlaznim anketama, Juščenko je vodio za 11 posto glasova, dok su službeni rezultati pokazali Janukovičevu prednost od 3 posto. Janukovičevi pristaše su izjavili da su mediji, od kojih je većina stala na Juščenkovu stranu, krivi za nepodudarnost rezultata. S druge strane, Juščenkov tim izašao je u javnost s dokazima o nizu izbornih nepravilnosti s Janukovičeve strane, kojima su svjedočili brojni domaći i strani promatrači. Također je zabilježeno fizičko prisiljavanje i psihološko maltretiranje prije ulaska u izborne jedinice.

Juščenko u svojoj kampanji poziva građane u javni protest na izborni dan, 21. studenog 2004., kada su se ujedno počele širiti optužbe o izbornoj prijevari. Idući dan, 22. studenog, započeli su masovni prosvjedi diljem zemlje. Tih napetih tjedana, dok je stari režim pokušavao svim sredstvima pridobiti izbore, ukrajinski narod je preplavio ukrajinsku prijestolnicu. Na kijeveskom Trgu nezavisnosti Majdanu okupilo se više od 800.000 ljudi, koji su u suradnji s oporbom podigli oko 1.500 šatora i tjednima mirno prosvjedovali ispred sjedišta Vrhovne Rade. Blokirana je glavna

kijevska prometnica, u pravom smislu riječi nastalo je izvanredno stanje. Julija Timošenko je bila jedna od ključnih vođa Narančaste revolucije, a u tom razdoblju neki mediji nazvali su je Ivanom Orleanskom Narančaste revolucije. Svijet je promatrao napeta zbivanja, pitajući se hoće li izbiti građanski rat između Juščenkovih pristaša na zapadu zemlje i manjeg rusofonog dijela Ukrajine, gdje živi oko sedam milijuna ukrajinskih Rusa. No to se ipak nije dogodilo. Prosvjednici okruženi kordonima specijalaca pružali su samo pasivan otpor, a mnogi su nosili simbole Juščenkove kampanje: narančaste zastave i vrpce. Gradska vijeća Kijeva, Ljviva i mnogih drugih gradova simbolično su odbila priznati legitimitet službenih izbornih rezultata, a Juščenko je pred članovima svoje stranke u polupraznom parlamentu simbolično položio predsjedničku prisegu. Protivnički tabor ga je odmah optužio za protuzakonito davanje prisege. Javne demonstracije u korist kandidata Janukoviča održane su u istočnim dijelovima Ukrajine, a neke pristaše stigle su i do Kijeva, no njihov omjer bio je bitno manji, gotovo zanemariv i evidentno naručen. Iako je Juščenko pokušao mirnim putem riješiti problem razgovarajući s Kučmom, predsjednikom na odlasku, pregovori su prekinuti 24. studenog, a Središnje izborno povjerenstvo je pobjednikom proglasilo bivšega premijera Viktora Janukoviča.

Sljedeće jutro Juščenko se u Kijevu obratio svojim glasačima, najavivši masovne prosvjede i štrajkove ne bi li se Vladi prisililo da prizna poraz. Ukrajinska Vrhovna Rada 1. prosinca 2004. donosi rezoluciju kojom izglasava nepovjerenje premijeru Janukoviču. Prema ukrajinskom Ustavu to znači da je Vlada podnijela ostavku, no ona ne može stupiti na snagu bez suradnje s premijerom i predsjednikom, odnosno Janukovičem i Kučmom. Konačno, Vrhovni sud Ukrajine 3. prosinca 2004. razrješava političku zavrzlamu. Zaključeno je da zbog evidentnih izbornih nepravilnosti nije moguće ustanoviti stvarne rezultate, te su za 26. prosinca 2004. određeni novi predsjednički izbori, ali samo za drugi krug u kojemu su ostali Juščenko i Janukovič. Dana 26. prosinca 2004. dočekan je pod budnim nadzorom lokalnih i međunarodnih promatrača, a dva dana kasnije Središnje izborno povjerenstvo proglasilo je prijevremene rezultate: Juščenko 51,99 posto, Janukovič 44,2 posto glasova. Službeni rezultati predsjedničkih izbora proglašeni su 10. siječnja 2005., a odstupali su za svega 0,01 posto od onih prijevremenih. Novim predsjednikom Ukrajine tako je proglašen prozapadni kandidat Viktor Juščenko.

Službena ceremonija održana je 23. siječnja 2005. u zgradi Vrhovne Rade, a nastavljena je na Trgu nezavisnosti pred stotinama tisuća pristaša. Na središnjem ukrajinskom Trgu nezavisnosti Juščenko je izjavio: *Četrnaest godina smo nezavisni, ali smo tek sada slobodni. Danas je lijepo biti Ukrajinac. Ono što smo zajedno napravili jeste da smo ispunili dug prema našim precima.* Dana 24. siječnja 2005. Timošenko je imenovana ukrajinskom premijerkom pod Juščenkovim predsjedavanjem. Ovim cjelokupnim događajem Narančasta revolucija je dobila svoj mirni epilog, a u većem dijelu zemlje nastaje euforija i govori se o novom narodnom preporodu. Veliku moralnu, financijsku i drugu potporu Narančastoj revoluciji pružila je mnogobrojna ukrajinska dijaspora, posebno iz Kanade i SAD-a gdje Ukrajinci broje više od 3 milijuna stanovnika. Ukrajina tijekom Narančaste revolucije u svijetu stječe dodatno poštovanje s obzirom na to da se njezin narod dostojanstveno i u miru izborio za dugo očekivane demokratske promjene.

...

Kronologija povijesti Ukrajine

441. Osnovan je grad Kijev.

839. U Bertinskoj kronici je zabilježen pojam *Rus'* (Ukrajina).

853. Askold ruši poljansku dinastiju i postaje knez Kijeva.

882. Oleg ubija Askolda i proglašava se knezom Kijevske Rusi.

972. Knez Svjatoslav podređuje plemena u široj okolici Kijeva.

955. Kneginja Olga prihvaća kršćanstvo u Kijevu.

980. Volodimir Veliki postaje knez Kijevske Rusi.

988. Kijevska Rus' prihvaća kršćanstvo kao službenu religiju.

1019. Jaroslav Mudri postaje knez Kijevske Rusi (zakonik Rus'ka pravda).

1113. Volodimir Monomah postaje posljednji knez cjelovite Kijevske Rusi.

1169. Knez Andrej Bogoljupski napada i pali Kijev.

1187. U *Kijevskoj kronici* je zabilježen narodni termin *Ukrajina*.

1199. Stvorena je objedinjena Galič-Volinjska Rus'.

1240. Mongoli su nadvladali kijevsku vojsku i srušili Kijev.

1256. Ljviv postaje političko središte Rusi-Ukrajine.

1362. Kijev je pripojila Velika Kneževina Litva.

1387. Poljska pripaja ukrajinsku regiju Galičinu.
1398. Formirana je Velika Kneževina Litve, Rusi (Ukrajine) i Samogitije.
1475. Krim potpada pod protektorat Osmanskog Carstva.
1492. Na jugu Ukrajine prvi se put spominju kozaci.
1550. Dmitro Višnjiveckij formira utvrdu Zaporizžja.
1569. Formirana je Lublinska unija između Poljske i Litve.
1637. Petro Mogila uspostavlja modernu Kijevsko-mogiljansku akademiju.
1648. Bogdan Hmeljnickij diže veliki ustanak protiv poljske vlasti.
1654. Potpisan je Perejaslavski sporazum između Kijeva i Moskve.
1657. Ivan Mazepa stvara koaliciju između Ukrajine i Švedske.
1709. Ukrajina i Švedska gube rat protiv Moskovije (Rusije) i ljevoobalnih kozaka.
1720. Moskovski car Petar I. zabranjuje uporabu ukrajinskog jezika.
1721. Rus' (Ukrajina) gubi autonomiju i Moskovsko Carstvo formira Ruski Imperij.
1772. Galičina postaje dio Habsburške Monarhije.
1775. Bukovina postaje dio Habsburške Monarhije.
1775. Zaporožska Sič u potpunosti gubi autonomiju.
1798. Ivan Kotljarevskij objavljuje *Eneidu* na ukrajinskom jeziku.
1834. Uspostavljeno moderno Kijevsko sveučilište Taras Ševčenko.
1840. Taras Ševčenko objavljuje ukrajinsko književno djelo *Kobzar*.
1845. Osnovana je proukrajinska organizacija Bratstvo Ćirila i Metoda.
1848. Osnovano je Vrhovno rusinsko (ukrajinsko) vijeće u Ljvivu.
1861. U Ruskom Imperiju se ukida kmetstvo, ponovno počinju migracije Ukrajinaca.
1863. Službeno se zabranjuje uporaba ukrajinskog jezika u Ruskom Imperiju.
1876. U Ruskom Imperiju je posve zabranjena ukrajinska literatura.
1890. Osnovana je prva ukrajinska politička stranka u Austro-Ugarskoj.
1898. Mihajlo Gruševskij objavljuje prvi tom *Povijest Ukrajine-Rusi*.
1900. Osnovana je prva politička stranka u Ruskom Imperiju.
1905. Ukidaju se pojedine restrikcije prema uporabi ukrajinskog jezika.
1917. Izbija ruska revolucija i formira se ukrajinski parlament Centralna Rada.
1918. Proglašena je neovisna Ukrajinska Narodna Republika.
1920. Boljševici uspostavljaju kontrolu u istočnoj Ukrajini.
1921. Formirana je Ukrajinska Sovjetska Socijalistička Republika.
1923. Saveznici odobravaju pripojenje Galičine državi Poljskoj.
1923. Započet je proces ukrajinizacije u sklopu anticarske politike.
1928. Započet proces prisilne kolektivizacije na prostoru Ukrajine.
1929. Formirana je Organizacija ukrajinskih nacionalista (OUN).
1932. Počinje razdoblje masovnog izgladnjivanja i umiranja u Ukrajini.
1937. Izvršavaju se masovne egzekucije ukrajinskih intelektualaca.
1938. Nikita Hruščov postaje vođa Komunističke partije Ukrajine.

- 1939. Sovjetski Savez pripaja zapadne ukrajinske zemlje.
- 1941. Nacistička vlast okupira Ukrajinu.
- 1943. Formirana je Ukrajinska ustanička armija (UPA).
- 1944. Izvršava se masovna deportacija obitelji ukrajinskih nacionalista.
- 1945. Sovjetska vlast je objedinila gotovo sve ukrajinske zemlje.
- 1954. Poluotok Krim je dodijeljen Sovjetskoj Ukrajini.
- 1963. Petro Šelest postaje vođa Komunističke partije Ukrajine.
- 1965. Ivan Džuba objavljuje djelo *Internacionalizam ili rusifikacija?*.
- 1972. Volodimir Ščerbickij postaje vođa Komunističke partije Ukrajine.
- 1986. Izazvana je nuklearna nesreća uz ukrajinsko-bjelogorsku granicu.
- 1989. Održan je prvi kongres političkog pokreta *Ruh Ukrajine*.
- 1991. Proglašena je neovisnost Ukrajine s predsjednikom Leonidom Kravčukom.
- 1994. Leonid Kučma postaje novoizabrani ukrajinski predsjednik.
- 1996. Ukrajina je postala prva država u svijetu koja se odrekla nuklearnog naoružanja.
- 2004. Izbijaju masovni prosvjedi zbog izborne prijevare – Narančasta revolucija.
- 2005. Predsjednikom Ukrajine postao je Viktor Juščenko, a premijerkom Julija Timošenko.

Literatura:

Shevchenko Scientific Society, etid. Volodymyr Kubyovych: *Ukraine - A Concise Encyclopaedia* (University of Toronto Press - Canada, 1963.)

Mykhailo Hrushevskiy: *A history of Ukraine-Rus'* (Yale University Press - SAD, rp. 1970.)

Orest Subtelnyj: *Ukrajina Istorija* (Kijev »Libid« - Ukrajina, rp. 1991.)

Serhy Yekelchuk: *Ukraine - Birth of a Modern Nation* (Oxford University Press - SAD, 2007.)

O autorima i urednicima literature:

Mihajlo Sergijovič Gruševskij (ukr. Михайло Сергійович Грушевський) rođen je u Čelmu 29. rujna 1866., a umro je u Kislovodsku, 26. studenog 1934. godine. Gruševskij je jedan od najpoznatijih ukrajinskih sveučilišnih stručnjaka, povjesničara i jedna od važnijih osoba u ukrajinskom političkom životu početkom 20. stoljeća. Gruševskij je uz svoj izniman sveučilišni rad zaslužan za detaljno i stručno povezanu ukrajinsku povijest koja je bila odijeljena od insinuiranog pisanja povijesti u vrijeme imperijalne politike tijekom 18. i 19. stoljeća. Njegov golem opus napisanih knjiga iz povijesti

Ukrajine-Rusi predstavlja remek-djelo i jednu od najvažnijih zbirki ukrajinskih znanstvenih knjiga. Gruševskij je zbog svojih iznimnih postignuća bio vrlo cijenjen u cjelom Ruskom Imperiju i izvan njega, ali je zbog svojeg proukrajinskog svjetonazora bio često proganjan. Umro je pod sumnjivim i nepoznatim okolnostima 1934., odmah nakon što je Ukrajinu zahvatila organizirana glad masovnih razmjera.

Volodimir Mihajlovič Kubijovič (ukr. Володимир Михайлович Кубійович) rođen je 23. rujna 1900. u Nowimu Sączu (zapadna Galičina), a umro je 2. studenog 1985. u Parizu. Kubijovič je jedan od poznatijih ukrajinskih intelektualaca, geografa, kartografa i političara koji je tijekom 20. stoljeća uredio jednu od većih ukrajinskih stručnih enciklopedija. Unatoč intrigantnoj prošlosti u vrijeme Drugog svjetskog rata, Kubijovič danas predstavlja jednu od većih intelektualnih figura u povijesti Ukrajine. Njegovo zanimanje posebno je bilo usredotočeno na ukrajinsku nacionalnu manjinu u Poljskoj, Čehoslovačkoj i Rumunjskoj. Također je istraživao područje ukrajinske etnografije i cjelovitosti ukrajinskih granica. Njegova društvena uloga u Drugom svjetskom ratu, u Sovjetskom Savezu je prikazana isključivo kao negativna, no danas se Kubijovič sagledava pozitivno iz znanstvenog aspekta, posebno jer je uredio vrlo vrijednu *Enciklopediju Ukrajine*.

Orest Subtelnij, kanadski povjesničar ukrajinskog podrijetla, rođen je 1943. u Krakovu. Stekao je visoko obrazovanje i priznanje na Sveučilištu Harvard 1973. godine, a od 1982. radi kao profesor na Odjelu za povijest i političku znanost Sveučilišta York, u Torontu, Kanada. Između više njegovih djela vezanih za povijest Ukrajine, poznatijim djelom smatra se knjiga *Povijest Ukrajine* iz 1988. godine. Tijekom reformi u vrijeme Gorbačova, njegova je knjiga prevedena s engleskog na ukrajinski i ruski jezik, što je dodatno potaknulo ostale povjesničare da i dalje analiziraju ukrajinsku povijest koja je u Sovjetskom Savezu postala iz političkih razloga marginalizirana. Subtelnij je svoj rad često temeljio na proučavanju pisane povijesti Omeljana Pritsaka i Oleksandra Ohloblina. Posebno se zanimao za imperijalnu povijest i odnose između Ukrajine i Rusije u vrijeme hetmana Ivana Mazepe.

Sergij Jekelčuk, kanadski povjesničar ukrajinskog podrijetla, jedan je od vrsnih poznavalaca sovjetske ukrajinske i ruske povijesti. Doktor Jekelčuk primio je više znanstvenih priznanja Sveučilišta u Kijevu i Ukrajinske akademije znanosti. Svoje znanstveno istraživanje započeo je u Australiji da bi se tijekom 2000. preselio u Kanadu, gdje je kao vrstan poznavatelj ukrajinske i ruske povijesti počeo raditi na Sveučilištu Alberta u Edmontonu. Jekelčuk danas surađuje s više svjetskih sveučilišta i znanstvenih institucija, a od 2001. predaje na Sveučilištu Viktorija gdje podučava u dva zasebna odjeljena ukrajinsku i rusku povijest. Osim poznavanja slavenskih povijesti, Jekelčuk je stekao visoko obrazovanje i o germanskoj povijesti te stoga danas obnaša funkciju predsjednika ureda Germanskih i Slavističkih studija. Velik dio svog istraživanja posvetio je pitanjima vezanim za Sovjetski Savez, staljinističku kulturu i sovjetski politički život, posebno u Ukrajini.

Sekundarna literatura i ostali izvori:

Istorija Ukrajini – akademska grupa autora, ured. V. F. Verstjuk, O. V. Haranj, O. I. Huržij, V. A. Smolija (Vidavničij dim Aljternativi – Ukrajina, 2002.)

Arkas Mykola, Istorija Ukr-Rusi (drugi tom), 1912., Naklada Olge Arkasove (Krakov). Str. 265-320)

Časopis Matice hrvatske, br. 3, Zagreb - Prosinac 1997. – Ukrajina (str. 171-340), ured. Vlaho Bogišić – Brestska crkvena unija (prijepis), autor Dmitro Stepovik, (str. 223-226)

Hrvatska/Ukrajina; Kulturne veze od Jadrana do Dnjepra, The Croatian Writer's Association, Zagreb 1996.: ured. Dražen Katunarić, prip. Eugen Paščenko, prev. Vasilj Strehaljuk (str. 146 / fn)

Genocidni zločin totalitarnog režima u Ukrajini 1932./1933. – grupa autora, ured. Jevgenij Paščenko (Zagreb, 2008.), (str. 15, 25-32)

Saunders David, The Ukrainian Impact on Russian Culture (1750-1850), 1985. (Edmonton, Canada), uvod

Marsh Rosalind, Women in Russia and Ukraine, 1996., University of Bath (USA), uvod

Enciclopediaofukraine.com;

Hrushevskiy, M. Istorii Ukraïni-Rusi, vols 1–3 (Lviv 1898–9.)

Grekov, B. Kievskaja Rus' (Moscow 1949; English trans Kiev Rus, Moscow 1959.)

Paszkievycz, H. The Origin of Russia (London, 1954.)

Vernadski, G. The Origins of Russia (New Haven, 1959.)

Ribakov, B. Drevnaja Rus' (Moscow, 1963.)

Shekera, I. Mizhnarodni zviazki Kyivskoi Rusi (Kyiv, 1963.)

Chubatyj, M. Kniazha Rus'-Ukraïna ta viniknennia trokh skhidno-slovianskikh natsii, in ZNTSh, vol 178 (New York – Paris, 1964.)

Polonska-Vasilenko, N. Dvi kontsepsi istorii Ukraini i Rosii (Münich 1964; English trans Two Conceptions of the History of Ukraine and Russia, London, 1968.)

Braichevskiy, M. Pokhodzhennia Rusi (Kyiv, 1968.)

Pashuto, V. Vneshniaia politika Drevnei Rusi (Moscow, 1968.)

Froianov, I. Kievskaja Rus': Oчерki sotsialno-politicheskoi istorii (Leningrad, 1980.)

Tolochko, P. Kiev i Kievskaja zemlia v epokhu feodalnoi razdroblennosti XII–XIII vekov (Kyiv, 1980.)

Pritsak, O. The Origin of Rus', vol 1 (Cambridge, Mass 1981.)

Ribakov, B. Kievskaja Rus' i russkie kniazhestva XII–XIII vekov (Moscow, 1982.)

Ribakov, B.; Selov, V. Vostochnie slaviani v VI–XIII vv. (Moscow, 1982.)

- Gumilev, L. *Drevnaia Rus' i Velikaia step'* (Moscow, 1989.)
- Dimnik, M. *The Dinasti of Chernigov 1054–1146* (Toronto, 1994.)
- Franklin, S.; Shepard, J. *The Emergence of Rus': 750–1200* (London – New York, 1996.)
- Tolochko, P. *Kyivska Rus'* (Kyiv, 1996.)
- Hrushevskiy, M. *History of Ukraine-Rus', vol 1* (Edmonton – Toronto, 1997.)
- Pelenski, J. *The Contest for the Legacy of Kievan Rus'* (Boulder, Colo 1998)
- Tolochko, O.; Tolochko, P. *Kyivska Rus'* (Kyiv, 1998.)
- Franklin, S. *Bizantium - Rus' - Russia: Studies in the Transition of Christian Culture* (Aldershot, UK, and Burlington, Vt, 2002.)

Preporučena literatura

- Baron, Samule H. and Nanci Shields Kollman, eds. *Religion and Culture in Early Modern Russia and Ukraine*. DeKalb: Northern Illinois University Press, 1997.
- Basarab, John. *Pereislav 1654: A Historical Studi*. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1982.
- Fisher, Alan W. *The Russian Annexation of the Crimea, 1772-1783*. New York: Cambridge University Press, 1970.
- Franklin, Simon, and Jonathan Shepard. *The Emergence of Rus', 750-1200*. London: Longman, 1996.
- Frick, David. *Meletij Smotric'kij*. Cambridge, Mass.: Harvard Ukrainian Research Institute, 1995.
- Gordon, Linda. *Cossack Rebellions: Social Turmoil in the Sixteenth-Centuri Ukraine*. Albani: State University of New York Press, 1983.
- Gudziak, Boris A. *Crisis and Reform: The Kyivan Mitropolitanate, the Patriarchate of Constantinople, and the Genesis of the Union of Brest*. Cambridge, Mass.: Harvard Ukrainian Research Institute, 1999.
- Hrushevskiy, Mykhailo. *History of Ukraine-Rus'. Vols. 1, 7, 8, and 9*. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1997-2005.
- Kohut, Zenon E. *Russian Centralism and Ukrainian Autonomi: Imperial Absorption of the Hetmanate, 1760-1830s*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1988.

- Pelenski, Jaroslaw. *The Contest for the Legaci of Kievan Rus'*. Boulder, Colo.: East European Monographs, 1998.
- Plokhi, Serhyi. *The Cossacks and Religion in Earli Modern Ukraine*. New York: Oxford University Press, 2001.
- Plokhi, Serhyi. *Tsar and Cossacks: A Study and Iconography*. Cambridge, Mass.: Harvard Ukrainian Research Institute, 2002.
- Pritsak, Omeljan. *The Origin of Rus'*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1981.
- Saunders, David. *The Ukrainian Impact on Russian Culture: 1750-1850*. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1985.
- Senik, Sophia. *History of the Church in Ukraine, Vol. 1*. Rome: Pontifical Oriental Institute, 1993.
- Ševčenko, Igor. *Ukraine between East and West: Essays on Cultural History to the Early Eighteenth Century*. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1996.
- Subtelni, Orest. *The Mazepists: Ukrainian Separatism in the Early Eighteenth Century*. Boulder, Colo.: East European Monographs, 1981.
- Sidorenko, Alexander. *The Kievan Academy in the Seventeenth Century*. Ottawa: University of Ottawa Press, 1977.
- Sisin, Frank E. *Between Poland and the Ukraine: The Dilemma of Adam Kisil, 1600-1653*. Cambridge, Mass.: Harvard Ukrainian Research Institute, 1985.
- Velichenko, Stephen. *National History as Cultural Process: A Survey of the Interpretations of Ukraine's Past in Polish, Russian, and Ukrainian Historical Writing from the Earliest Times to 1914*. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1992.
- Friedgut, Theodore H. *Yuzovka and Revolution: Life and Work in Russia's Donbass, 1869-1924*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1989.
- Grabowicz, George G. *The Poet as Mithmaker: A Study of Symbolic Meaning in Taras Ševčenko*. Cambridge, Mass.: Harvard University Research Institute, 1982.
- Hamm, Michael F. *Kiev: A Portrait, 1800-1917*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1993.

Herlyhi, Patricia. *Odessa: A History, 1794-1914*. Cambridge, Mass.: Harvard Ukrainian Research Institute, 1986.

Himka, John-Paul. *Galician Villagers and the Ukrainian National Movement in the Nineteenth Century*. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1988.

Himka, John-Paul. *Religion and Nationality in Western Ukraine: The Greek Catholic Church and the Ruthenian National Movement in Galicia, 1867-1900*. Montreal: McGill-Queen's University Press, 1999.

Kozik, Jan. *The Ukrainian National Movement in Galicia, 1815-1849*. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1986.

Luckij, George S. N. *Panteleimon Kulish: A Sketch of His Life and Times*. Boulder, Colo.: East European Monographs, 1983.

Luckij, George S. N. et al. *Shevchenko and Critics, 1861-1980*. Toronto: University of Toronto Press, 1980.

Markovits, Andrei S., and Frank E. Sisin. *Nationbuilding and the Politics of Nationalism: Essays on Austrian Galicia*. Cambridge, Mass.: Harvard Ukrainian Research Institute, 1982.

Miller, Alexei. *The Ukrainian Question: Russian Nationalism in the 19th Century*. Budapest: Central European University Press, 2003.

Winn, Charters. *Workers, Strikes, and Pogroms: The Donbass-Dnepr Bend in Late Imperial Russia, 1870-1905*. Princeton, N. J. Princeton University Press, 1992.

Zaitsev, Pavlo. *Taras Shevchenko: A life*, trans. and ed. by George S. N. Luckij. Toronto: University of Toronto Press, 1992.

Boris, Yuri. *The Sovietization of Ukraine, 1917-1923.: The Communist Doctrine and Practice of National Self-Determination*. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1980.

Brown, Kate. *A Biography of No Place: From ethnic Borderland to Soviet Heartland*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2004.

Commision on the Ukraine Famine. Investigation of the Ukrainian Famine, 1932-1933. Report to Congress, ed. James E. Mace and Leonid Heretz. Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1988.

Conquest, Robert. *The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror-Famine*. New York: Oxford University Press, 1986.

Fedishin, Oleg S. *Germani's Drive to the East and the Ukrainian Revolution, 1917-1918*. New Brunswick, N. J.: Rutgers University Press, 1971.

Kostiuk, Hrihori. *Stalinist Rule in the Ukraine: A Study of the Decade of Mass Terror, 1929-1939*. New York, Praeger, 1961.

Krawchenko, Bogdan. *Social Change and National Conciousness in Twentieth-Century Ukraine*. New York: St. Martin's, 1985.

Concise Encyclopaedia of Ukraine, 2 vols. Toronto: University of Toronto Press, 1963-1971.

Chezevs'kij, Dmitro. *A History of Ukrainian Literature (From the 11th to the End of 19th Century)*, trans. Dolly Ferguson, Doreen Górlsine, and Ulana Petik; ed. George S. N. Luckij, 2nd ed. With an overwiev of the twentieth century bi George S. N. Luckij. New York: Ukrainian Academic Press, 1997.

Encyclopedia of Ukraine. 5. vols. Torontno: University of Toronto Press, 1984-2001.

Grabowicz, George G. *Toward a History of Ukrainian Literature*. Cambridge, Mass.: Harvard Ukrainian Research Institute, 1981.

Hann, Christopher, and Paul Robert Magocsi, eds. *Galicia: A Multicultured Land*. Toronto, University of Toronto Press, 2005.

Kappeler, Andreas, Zenon E. Kohut, Frank E. Sisin, and Mark von Hagen, eds. *Culture, Nation, and Identity: The Ukrainian-Russian Encounter*. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 2003.

Kohut, Zenon E., Bogdan I. Nebesio, and Miroslav Yurkevich. *Historical Dictionary of Ukraine*. Lanham, Md.: Scarecrow Press, 2005.

Lindheim, Ralph, and George S. N. Luckij, eds. *Towards an Intellectual History of Ukraine: An Anthology of Ukrainian Thought from 1710 to 1995*. Toronto: University of Toronto Press, 1996.

Potichnij, Peter J., ed. *Poland and Ukraine, Past and Present*. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1980.

Potichnij, Peter J., Mark Raeff, Jaroslaw Pelenski, and Gleb N. Žekulin, eds. *Ukraine and Russia in Their Historical Encounter*. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1992.

Reid, Anna. *Borderland: A Journey through the History of Ukraine*. London: Wieden-feld & Nicolson, 1997.

Rudnitsky, Ivan L. *Essay in Modern Ukrainian History*. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1987.

Rudnitski, Ivan L., ed. with the assistance of John-Paul Himka. *Rethinking Ukrainian History*. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1981.

Sidner, Timothy. *The Reconstruction of Nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569-1999*. New Haven, Conn.: Yale University Press, 2003.

Subtelnyi, Orest. *Ukraine: A History*, 3rd ed. Toronto: University of Toronto Press, 2000.

Szporluk, Roman. *Russia, Ukraine and the Breakup of the Soviet Union*. Stanford, Calif.: Hoover Institution Press, 2000.

Torke, Hans-Joachim, and John-Paul Himka, eds. *German-Ukrainian Relations in Historical Perspective*. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994.

Wilson, Andrew. *The Ukrainians: Unexpected Nation*, 2nd. ed. New Haven, Conn.: Yale University Press, 2002.

Yekelchuk, Serhy. *Ukraine, Birth of a Modern Nation*. New York: Oxford University Press, 2007.